МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ТАРАСОВА ТЕТЯНА ВІКТОРІВНА

УДК 371.83 “71” (477) “19”

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ТРУДОВИХ ОБ’ЄДНАНЬ ШКОЛЯРІВ В УКРАЇНІ (ХХ століття)

13.00.02 – теорія і методика навчання технологій

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник –
Оржеховська Валентина Михайлівна
доктор педагогічних наук, професор

Київ – 2013

ЗМІСТ

ВСТУП ……4
РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ТРУДОВИХ ОБ’ЄДНАНЬ ШКОЛЯРІВ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА
1.1. Становлення трудової діяльності школярів у 20-40-ві роки ХХ століття……15
1.2. Види і структура трудових об’єднань школярів України……...46

1.3. Втілення теоретичних положень розвитку трудових об'єднань школярів у практику роботи закладів освіти у 50-90 роках XX століття…72
Висновки до першого розділу……100
РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК ТРУДОВИХ ОБ'ЄДНАНЬ ШКОЛЯРІВ УКРАЇНИ УПРОДОВЖ XX СТОЛІТТЯ
2.1. Моделювання діяльності різних видів трудових об'єднань школярів наприкінці XX століття…….104
2.2. Організація ефективного самоврядування школярів у трудових об'єднань……...….128
2.3. Забезпечення профілактичної складової в діяльності трудових об'єднань школярів України……159
2.4. Підготовка педагогів до організації роботи в трудових об'єднаннях школярів……..174
Висновки до другого розділу…….....188
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ……..191
ДОДАТКИ……..196
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……...347

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВДГХ – Виставка досягнень народного господарства
Виконком – виконавчий комітет Рад народних депутатів трудящих
ВЛКСМ – Всеукраїнська Ленінська Комуністична Спілка Молоді
ВУС – Всеукраїнська учительська Спілка
ВУЦВК – Всеукраїнський Центральний Виконавчий комітет
Губвиконком – Губернський виконавчий комітет
Губнаросвіта – губернський відділ народної освіти
ЗОШ – загальноосвітня школа
ІРЕС – Міжнародна програма з викорінення найгірших форм дитячої праці
КМСД – кримінальна міліція у справах дітей
МНВК – міжшкільний навчально-виробничий комбінат
МОП – Міжнародна Організація Праці
МТС – машинно-тракторні станції
МЦП – молодіжний центр праці
Наркомати – Народні комісаріати
НЕНЦ – Національний некволого-натуралістичний центр учнівської молоді
НЕП – нова економічна політика

ТАО – трудове аграрне об’єднання
ТВП –табір праці і відпочинку
ТЗ, ТЗС –трудовий загін старшокласників
ТОШ – трудове об’єднання школярів
ТУО – трудове учнівське об’єднання
Радгосп – радянське господарство
РНК (Раднарком) – Рада народних комісарів
РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка
С/г – сільське господарство
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
УВБ – учнівська виробнича бригада
ФЗС – фабрично-заводська семирічка
ЦВК – Центральний Виконавчий Комітет
ЦК ВКП(б)У – Центральний комітет Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків) України
ШВМ – шкільні виробничі майстерні
ШЛ – шкільні лісництва
ШРБ, РББ – шкільні ремонтно-будівельні бригади

ВСТУП

Актуальність дослідження. На пошук нових підходів і моделей трудового виховання, трудової підготовки учнівської молоді наголошується в основних законодавчих і нормативних документах, що забезпечують реформування системи освіти в Україні на сучасному етапі соціально-економічних перетворень. Важливою умовою інтегрування українського суспільства у світове співтовариство є фундаментальна підготовка молодого покоління до життєдіяльності в нових умовах.

Згідно з розробленими концептуальними положеннями у Законі України „Про освіту”, Концепції трудової підготовки школярів України, Національній доктрині розвитку освіти в XXI столітті, Концепції профільного навчання у старшій школі, Концепції екологічної освіти в Україні, Національній програмі „Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів”, Базовому компоненті трудове виховання розглядається як цілеспрямований процес формування творчої, працелюбної особистості, відповідальної за свої дії, здатної до самовиховання, опрацювання різноманітної інформації й використання набутих знань, вмінь і навичок щодо прийняття адекватних рішень у розв’язанні завдань побутового й професійного характеру, участі в демократичних перетвореннях суспільства. Зокрема, в них наголошується на набутті впродовж шкільних років особистісної зрілості, життєвої компетентності, „удосконаленні трудового виховання, сприянні

професійному самовизначенню учнів, формуванні готовності до праці у ринкових умовах", тому робота з трудової підготовки учнів через діяльність різноманітних форм трудової участі школярів є головним завданням ЗНЗ України.

Однією з найдавніших форм виховання, властивій всім історичним формаціям, є трудове виховання підростаючого покоління, на необхідності якого наголошувалось ще на етапі патріархальної родової общини. Праця – головна умова існування людини, формування її духовно-фізичного розвитку, основа суспільних і соціально-економічних перетворень. Будь-які спроби уникнути продуктивної праці зумовлюють негаразди для особистості і суспільства.

На важливість трудового виховання вказував К. Ушинський, бо „праця – єдине доступне людині на землі і єдино гідне її щастя. Насолоди пурхають навколо світоча праці, мов золоті метелики, приваблювані світлом, і чим яскравіше горить праця, тим більше їх товпиться. Та погасіть її, і ці метелики перетворяться на хижих птахів, миттю розхапають усі скарби серця і залишать його на поталу пустоті й розпачу".

Польський соціолог і філософ Адам Шафф, аналізуючи значення трудової діяльності для молоді, підкреслював, що робота є своєрідним символом самостійності, соціальної повноцінності, а її відсутність нівелює стимул до навчання і водночас із „екзистенціальною порожнечею" породжує нудьгу і навіть спричинює психічні захворювання. Важливою складовою змісту трудового виховання є вироблення потреби в праці, усвідомлення школярем її соціальної значущості, сформованість працелюбності, ініціативності, схильності до підприємництва; розуміння економічних законів і проблем суспільства та засобів їх розв'язання, готовність до творчої діяльності, самореалізації й конкурентоспроможності.

Трудові об'єднання школярів (ТОШ) – це соціально-педагогічне явище масового і організованого залучення школярів до суспільно корисної, продуктивної праці з ефективним виховним впливом на особистість. Посилена увага до трудового виховання у 20-ті роки дала поштовх до виникнення і розвитку шкільних виробничих колективів, господарських кооперативів, літніх шкіл, що стали прообразами створення навчально-виробничих комбінатів (НВК), учнівських виробничих бригад (УВБ), таборів праці і відпочинку (ТПВ), трудових загонів старшокласників (ТЗС), шкільних лісництв (ШЛ), шкільних кооперативів, аграрних об'єднань, молодіжних таборів праці і відпочинку та інших моделей трудового навчання і виховання учнівської молоді упродовж XX століття.

Аналіз історичних, соціально-педагогічних умов свідчить, що трудові об'єднання школярів створювалися в навчальних закладах для спільної з дорослими праці в позашкільний час в різних галузях народного господарства з метою ефективної трудової підготовки учнівської молоді до реального життя, вибору професії. До здобутків розвитку шкільної освіти в Україні відносимо створення та функціонування в навчальних закладах системи трудової підготовки підростаючого покоління, що поєднувала урочну та позаурочну роботу, суспільно корисну діяльність школярів, допрофесійну і професійну

підготовку, профорієнтацію, економічну освіту тощо. На це неодноразово вказували у своїх дослідженнях А. Вихрущ, С. Дем'янчук, М. Корець, М. Левківський, В. Мадзігон, О. Падалка, М. Піддячий, В. Сидоренко, М. Солдатенко, Н. Слюсаренко, Д. Тхоржевський, О. Шпак та ін.

У дослідженні проблеми становлення та розвитку ТОШ ми опиралися на ідеї видатних вітчизняних педагогів (О. Захаренко, А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський, І. Ткаченко, К. Ушинський, та ін.) щодо наукових основ організації трудової підготовки; роботи практиків, громадських діячів (П. Блонський, Н. Крупська, С. Шацький та ін.), в яких розкривалися теоретико-методологічні принципи формування колективу і особистості, зв'язок школи із життям; висновки науковців щодо раціональної організації праці в УВБ (К. Ахіяров, С. Гореславський, К. Іванович, Н. Калініченко, І. Матюша, І. Чернишенко, К. Чорна,); підвищення виховного потенціалу ТПВ (І. Гончаров, П. Дербенєв, Н. Звєрєва, Г. Ксендзова, Н. Ничкало, Н. Мачнєв, В. Оржеховська, А. Тубельський, В. Усаков,); принципи організації суспільно корисної продуктивної праці учнів у ТЗС (В. Близнюк, Т. Веретенко, Г. Левченко, А. Любар, Т. Калугіна); дослідження, в яких висвітлювалися організаційно-педагогічні аспекти ефективності виховної діяльності ТОШ (П. Атутов, В. Виговська, Н. Лєпіхова, В. Поляков, В. Савченко, Н. Семикін, О. Родіна, В. Усаков).

Історико-ретроспективний аналіз джерельної бази, контент-аналіз наукової літератури дозволив визначити шість етапів у дослідженні проблеми становлення і розвитку ТОШ упродовж ХХ століття: *перший* (20-30- і роки) – залучення учнів до різноманітних видів праці створення трудових колективів як прототипу майбутніх ТОШ; *другий* – 40-і роки ХХ ст., що пов'язаний з організацією нових форм трудових об'єднань, які прискорювали перемогу над ворогом; *третій* – 1954-1972 рр. – час пошуку ефективного зв'язку навчання й виховання з життям, залучення школярів до виробничої праці, визначення її змісту, вирішення основних методико-теоретичних питань; *четвертий* – 1972 - 1983 рр. – масовий розвиток різноманітних видів трудових об'єднань школярів , переважно без свідомого визначення об'єкту робіт, виховних можливостей учнівського колективу, самоврядування та ін.

На цьому етапі за пропозицією комсомолу літні канікули стали називатися „літньою трудовою чвертю" (1973 р.) та вперше у постанові розтлумачено поняття „трудові об'єднання школярів" (1978 р.); *п'ятий* етап розвитку ТОШ припадає на 1984-1991 роки і відрізняється від попередніх новими підходами до умов здійснення трудового виховання школярів; *шостий* – роки незалежної України зі специфічним ігноруванням трудового виховання школярів, нівелюванням завдань щодо трудового становлення майбутніх працівників країни та пошуками ефективних методів залучення учнівської молоді до трудової діяльності.

Теоретичний аналіз історико-педагогічної й науково-методичної літератури дозволив установити історичну послідовність виникнення на Україні перших учнівських виробничих бригад, хоча явище пов'язувалось із діяльністю Григорополіської школи (Росія, Ставрополь, 1954 р.).

Доведено, що процес становлення і подальшого розвитку ТОШ як соціально-педагогічна проблема був у колі першочергової уваги науковців, педагогів-практиків, громадських діячів, методистів. Йому властиве як надмірна увага з боку держави, влади і науковців так і відносне репродуктивне ставлення, що вимагало розробки якісно нових підходів до визначення змісту, форм і методів, пошуку нових моделей трудової підготовки учнівської молоді через роботу різноманітних видів ТОШ, особливо наприкінці ХХ століття у часі здобуття Україною незалежності.

Орієнтація теорії і практики трудового виховання школярів на інші засади організації суспільного виробництва, нищення системи традиційного охоплення учнів суспільно корисною продуктивною працею та підготовки вчителя до роботи з ТОШ; різке зменшення кількості НВК, відсутність умов для залучення учнів до роботи влітку у ТЗС, активного відпочинку і праці через функціонування ТПВ, відміна функціонування різних видів ТОШ, недостатня підтримка з боку держави, законодавча невизначеність їх роботи наприкінці ХХ століття сприяла поширенню незаконних форм дитячої праці, що згубно вплинули на генофонд нації, провокуючи ріст підліткової злочинності, відхилення у формуванні соціально-значущих якостей особистості учня.

Такий стан сприяє поширенню серед школярів *рестрикціонізму* (пониження трудової активності*), ригідності (*недостатньої мобільності, неприйняття певних змін у трудовому процесі), *браку компетентності*, *розвитку почуття страху перед самореалізацією* тощо. Участь школярів у продуктивній праці в народному господарстві виступає важливим фактором формування особистості трудівника, підприємця, успішного громадянина. Поняття „фактор” (лат. – той, що робить) означає рушійну силу, причину будь-якого процесу.

У нашому дослідженні рушійною силою виступають постійні, видозмінені протиріччя між вимогами суспільства до трудової підготовки учнів і змістом діяльності об’єднання, якістю виховної ефективності функціонування ТОШ і позитивними змінами в судженнях, поведінці членів об’єднання, усвідомленням ними обов’язку перед державою і самим собою, своїми батьками, однолітками щодо самовизначення подальшого життєвого шляху. Одночасно проведений аналіз результатів теоретичних і практичних досягнень функціонування трудових об’єднань школярів упродовж ХХ століття з позицій загальнонаукових принципів системності, структурності, цілісності уможливив виявлення низки *суперечностей* між:

– існуючим рівнем трудового навчання і виховання школярів, рівнем їх особистих сподівань щодо самоствердження в праці і відсутністю достатніх умов у суспільстві для їх реалізації, що утруднює їх адаптування в житті;

– визнанням школярами важливості праці як джерела життя і споживацькими інтересами та орієнтаціями, падінням престижу праці, деформацією мотивів трудової діяльності в масовій свідомості, що підкріплюється думкою деяких батьків та культивується ЗМІ. Причини такого явища вчені вбачають у відчуження праці, безгосподарності, тіньовій економіці, уповільненні темпів науково-технічного прогресу, значній кількості малокваліфікованої, ручної і фізичної праці, запізнілому включення юнаків та

дівчат у реальні трудові відносини, продуктивну працю, відсторонення більшості від матеріальних турбот у сім'ї, школі, від управління справами своїх колективів; формалізм і заорганізованість системи трудового виховання і навчання;

– між сучасними вимогами суспільства до трудового навчання і виховання учнівської молоді і підготовкою кадрів до цього виду навчально-виховної діяльності; відсутністю науково-методичного супроводу діяльності ТОШ.

Високо оцінюючи досягнення науковців і практиків, досвід діяльності трудових об'єднань школярів упродовж XX століття, враховуючи актуальність, соціальну значущість проблеми та відсутність сучасних науково-обґрунтованих історико-педагогічних досліджень, з метою творчого використання здобутків у сучасних умовах розбудови і входження України до європейського освітнього простору. нами була обрана **тема** дослідження **„Соціально-педагогічні умови становлення і розвитку трудових об'єднань школярів в Україні (XX століття)".**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою частиною наукової проблеми „Соціально-педагогічні умови профілактики девіантної поведінки учнів у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи" (державний реєстраційний номер 01051U000253), над якою працює лабораторія превентивного виховання НАПН України. Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Інституту проблем виховання АПН України (протокол № 10 від 27 жовтня 2005 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 10 від 26 грудня 2006 р.).

Мета дослідження – теоретично узагальнити та науково обґрунтувати соціально-педагогічні умови становлення та розвитку трудових об'єднань школярів України впродовж XX століття.

Досягнення поставленої мети відповідно до об'єкта, предмета дослідження визначає наступні **задачі:**

– на основі ретроспективного аналізу джерельної бази узагальнити стан дослідження проблеми становлення та розвитку трудових об'єднань школярів упродовж XX століття;

– систематизувати й охарактеризувати нормативно-правову базу діяльності трудових об'єднань школярів України;

– визначити етапи та розкрити особливості розвитку трудових об'єднань школярів в історії шкільної освіти України.

– визначити соціально-педагогічні умови становлення і розвитку ТОШ як ефективної форми трудової підготовки учнів загальноосвітньої школи.

Об'єкт дослідження – розвиток трудових об'єднань школярів України.

Предмет дослідження – організаційно-змістові характеристики діяльності трудових об'єднань школярів упродовж XX століття.

Теоретичною основою дослідження є положення про методологію та методи вивчення історико-педагогічних досліджень (Л. Вовк, С. Гончаренко, М . Євтух, О. Пометун, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко,); розвиток педагогічної

науки та вітчизняної школи (Л. Березівська, М. Грушевський, О. Духнович, В. Кузь, М. Стельмахович, Б. Ступарик, В. Сухомлинський), теорію формування змісту освіти та трудової підготовки учнів загальноосвітньої школи (А. Вихрущ , С. Дем'янчук, О. Коберник, М. Корець, О. Ляшенко, В. Мадзігон, М. Піддячий , М. Солдатенко, Д. Тхоржевський, О. Шпак); роль праці у формуванні та соціалізації особистості (І. Бех, І. Бондар, В. Гільбух, О. Киричук, С. Максименко, В. Моляко), роль продуктивної праці у становленні особистості (В. Вербицький, С. Гореславський, І. Гончаров, Н. Калініченко, О. Любар, І. Матюша, Д. Сметанін В. Оржеховська), соціально-педагогічні аспекти впливу суспільно-трудової діяльності на колектив і особистість (О. Биховська, А. Ковальов, Т. Коннікова, Т. Мальковська, Л. Новікова, І. Чернишенко). Нормативно-правову базу дослідження складають законодавчі акти і нормативні документи вищих органів влади, документи МОН України, матеріали педагогічних з'їздів; визначальні документи з проблем освіти в Україні; Конвенція ООН про права дитини, Закони України „Про молодіжні та громадські об'єднання" (1998 р.), „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" (2000 р.).

Фактологічний матеріал дисертації базується на наукових працях і публікаціях вітчизняних вчених, статистичних збірниках, документах і матеріалах фондів Державного архіву Київської області (Ф-Р № 142 – Протоколи губернського з'їду завідуючих відділами народної освіти); Державного архіву Кіровоградської області (Ф. 7138 – Організація виховної роботи в учнівській комплексній навчально-виробничій бригаді колгоспу (радгоспу) в сільській середній загальноосвітній трудовій політехнічній школі з виробничим навчанням), Центрального Державного архіву вищих органів влади і управління України, (Ф. №166 – Навчальні плани, доповіді, звіти, протоколи, резолюції, листи, стенограми; Ф. №177 – Матеріали І Всеукраїнського з'їзду політехнізації; Ф.-Р №27-17 – Матеріали засідань, колегії Міністерства освіти (протоколи, стенограми, довідки, накази); наказах, розпорядженнях, листах Міністерства освіти і науки України (1920-2000 рр.), психолого-педагогічній та історико-педагогічній літературі.

Для розв'язання визначених завдань, досягнення мети використовувалися такі взаємодоповнюючі **методи дослідження*:***

– *теоретичні*: історико-логічний аналіз і систематизація психолого-педагогічної і методичної літератури, архівних джерел, нормативно-правової бази з метою вивчення і узагальнення історичного вітчизняного досвіду становлення ТОШ; хронологічно-системний і проблемно-пошуковий методи для наукового обґрунтування умов становлення і розвитку ТОШ в історії шкільної освіти України;

– *емпіричні*: узагальнення педагогічного досвіду загальноосвітніх закладів з налагодження роботи ТОШ; аналіз різних видів діяльності учнів у ТОШ, вивчення та аналіз нормативно-правових документів;

– *графічні:* схеми, таблиці, побудовані на основі структурно-порівняльного аналізу документальних і наукових джерел з досліджуваної проблематики.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягає в тому, що:

– *вперше* теоретично узагальнено в історичній ретроспективі вітчизняний досвід та нормативно-правова база становлення і розвитку трудових об'єднань школярів упродовж XX століття; встановлено історичну послідовність виникнення перших учнівських виробничих бригад на теренах України; введено в науковий обіг маловідомі документи, статистичні та історичні дані щодо становлення та розвитку ТОШ; на основі поєднання суспільно-політичних, соціально-економічних, педагогічних, психологічних, загальнокультурних умов визначено і охарактеризовано етапи становлення і розвитку трудових об'єднань школярів упродовж XX століття; розкрито виховні можливості, функції (цільові, соціально-психологічні, оперативні), особливості діяльності органів учнівського самоврядування на етапах становлення і розвитку ТОШ;

– *уточнено* сутність поняття „трудові об'єднання школярів"; специфіка організації трудової підготовки і виховання учнів у трудових об'єднаннях упродовж XX століття;

– *подальшого розвитку набули* зміст, форми і методи трудового навчання і виховання школярів у ТОШ; дослідження впливу трудової підготовки на формування особистості члена ТОШ, усвідомлення ним своєї ролі та місця в житті суспільства.

Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що обґрунтовані в ньому теоретичні положення, висновки та узагальнення можуть бути використані у процесі викладання у вищих педагогічних навчальних закладах різних рівнів акредитації курсів із загальної педагогіки, історії педагогіки, історії України, методики трудового навчання; при підготовці навчальних програм, спецкурсів і спецсемінарів, навчальних посібників, хрестоматій, довідкових видань. Запропоновані результати і висновки дослідження сприятимуть підвищенню кваліфікаційного рівня вчителів трудового навчання через систему післядипломної педагогічної освіти, удосконаленню фахової підготовки майбутніх вчителів-організаторів роботи з ТОШ; у практичній діяльності структурних підрозділів Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді.

Впровадження результатів дослідження. Результати дослідження впроваджено: у навчальний процес (лекційно-семінарські заняття) системи підвищення кваліфікації післядипломної педагогічної освіти Івано-Франківського ІППО (довідка № 01/270 від 28.04. 2011 р.), фізико-технологічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 6/165 від 10.09. 2012 р.), у навчально-виховний процес Центру позашкільної роботи „Північне сяйво" Святошинського району м. Києва (довідка № 04/261 від 15.05. 2012 р.), в системі поширення інноваційного досвіду Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді МОН України (довідка № 161/ К від 29.09. 2012 р.).

Апробація результатів дисертації здійснювалася в публікаціях і виступах на наукових, науково-практичних, практичних конференціях, форумах різних рівнів – міжнародних: „Інноваційні технології превентивного виховання дітей та молоді: соціально-педагогічний аспект" (Чернівці, 2005 р.); „Проблеми

залучення молоді до процесу прийняття рішень на місцевому і регіональному рівнях” (Київ, 2005 р.); „Формування мотивації здорового способу життя та профілактика ВІЛ/СНІД засобами освіти” (Київ, 2006 р.); „Формування у дітей і молоді культури здоров’я (фізичного, психічного, духовного) засобами позашкільної освіти” (Київ, 2007 р.); І Міжгалузева міжнародна науково-практична конференція „Реалізація концепції освіти з безпеки життєдіяльності: сучасні проблеми та ефективність інноваційних освітніх технологій” (Тернопіль, 2008 р.); ІІІ Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю „Освіта і здоров'я: формування здоров`я дітей, підлітків та молоді в закладах освіти” (Суми, 2010 р.); всеукраїнських: „Теоретико-практичні реалії сучасного виховання дітей та учнівської молоді” (Київ, 2005 р .); XVII Всеукраїнські педагогічні читання „В. Сухомлинський і О. Захаренко: вивчати сьогодення, передбачати майбутнє” (Черкаси – Сахнівка, 2010 р.), Всеукраїнського круглого столу „Перспективи діяльності учнівських трудових об’єднань” (Київ, 2012 р.), „Освітня галузь „Технології”: реалії та перспективи” (Полтава, 2013 р.). У ході роботи над дисертаційним дослідженням автор брав безпосередню участь в організації і проведенні 5 заходів: міжнародної науково-практичної конференції „Проблеми залучення молоді до процесу прийняття рішень на місцевому і регіональному рівнях” (Київ, 2005 р.); молодіжного історико-мистецького фестивалю для кримсько-татарської і української молоді „Пам’ятаймо про минуле, дбаймо про майбутнє” (Жовті Води, 2006 р.), І міжгалузевої конференції „Реалізація концепції освіти з безпеки життєдіяльності: сучасні проблеми та ефективність інноваційних освітніх технологій” (Тернопіль, 2008 р.); V,VI Всеукраїнського форуму з міжнародною участю „Формула успіху правової держави очима дітей” (Тернопіль, 2012-2013 рр.); І Всеукраїнського зльоту трудових учнівських об’єднань (Київ, 2012 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 9 наукових праць, з них 1 монографія, 6 статей у наукових фахових виданнях України, 2 – в інших виданнях. **Структура й обсяг дисертації.** Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (335 найменувань), додатків на 150 сторінках. Загальний обсяг дисертації 380 сторінок, основний зміст викладено на 195 сторінках. Робота містить 4 таблиці.

Розділ 1
СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ТРУДОВИХ ОБ'ЄДНАНЬ ШКОЛЯРІВ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Становлення трудової діяльності школярів у 20-40-ті роки XX століття

Залучення школярів до суспільно корисної продуктивної праці, до участі в суспільному виробництві, поєднання продуктивної праці з навчанням школярів є однією з історичних закономірностей суспільного ладу. Масове й організоване залучення школярів до суспільно корисної, продуктивної праці через трудові об'єднання школярів – це соціально-педагогічне явище, аналогу якому не було за масштабами й ефективності впливу на особистість в історії становлення школи.

В Україні з перших днів проголошення республіки в Харкові 25 грудня 1917 року Першим Всеукраїнським з'їздом Рад почалося будівництво нової школи, впровадження в життя принципів трудового виховання, незважаючи на складність політичної та економічної ситуації (розруха, голод, холод, складне матеріальне положення). Школа будує навчання в тісному зв'язку з життям, продуктивною працею, даючи учням трудові навички, готуючи їх до самостійного життя.

У 1917-1920 роках в навчальних планах і програмах ручна праця, самообслуговування та суспільно корисна продуктивна праця учнів займали незначне місце, хоча продуктивна праця і трудове виховання декларувалося основою всього навчально-виховного процесу. Діяльність учнів носить спрощений характер: праця у різних майстернях, на пришкільних земельних ділянках, в основному, сільськогосподарського спрямування, що пояснювалося бідністю матеріального становища та необхідністю вироблення додаткових продуктів харчування.

Організація трудового виховання на Україні здійснювалася як зазначає автор дослідження Г. Ковальчук „Трудове виховання школярів в загальноосвітніх закладах України в першій третині ХХ ст." виключно з позиції більшовицької ідеології і носила винятково прагматично-практичний характер. Проблеми освіти і педагогічної думки стосовно трудового виховання школярів „націоналістичної" Української Народної Республіки замовчувалися або висвітлювалися упереджено. Такий підхід був властивий усім історико-педагогічним дослідженням до 1980-х років [33, 55, 100, 121, 277].

Всеукраїнські учительські з'їзди (квітень 1917р., другий – серпень 1917 р., що ухвалив план єдиної школи авторства комісії Товариства Шкільної Освіти) попри започаткування процесу створення національної середньої і вищої школи та виховання на національних засадах, протесту проти простої трансформації російської школи на українську – не зуміли виробити необхідних підходів до її розбудови [77, 158, 228].

У 1919 році в Україні приймається „Положення про єдину трудову школу УРСР", де зазначалося, що основою шкільного життя повинна служити продуктивна праця, яка в трудовій школі має носити загальноосвітній характер [201]. У перші роки існування радянської школи Наркомоси Росії та України, розробляючи основні засади нової школи, опиралися на прогресивні педагогічні ідеї Західної Європи та США. Хронікою освітньої думки на Україні був журнал „Вільна Українська Школа", який систематично знайомив читачів із думками Дж. Дьюї, Г. Кершенштейнера, П. Блонського, Т. Шацького та інших представників як української так і російської науки.

У 1918 році такими бачились цілі трудової школи: „не дресирування для того чи іншого ремесла, а політехнічна освіта, що дає на практиці можливість познайомитися з важливими методами форм праці" (Декларація), „формувати всебічно розвинених людей, підготовлених в теорії та на практиці до всякого виду праці, як фізичної так і розумової, що уміють будувати розумне, повне змісту, красиве і радісне суспільне життя" [115, с. 72], „індустріальна політехнічна школа поєднує знання з дією і освіту з вмінням, створює робочого -філософа, відкриваючи перед ним широкі перспективи інтегральної науково-технічної освіти" [22, с. 89], оволодіння основами майбутньої професійної діяльності [157, 158, 235, 267, с. 10-15, 296], „підвалиною шкільного життя повинна бути продуктивна праця як така і як метод виховання. Трудовий принцип стане найміцнішим засобом виховання в тому разі, коли праця в школі буде творчою, радісною, вільною від примусу над особою учня й до того ще правомірно й соціально організованою" [201].

Згідно „Проекту будівництва середніх шкіл в Україні” (1919) передбачалася 12-річна освіта (10 класів на першому і другому ступенях і дитячий садок), обов’язкові кімнати для різних видів праці, город, садок, пасіка, за можливості – кузня [327, арк. 41]. На жаль проект не був зреалізований, бо НЕП обмежувала витрати на освіту. До того ж керівні працівники Наркомосу України, стверджує М. Грищенко в праці „Нариси з історії школи в Українській РСР (1917-1965)” [55], не мали чітких уявлень (завдання, зміст, форми, методи) щодо терміну „трудова школа”.

В основі матеріалів першої партійної наради щодо питань розвитку народної освіти (грудень-січень 1921 р.) виділяємо „Тези про політехнічну освіту” Н. Крупської та Декларацію „Основні принципи єдиної трудової школи”, проголошену А. Луначарським. У ній, зокрема, зазначається в П.5, що

- „мета трудової школи – політехнічна освіта, яка знайомить з методами всіх найважливіших форм праці, частково в шкільних майстернях, або шкільних фермах, частково, на фабриках і заводах;
- П.7 - продуктивна, реальна праця є основою навчання в новій школі;
- П.8 -велике виховне значення має і повинен мати шкільний кооператив” [267, с. 16-17].

Слід зазначити, що в дореволюційній Україні існували заклади, в яких праця була пріоритетною: заклади для опіки над сиротами та безпритульними дітьми дошкільного й шкільного віку (сирітські будинки; постійні або змішаного типу дитячі притулки; будинки опіки). Окрім навчання за обсягом початкових народних училищ діти за власним вибором вивчали спеціальну справу – столярне ремесло, садівництво, городництво та спільно здійснювали господарську діяльність. Питання поваги до власності та формування почуття власника відбувалося шляхом закріплення невеликих грядок та городів у власне розпорядження [67, с. 16]. У період економічної нестабільності, подолання розрухи, голоду праця допомогла дітям виживати, пристосовуючись до нових умов життя, а перед державою постало як першочергове завдання – поєднати навчання з суспільно корисною продуктивною працею з метою підготовки всебічно розвинених людей оновленого ладу.

На початку 20-х років створювалися так звані *дитячі містечка*, які рятували від бездоглядності тисячі дітей, вчили їх азам професії. Архівні джерела стверджують, що керували роботою дітей віком від 4 до 16 років актив і рада. Ними затверджувались щоденні плани роботи у школі, на земельній ділянці, майстерні, клубі тощо. Ці *самоврядні основи* діяльності віднайдуть подальший розвиток на інших етапах становлення різноманітних трудових об’єднань школярів. Дослідно-показовий дитячий центр-містечко згідно „Положення про дитяче містечко” був створений за декретом Раднаркому України в березні 1921 року в Одесі. Педагоги вважали, що „...позитивні початки в дитині розвиваються тим повніше і нормальніше, чим більше в основі життя колективу лежить організована, зрозуміла і продуктивна праця” [266, с. 136].

До 1924 року всі проблеми життя (шиття, столярна, слюсарна справи, чоботарство) вирішувалися в містечку його членами. У 1927 році колгоспники зібрали у середньому по 20 пудів пшениці з десятини, а господарство містечка,

що на Городківському хуторі, – по 70 пудів. Загальний прибуток від сільського господарства в 1929-1930-х роках складав 108527 крб. Перевіряюча комісія з відділу здоров'я констатувала про безпечність умов, оптимальне навантаження 3 год. щоденною працею [267, с. 19]. У процесі навчання природничі та виробнично-технічні знання в школі дитячого містечка ілюструвались фактами із сільськогосподарського та промислового виробництва, трудового досвіду вихованців в майстернях, на полях, фермах, пов'язувалася з загальноосвітніми курсами. Педагоги містечка вбачали джерело міцності знань вихованців (більшість з них поступали на рабфаки та вищі заклади освіти) в тісному поєднанні шкільних занять із суспільно корисною продуктивною працею (у 1940 р. на базі містечка створено перше ремісниче училище). Архівні документи свідчать, що школярі, до прикладу, Охтирського дитячого містечка мали персональні книжки – *прообраз трудових книжок*, притаманний членам ТОШ у 70-90-ті роки XX століття. Трудова книжка складалася з наступних розділів: *виробнича праця, учбова праця, праця і поведінка в будинку і школі, громадська праця* [334, арк. 2].

Соціально-економічні умови (безробіття батьків, багатодітний склад сім'ї, складний матеріальний стан, сирітство, неврожай, переселення дітей з голодуючих місць, розруха) вимагали організації *дитячих трудових комун (сільськогосподарських колоній)* на Україні, в яких діти навчались та виховувались. Перші – Полтавська ім. Дж. Ріда, Болшевська, Хвалинська, керувалися декретом (1919 р.), що визначив основні положення їх діяльності: обов'язкове поєднанні 4-ох годинної різноманітної за видами праці з розвитком духовних інтересів учнів – бесіди (соціальна тематика, природоудосконалення), співи, малювання, щоб „вони не загрузали в непродуктивній праці" [319, арк. 3].

Всеросійська конференція шкільних педагогічних відділів, розглядаючи питання діяльності дитячих будинків, у резолюції відзначала: „Школа-комуна приймає систематичну й планомірну участь в будівництві оточуючого життя. Освітня робота в школі-комуні повинна будуватися на продуктивній суспільно необхідній праці. Школа-комуна повинна черпати матеріал для учбової роботи головним чином з праці оточуючого середовища, осмислюючи та вивчаючи її, проводити роботу серед населення. Управління та самоуправління в школі-інтернаті і досягнення в ній пролетарської дисципліни повинні базуватися на нових формах будівництва" [267, с. 20]. Спільна з дорослими організація продуктивної праці дитячих колективів сприяла покращенню їх матеріальної бази. Так, в розпорядженні дитячих будинків на Україні надавалися наділи землі, обладнання для майстерень, робоча худоба, господарський інструмент.

У 1921 році 140 вихованців Лупошівського дитячого будинку (Запоріжжя) разом обробляли 150 десятин землі, утримували 15 корів, 30 коней, 166 овець. Але досвід не став поширеною практикою [266, с. 137]. Відповідно до постанови про *літню компанію* (1920 р.), яка передбачала виконання різноманітної роботи учнями міських і сільських шкіл. створювалися спільні трудові дружини (10 підлітків і керівник) для городництва та сільського господарства. Тривалість робочого дня була єдиною як для вчителів, технічного

персоналу школи, адміністрації – не більше 6 год., характер праці відповідав віковому та фізичному розвиткові учнів [267, с. 20]. Це були перші спроби організації *трудових загонів школярів*, які у 40-х роках розвивались, а найповнішу організаційно-змістову характеристику отримали в середині 70-х років ХХ ст.

У затвердженій єдиній системі освіти (1921 р.) головне місце належало школі. Праці учня відводилася значна роль з метою усвідомлення її значимості, творчого характеру, вдосконалення своїх здібностей до неї [100, с. 107]. Кодекс „Законів про освіту в УРСР" (1922 р.), інші документи підкреслювали, що " навчально-виховні заклади України (дитячі садки, трудова школа (8-15 років), дитячий будинок-інтернат (діти 4-17 років)) повинні стати трудовими колективами, які поєднують навчання і виховання з продуктивною працею, що в сучасних умовах є єдиним життєвим методом створення всебічно розвиненої людини" [119, с. 159]. Передбачалося відкриття дитячих будинків, трудових колоній та комун, приймальників та розподільників.

На початку 1930 року в Україні працювало 1511 дитячих будинків, 33 трудових дитячих колоній, 14 дитячих трудових комун, 9 дитячих містечок, 22 будинки для підлітків, 80 установ для дітей з різними вадами, 60 дитячих приймальників, колекторів і реформаторів [267, с.28]. В основі їх роботи – трудове навчання, яке пропонувалося проводити у формі уроків, гурткових занять. Для цього в школах створювалася відповідна матеріальна база для майстерень, робочих кімнат, купувався сільськогосподарський інвентар, поповнювався насіннєвий фонд, розводилася робоча худоба. Діти виконували також різноманітні роботи: розпилювали та рубали дрова; брали участь в приготуванні та рознесенні їжі; доставляли продукти; прибирали квартири та приміщення службовців, двори; розчищали сніг; вивозили сміття та ін. За роботу отримували винагороду. Здійснювався чіткий контроль за використанням праці дітей. У пошуках здешевлення утримання дітей в навчально-виховних закладах педагоги намагалися унормувати дитячу працю, щоб попередити експлуатацію. Спеціальне обстеження засвідчило, що організація продуктивної праці підлітків відповідала існуючим умовам: у 57-ми дитячих будинках були обладнані майстерні, у 74-х – вихованці працювали в закріплених майстернях, хоча в багатьох з них були проблеми з обладнанням. Лише 7 із них відповідали необхідним нормам щодо устаткування та матеріалів , бракувало також і інструкторів з ручної праці [267, с. 25].

У школах Першої дослідної станції з народної освіти велике значення мала суспільно корисна, господарська праця, оволодіння основами економічного аналізу: від задуму через план, осмислення процесу до результату, – вважав С. Шацький. Види і форми трудової діяльності відповідали рівню фізичного, розумового, естетичного та соціального розвитку дітей та сприяли згуртуванню учнів. Розроблена педагогом модель роботи отримала схвалення Дж. Дьюї, який зазначав, що його переповнюють почуття „великої симпатії до тієї країни, у якій можливі такі глибокі педагогічні перетворення" [140, с. 9].

Джерельна база дослідження дозволяє стверджувати, що надання сільським школам землі, сільськогосподарського інвентарю та насіння опиралися на

реалізацію положень земельного законодавства (жовтень, 1922), директив Всеросійського з'їзду Рад (грудень, 1922) [66, 158]. Діти, обробляючи землю, отримували трудові навички, а реалізація продукції допомагала утримувати школу. Наприклад, за школами Запоріжжя весною 1922 року було закріплено 6000 десятин землі, тобто в середньому за однією школою по 2 десятини. А вже в червні цього року Звенигородський відділ народної освіти Київської губернії в своєму звіті повідомив, що більша частина установ народної освіти були на самофінансуванні (існували за рахунок прибутків пришкільних господарств та фондів, створених громадськістю) [313]. Практика набула поширення: на початок 1923 року лише на Україні більше 65% шкіл мали свої земельні наділи [38, с. 182]. Така участь сільських школярів у систематичній продуктивній праці в сільському господарстві слугувала прообразом створення *учнівських виробничих бригад.* Наприкінці 20-х початку 30-х років організовуються перші колективи учнів – *бригади,* що працювали під керівництвом вчителів та агрономів. У зв'язку з колективізацією виникла ідея створення в школах колективних господарств – колгоспів.

З виступу Н. Крупської на нараді Товариства педагогів-марксистів (1930 р.) в практиці роботи шкіл і друкованих органів з'явився термін „дитячі колгоспи". На відміну від колективу дорослих дитячі колгоспи проводили помірковану сільськогосподарську діяльність, „відриваючись поступово від громадської і продуктивної праці дорослих, а праця втрачала виховне значення", – вважав автор статті в іркутському номері журналу „Культурный фронт„ (1931 р). Найкращою формою організації праці І. Нікітін називав учнівську виробничу бригаду, яка працює поряд із дорослими в колгоспі. Пропагуючи досвід учнівської бригади Тулунського району, автор наголошує на дотриманні вимог: виборність бригадира; складання під керівництвом вчителя плану роботи; договірні відносини між школою і колгоспом із визначенням змісту практики учнів, обов'язків учнівської бригади і колгоспу [267, с. 43].

У серпні 1922 року на І Всеукраїнській нараді шкільних працівників був запропонований перехід від централізованого постачання на утримання дитячих будинків. Так виникло поняття *шефства* підприємств, галузей, які забезпечували допомогу навчальним закладам у здійсненні виховання підростаючого покоління: Будинки текстильників, залізничників та ін., що вирішували поряд із професійною підготовкою проблему харчування.

У ході дослідження з'ясовано, що досвід створення *кооперативів* у школах у перші роки Радянської влади широко рекламувався і заохочувався державними органами [19, 47, 285, 335]. Перші самостійні кооперативні шкільні об'єднання виникли в Росії в 1910-1912 роках. Часопис „Вільна Українська Школа" (1917 р.) повідомляє про відкриття в жовтні 1912 року на базі Книжковецької початкової школи кооперативу, роботу на Поділлі споживчого товариства „Світова зірниця" [48, с. 221]. Всеросійська виставка у 1913 р. відзначала роботу кооперативів Києва і Могильова, а журнал „Русская школа" (1914 р.) пропагував діяльність сільського кооперативу Київської губернії. Селестен Френе, ініціатор „нового виховання" стверджував, що „кооператив набагато краще, ніж будь-яка інша шкільна громада, спонукає

дитину до діяльності,… він її захоплює співробітництвом з подібними їй, він її формує за правилами, встановленими для таких, як і він, він зацікавлює її метою, що панує над нею, загальним процесом” [266, с. 137].

Учнівські кооперативи 20-х років мали професійну спрямованість та утилітарну мету – забезпечити учнів навчально-письмовим приладдям. Як значиться в проекті (1927 р.) Статуту „Шкільний кооператив” засновується з метою кооперативного виховання дітей шляхом розвинення в них суспільности та трудових звичок через організацію різних форм кооперативної роботи (споживчої, сільськогосподарської, виробничої) на основі самодіяльності та самоуправління” [329, с. 86]. З цією метою організовується торгівля підручниками, учбовим приладдям, спортивними речами; буфети з холодним сніданком; облаштовуються майстерні: палітурні, картонажні, по вирізуванню тощо; влаштовуються на умовах колективної обробки силами учнів городи, пасіки, садки, тощо; надається допомога культурному і фізичному розвиткові дітей шляхом матеріальної і моральної підтримки шкільних гуртків: художнього, літературного, радіоаматорів, тощо.

Бурхливий розвиток кооперації охопив у 1923 році всю Україну. Кооперативну справу вивчали педагоги, створювалися спеціальні ради, комісії. Постанова ЦК РКП (б) (1924 р.) „О работе среди сельского учительства” націлювала на пропаганду і активну участь в кооперативній роботі [91, с. 94]. У 1926 році за даними Управління з соціального виховання при Наркомосі УРСР у 27 округах нараховувалося 1429 шкільних кооперативів, в тому числі в Уманському –175, Полтавському – 120, Сумському – 98, Київському – 63, Артемівському – 57, Білоцерківському – 54, Луганському – 48, Могилів-Подільському – 39, Херсонському – 34 [19, с. 29]. Доброю школою виховання була система самоврядування кооперативів: загальні збори, виборні посади. Членом шкільного кооперативу міг бути кожен учень, який досяг 10-ти річного віку, актив проводив щомісячне навчання. Делегати забезпечувались їжею, приміщенням, а кошти на поїздку отримували „з диткоопу за рахунок прибутків” [91, с. 106]. Праця в умовах госпрозрахунку була школою виховання і перевиховання для багатьох важких підлітків 20-30-х років ХХ ст., школою соціальної адаптації, самоствердження та матеріальною основою їх існування.

У другій половині 20-х років індустріалізація країни викликала посилену увагу до трудової підготовки школярів, що передусім пов'язувалося з успішним завершенням відбудовчих робіт та реконструкцією в колективному сільському секторі [66, 119, 157, 158, 248]. У зв’язку з введенням до навчального плану у 1927 році предмету „праця” (у 1930 році – 18% часу), відбувався поділ шкіл на *індустріальні та агрономічні*. У навчальні програми вводиться слюсарна, столярна, токарна справи, вивчення основ сільськогосподарського виробництва , покращується матеріальна база шкіл. Заняття продуктивною працею відбувається в майстернях (столярна, токарна, слюсарна, механічна, швейна, ковальська, чоботарська і ін.), робочих кімнатах, в цехах заводів і фабрик, в літніх школах, на пришкільних ділянках.

Одночасно вважалося, що праця повинна переважати у виховній роботі, адже це був спосіб перевиховання важких дітей, дієвий спосіб подолання

дитячої безпритульності та безробіття серед підлітків. У постанові Політбюро ЦК КП(б) України „Про стан і перспективи загального навчання” (1928 р.) зазначалося, що необхідно більше пристосовувати трудові школи до умов і потреб життя через зв’язок навчання в школі з трудовими процесами, щоб краще готувати учнів до участі в трудовому житті, оскільки без знань сучасного виробництва і закономірностей його розвитку неможливо стати свідомим учасником планового будівництва [119, с.403]. Закріплення шкіл за підприємствами оформлювалося у вигляді договорів, які обумовлювали спільні зобов’язання колективу учнів та вчителів з одного боку, робітників, інженерно-технічного персоналу – з іншого.

Період НЕПу зумовив народження нових підходів до трудового виховання, налагодження продуктивної праці школярів. Від загально трудових вмінь назріла необхідність переходу до отримання певної професії. Важливою формою підготовки кваліфікованих робітників з 1926 року стали школи *фабрично-заводського учнівства* (ФЗУ). Наприкінці грудня 1929 року згідно постанови Колегії НКО України „Про реорганізацію семирічних трудшкіл”: школи міст і промислових районів стають *фабрично-заводськими семирічками* (ФЗС), оскільки “без кваліфікованого робітника неможливо підняти виробництво” [114, с. 103]. На селі створюються школи селянської молоді, що перейменовуються пізніше в *школи колгоспної молоді* (ШКМ).

Органи Наркомосвіти з лютого 1930 року зобов’язували ШКМ визначитися із сільськогосподарським напрямом організації продуктивної праці: рільництво, молочне тваринництво, льонарство, вівчарство, бджільництво, садівництво та забезпечити систематичне виробниче навчання учнів на базі машинної техніки шляхом надання школам необхідного комплексу машин та знарядь, організації майстерень. На використанні дослідницької роботи на пришкільних садибах як зразкових навчально-показових господарств наголошувалося в резолюції першого Всеукраїнського з'їзду вчителів (січень, 1925 р.). Значний вклад у справу ознайомлення дітей із різноманітними видами продуктивної праці проводили Радянська ШКМ Волчанського району, Ново-Світловська ШКМ Луганського району, Липецька ШКМ Гадячського району, які активно співпрацювали із Всесоюзною сільськогосподарською Академією. Результати роботи на *пришкільних ділянках* широко пропагувались, що забезпечувало у 30-х роках їх кількісне зростання.. На засадах добровільності створювалися ланки та бригади, за якими закріплювалися певні види робіт, вводилися облікові книжки.

Постанова Наркомосвіти „Про фабрично-заводську семирічку” наголошувала необхідність створення для школярів молодшого віку робітничих кімнат і майстерень, а для старшокласників – навчально-виробничих цехів (спільні із ФЗС або окремі при заводі чи школі), що працюватимуть на правах цехів заводу, даючи „школярам політехнічну підготовку, виховуватимуть в них колективність в праці, суспільну цілеспрямованість, організованість і трудову дисципліну, розширюючи їх технічний кругозір” [158, с. 13]. Навчально-виробничі цехи повинні самоокуплюватися. До їх створення учням ФЗС надавалася можливість працювати в лабораторіях заводу, в його ремонтних та

основних цехах, виробничих кабінетах, де умови даної галузі виробництва допускали працю підлітків в віці від 12-15 років. Кількість шкіл, закріплених за підприємствами з кожним роком збільшувалась. До прикладу, на Україні в 1929 році їх було 39, в 1930 р. – 73, в 1931 році – 900 [100, с. 135].

У деяких школах намагалися відтворити реалії виробництва за рахунок обладнання шкільних лабораторій, кабінетів, майстерень. Вони виникали на основі виробництва і мали на меті об'єднати навчання з продуктивною працею школи робітничої молоді. До них приймали підлітків віком від 14 років. Такі школи працювали за принципом „Від станка – до законів науки, від умінь – до знань".

Особливого значення в організації продуктивної праці учнів надавалося в 30 -і роки ХХ ст. праці в шкільних майстернях, що були тісно пов'язані з профілем підприємства, до якого прикріплювалися школи. Кількість майстерень в школах України швидко зростала. На початок 1931 року із 52 шкіл Харкова: 33 мали по 4 майстерні, а 7 – по 3; в 10 було 2, а в 13 – по одній. Всього в 33 харківських школах було 66 майстерень: 30 столярних, 20 слюсарних, 10 картонних, 6 швейних. А в 26 школах міста для учнів створено робітничі кімнати [100, с. 89]. У Харкові на 1 січня 1932 року, як стверджують результати дослідження, всі ФЗС і ШКМ були прикріплені до заводів, колгоспів і радгоспів .

Заслуговує на увагу подальший розвиток досвіду діяльності *трудових загонів школярів* міських шкіл України, що налагоджували зв'язок із с/г виробництвом та сільських шкіл, які знайомили своїх учнів із основами продуктивної праці промислових підприємствах. Так, в Ніжинській школі №2 при Ніжинському інституті народної освіти організована на базі колгоспу „Комуна червоних партизан" продуктивна праця учнів здійснювалася на науковій основі за сприяння Носівської дослідної станції. Згідно плану на початку 1929/30 н.р. були сформовані виробничі ланки, бригади, визначені головуючі (бригадири), відбувся розподіл тем поміж ланками, аналізувалися досягнення агрономічної науки та вивчалась відповідна література щодо застосування передових форм господарювання. Складені кожною ланкою проекти затверджувалися загальними зборами, діяло змагання. Передували роботі лекції та інструктажі. Загалом, цей досвід показовий, оскільки розкриває особливості роботи на підготовчому етапі організації діяльності ТЗС як виду ТОШ. Восени результати продуктивної праці школярів були представлені на міській Ніжинській сільськогосподарській виставці, і школа отримала диплом I ступеня і грошову винагороду [266, с. 134].

Аналіз джерельної бази дослідження свідчить про активну співпрацю між ФЗС №21 м. Харкова та працівниками Харківського електричного заводу. Школярі ліквідовували прориви в окремих цехах, налагодили роботу на пришкільній ділянці, підшефному селі. Змагаючись з дорослими, було укладено 400 індивідуальних договорів. До прикладу, комісія сприяння політехнізації школи організувала уроки та виробничу практику учнів ФЗС правого берега на різноманітних ділянках Дніпробуду. Фізична праця строго нормувалася: для учнів 5-х класів – 8 годин, 6-х – 10 годин, в 7-х класах – 12 годин на тиждень.

Учні змагалися за бережне ставлення до сировини, вели боротьбу з браком продукції, допомагали в оволодінні технікою, брали участь в діяльності конференцій винахідників та раціоналізаторів Дніпробуду. На базі дитячої технічної станції, в якій займалися 180 учнів та неорганізованих дітей, вже в перший рік було виготовлено 17 радіоприймачів, 20 електромоторів, фотоапарати, електродзвінки та багато інших виробів. Водночас, у роботі школи керівництвом було допущено ряд типових помилок, оскільки стверджувалось, що „виробництво повинно бути вихідною точкою педагогічного процесу і школа розвивається шляхом повного злиття з виробництвом" [267, с. 37].

Наприкінці 1930/31 н.р. ФЗС заключила договір з колективом ремонтних майстерень Ясиноватського залізничного вузлу, підтримувала зв'язки з електростанцією та найближчим колгоспом. В майстернях учні, змагаючись поміж собою, залучили до ударної праці в 1930 році 903 робітничі виробничі бригади, зібрали понад 100 раціоналізаторських пропозицій і прослідкували за їх введенням у виробництво, проводили значну культмасову роботу та ін. Але поряд із високими показники успішності (Республіканська премія 2-ої категорії), школа надмірно завантажила учнів фізичною працею, що виявилося в ході перевірок.

У червні 1930 року Всеукраїнська програмово-методична нарада заслухала і обговорила програми ФЗС і ШКМ, а у вересні цього ж року перший Всеукраїнський з'їзд політехнізації поставив завдання щодо впровадження означених ідей в педагогічну практику. Зокрема, на з'їзді була дана відсіч тим, хто намагався підмінити політехнізацію вузькою спеціалізацією або перетворити школу в цех заводу. Одночасно, критиці підлягала думка про заперечення зв'язку школи і виробництва [38, 66]. Нормативні документи, зокрема, Бюлетень НКО 1930 року визначали принципи організації, норми і розміри устаткування робітних кімнат і шкільних майстерень у ФЗС та ШКМ, розміри шкільних земельних ділянок для лабораторної праці ШКМ і трудшкіл.

Дослідження довело, що серйозного ознайомлення з основами с/г виробництва надавала організація *літніх шкіл* для дітей, де процес навчання поєднувався з відпочинком та оздоровленням. Вивчаючи вплив різноманітних добрив на врожай сільськогосподарських рослин (органічних і мінеральних), отримуючи знання, вміння, навички в обробленні ґрунту, школярі загартовувались та відпочивали. Учні закладали сади та доглядали за ними, вели феноменологічні спостереження, збирали врожай. Роботи базувалися на прогресивних методах ведення господарства, що сприяло вихованню навичок колективної праці, любові і турботи до свого краю, працьовитості, старанності, вміння долати різноманітні труднощі. Спроби організації поєднання відпочинку з продуктивною працею в 30-х роках стали основою для розвитку *таборів праці і відпочинку* наприкінці 60-х років XX ст.

У другій половині 20-х- початку 30-х років в Україні започатковується робота юних натуралістів – наймасовіших добровільних друзів природи, з'являються перші дитячі станції технічного та сільськогосподарського профілю у Харкові, Одесі, Дніпропетровську. Значною подією в житті загонів

були вагомі здобутки, якими юннати звітували першому Всеукраїнському зльоті у с. Снегурівка (Миколаївщина, 1934 р.). Архівні джерела свідчать, що юннатами було зібрано 35 тис. крб. на тракторну колону, закладено 85000 зразкових шкільних ділянок, посаджено понад мільйон плодових і декоративних дерев та кущів [32, с. 3]. Природоохоронна і природовідновлювальна робота юннатів дала поштовх до зародження такого виду ТОШ як *шкільне лісництво*. Впродовж першого етапу розвитку ТОШ (20-30-і роки) діяльність цих добровільних помічників і захисників природи значно активізувалася, набула нових форм. Спільно з вченими і фахівцями с/г проводиться велика робота у хатах-лабораторіях, здійснюється шефство над молодняком тварин, насаджуються ліси, закладаються сади, розбиваються парки. Свої перші досягнення 8645 українських юннатів та їх керівників репрезентували на виставці досягнень народного господарства у Москві у 1939 році [31, с. 4].

Весною 1924 року при Наркомосвіти була створена комісія з питань організації „виробничих процесів в дитячих колективах", яка займалася виключно питаннями трудового виховання та виробничого навчання. Здійсненню важливого триєдиного завдання трудової школи – сприймати навчальні предмети через працю, вчитися праці одночасно оволодіваючи ідеями робітничого класу – повинні були допомогти нові методи і організаційні форми: навчально-трудові комплекси (проекти), „Дальтон-план". До їх числа входили екскурсії (виробничі, економіко-технологічні), самостійні заняття, виконання трудових справ, лабораторні та дослідницькі роботи. Трудова база комплексно-проектного навчання в більшості шкіл обмежувалась природним оточенням і сезонними роботами та бідно обладнаними робочими кімнатами, майстернями, лабораторіями. Надмірне захоплення продуктивною працею цього періоду значно шкодило навчанню. Однак, окремі елементи організації „трудових процесів": плановість, діловитість, самостійність творчо опрацьовувалися і використовувалися кращими вчителями у навчальному процесі, у роботі трудових колективів школярів.

До прикладу, праця школярів у московській дослідно-показовій школі ім. О. Радіщева здійснювалася в політехнічних лабораторіях під час виконання практичних завдань. Наприкінці 20-х років XX ст., реалізуючи „пошук робітничих ідей", школярі шефствували над 209 раціоналізаторськими пропозиціями, про що регулярно повідомлялося в заводській стінгазеті та в шкільній пресі. З початку масової колективізації школярі заробили та зібрали кошти на „Фордзон Путиловець"; підготували свою бригаду трактористів; зробили та передали колгоспу інкубатори на 50 та 150 яєць; молодші школярі разом із сільською дітворою організували колгоспне кроляче господарство; виготовили годівниці для великої рогатої худоби; обладнали хату-читальню і червоний куток, відремонтували двигун на млині, кінну молотарку [267, с. 47].

Позитивним на початку 30-х років було залучення всіх господарських закладів, промислових підприємств до активної участі в організації продуктивної праці школярів. Ці питання знайшли відображення в роботі XII Всеукраїнського з'їзду Рад (1931 р.) та постанові "Про загальне навчання і

політехнізацію шкіл" [159, с. 164], де наголошувалося на необхідності забезпечення шкіл інструментами, матеріалами; передачі школам машин, верстатів і запасних частин, невикористаної виробництвом сировини. З'їзд засудив характер взаємозв'язку школи з виробництвом, перевантаження школярів фізичною працею, „..необхідно навчати продуктивній праці, але передусім забезпечуючи ріст здорового покоління, не розглядати дітей як робочу силу" [267, с. 49].

Впродовж першого етапу становлення ТОШ (20-30-і роки) педагоги-практики по-різному оцінювали роль трудового виховання, участь школярів у суспільно корисній продуктивній праці. Н. Под'япольський, пропагуючи працю дітей на землі як засіб загальної освіти та всебічного розвитку, наголошував на виховній та освітній ролі праці, її регулярності, інтенсивних видах.

Цінними для нашого дослідження є висновки А. Макаренко щодо правильності виховання, при якому кожен підліток вносить свою посильну трудову частину в загальну справу. Центром педагогічної виховної системи виступає у Макаренка-директора організація різноманітної колективної продуктивної праці вихованців, що знайшла відображення в роботі Ковалівської (1920-1926 рр.), Курязької колоній (1926-1927 рр.), у трудовій комуні ім. Дзержинського (1927-1935 рр.). Престижність догляду за тваринами, селекційна робота, дотримання сівозміни, розвинене садівництво, овочівництво , квітникарство, бджільництво, праця вихованців у ремісничих майстернях (шевській, швецькій, ковальській, столярній) та використання нових технологій сприяли не лише вихованню господаря, врахуванню нахилів кожного в поєднанні з навчанням, але й допомагали учням адаптуватися в суспільстві.

Одночасно А. Макаренко вважав, що перевищення виховних завдань над господарськими можливе за умови, коли педагог-організатор і кожен вихованець серйозно переживають господарську турботу. „Лише переживання господарської турботи може дати міцний поштовх для виховання необхідних якостей колективу, для логічного виправдання норм поведінки особистості в колективі. Якість колективу і норми поведінки особистості в колективі являються місцем, в якому розміщена наша мета" [138, с. 29]. Водночас, роздумуючи над майбутнім с/г артілей, вчений пророче стверджував, що їх згублять неузгодженість особистих і колективних інтересів та відсталі методи господарювання. Щоденна праця по 4 години на заводі „Комунар" при співвідношенні кількості дорослих та дітей як 1 до 3, у 1932 році дала прибуток 5 млн. золотих крб. Перерахування 40% коштів на персональну ощадну книжку і отримання 10% від заробітку грошима суперечило загальноідеологічній доктрині про безоплатну форму праці, але довело надалі свою необхідність на різних етапах розвитку діяльності ТОШ. Одночасно відновлення грошової оплати праці, введення тарифів, зарплат (період НЕПу), радикальні перетворення в промисловості сприяли посиленню відповідальності вихованця за виконання виробничого плану, підвищенню продуктивності праці.

Запропонована Макаренком організація продуктивної праці сприяла вирішенню ряду проблем щодо залучення підлітків до механізованої праці, передової техніки; поєднанню розумової і фізичної праці; стиранню

відмінностей між с/г та промисловою працею; організації самоврядування, змагання; активного залучення вихованців до конструювання, раціоналізації; гармонійного поєднання виробничого навчання і виховання; врахування співвідношення часу між продуктивною і працею навчальною як 1 до 2,5.

Сучасно звучать ідеї Макаренко в області трудового виховання, навчання та організації продуктивної праці школярів, бо в умовах ринкової економіки та економічних потрясінь, нівелювання трудового досвіду учнів чимало випускників міських шкіл поповнюють число безробітних. Відсутність у значної частини молоді готовності до участі в продуктивній праці є, насамперед , наслідком того, що в процесі шкільного навчання упущено своєчасне приєднання учнів до серйозної відповідальної трудової діяльності. Антон Макаренко наполягав на тому, що продуктивна праця стає ефективним засобом виховання лише за умови включення її в загальну систему організації навчально-виховного процесу; разом з тим ця система неможлива без залучення всіх дітей та підлітків до педагогічно доцільної, посильної їх вікові і видам, систематичної суспільно корисної продуктивної праці, яка враховує новітні технології, передові форми ведення господарства. У трудовому вихованні Антон Семенович виділяв два нерозривно пов'язані аспекти: виховання в праці і виховання для праці. „В трудовому зусиллі, – писав він, – не тільки робоча підготовка людини, а підготовка товариша, тобто виховується правильне ставлення до інших людей, – це вже буде моральна підготовка" [137, с. 119]. Вчений включав вихованців у систему виробничих відносин, сприяючи максимальному їх професійному самовизначенню, ставив вихованців у позицію свідомого суб'єкту цих відносин, впливав на формування працездатності, відповідальності особистості за входження в трудовий колектив.

Постійну допомогу в формуванні, становленні і подальшому розвитку продуктивної праці школярів надавав комсомол. Створені загони „Юнтрудармії" в Україні ще в 1920 році багато зробили для організації суботників, недільників заради допомоги школі, дитячим будинкам, установам.

З середини 1930-х років в Україні організація продуктивної праці школярів набула другорядної ролі, за рахунок неї у школах більше уваги надавалося вивченню основ наук. Починаючи з 1932 року, перестали фінансуватися шкільні майстерні; цехи постачатись інвентарем, а в багатьох містах їх закрили. У збірниках наказів та розпоряджень НКО УРСР передвоєнних років хоча і зазначалось, що „трудове навчання – найвідсталіша ланка роботи школи" (1936 р.), наголошувалось на необхідності забезпечення шкіл дослідними ділянками, створення належних умов для їх роботи. Популяризувався досвід учнів Довгалівської школи Полтавської обл., які під керівництвом бригадира колгоспу шефствували над молодняком тваринницької ферми і передали кілька коней армії [додаток А.1.].

У 1937 році викладання предмету „праця" в школах було відмінено. Внаслідок чого за наказом НКО УРСР були ліквідовані поряд із шкільними майстернями і пришкільні навчально-дослідні ділянки, бо "відволікали керівників шкіл" [269]. Всупереч цьому, деякі керівники освіти України навпаки згідно інструктивного листа Київського облвно (1937 р.) наполягали на

необхідності як у міських (№ 109 м. Києва), так і сільських „організовувати роботу шкіл, гуртків, колгоспних хат для підготовки учнів до весняно-посівної компанії; кожна школа повинна мати дослідні ділянки, здійснювати вивчення основ агротехніки” [277, с. 89].

Рішення Наркомосу було визнано помилковим на XVIII з’їзді ВКП(б) (1939 р.), який обговорив питання підготовки школярів до трудової діяльності. Зазначалося, зокрема, що молодь після закінчення школи, вливаючись в трудові колективи, повинна мати деяку практичну підготовку до майбутньої діяльності [159]. Такий стан зберігся до початку 40-х років – початку війни, коли лише з дозволу Раднаркому учнів 10-х класів почали залучати до промислового і сільськогосподарського виробництва. Це мало велике економічне, соціально-педагогічне та патріотичне значення. Одночасно 40-і роки продовжили тенденцію на розширення позакласної роботи учнів з метою надання їм практичних умінь і навичок, підготовки до участі у ВСГВ (1940 р.), озелененні, організації дослідних ділянок, залученні до с/г праці, роботи сільської школи [91, с. 126; 267, с.59; 269, с 234]. Нарада Наркомосу (1940 р.) наголошувала на залученні до такої праці усіх учнів сільської школи, а не членів гуртків [277, с. 95]. Це були вагомі кроки, що спонукали до повернення трудової підготовки учнів у загальноосвітній розклад занять. Однак серед гуртків лише технічні та агротехнічні надавали елементарних трудових навичок, основна ж маса учнів у 1937-41 роках була поза трудовою діяльністю.

Результати аналізу наукових джерел діяльності школі у 20-30 – х роках (Ф. Корольов, В. Смірнов, І. Равкін та ін.) [107, 181, 226], вивчення документів, архівних матеріалів, практичного доробку вітчизняних вчених і громадських діячів С. Шацького, А. Макаренко, П. Блонського, С. Русової, Н. Крупської, Я. Чепіги та інш. дозволяє зробити висновок, що в *20-30 роки XX ст. - на першому етапі*, за нашою класифікацією розвитку ТОШ, відбувалося зародження трудових колективів учнів – прообразу трудових об’єднань в умовах будівництва нової школи, створювалися їх види, відбувалося поєднання продуктивної праці з вивченням основ наук [22, 115, 136, 180, 235, 296, 303].

Проблему трудової підготовки шкільної молоді у 20-30-і роки XX ст. на Україні досліджували М. Грищенко, Н. Калініченко, Д. Тхоржевський, А. Вихрущ, Г. Ковальчук, В. Кухарський, Н. Слюсаренко, Г. Терещук, В. Струганець, М. Ярмаченко, які ввели в обіг заборонені або маловідомі періодичні видання та книги, збагативши вітчизняну педагогічну науку досвідом тих років [33, 55, 91, 100, 249, 277]. Різноманітним аспектам трудового навчання і виховання в ці роки присвячені дисертаційні роботи: І. Пащенко „Трудове виховання в сільських школах на Україні (1917-1937 рр.)”; М. Горбачова „Політехнічне навчання у розвитку радянської школи (1930-1934 рр.)”; В. Нечипорука „Проблема политехнизма в становлении и развитии общеобразовательной школы в Украинской ССР (1917-1932гг.)”; М. Ярошенко „Особливості трудового навчання в загальноосвітніх школах УРСР в 1917-1967” [100, 162, 187].

Як було з’ясовано попередньо, одним із найслабших місць роботи школи другої половини передвоєнного десятиріччя було звуження об’єму суспільно

корисної праці учнів, ігнорування продуктивної праці і, як результат: непідготовленість школярів до праці в різних галузях народного господарства. Війна спонукала до серйозної перебудови школи, викликала широкий розквіт суспільно корисної праці учнів. Особливості роботи школи в *40-х роках* відповідають *другому етапу* розвитку ТОШ, що урізноманітнили зміст, форми і методи трудової підготовки, навчання і виховання школярів. Усе життя країни того часу проходило під гаслом: „Все для фронту, все для перемоги!" Перший воєнний номер газети „Правда" окреслював основні завдання, які стояли перед усім населенням: „…все поставити на службу армії: наполегливе і цілеспрямоване навчання в школі, оволодіння всім населенням знаннями військової справи, мінімумом санітарної служби, хімічної і протиповітряної оборони" [264, с. 143].

Звернення (вересень 1941 р.) робітниць Харківської ткацької фабрики про збір теплих речей для військових виконали разом з дорослими учні. На кінець жовтня в області було зібрано: 1688 кожухів, 2050 пар валянок, 2378 пар теплої білизни, 3125 джемперів і фуфайок, 20 тисяч пар рукавиць, 14,5 тисяч пар теплих онуч. Патріотичну ініціативу підтримала постанова Політбюро ЦК КП(б)У „Про республіканську комісію по збору теплих речей і білизни для Червоної Армії" [89, с. 38]. Лише за 3 осінні місяці 1941 року було зібрано для фронту більше 15 млн. різних теплих речей, за рахунок яких вдалося одягнути і взути 2 млн. фронтовиків [247, с. 9]. Учні фронтових і прифронтових районів будували оборонні споруди; збирали трофейну зброю, пляшки для пального, аптечний посуд для медичних закладів; разом з дорослими несли службу в місцевих підрозділах громадських ППО; брали участь у відбудовчих ремонтно-відновлювальних роботах, працюючи під девізом: „Все, що можеш – зроби сам! ", широкого розмаху набув донорський рух; шефство над шпиталями, допомога пораненим, сім'ям фронтовиків.

З перших днів війни на сторінках республіканських газет спеціальна рубрика „Вісті із шкіл" регулярно повідомляла про патріотичні суспільно корисні справи. Мільйони учнів залучалися до збору вторинної сировини, макулатури, особливо чорних і кольорових металів для оборонної промисловості. За неповними даними за 4 дні першого тижня війни школярі Києва зібрали понад 100 тонн металобрухту. Учні лише Дарницького району столиці зібрали в ці дні 8,5 тонн. „Більше металу для виробництва танків, літаків!„– під таким гаслом з початку війни працювали по збору металевого брухту школярі Полтавщини [40, с. 94]. Звернення „Дамо Червоній Армії ще більше зброї та боєприпасів!" віднайшло своїх адресатів: розгорнулася компанія по збору металу. Так, під час одного з недільників "Піонери – фронту„, проведеного 8 жовтня 1942року, школярі зібрали і здали 4268 металобрухту [247, с. 83-84]. Всього за період війни школярами було зібрано 8 мільйонів 30 тисяч тонн чорного і кольорового металобрухту.

Патріоти неповної СШ при колгоспі „Вільна праця" Бурлуцького району Харківської області в 1943 році зібрали і внесли до фонду оборони 13728 крб. Учителі та учні Вовчанського району зібрали 9 тисяч подарунків, 321 пару носків та рукавиць, 658 пар білизни. Колектив Верхнянської СШ № 5

Ворошиловградської області зібрали 100 простирадл, організували пошиття маскувальних халатів. Школярі Лисичанськго району передали фронтовикам 116 пар валянок [318, арк. 61]. Газета „Вільна Україна” від 11 листопада 1944 року писала про спільні дії дорослих і 5748 школярів Жовківського району Львівщини. Разом вони понад план хлібозаготівель здали 6000 пудів та зібрали пожертви на танкову колону „Радянська Львівщина” та на ескадрилью літаків 370 тис. крб. Селяни і учні 29 відновлених шкіл району успішно шефствовали над 32 шпиталями [264, с. 144].

У зв’язку з масовим призовом в армію кадрових робітників та колгоспників набувало широкого значення залучення в промислове і сільськогосподарське виробництво сотень тисяч школярів у перші місяці війни. Якщо в 1939 р. на виробництві було зайнято 6 % молоді віком до 18 років (по відношенню до загальної кількості працюючих робітників та службовців), то вже в 1942 році – 15 відсотків [264, с. 143].

У червні 1941 року було дозволено, а з листопада школярі 7-10 класів залучалися до участі в с/г роботах. Так, на 1 січня 1941 року до складу трудових ресурсів колгоспів входило 7,1 млн. підлітків; на 1 січня 1942 – 4,1 млн. чол.; на 1 січня 1945 року – 6,4 млн.[123, с. 52]. Однак, брак знань школярів та навичок користування найпростішою сільськогосподарською технікою спонукав введення до навчальних планів вивчення основ сільського господарства в усіх школах країни вже у 1941-1942 роках. Для учнів 7-10 класів вводилося по два уроки на тиждень, наприкінці навчального року – двотижнева виробнича практика. Рада Народних Комісарів України постановою (червень, 1941 р.) „Про підготовку трактористів, комбайнерів і їх помічників на короткотермінових курсах” зобов’язувала організувати навчання більш ніж 63 тис. трактористів і комбайнерів, більш ніж 12,6 тис. помічників комбайнерів з числа жінок та підлітків [89, с. 74].

Протягом 1942-1943 років 14 тис. учнів 7-8 кл. Ворошиловградської області України вивчали основи агротехніки за профілем спеціалізації сільського господарства району (рільництво, огородництво, садівництво). Сотні дев’ятидесятикласників на практиці опановували роботу на тракторах та комбайнах [318, арк. 62]. Більшість запасних деталей до техніки були зібрано в ході регулярних суботників, недільників, місячників. Стимулом такої роботи – соціалістичне змагання серед учнів щодо відновлення 30 тисяч тракторів за рахунок зібраних деталей лише до квітня 1942 року [35]. На полях Омської області було зайнято 15,7 тис. учнів; більше 100 тис. школярів працювали на колгоспних полях Красноярського краю. Загалом у країні, за деким даними, на 1 січня основами агротехніки оволодівало більше ніж 500 тис. учнів школи.

У роки війни школярі із прифронтових областей України були евакуйовані до Узбекистану, що викликало збільшення мережі семирічних і середніх шкіл в республіці. Учні не лише вчилися, а й працювали на шкільних ділянках, у колгоспах, на промислових підприємствах, готували подарунки фронтовикам, охороняли школи та будинки від пожежі, контролювали заготівлю необхідного для протиповітряної оборони металу. За 1942 р. учні виробили більше 15 млн. трудоднів, замінивши таким чином 54 тис. дорослих [267, с. 66]. Наркомосвіти

Узбекистану організував вивчення основ сільськогосподарських наук у всіх школах республіки. Відзначилася СШ № 17 Андижанського району, котра виступила ініціатором створення *учнівських ланок і бригад* для допомоги колгоспам і радгоспам у посівній компанії. Лише у 1943 р. учні цієї школи під керівництвом педагогів зібрали більше 200 т. бавовни, за що були нагороджені премією Наркомосвіти і перехідним Червоним прапором комсомолу республіки . Загалом за роки війни школярами Узбекистану вироблено більше 100 млн. трудоднів [264, с. 144].

Уже першої воєнної осені в Таджикистані оволодівали спеціальностями тракториста, шофера, помічника агронома в боротьбі із шкідниками, сівача, поливальника, збирача бавовни близько 30 тис. старшокласників. У 1944 році на долю підлітків тилових областей віком від 12-16 років припадало 9,5 відсотків всіх трудоднів [264, с. 145]. Упродовж війни, як встановлено у ході дослідження, більше 20 млн. учнів брали участь в сезонних с/г роботах, ними вироблено 755 млн. трудоднів [267, с. 67]. Широкого розмаху набули на селі такі форми роботи як прийняття „бойових завдань", фронтові декади, салюти працею та хлібом, ударні вахти на честь визволення міст, переклички стахановців [298].

З травня 1942 року згідно з постановою Раднаркому промисловим підприємствам дозволялося на період воєнних дій брати на навчання і подальшої роботи осіб, що досягли 14-ти річного віку, таким чином подальшого розвитку набула практика діяльності *трудових загонів школярів*. Для них встановлювався 6-годинний трудовий день, надавалась можливість продовження навчання в школі. Наркомосвіти розробив спеціальне Положення щодо організації сітки шкіл для працюючих підлітків, визначивши термін 48 тижнів при 9-и год. навантаженні і наповненні груп не більше 20 чоловік [66, с. 202-203]. Впродовж 1943-1945 років у промислове виробництво України влилося 500 тисяч юнаків і дівчат [264, с. 145].

З початку війни на фабрики і заводи Сибіру і Далекого Сходу прийшло більше ста тисяч добровольців-школярів. Старшокласники м. Куляба в канікулярний час працювали на шахтах породовідборщиками, виконуючи норму виробітку на 130-140 відсотків. Ленінабадські школярі поряд з дорослими працювали на гренажному заводі по розведенню черв'яків шовкопряда. Більше тисячі школярів м. Іваново, поєднуючи працю з навчанням у школі, встали до верстатів на текстильних підприємствах. Якщо до війни на текстильних фабриках міста молодь складала 29%, то в роки війни – 55-60%, а на окремих підприємствах – 70-80% [267, с. 70]. Без відриву від навчання, оборонну продукцію випускали учні шкіл Челябінська, Магнітогорська, Златоуста та багатьох інших міст Уралу. Школярі Дагестану, Татарії, Грузії навчалися і допомагали виконувати відповідальні замовлення для фронту: шерстяні шарфи, носки, підшлемники. Сировиною забезпечувало підприємство .

За даними одночасного звіту Центрального Статистичного управління бувшого Радянського Союзу на 15 грудня 1942 року на 5790 підприємствах і 1300 будовах було зайнято більше 1,2 млн. підлітків [123, с. 19]. Кожному

четвертому з них ще не було 16-ти років [267, с. 70].

Упродовж 1943-1945 років українці на визволених територіях провели більш ніж 5 тис. недільників, відпрацювали на відбудові міст більше 3 млн. людино-днів [264, с. 145]. Наприкінці 1945 року на Україні, як стверджує наше дослідження, завдяки спільній з дорослими самовідданій праці відновили роботу 33% підприємств, які працювали до війни [89, с. 14-15].

Гостра продовольча криза 1942 року та окупація території сприяли після їх звільнення термінового відновлення посівів, випуску і переробки продуктів харчування. Тому постанова РНК України (1944 р.) „Про порядок мобілізації учнів на сільськогосподарські роботи в колгоспи, радгоспи, МТС" передбачала залучення всіх школярів (окрім медичного застереження) віком від 14-ти років працювати позмінно, групами по 15-20 чол. на чолі із вчителем. Таким чином набувала організаційно-технологічних розвитку діяльність *трудових загонів школярів (виїздних)* на другому етапі розвитку ТОШ: тривалість робочого дня – не більше 6 год.; термін мобілізації – від 10 до 15 днів на віддаль не більше 30 км. від школи; визначались особливості розрахунку за вироблені трудодні, включаючи аванс в 50 відсотків від вартості трудодня при остаточному підрахунку та з'ясовувалися умови праці: окрема бригада, ланка чи розрізнена робота під доглядом вчителя [159, с. 223-224].

Весною 1942 року після важкої блокадної зими перед школярами Ленінграду було поставлене завдання: допомогти колгоспам і радгоспам у зборі сільськогосподарської продукції. Так виник на базі колгоспу „Красная заря" перший *міжшкільний трудовий табір*, що об'єднав учнів СШ №№47, 48, 65 Приморського р-ну Ленінграду. Змагаючись поміж собою та табором при радгоспі „Приморське господарство", школярі самовіддано працювали, виконуючи норми виробітку на 300 і більше відсотків [40]. Вони усвідомлювали велике значення для перемоги своєї праці.

Масова участь школярів у с/г виробництві створювала умови для вивчення в теорії і на практиці важливої і масової галузі суспільного виробництва, що сприяло можливості пов'язати знання основних предметів (фізики, математики, хімії, біології) з продуктивною працею. Відновлення досвіду організації такого табору праці повчальне і актуальне сьогодні.

Як стверджує дослідження, відповідаючи на заклик харківських членів природоохоронних об'єднань „На місці знищеного фашистами дерева – посади 10 молодих саджанців", школярі країни упорядковували пам'ятники та могили воїнів, брали участь в озелененні міст і сіл, зборі лікарської сировини, ягід, грибів. Під час війни гостро стало питання збору лікарської сировини, яке вирішилося з прийняттям у травні 1943 року відповідної постанови, що закликала всіх школярів країни до участі в змаганні за кращу організацію і збір дикоростучих корисних рослин. Згідно архівних даних всього за три роки війни школярами країни зібрано і здано державі 240784 т. дикоростучих рослин і плодів, що склало 77,6% від їх загальної заготівлі [264, с. 146].

Війна надала особливого змісту тимурівському руху. Досвід „дивовижних справ" учнів 460-ої московської школи став відомим завдяки публікації на сторінках „Радянської України" в серпні 1941 року. Штаб київської міської

команди знаходився на базі кінотеатру „Зміна”. Тимурівські загони прифронтових міст опікувалися сім’ями фронтовиків; допомагали по господарству; працювали в шпиталях; обходили менших дітей; обслуговували поранених; виступали з концертами художньої самодіяльності; збирали для евакуйованих дітей підручники, навчальні приладдя; на зупинках ешелонів організовували підвоз води, кропу [192]. 1943 рік започаткував зльоти тимурівців, на яких вони обмінювалися досвідом роботи, підводили підсумки змагання. Такі зльоти у роки війни відбулися у Ленінграді, Владивостоці, Казані, Чебоксарах, Горькому [267, с. 74].

Важливим моментом діяльності школярів впродовж другого етапу розвитку ТОШ був розвиток *учнівських виробничих бригад,* створення у їх складі тваринницьких ланок, робота школярів на пасіках, розведення риби. До прикладу, для учнів Казахстану шефство, що народилося в Казанлинському районі Кзил-Ординської області перетворилося в патріотичний рух: вже до кінця війни більше ніж 21,6 тис. школярів республіки шефствували над 82,2 тис . голів молодняку [241, с. 8].

Тимчасове положення (1942 р.) зобов’язувало організувати при початкових, неповних середніх, середніх школах на визволених територіях земельні ділянки [35, с. 38]. На пришкільній ділянці, яка називалася *допоміжним господарством*, на площі 2,5 га 104 учні Шкурно-Загрянівської школи Херсонської області вирощували картоплю, бахчеві культури, просо, кукурудзу, а з червня – активно допомагали колгоспникам в обробці 60 га соняшнику, 30 га кукурудзи, 4,2 га баштану, 5 га вівса, 5,8 га ячменю. Всього учні виробили 1496,25 трудоднів [249, с. 152]. Учні, працюючи в різновікових бригадах, Половинчастої неповної СШ Старобільського району Харківської області в 1943 році зібрали 252 ц зерна; 296 ц картоплі, 55 ц кукурудзи; відремонтували 35 комплектів кінської збруї, а школярі Татарівської СШ цього ж району поновили 40 борон [318, арк. 62].

Гаряче бажання учнів допомогти в боротьбі з ворогом породжувало різноманітні форми змагання в школі, що поширювалося на виконання сільськогосподарських робіт, замовлень від підприємств, збір коштів на бойову техніку, лікарської сировини і дикорастучих рослин, тимурівський рух. Восени 1941 року, як стверджує дослідження, виникли *перші спільні бригади* із кадрових робітників, школярів на підприємствах Москви, Уральському заводі важкого машинобудування, Горьківському автомобільному.

З’ясовано, що із 1941 року бригади, до складу яких входили школярі, почали називати “фронтовими”. У 1943 році в Україні було 36 тис. таких бригад, що об’єднували 300 тисяч патріотів, працюючи під гаслами: „Одну норму за себе, іншу – за товариша, який пішов на фронт”, „В праці як в бою”, „Більше, краще, швидше”[89, с. 260].

У травні 1942 року до всіх школярів із закликом: ”Допоможемо Батьківщині виростити багатий врожай!” звернулися учні Ірбітського району Свердловської області. Патріотичний рух отримав підтримку: розгорнулося змагання між бригадами, ланками, загонами; заключались договори щодо виконання і перевиконання зобов’язань; попередньо готувались бригади трактористів,

сівачів, прицепщиків, скородильщиків, плугарів, косарів; визначалось керівництво з боку вчительського колективу [264, с. 146]. У листопаді 1942 року ЦК ВЛКСМ, Наркомосвіти Російської Федерації, Наркомосвіти Союзу РСР та Наркомрадгоспів Союзу РСР підвели підсумки соціалістичного змагання щодо виконання умов, виробітку кількості трудоднів, якісної та високоорганізованої праці, активної участі в політико-масовій, культурній, військово-фізкультурній роботі. Лише в Росії 55 шкіл, 76 шкільних загонів, 950 учнів були нагороджені почесними грамотами за активну працю в господарствах [89, с. 530]. Загалом змагання школярів у роки війни відзначалося масовістю, дієвістю. Воно відіграло важливу роль в мобілізації молодого покоління до успішної праці на полях і фермах заради потреб фронту і тилу.

Ефективною формою організації праці школярів у роки війни стало народження *учнівських ремонтно-будівельних бригад*. Їх формуванням займалися школи та зацікавлені підприємства разом з громадськими організаціями. Велике значення надавалося ініціативі учнів у цій справі. До прикладу, в квітні 1944 року учні СШ № 3 м. Курська звернулися до старшокласників області із закликом: „Оволодіймо будівельними спеціальностями". Газета „Курська правда" стала посередником реалізації ініціативи та створення різних гуртків: столярного, мулярного, теслярного. В період підготовки шкіл до 1944 – 1945 навчального року в школах Узбекистану працювали 164 молодіжні трудові бригади, до складу яких входили 9, 6 тис. учнів старших класів. Ними відремонтовано 1231 школи, заготовлено 1848 куб. дров, обладнано 350 фізкультурних площадки, приведено до порядку шкільний роздатковий матеріал [264, с. 145].

У червні 1944 року по Україні поширилася ініціатива громади с. Верховня Вчерайшанського району Житомирської області, котрі за один день своїми силами відремонтували школу, заготовили паливо на весь рік. За ініціативи житомирян протягом 1943-1945 рр. було відновлено роботу 13365 шкіл [267, с. 77]. Згідно постанов РНК (лютий-березень 1943 р.) [316, 318] щодо поновлення роботи шкіл в Україні, наприкінці 1943-1944 н.р. працювали 12802 школи, а вже в 1944-45 н. р. двері відчинила 25931 школа для 4500 тис. учнів [264, с.146]. Школярі з інших республік допомагали швидшому поверненню до мирного життя мільйонам ровесників: учні Петровської середньої школи Макарівського району з Башкирії зібрали кошти на відбудову Харківського палацу піонерів і школярів; загалом учнями Башкирії було передано шкільне устаткування для навчальних закладів Ворошиловградської області [267, с. 77].

Значну допомогу в роки війни народному господарству надали *шкільні виробничі майстерні* (ШВМ), що вперше з'явилися в Москві в 1941 році. Їх створення було пов'язане не лише з патріотичною ініціативою допомоги фронту, але із можливістю істотно поліпшити матеріальний стан самих учнів. Влітку 1942 року в 375-ти майстернях було зайнято близько 16 тис. учнів [91, с. 140]. Вони відповідально виконували кожне завдання, отримуючи реальні плани. Починаючи з літа 1943 року сітка майстерень збільшувалася за рахунок створення їх на базі областей і промислових центрів у школах, дитячих

будинках, позашкільних закладах. Хоча організаційно вони мали ряд недоліків: відсутність єдиної системи навчання, програм, норм виробітку, але їх роль у здійсненні загального всеобучу, трудового виховання важлива.

На звільнених від окупантів територіях державне керівництво України дбало про організацію спеціальних дитячих будинків і зобов'язувало голів виконкомів ряду областей до 15 березня 1944 року виділити їм для ведення підсобного господарства земельні площі, забезпечити обробіток землі через МТС та насіннєвий матеріал. Передбачалось створення при кожному будинку майстерень для професійного навчання вихованців [258, с. 147].

Дослідження дозволяє стверджувати, що в часі війни виникло багато патріотичних рухів, в яких безпосередню участь брали школярі: створення фонду оборони для перерахування коштів, цінних речей, продуктів харчування, сировини; збір коштів на будівництво танкових колон, військового спорядження (танкові колони "Радянська Львівщина", "Визволена Полтавщина", "Колгоспник Сумщини" [247, с 171]); підготовка подарунків для воїнів; написання листів-підтримки учасникам боїв; шефство над шпиталями (тилові області в другій половині 1941 року); донорський рух (більше 5 млн. чол. [247, с. 9]); допомога пораненим фронтовикам, інвалідам війни.

Таким чином, *другий етап* розвитку ТОШ*:* 40-ві роки XX ст. збагатився формами, видами діяльності і досвідом організації трудових загонів школярів, що працювали в промисловості і сільському господарстві (робота УВБ у тваринництві, розведенні риби, на пасіці); розширився спектр робіт членів природоохоронних об'єднань – майбутніх членів шкільних лісництв, отримала подальший розвиток сітка шкільних виробничих майстерень для учнів, які не виїжджали на сільськогосподарські роботи, в табори; започаткована практика роботи двох московських навчально-виробничих комбінатів. Одночасно в цей період виникли перші спільні бригади із числа передовиків виробництва і школярів, був організований міжшкільний трудовий табір, перші учнівські ремонтно-будівельні бригади за ініціативи школярів м. Курська, подальшого розвитку набула організація соціалістичного змагання між школярами.

Таким чином, на першому та другому етапах відбувалося становлення ТОШ як форми організації трудового навчання і виховання учнівської молоді. Поєднання навчання учнів з працею, що трансформувалося у різні види ТОШ, входить до структурної схеми трудового виховання особистості. Окрім ТОШ такими А. Вихрущ вважає: сім'ю, дошкільні заклади, позашкільні навчально-виховні заклади, трудові колективи, органи масової інформації, заклади, які подають професійну підготовку. Продовженням структурної схеми є функціональна, яка передбачає значиму діяльність для виховання особистості: ігрова, самообслуговування, спілкування, вивчення основ наук, трудове навчання, суспільно корисна продуктивна праця, технічна творчість, дослідження під час позакласних занять, професійна освіта, професійна діяльність [33, с. 5].

Розділяємо думку О. Биковської щодо ідентичності процесів виховання і трудового виховання в широкому їх розумінні, оскільки вони покликані „формувати у молоді світоглядну свідомість і ціннісні орієнтації, передавати

соціальний досвід, надбання попередніх поколінь, готувати до активної участі в суспільному, виробничому та культурному житті, до виконання різноманітних соціальних функцій". Тому нам імпонує висновок вченого, що під „вихованням„ цілком об'єктивно можна розуміти „трудове виховання" і навпаки [17, с. 14].

Глибоке вивчення і використання кращого передового досвіду минулого в сучасних умовах дозволить направити приховані можливості на ефективне формування у молоді високих почуттів громадянина, чіткого розуміння того, що для виконання завдань розбудови країни на засадах ринкових взаємин необхідні самовіддана праця, свідома дисципліна і відповідальність за історичну долю України та її народу.

1.2. Види і структура трудових об'єднань школярів

Аналіз історичних, соціальних, педагогічних умов виникнення трудових об'єднань школярів свідчить, що, насамперед, об'єднання створювалися в школах для спільної з дорослими праці у позанавчальний час як у сільському господарстві так і в інших галузях народного господарства з метою більш ефективної трудової підготовки молоді до реального життя, вибору професії.

Згідно словника Т. Єфремової, „об'єднання" – це організація людей, які ставлять перед собою спільні завдання, союз [72, с. 310]. Словник під редакцією Д. Ушакова трактує значення від дієслова „об'єднувати", посилаючись на статтю Конституції щодо права громадян об'єднуватися в громадські організації. Етимологічно „об'єднання" походить від дієслова „об'єднувати", прикметника „єдиний", числівника „один", православної форми „edinъ". До синонімічного ряду слова відноситься: „інтегрувати – об'єднувати до цілого якихось частин", „кооперування", „приєднання", „збір". Педагогічний енциклопедичний словник трактує поняття „об'єднання учнів" як форму творчої діяльності, що створюється в закладах освіти, клубах за місцем проживання, закладах позашкільної освіти, з метою „поглиблення знань учнів, розвитку їх нахилів, задоволення творчих інтересів і нахилів, долучення до творчої діяльності, організації відпочинку та дозвілля" [193 , с. 176].

Аналіз підручників з педагогіки 50-80 –х років XX ст. [188, 189, 190, 191] дозволяє зробити висновок про відсутність визначення поняття „трудові об'єднання школярів", хоча в цей період його види стрімко розвивалися на Україні, про що свідчить кількість відповідних рішень, наказів, інструктивно-методичних листів, розміщених у збірниках міністерства освіти [додаток А.1, А.2].

Науковці *третього етапу* розвитку ТОШ (1952-1974 рр.) згідно нашої класифікації [51, 63, 69, 85, 143, 169, 187, 238, 250, 275] обмежувалися посиланнями на УВБ і досвід комсомольсько-молодіжних таборів праці і відпочинку в практиці роботи шкіл. Вперше роль УВБ як форми поєднання продуктивної праці з навчанням і вихованням школярів було підкреслено в підручнику з педагогіки під редакцією Т. Ільїної (1969 р.) [189]. Пізніше автор (1984 р.) включила розділ з описом досвіду УВБ, ТПВ, літньої трудової чверті, але не розкривала видову і структурну характеристику ТОШ. Автори підручника з педагогіки (за ред. С. Баранова і В. Сластьоніна) 1986 року в

підрозділі „Види праці в школі і їх виховне значення” зазначають, що VII Всеросійський зліт УВБ у 1985 р. показав, що „бригади – своєрідні учбові цехи, в яких підвищується рівень технічних знань школярів.” [191, с. 249-250].

Значна увага щодо теоретико-практичних особливостей діяльності, обміну досвідом, удосконаленню роботи ТОШ зосереджувалась на сторінках журналів „Школа и производство”, „Советская педагогика”, „Радянська школа”, цілого ряду методичних рекомендацій, періодичних видань.

У часі здобуття Україною незалежності – це „Рідна школа”, науково-методичні журнали: „Трудова підготовка в закладах освіти” (з 1995 р), „Трудове навчання в школі” (з 2008 р.), матеріали конференцій, стенографії зльотів УВБ, ШЛ.

Характеристика і оцінка діяльності трудових об’єднань школярів як масового руху учнівської молоді вперше надається у постанові Бюро ЦК ВЛКСМ і Комітету Міносвіти СРСР „О дальнейшем развитии трудовых объединений школьников” (березень, 1978 р.). У документі підкреслювалося, що, працюючи в різних галузях народного господарства, „вони будують свою діяльність на принципах самоврядування, ініціативи, вмілого поєднання суспільно корисної праці із змістовним відпочинком, виховною роботою” [додаток Б.1.1].

Перше визначення ТОШ належить О. Грищенко, В. Пєтухову у 1979 році як “колективу учнів середніх і восьмирічних шкіл, що працюють влітку і будують роботу на принципах самоврядування, ініціативи, вмілого поєднання суспільно корисної праці з відпочинком і виховною роботою” [54, с.112].

Енциклопедичні словники юного натураліста (1981 р.) та юного землекористувача (1983 р.) знайомили із досвідом, частково специфікою діяльності УВБ, ШЛ, ТПВ „як форми організації суспільно корисної праці старшокласників 7-10 класів міських шкіл” [309, с. 140], із результатами стартуючого з 1973 року патріотичного руху, аналогічного третьому студентському семестру – „літньої трудової чверті”, хоча не розкривали суті терміну «трудові об’єднання школярів». Одночасно в енциклопедії юного хлібороба при розгляді роботи ШЛ зазначається, що вони є ТОШ, яке «утворюється з метою виховання любові і бережного ставлення до природи». [308, с.345-346].

Створені різноманітні об’єднання школярів у канікулярний час відіграють важливу роль у формуванні громадянських якостей особистості, розвитку її творчого потенціалу, становленні самосвідомості, сприяють професійному визначенню. Зміна позиції школяра у можливостях показати себе, по іншому спробувати утвердитися у новому співтоваристві, випробувати себе в новій якості – складає важливу виховну особливість тимчасового колективу школярів. Трудові об’єднання ряд вчених (Л. Новікова, О. Газман, А. Кірпічнік та інш.) вважають тимчасовими колективами, які залежно від стрижневої діяльності бувають: *трудові, інструктивно-методичні, навчально-предметні, художні, військово-спортивні, туристсько-краєзнавчі*.

Найбільш характерними ознаками тимчасового об’єднання є: *короткотерміновість функціонування* (максимальний термін не перевищує 40

днів, загалом на практиці більш поширено від 12 до 26. Дослідження педагогів і психологів доводять, що за наявності соціально значимої мети, інтенсивної суспільно корисної діяльності, об'єднання набуває характеристик відносно зрілого колективу, що діє як єдине ціле); *різновіковий склад, відносна автономність існування* (доведено необхідність територіального виділення, за рахунок чого відбувається послаблення негативного впливу на фоні прискореного формування почуття єдності, спільності, творчості); *колективний характер життєдіяльності* (вчинки, дії, спілкування, пізнання, дозвілля особистості „просвічуються" через колективні норми, цінності, установки); *завершеність діяльності* (за певний термін колектив проходить шлях від народження до „кінця", що виражається змінами у взаєминах, моральних цінностях, згуртованості, психологічному кліматі).

Однак, педагогічна практика має в арсеналі об'єднання, для яких відсутність деяких з перерахованих характеристик, визначає його як не „зовсім тимчасовим". „У єдиній системі виховних об'єднань, - як зазначає А. Кірпічнік, вони „мають загальну цільову спрямованість і загальні функції" [98, с. 12]. Спорідненість з іншими виховними колективами дозволяє віднести їх до тимчасових об'єднань, керуючись положеннями Л. Новікової, оскільки це „ осередок соціалістичного суспільства, в якому складаються провідні відносини, норми, цінності, притаманні йому; соціальне мікросередовище, через яке особистість сприймає все різноманіття виховного впливу суспільства; база накопичення соціально цінного досвіду діяльності, взаємин, поведінки; арена реалізації школярами своїх інтересів, здібностей, соціальних ролей, арена самоствердження" [95, с. 24].

Визначаючи сутнісну і специфічну характеристику ТОШ, необхідно відзначити *загальні ознаки*, що наближають їх до молодіжних угрупувань: масовість, добровільність, індивідуальне зарахування, поєднання особистих і суспільних інтересів, колективна суспільно значима мета і спільна діяльність щодо її досягнення. *Специфічними особливостями ТОШ* є: віковий склад, педагогічне керівництво, інтенсивність життєдіяльності, організаційно-виробнича автономність, різноманітність видів діяльності, єдина нормативна основа, моделювання системи колективно-виробничих відносин.

У дослідженнях з різних проблем діяльності ТОШ існують декілька підходів до визначення поняття. Ряд вчених (Г. Ксендзьова, М. Лєпіхова, В. Виговська, В . Савченко) [42, 115, 124, 240] розглядають ТОШ як „масову, організаційно самостійну, самодіяльну форму добровільної участі шкільної молоді в суспільно корисній продуктивній праці", виокремлюючи їх соціальну спрямованість. Інші – як „форму організації спільної діяльності, позакласної і позашкільної виховної роботи в системі загальнотрудової підготовки учнів" (О. Родіна, В. Оржеховська , В. Мадзігон) [176, 230], підкреслюючи їх основні функції. Дослідники другої половини XX ст. початку XXI ст. (О. Ручко, Г. Черепанова, С. Рижиков) [237, 297], зупиняючись на необхідності відродження і функціонування ТОШ, розглядають їх як ефективний спосіб "вирішення завдань виховання в процесі цілеспрямованої матеріально-перетворюючої діяльності" [231, с. 5].

Вперше тлумачення терміну “трудові об’єднання школярів” на Україні дане В. Мадзігоном як „об’єднання учнів (здебільшого різних вікових груп) загальних навчальних закладів з метою їх цілеспрямованого трудового виховання і профорієнтації. Основним фактором цього процесу є зв’язок школи з виробництвом, закріплення знань у продуктивній праці. Найпоширеніші види ТОШ – учнівська виробнича бригада (починаючи з 1955 року), профільні загони старшокласників, наприклад, у легкій, харчовій та іншій галузях промисловості й сфери обслуговування, родинні екіпажі, бригадно-підрядні угрупування, шкільні лісництва, літні табори праці і відпочинку” [194, с. 452].

На основі трактування понять: “праця”, “об’єднання”, “об’єднання громадян”, “об’єднання школярів”, “трудовий колектив”, “трудові об’єднання школярів” у філософській, юридичній, соціологічній, психолого-педагогічній літературі” нами дано наступне визначення. *Трудове об’єднання школярів – вид позашкільної діяльності і одна з основних форм організації суспільно корисної продуктивної праці учнів, які об'єднані спільністю цілей, виробничою працею в різних галузях народного господарства при безпосередньому врахуванні інтересів колективу й особистості, і утворюються на базі шкіл, позашкільних навчальних закладів, підприємств з метою трудового виховання молоді, забезпечення вторинної зайнятості її у вільний від навчання час.*

Головні чинники функціонування ТОШ: взаємозв’язок навчання, продуктивної праці і виховання, масовість, добровільність, самодіяльність, цілорічність, використання передових методів господарювання, співпраця з представниками виробничих трудових колективів, базовими підприємствами. ТОШ розширюють виховні можливості навчального закладу в організації і координації цілеспрямованого впливу на особистість, сприяють удосконаленню змісту, форм і методів роботи, налагодженню системи зв’язків, ділових і особистих відносин учнів у колективі однолітків і з дорослими. Цінним також для членів ТОШ є набуття соціального досвіду у різних видах діяльності – трудовій, соціально-політичній, пізнавальній, дозвіллєвій, фізкультурно-спортивній, художній.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, надбань науковців, практики діяльності ТОШ, нормативних документів дозволив визначити соціально-педагогічні напрями діяльності ТОШ як-то: *ціннісні, орієнтаційні, операційні, інтеграційні, профілактичні*.

До *ціннісного напряму* діяльності ТОШ відносимо забезпечення можливостей для особистісної реалізації у сфері економічних взаємин, виховання працьовитості, відповідальності, охайності, бережливості, організованості, соціальної активності і підприємливості, дослідництва, раціоналізаторства і т.п.; *орієнтаційний напрям* сприяє підготовці до свідомого професійного самовизначення та забезпечує морально-психологічну підготовку до майбутньої професійної діяльності; *операційний* – допомагає засвоїти способи практичного вирішення виробничих і організаційних завдань, сформувати відповідні способи поведінки; *інтеграційний напрям* діяльності ТОШ пов'язаний із включенням школярів у систему реальних виробничих відносин (дорослі і ровесники є членами одного об’єднання); *профілактичний*

напрям забезпечує можливість отримання школярами законних способів заробітку, сприяє зниженню рівня дитячої бездоглядності, поширення незаконних форм дитячої праці, правопорушень, проявів девіантної поведінки [228, 230, 240, 297].

Історико-ретроспективний аналіз джерельної бази, контент-аналіз наукової літератури [28, 33, 38, 61, 131, 249, 277] дозволив визначити шість етапів у дослідженні проблеми становлення і розвитку ТОШ упродовж ХХ століття: *перший* (20-30-ті роки) – залучення учнів до різноманітних видів праці створення трудових колективів як прототипу майбутніх ТОШ; *другий* – 40-ві роки ХХ ст., що пов'язаний з організацією нових форм трудових об'єднань, які прискорювали перемогу над ворогом; *третій* – 1954-1972 рр. – час пошуку ефективного зв'язку навчання й виховання з життям, залучення школярів до виробничої праці, визначення її змісту, вирішення основних методико-теоретичних питань; *четвертий* – 1972- 1983 рр. – масовий розвиток різноманітних видів трудових об'єднань школярів, переважно без свідомого визначення об'єкту робіт, виховних можливостей учнівського колективу, самоврядування та ін. На цьому етапі за пропозицією ЦК комсомолу літні канікули стали називатися "літньою трудовою чвертю" (1973 р.) та вперше у постанові розтлумачено поняття "трудові об'єднання школярів" (1978 р.); *п'ятий* етап розвитку ТОШ припадає на 1984-1991 роки і відрізняється від попередніх новими підходами до умов здійснення трудового виховання школярів; *шостий* – роки незалежної України зі специфічним ігноруванням трудового виховання школярів, нівелюванням завдань щодо трудового становлення майбутніх працівників країни та пошуками ефективних методів залучення учнівської молоді до трудової діяльності.

Функціонування ТОШ має два головні етапи: *підготовчий та робочий*. Впродовж підготовчого періоду з'ясовуються організаційні питання, проходить навчання учнів правилам охорони праці (пожежної, санітарної, виробничої безпеки; поводження на воді, правил дорожнього руху тощо), відбувається професійне навчання.

Ефективній діяльності ТОШ на думку В. Виговської сприяє введення на підготовчому етапі підетапів: *діагностичного*, *моделювання життєдіяльності трудового об'єднання і конструювання виховного процесу*, *організаційного* [42, с. 19]. У робочий період функціонування ТОШ підприємство (господарство) відповідає за створення робочих місць, забезпечення інвентарем, технікою, обладнанням, інструментами.

ТОШ у відповідності з положенням про базове підприємство є структурним підрозділом підприємств, організацій, колгоспів, селянських спілок, лісових господарств, на них розповсюджується Закон про державне підприємництво, робота будується на основі договорів-зобов'язань між ТО і господарською організацією. Праця учнів оплачується згідно положення. Педагогічне керівництво здійснюється в ТОШ вчителем, призначеним адміністрацією школи та спеціалістом-наставником з базового господарства. Безпосередньо працею, організацією життя в ТОШ керує рада (штаб), яка обирається членами ТО. Вищий орган ТОШ – загальні збори. В літній період з метою оздоровлення

учнів та, враховуючи послідовність виховного процесу, ТОШ працюють в режимі ТПВ. Переважно члени ТОШ мають спеціальні атрибутику та символіку (особливо це було обов'язковим в роботі ТОШ 80-х років XX ст.): прапор, емблема, пісня, форма, знаки розрізнення.

Результати аналізу наукових джерел засвідчують, що при організації діяльності ТОШ враховувалися: база діяльності, термін функціонування, вид об'єднання, віковий склад. ТОШ може створюватися:

- на базі декількох шкіл чи навчально-виробничого комбінату;
- -міжшкільні табори праці і відпочинку виникають на базі сільськогосподарського та промислового виробництва;
- як результатом об'єднання декількох різних трудових колективів

(постійно діючих трудових об'єднань (ТО) – УВБ, ШЛ, ТЗС чи тимчасових – ТПВ, загонів зеленого господарства, загонів по збору лікарської сировини, ремонтно-будівельних бригад і т.д.) у межах однієї школи. Об'єднання може включати трудові підрозділи виробничої чи невиробничої сфери, що характерно для шкіл міста, селища міського типу, які знаходяться в зоні промислового чи сільськогосподарського виробництва;

--об'єднання однорідних колективів на базі однієї школи (до прикладу, в сільській школі всі трудові колективи – різні загони, бригади, ШЛ, ланки, ТПВ може об'єднувати одна УВБ).

Як свідчить дослідження на базі колгоспів, радгоспів, лісгоспів створювалися УВБ, ШЛ, ТВП міських школярів. На підприємствах легкої, харчової промисловості, в закладах сфери обслуговування і охорони здоров'я, меліорації тощо, а також на базі міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, шкільних заводів діяли ТЗС. У міських школах, які мають підсобні господарства, навчальні цехи, обладнані кабінети, діють також ТЗС, а влітку в усіх школах – шкільні ремонтні бригади.

Економічним показником діяльності ТОШ є рівень рентабельності, тобто відношення прибутку до собівартості виробленої продукції, яка залежна від техніко-технологічних та організаційних особливостей праці школярів. Важливим напрямом підвищення рентабельності виступає зростання продуктивності праці, а фактором зниження собівартості продукції – економічне витрачання палива, електроенергії, матеріалів.

Таким чином, характеристика основних видів ТОШ відображає сутність, а база ТОШ визначає тип трудового об'єднання (див. таблиця 2.1).

Таблиця 1.1

Характеристика основних типів трудових об'єднань школярів (ТОШ)

База ТОШ	**ТИП трудового об'єднання**	**Абревіатура**
колгоспи, радгоспи	учнівська виробнича бригада	УВБ
лісгоспи	шкільне (учнівське) лісництво	ШЛ

колгоспи, радгоспи, лісгоспи	табір праці і відпочинку	ТПВ
підприємства легкої, харчової промисловості, заклади сфери обслуговування, охорони здоров'я, меліорації, МНВК, шкільні заводи, міські школи з підсобним господарством, навч. цехи, кабінети на базі шкіл	трудові загони старшокласників	ТЗС

На виконання завдань щодо поліпшення трудового виховання, навчання і професійної орієнтації учнів загальноосвітніх шкіл, підвищення ефективності діяльності ТОШ у відповідності до соціально-політичних умов розвитку суспільства були спрямовані різноманітні нормативні документи Міносвіти СРСР і УРСР, МОН незалежної України. Так, успішно вирішувати питання, пов'язані з оснащенням та організацією роботи у школах навчальних майстерень, кабінетів, цехів, навчально-дослідних ділянок; діяльності УВБ, ШЛ, ТПВ допомагали положення, вміщені в Збірниках наказів та розпоряджень НКО Української РСР (з 1940 р.), Збірниках наказів та інструкцій Міносвіти Української РСР (з 1960 р.), на сторінках Інформаційного збірника Міністерства освіти України (з 1991), Інформаційного збірника МОН України (з 2003 р.).

Для нашого дослідження вагомими є: *Положення про шкільну навчально-дослідну ділянку в школах* (1952, 1958, 1962, 1970, 1986, 1996), *Положення про учнівську виробничу бригаду* в колгоспі (радгоспі Української РСР) (1962, 1971, 1985, 2008), *Положення про трудовий загін старшокласників* (1979, 1982, 1986), *Положення про шкільне лісництво* (1968, 1983, 1996), *Положення про табір праці та відпочинку учнівської молоді* (1976*), Положення про огляд ТОШ, шкільних трудових колективів* (1975, 1980), *Положення про шкільний навчально-методичний кабінет професійної орієнтації учнів середньої загальноосвітньої школи* (1978, 1984), *Положення про базове підприємство (організацію) середньої загальноосвітньої школи* (1979, 1984), *Примірне положення про навчальний кабінет механізації сільського господарства середньої загальноосвітньої школи УРСР* (1972), *Положення про міжшкільний навчально-виробничий комбінат трудового навчання і професійної орієнтації учнів* (1985, 1994*), Положення про навчальні майстерні восьмирічних і середніх шкіл Української РСР* (1980); запровадження навчання за програмами для учнів 8-9 класів: "Основи сучасного виробництва", "Основи фермерського господарства", "Тваринництво і основи підприємництва", "Рослинництво і основи підприємництва" (1991) та програми для учнів 10-11 класів "Основи підприємницької діяльності", "Основи раціоналізаторства, винахідництва і патентознавства" (1993) [додаток А-Б.].

У часі здобуття Україною незалежності, розширення економічної самостійності та переходу до ринку важливим для нашого дослідження є рішення колегії Міносвіти „Про Концепцію виховання дітей та молоді у національній системі освіти" (1996), яка вбачала основні напрями трудового виховання у формуванні творчої, працелюбної особистості, умілого господаря, що володіє відповідними навичками та вміннями, профмайстерністю, на основі сучасних знань про ринкову економіку може самостійно віднайти застосування власним

здібностям у системі виробництва, науки, освіти; накази МОН України “Про особливості застосування Закону СРСР “Про кооперацію в СРСР” у виробничих учнівських кооперативах” (1991), “Про поліпшення трудової підготовки учнів загальноосвітніх шкіл України” (1993) у відповідності до Закону України “Про освіту”, який зобов’язував „…запроваджувати нові шляхи залучення учнів до продуктивної праці: учнівські кооперативи, малі підприємства, шкільні господарські групи, виробничі об’єднання” [221 ,с. 13].

Значимими для дослідження вважаємо: Положення про республіканський центр з економічного виховання (1991), Положення про конкурс „Мій рідний край – моя Земля” (1991), Положення про олімпіаду з трудового навчання (обслуговуюча праця) учнів ЗОШ (1991), наказ про відновлення та розвиток навчально-дослідних земельних ділянок (1997), Положення про конкурс на кращу навчально-дослідну земельну ділянку у середніх і позашкільних закладах освіти (1998), наказ щодо розвитку сільських ЗОШ (1999), що передбачав закріплення земельних ділянок для організації та створення учнівських фермерських господарств, запровадження системи стимулювання діяльності МНВК, спеціалізованих шкіл сільськогосподарського профілю, УВБ, ТО [додаток А 1].

Розглянемо характеристики основних видів трудових об’єднань школярів: УВБ, ШЛ, ШРБ, ТЗС, ТПВ, акцентуючи увагу на специфіці їх діяльності у областях України.

Учнівська виробнича бригада *(учнівська навчально-виробнича бригада, учнівська бригада комуністичної праці, учнівська комплексна навчально-виробнича бригада колгоспу (радгоспу), учнівські навчально-виробничі бригади сільськогосподарського напряму*) – трудове об’єднання школярів, в основному, сільської місцевості, що передбачає їх участь у систематичній продуктивній праці в сільському господарстві. В усіх нормативних документах до 1989 року УВБ вважалася формою “зв’язку школи з життям…”, “школою виховання…” [додаток Б. 2.1]. Зазвичай УВБ має річний цикл праці і згідно договору з базовим підприємством виконує повний цикл сільгоспробіт на закріпленій ділянці землі чи фермі, користуючись інвентарем, технікою.

Досвід і практика підтверджують раціональну кількість землі від 10 до 50 га, що дає змогу організувати інтенсивне господарство, реалізувати практичне застосування знань учнів з основ економіки, агротехніки, організації сільськогосподарського виробництва на основі передових методів господарювання: бригадного підряду, госпрозрахунку. Влітку на базі стаціонарного (обладнаного) табору УВБ працює в режимі ТПВ. Членами УВБ є переважно учні 5-11 класів, але як свідчить дослідження, можуть бути і учні 1 -4 класів за умови дотримання відповідних їхньому вікові видів робіт, режиму праці та відпочинку. Головні напрями роботи членів УВБ в поєднанні з продуктивною працею – це участь в раціоналізаторстві, винахідництві, конструюванні малогабаритної техніки, практичне оволодіння основами економіки, що допомагає їм у свідомому виборі професії.

У бригадах гарантується дотримання прав дітей і охорони їх здоров’я, окремо визначаються умови роботи із застосуванням добрив, хімікатів.

Виходячи із обсягу річного (не більше 2760 год.) виробничого завдання в навчально-дослідному господарстві, із розрахунку 6-год. робочого дня безпосередньо на продуктивну працю затрачається 4,5 год., а решта часу – 1,5 год. – відводиться на виробничий інструктаж та інші навчальні завдання [200, 207, 278].

Дослідження засвідчило, що, поєднуючи навчання з продуктивною працею учні-члени УВБ проходять школу трудового життя і виховання високої відповідальності за доручену справу, товариської взаємодопомоги, ініціативи, робітничої кмітливості, самодіяльності, оволодівають основами агротехнічних знань, передовим досвідом, технікою.

Аналізуючи результати роботи УВБ упродовж двадцятирічного її функціонування, відомий фахівець у галузі трудового навчання і виховання І. Ткаченко виділяє три основних напрямки в її діяльності:

- формування діалектичного світогляду і відповідального ставлення до праці на основі безпосередньої і безперервної участі учнів у виробничій с/г праці;
- виконання трудових завдань із широким використанням комплексної механізації;
- сільськогосподарське дослідництво як один з ефективних засобів виховання любові до науки, праці хлібороба і сільськогосподарських професій [110, с. 6]. Директор Богданівської школи був переконаний, що УВБ може успішно працювати лише за умови наявності навчально-дослідного господарства. Перша УВБ у Кіровоградській області була створена на базі школи у 1955 році [314].

Дослідники діяльності УВБ (С. Гореславський, І. Дуля, К. Іванович, О. Захаренко, А. Шапталов, І. Ткаченко, Н. Калініченко та ін.) зазначають, що в ході їх розвитку відбувалося розширення змістового компоненту, методів і форм роботи: організована участь школярів у продуктивній праці (головна умова), навчально-виробниче дослідництво, система творчих завдань, виставки, участь в конкурсах і змаганнях, вивчення передового досвіду, з'ясування господарських, економічних, виробничих аспектів.

У навчально-виробничих бригадах можуть застосовуватися наступні форми організації продуктивної праці школярів:

- *індивідуальна* (учні старших класів працюють на виробничих об'єктах під керівництвом спеціалістів сільськогосподарського профілю);
- *бригадна* (весь колектив бригади працює на дослідному полі під керівництвом вчителя і спеціаліста сільського господарства);
- *ланкова* (ланка виконує спеціальне завдання під керівництвом ланкового і вчителя-наставника);
- *табірно-бригадна*, коли учні 9-11 класів, перебуваючи у ТПВ, працюють згідно нормативів під керівництвом органів учнівського самоврядування, вчителів та представників базового господарства.

У науково-педагогічній літературі вважалося, що історія виникнення УВБ у 1954 році пов'язана із Григорополіською школою, що на Ставропіллі. З 1955

року виникають бригади в Горячеводській середній школі №20 П'ятигорського району Ставропольського краю, Покровській середній школі Ростовської області . Ініціативу краснодарців та ставропільців підхопили школи алтайського краю, багатьох областей України, Воронезької, Горьківської, Іванівської, Костромської і Ярославської областей, зазначає російська дослідниця М. Лєпіхова [124, с. 47].

Результати нашого дослідження, аналіз джерельної бази дозволяють стверджувати, що на території України існували раніше і успішно працювали у сільському господарстві: УВБ Шляхівської середньої школи на теренах Вінницької області ще з 1944 року, УВБ Алтинівської СШ Сумської області, Заруднянської СШ Полтавської області**,** Малодівицької СШ Чернігівської області, Мишуринорізької СШ Дніпропетровської області, Ірклiївської СШ Черкаської області. У 1947 році УВБ Сокиринської семирічної школи Чернігівської області була визнана переможцем Всесоюзного конкурсу садівників і нагороджена перехідним Червоним прапором і грошовою премією. Юні садівники України за умов участі у першому Всесоюзному конкурсі висадили понад 9 млн. плодових і декоративних дерев і кущів; у другому (1954 р.) - 30 млн. саджанців [141, с. 7].

Дослідження Н. Слюсаренко стверджує, що на початку 50-х років на базі Станіславської СШ Білозерського району Херсонської області успішно працювала УНВБ в городництві, на кролеферме, птахофермі. Члени бригади допомагали ремонтувати будинки колгоспників. Бригада дев'ятикласників обробляла в колгоспі 10 га кукурудзи і проводила дослідницьку роботу. Колектив педагогів і учнів трудився під девізом "Добре все те, що робиться на користь справі". Згідно звіту Херсонського обласного відділу народної освіти у 1958/1959 н.р. в області працювали 234 УВБ, які об'єднували 11442 школярів [249, с. 165].

У той же час, як зазначають російські дослідники на початку 1958 року нараховувалося 458 учбово-виробничих бригад на Алтаї, Новосибірській та Омській областях [42, с.105]. З літа 1960 року УВБ діяли у всіх сільських школах України, –зазначає науковець Н. Калініченко [91].

Підтверджує нашу позицію щодо пріоритету виникнення УВБ на території Україні думка, висловлена В. Сухомлинським у статті "Взаимозависимость содержания и форм трудового воспитания" (1965). Педагог-новатор, роздумуючи, що „краще – ставропольські учнівські бригади, рязанські навчально-дослідні господарства чи виробниче навчання школярів, яке виникло на Україні, – стверджує, що досвід учнівських бригад Ставропілля не міг бути перенесений до нас механічно" [260, с. 23].

Архівні матеріали допомагають з'ясувати особливості розвитку УВБ на теренах України, інтенсивність яких припадає *на третій етап* згідно нашої класифікації (1954-1972 рр.).

Статистичні дані стверджують, що на Кіровоградщині у 1967 році діяло 82 УВБ, у 1969 році – 174, у 1972 – 219 УВБ, в яких працювало 12,5 тис. учнів на площі 7100 га. Робота УВБ Богданівської, Новопразької, Устинівської, Камишуватської, Гладоської середніх шкіл області відзначалася поєднанням

чіткого планування навчально-виховної роботи з дослідництвом, широким застосуванням його результатів на полях колгоспів, у виробництві [91, 174, 322, 333].

Результатом прийняття постанови колегії Міносвіти УРСР (1959) щодо створення учнівських бригад комуністичної праці за прикладом учнівської навчально-виробничої бригади Слатинської СШ Дергачівського району Харківської області; Положення про УВБ в колгоспі, радгоспі (1962) та постанови Ради Міністрів РРФСР щодо навчання учнів сільських шкіл роботі на тракторах і комбайнах [160], введення у плани роботи шкіл у 1959/1965 рр. для учнів 9-11 класів виробничого навчання, що передбачало обов'язкову с/г працю, та практичної реалізації постанови ЦК Компартії України "Про дальше поліпшення роботи по професійній орієнтації та трудовому вихованню учнів в загальноосвітніх школах України" (1969) [214] стало отримання впродовж 1971-72 н.р. 1570 членами УВБ лише з Кіровоградщини посвідки про керування трактором, 377 – автомобілем, 143 – комбайном, 3929 учнів отримали документ про оволодіння механізаторськими спеціальностями [91, с. 174]. На Луганщині із 2640 випускників сільських шкіл 1189 залишилися працювати у сільському господарстві, причому 600 з них мали посвідчення тракториста [269, с. 233].

Як стверджують дослідження перші УВБ на Івано-Франківщині виникли у 1958 році. Піонерами були учні Верхолипицької СШ Рогатинського, Нижнівської СШ Тлумацького, Прутівської СШ Снятинського районів. У 1959 році в області працювало 63 УВБ, які обробляли 979 га [279, с. 21].

Загалом, у школах республіки станом на 1961 рік працювало 3512 УВБ у складі 274283 учнів, які опікувалися 70 тис. га [141, с. 9], то у 1971 році – 5410 УВБ із близько 400 тис. школярів, за якими закріплено понад 10 тис. га землі і вони мали в користуванні 2 тисячі тракторів [172, с. 24].

Практика роботи УВБ та дослідження дозволяють зробити висновок, що УВБ – школа виховання сільськогосподарської зміни, дослідника, громадянина-патріота. Упродовж 1967-70-х років понад 300 тисяч, - як зазначають В. Оржеховська, В. Мадзігон, вихованців УВБ залишилися працювати у с/г: у рільництві серед агрономів, бригадирів рільничих бригад і ланкових молоді – 24190 чол.; на посадах зоотехніка, ветеринара, завідуючого тваринницької ферми – 8774 осіб [174, с. 35]. Понад 2 млн. працівників сільського господарства почали своє трудове життя із УВБ [280, с. 22].

Враховуючи позитивний досвід організації дослідницької діяльності в УВБ , ШЛ, спільне рішення Президії Академії наук, Південного відділення ВАСГНІЛ, Колегії Міносвіти України зобов'язало науково-дослідні інститути АН України розробити тематику роботи, тісніше співпрацювати з учнівськими дослідними бригадами, допомагати останнім в придбанні насіннєвого матеріалу та зміцненні матеріально-технічної бази.

Запровадження ринкових умов господарювання наприкінці XX ст. сприяло організаційно-функціональним змінам діяльності традиційної УВБ.

Шкільне лісництво *(учнівське лісництво* з 1995 р.) – це структурний підрозділ закладу освіти, що створюється на базі середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів різних типів, позашкільних навчально-виховних закладів.

Трудове об’єднання школярів, які входять до складу учнівського лісництва, утворюється за спільним рішенням засновників: підприємства лісництва (держлісгосп, міжгосподарський лісгосп, лісопаркове господарство, підприємства, колективне сільськогосподарське підприємство, лісницькі НДІ тощо) та адміністрації закладу освіти (школи, ліцеї, позашкільні навчально-виховні заклади , ради дитячих та юнацьких організацій) з метою забезпечення потреби школярів у здобутті знань, трудових умінь і навичок в галузі лісівництва, сприяння вихованню свідомого ставлення до праці, до охорони природи, використання та відтворення лісових ресурсів та вибору майбутньої професії [206, 208]. Члени ШЛ поєднують продуктивну працю з експериментально-дослідницькою роботою на закріпленій ділянці лісу, оволодівають технікою і технологією виробництва, виявляють і охороняють рідкісні рослини, пам’ятки природи, займаються заготівельними роботами. Протягом року в процесі трудового навчання і на факультативних та гурткових заняттях проводиться лісотехнічне навчання, практикум по лісівництву у відповідності з науково-методичними рекомендаціями . Влітку УВБ та ШЛ працюють в режимі ТПВ, залучаючи до співпраці учнів 7-11 класів.

ШЛ організується лише в екологічно чистих зонах лісів України і керується у своїй діяльності Положенням (перше – 1968 р.) про учнівське лісництво загальноосвітніх шкіл та позашкільних навчально-виховних закладів (1995 р.), Законом України “Про освіту” та Лісовим кодексом України [Додаток Б.3.1, 3.2].

Вважається в науково-педагогічній літературі, що одними з ініціаторів створення ШЛ були Шарканська середня школа в Удмуртіїї і Улу-Юльська середня школа Томської області, ШЛ на Алтаї при Ларичихівському ліспромгоспі Тальменського району. До 1967 року ШЛ були організовані в Карелії, Брянській, Свердловській, Кемерівській та інших областях Росії [124, с. 33].

Наше дослідження визначило, що стимулом до масового заохочення учнів до охорони навколишнього середовища і відновлення лісів став прийнятий Верховною Радою України у 1960 році “Закон про охорону природи Української РСР” (раніше аналогічного російського Закону). В результаті з’являються перші лісництва – Слоутське Глухівського району Сумської області та Моквинське в Рівненській області.

Одночасно встановлено, що у 50-і роки ХХ ст. на території Луганської області у зв’язку із роботами по створенню мережі вітропилозахисних лісосмуг як державного, так і місцевого значення, зелених зон навколо промислових міст школярами, фахівцями були посаджені найбільші масиви штучних лісів в лісостеповій і степовій зонах області, що наприкінці 70-их років становило 12,8% У різні роки в області кількість ШЛ була різною: від 68 до 138 [312, с. 36].

З 1949 року в Кремінському районі області працювала “Лісова школа”, яка дала старт створенню мережі ШЛ по країні. Співставлення наведених фактів свідчить про першість України в створенні і роботі цього виду трудового об’єднання. Перші ШЛ будували свою роботу на поєднанні особливостей діяльності УВБ і ТВП: створювалося наметове містечко у літній період для оздоровлення, загартування, відпочинку, проводилася відповідно до умов і потреб дослідницька робота в лісовій зоні.

На Вінниччині перші ШЛ діяли з початку 60-х років, в 1969 – їх було 28. У 70-і роки юні лісівники області взяли участь у II Всеукраїнському зльоті активу УВБ і ШЛ і вибороли призові місця [141, с. 28].

Офіційні згадки про роботу ШЛ на Івано-Франківщині стосуються юних лісівників Печеніжської ЗОШ Коломийського району (1969). У 1970 році 19 ШЛ області об'єднували 665 учнів, які опікувалися 720 га лісу. Активно наслідували їх почин Ланчинська ЗОШ Надвірнянського, Шевченківська ЗОШ Долинського районів області. Члени ШЛ Росільнянської СШ Богородчанського району не лише активно працювали, заклавши 1 дендропарк, 5 парків, 6 садів, 27 алей, озеленили 15 тваринницьких ферм, 18 дитячих садків, 7 лікарень, 17 автобусних станцій, зібрали сотні центнерів лікарських рослин, але й успішно оберігали ліс від порушників [279, с. 20-21]. Перелік видів робіт членів ШЛ Ясинської школи Рожнятівського району лише за 1972 рік вражає кількістю і різноманітністю виконаних робіт: проведено освітлення площі на 13га; прочищено площу на 7,8 га; порубано і розчищено квартальних просік 350м; доглянута біотехнічна культура на площі 1га; зібрано 1200 кг шипшини, 4200 кг ягід, 45 кг арніки гірської, 200 кг грибів, 42 кг насіння бука і смереки; виготовлено 8 годівниць, 157 шпаківень, 11 солонців; заготовлено 850 в'язок гіллячкового корму [331, арк.123].

Архівні джерела дозволяють зробити висновок, що у 70-х роках найбільше ШЛ діяло у Львівській (43), Хмельницькій та Сумській (по 26), Закарпатській (25), Харківській, Чернігівські (по 17) областях [332]. Упродовж 1970/71 н.р. за досягнуті успіхи в дослідницькій роботі 7 ШЛ України були нагороджені цінними подарунками, а 8 кращих бригадирів – значками "Відмінник соціалістичного сільського господарства СРСР" [141, с. 8]. Підсумки змагання "Юні господарі землі" у 1973 році засвідчили, що понад 96 тисяч членів УВБ і ШЛ учнів 9-х класів оволоділи механізаторськими професіями, 26 тисяч із них – отримали права машиніста-тракториста 3 класу [267, с. 132].

Статистичні дані свідчать про популярність членства у ШЛ: якщо у 1970 році було 0,2тис. осіб, то на *четвертому етапі* розвитку ТОШ (1972-1983 рр.) їх кількість виросла в сотні разів: у 1981 до складу ШЛ входили близько 50 тисяч юних любителів природи [245, с. 30].

Таким чином, хоча і шкільні лісництва з'явилися пізніше за УВБ, вони швидко завоювали визнання учнів, ставши для багатьох першою стежиною виховання любові і відповідальності за свій рідний край, примноження багатств природи і збереження її довкілля.

Табір праці і відпочинку (ТПВ) – трудове об'єднання школярів, що виникло як форма залучення міських школярів 7-11 класів до сільськогосподарської праці. За наявності бази влітку всі типи ТОШ працюють в режимі ТВП, оскільки табори дають змогу поєднувати колективну продуктивну працю з вихованням і оздоровленням, забезпечуючи режим праці, дотримання правил техніки безпеки. ТПВ згідно з Положенням [205] формується як трудовий колектив учнів старших класів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних училищ та середніх спеціальних навчальних закладів на період літніх канікул на базі колгоспів, лісгоспів, промислових підприємств, закладів сфери обслуговування, охорони здоров'я. Тривалість зміни – від 12 до 24 днів при 4-годинному робочому

навантаженні. Положення регламентувало діяльність ТПВ, визначало основні завдання, структуру, особливості керування, режиму організації праці і відпочинку [Додаток Б.4].

Дослідженням встановлено, що перші комсомольсько-молодіжні табори (перша назва ТПВ) – були створені за ініціативи комсомольців середніх шкіл № 2 м . Луги, № 361 м. Ленінграду на базі колгоспів області та колективами шкіл Курганської №1, Тихорєцької залізничної №37 Краснодарського краю на базі місцевих господарств [124, с. 62] та на Україні на базі місцевого колгоспу, про що зазначає на сторінках журналу "Радянська школа" у 1957 році І. Ткаченко [275]. Шестигодинна робота в колгоспі чергувалася із активним відпочинком. Значна увага в ТПВ приділялася добровільності та самодіяльності, самоврядуванню. Керувала діяльністю в таборі рада бригадирів, яка щоденно розподіляла і підводила підсумки виконаного завдання, організовувала змагання, нагороджувала переможців перехідним вимпелом.

Організаційно всі ТПВ можна умовно розподілити на групи: *за місцем розташування*: заміський, міський (при міжшкільному навчально-виробничому комбінаті, районних центрах, кабінетах професійної орієнтації, Будинках школярів (піонерів), Центрах дитячої творчості, клубах, за місцем проживання); *матеріальним забезпеченням*: стаціонарний, пристосований, наметовий; *комплектуванням*: шкільний, міжшкільний.

Сам термін „табір праці і відпочинку" вживається, як показало дослідження, в двох значеннях: як вид ТО, трудового колективу школярів, які влітку працюють і цікаво відпочивають та як спеціальна база для функціонування різних типів ТОШ.

Поділяємо думку вчених (В. Виговська, В. Оржеховська і др.) і практиків щодо неправомірності вживання терміну в першому значенні, оскільки він створюється як база для розміщення колективів УВБ, ШЛ, різнопрофільних загонів, тощо. Табори праці і відпочинку мають декілька різновидів у залежності від того, де вони створюються: *на базі УВБ,* ТПВ об'єднує учнів сільських шкіл і сприяє формуванню інтересу до сільськогосподарської праці, набуття певних навичок і вмінь. Досвід виховання учнів в умовах ТОШ нагромаджений в Камишеватській середній школі Новоукраїнського району Кіровоградської області, Іркліївській СШ Чернобаївського району Черкаської області та ін. УВБ, на базі яких працювали ТВП, не раз ставали лауреатами багатьох премій, переможцями конкурсів і оглядів.

На початку 70-х років XX ст. почав діяти перший інтернаціональний ТВП "Дружба" на базі УВБ Богданівської школи Кіровоградської області. Щоліта в червні в ньому працювали і відпочивали учні із Московської Балашихи, Григорополіської СШ Ново-Олександрівського району Ставропольського краю, Сандівської СШ Калінінської області (Росія), Халданської СШ Євлахського району (Азербайджан) [91, с. 305]. Особливістю такого ТПВ є поєднання виробничої праці у навчальному господарстві бригади з виробничими, краєзнавчими екскурсіями "до джерел духовної культури народу", зустрічами, іграми, змаганнями та спільними вечорами інтернаціональної дружби за участю громадськості села [275].

- *ТВП, що функціонує на базі ШЛ*, – сприяє встановленню тісного контакту з лісгоспами, оволодінню навичками бережливого ставлення до багатств країни та вмінню активно оздоровлюватися на природі;

- *ТПВ, який є спільним для школярів та учнів професійно-технічних училищ* – сприяє встановленню творчих зв'язків між педагогічним та учнівськими колективами шкіл і ПТУ, позитивно впливає на вибір професії членами трудового об'єднання, поглиблює інформаційні знання про систему професійно-технічної освіти;

- *ТПВ, що створюється як супутник до студентського загону*, допомагає учням відчути себе дорослішим, працюючи пліч-о-пліч, переймати досвід старших . Добре зарекомендували себе такі ТВП в будівництві, в сільському господарстві.

- *ТПВ, що функціонує на базі міжшкільного навчально-виробничого комбінату,* набули розвитку у 80-х роках XX ст. До прикладу, у селищі Баштанка Баштанського району Миколаївської області на базі сільського МНВК під керівництвом спеціалістів „Сільгосптехніки" старшокласники закріплюють навички керування сільськогосподарським устаткуванням, працюють у складі рільничо-жнивних бригад [141, с. 10]. Область стала ініціатором створення таких бригад, яких влітку 1984 року нараховувалось вже понад 100.

У ході дослідження з'ясовано значна увага з боку держави до організації ТПВ. На *третьому етапі* розвитку ТОШ (1954-1972 рр.) відбувається інтенсивне зростання кількості таборів. 276 ТВП створено в Донецькій області лише у 1965 році для 28123 школярів [165, с. 31]. Згідно стенограми засідання комісії по народній освіті України (1967), місцеві органи влади повинні були створювати їх з метою поєднання організованої продуктивної праці та активного відпочинку, оздоровлення [267, с. 134]. В деяких областях України – Дніпропетровській, Запорізькій, Донецькій відкриваються ТПВ, до роботи в яких залучаються учні з проблемами у поведінці. Такий трудовий табір успішно працював у м. Токмак Запорізької обл. для 152 учнів-девіантів [268, с. 173].

Загалом у 1971 році нараховувалось 4852 ТПВ, найбільше їх було створено в таких областях як: Донецька – 521; Дніпропетровська – 393; Вінницька – 303; Харківська – 277; Хмельницька – 237; Черкаська – 257 [267, с. 134].

У 80-х роках з'являються інтернаціональні і так звані соціальні (об'єднання міських і сільських школярів) ТПВ. Про динаміку популярності роботи таборів свідчать статистичні дані: у 1973 році брали участь в ТПВ 1,9 млн. школярів, то у 1977 році – 2,8 млн. чол. [54, с. 49] Однак порівняння джерел (наукові дослідження , комсомольська статистика) дещо різниться, але це не применшує ні бажання учнів працювати і відпочивати в таборах, ні їх виховного впливу на особистість кожного члена ТПВ [Додаток В.4, 5,6, 9].

Шкільна ремонтна бригада (ШРБ) – трудове об'єднання школярів, яке створюється з метою залучення учнів старших класів до різноманітних ремонтно-будівельних робіт для надання закладам освіти міста і села матеріальної підтримки. Членами ШРБ можуть бути школярі 5-11 класів, загалом, учні 7-11 – активні помічники в ремонті шкільного устаткування, меблів, виготовленні технічних пристроїв, спорудження спортивного, географічного майданчиків тощо.

Результати дослідження підтверджують створення перших офіційних ШРБ у 1954/55 роках з метою будівництва і впорядкування навчально-виробничих майстерень, спортивних майданчиків, капітальному ремонті шкільного приміщення старшокласниками Ногінської СШ №1 та СШ № 6 ст. Перово Московської області [42, с. 97; 124, с. 130]. Продуктивна праця членів ШРБ спонукає школярів до виховання бережливості, економності, поваги до результатів праці, вона несе яскраво виражений суспільний характер.

Члени ШРБ Переможнянської середньої школи Бєлгород-Дністровського району Одеської області оголосили 1965 рік ударною будовою для шкільного спортивного залу і хімічного кабінету [175, с. 37].

Перша бригада на базі Сахнівської СШ Черкаської області "щоб займатися серйозною справою" була організована у 1966 році. До її складу ввійшли учні, вчителі, батьки, щоб своїми руками спорудити навчально-спортивний комплекс із навчальними, ігровими, спальними кімнатами для учнів 1-4 класів, танцювальним залом, музичним салоном і двома басейнами – літнім та зимовим. Педагогічний колектив вважав своїм головним завданням "зайняти дітей корисною, цікавою справою… так, щоб у них виросли крила.засяяли очі від бажання здійснити мрію, а потім – подарувати її людям". У 1983 році "Учительская газета" писала: „Цей маленький БАМ (споруджено культурно-музейний центр, обсерваторія, планетарій, демонстраційний та виставковий зали, закладено дендропарк) став школою мужності, де діти щоденно пізнавали радість творчого суперництва, радість рекорду" [304, с. 3].

При 96 міських школах Вінничини у 1969 році працювали ШРБ будівельного профілю. Ними відремонтована підлога в класах, здійснено поточний ремонт шкільного приміщення, обновлено устаткування на спортивному та географічному майданчиках. 222 старшокласники – члени ШРБ Погрибищенської школи №1 спорудили нове приміщення для навчання, вартість виконаних ними робіт склала 12300 крб. [141].

На *третьому етапі* розвитку ТОШ змінюється характер залучення членів ШРБ до праці і її результатів, посилюється її операційний та організаційний напрями. Ремонтні бригади, діючи в режимі ТПВ, працюють спільно з дорослими будівельників, що сприяє спільному практичному вирішенню виробничих завдань . Такий досвід роботи ШРБ середньої школи № 1 м. Херсона у спорудженні (1971) кінотеатру "Шумен" на 800 посадочних місць, бібліотеки з читальним залом та 4 класних кімнат. Позитивний досвід роботи бригад Донецької області спонукав до розгортання масового руху "Донецькшколобуд" у 1973 році. Перші бригади створюються в Макіївці, Єнакієво, Горлівці. А через рік подібні ШРБ, що працювали в режимі ТПВ, успішно зарекомендували себе в Липецькій, Омській, Семипалатинській та інших областях, - зауважує російська дослідниця М. Лєпіхова [124, с. 93].

Популярність ШРБ, бригад по благоустрою школи продемонструємо у таблиці, створеній згідно з інформаційними даними МОН України [175, с. 30].

Таблиця 1.2.

Кількісний склад (тис. осіб) бригад по ремонту і благоустрою шкіл України (1970-1984 рр.)

1970	*1975*	*1980*	*1984*
80,5	121,4	175,5	232,5

Як видно із таблиці 1.2, у порівнянні з 1970 роком, кількість членів ШРБ виросла майже втричі, і становила у 1984 році на *п'ятому* етапі розвитку ТОШ: (1974-1991 рр.) – 232,5 тисяч чоловік.

Трудовий загін старшокласників (ТЗС) – це трудове об'єднання школярів, яке створюється, в основному, для міських учнів 7-10 класів з метою трудового виховання і професійної орієнтації на необхідні для даного регіону професії і керується в роботі відповідним положеннями [199, 217]. Профіль ТЗС відповідає профілю трудового навчання, яке здобували школярі на базі МНВК, шкільних майстерень чи робочих місць базових підприємств. У підготовці членів ТЗС велика увага приділяється професійному навчанню, знанням правил з техніки безпеки, виробничої санітарії. Продуктивна праця в ТЗС поєднується з технічною творчістю школярів, раціоналізацією, конструюванням. Діяльність ТЗС – база для профорієнтаційної роботи, оскільки за даними наукових досліджень до 35% учнів обирають професію відповідно до профілю загону [240, с. 28], це школа морального, естетичного, фізичного загартування учнівської молоді.

Масове створення як і офіційне оформлення ТЗС припадає на 1972-1983 роки – *четвертий етап* розвитку ТОШ, згідно нашої класифікації. У 1971 році був узагальнений досвід загонів міських школярів у Липецькій області [8, с. 84], а наступного – відбувся 1 Всесоюзний зліт трудових колективів міських школярів, який сприяв активному залученню школярів до колективної праці. У 1973 році у членів ТЗС Омської області з'явилися персональні трудові книжки, в яких фіксувалася інформація про об'єкт, термін, якість і кількість матеріалу для виконання завдання, що стало основою розгортання змагання та дозволило озброїти учнів навичками планування, раціонального використання робочого часу та матеріалу. Поява книжок сприяла посиленню інтеграційного та ціннісного напрямів діяльності ТОШ, активізації руху за економію і бережливість.

Специфіку діяльності ТЗС, які працювали влітку, класифікуємо за основною базою їх організації: *на базі МНВК, підприємства, шкільних майстерень, сільської місцевості.* ТЗС, організовані на базі створених у 1970-ті роки навчально-виробничих комбінатів, виконували влітку ті ж самі замовлення, що і протягом навчального року. До прикладу, понад 50% товарів народного вжитку давали радіомонтажна, релейна і намотувальна дільниці одного з базових МНВК Комінтернівського району Харкова (завод ім. Малишева), близько 40 найменувань різноманітних виробів для базового підприємства виробляли учні цеху металообробки.

У 1984 році кількісний склад членів ТЗС перевищував 300 тисяч чоловік, - стверджував дослідник В. Оржеховська [175, с.26]. У 1980-ті роки в Миколаївській області працювали ТЗС, які виконували замовлення „Сільгосптехніки". На базі НВК та шкільної майстерні учні Баштанського району влітку виготовлювали вісі для транспортерів, деталі для комбайнів та тракторів, реставровували окремі вузли сільськогосподарських машин. Для передових ТЗС властивий перехід на роботу впродовж року, тому їх діяльність здійснюється на

правах структурного підрозділу базового підприємства.

Ініціатива учнів Орєхово-Зуєвської середньої школи Московської області відпрацювати літо на місцевому бавовняному комбінаті під девізом “Рівняємося на передовиків і новаторів виробництва” (1974) стала новим явищем у розвитку ТЗС. Почин підтримали старшокласники області: щорічно на 115 підприємствах протягом літа працювали 8 тис. учнів, що репрезентували 260 ТЗС [124, с. 34-35]. Робота ТЗС „Юний текстильник” Іванівської області отримала визнання вчителів, батьків, наставників, господарників. У жовтні 1978 року практика створення ТЗС на підприємствах текстильної промисловості була схвалена відповідними профільними міністерствами.

Перші ТЗС на Україні – два загони старшокласників у дошкільному навчальному закладі Дніпровського району столиці (1985), медичні загони “Ярославна” на базі дитячої клінічної лікарні №7, “Діти Гіпократа” (1987), ТЗС “ Білосніжка”, ТЗС на підприємствах зв’язку, будівництва. Більше 500 старшокласників – 24 ТЗС працювали в закладах охорони здоров’я у 1984 році, - стверджує дослідження Ю. Туранова [284, с. 12]. ТЗС “Ярославна” та “ Білосніжка” були нагороджені перехідним призом ЦК ВЛКСМ і Міносвіти СРСР “Герої праці – кращому трудовому об’єднанню” і представляли роботу своїх загонів на ІІІ Всесоюзному зльоті ТОШ [175, с.40].

Для організації ТЗС на базі підприємства створювалися спеціально навчальні цехи, ділянки, підбиралися робочі місця, розроблялися завдання, розцінки, визначалися наставники з числа передовиків виробництва, проводилися заняття з техніки безпеки. Такі виробничі ділянки у Харківській, Горьківській, Свердловській областях на базі автогігантів були справжніми центрами пропаганди робітничих професій. У ході роботи навчального цеху Харківського тракторного заводу виникла і удосконалилася система навчання і виховання учнів. Основні її складові: покращення матеріальної бази і підбору об’єктів праці; організація змагання серед учнів; упровадження системи бездефектного виробництва як засобу підвищення відповідальності за якість продукції, раціоналізація, профорієнтація.

Велике значення для розвитку ТЗС мало прийняте Положення про різноманітні ТЗС, які працювали в системі легкої, харчової промисловості, по благоустрою, озелененню міст і сіл (1979), згідно якого вони розподіляються на загони виробничої і невиробничої сфери і за профілем роботи (така градація прийнята в статистиці).

Загалом про популярність участі школярів у ТЗС свідчить статистичні дані: у порівнянні 1980 і 1984 років кількість учасників збільшилась майже вдвічі: з 49,7 тисяч чол. до 93,2. Переваги щодо профілю роботи надавалась ТЗС, пов’язаних із благоустроєм і озелененням (3,4 і 14,5 тис. чол.), будівництвом (1,2 і 19,2 тис. чол .), сферою побутового обслуговування (0,7 і 5,6 тис. чол.) [Додаток В.7].

У 1970 році лише у складі сільськогосподарських ТЗС працювало 1,2 тис. школярів, у 1975 – 4,32 тисячі, у 1980 – їх нараховувалося 13,6 тисяч, то вже в 1984 році у складі ТЗС цього профілю трудились 80,2 тисячі школярів [174, с. 31].

Таким чином, активна участь школярів у різноманітних трудових об’єднаннях сприяла практичному застосуванню набутих раніше знань з основ наук, розвитку

трудових умінь і навичок, знайомству учнів міста і села з масовими робітничими професіями, допомагала формувати уявлення про характер виробництва, психологічну готовність до участі у різних видах праці, спонукала до технічної творчості, активності у суспільно корисній праці, вчила підприємливості, бережливості, раціональному використанню часу, опануванню азами виробничо-господарських стосунків як шляху налагодження власної у майбутньому справи.

1.3. Втілення теоретичних положень розвитку трудових об'єднань школярів у практику роботи закладів освіти у 50-90 -х роках

Проблема трудової підготовки учнівської молоді у другій половині XX століття (вилучення у 1937 році трудового навчання із навчального плану школи) набула актуальності після прийняття Постанови ВКП (б) України "Про стан загального обов'язкового навчання в школах УРСР" (1947) [158]. На її виконання міністерство освіти поновила трудове навчання, видало інструкції щодо організації роботи учнів на пришкільних ділянках, в куточках живої природи, що сприяло налагодженню зв'язку школи з життям.

Науково-технічний прогрес у 50-і роки XX ст. викликав серйозні зміни у шкільній освіті, зумовивши перехід спочатку до обов'язкової восьмирічної освіти, а потім до середньої освіти [103], потребував підвищення якості навчально-виховної роботи, трудової підготовки і політехнічного навчання учнів середньої школи. Народне господарство вступило в фазу, коли джерелом економічного росту стало підвищення ефективності суспільного виробництва, покращення якості роботи всіх його галузей на основі впровадження досягнень науки і техніки. Тому головне завдання школи – підготовка учнів до активної участі в будівництві держави, залучення до виробничої праці одразу ж після закінчення школи, підвищення рівня і ефективності загальної і політехнічної освіти.

На *третьому етапі* розвитку ТОШ: 1954-1972 рр. згідно з нашою класифікацією відбувається пошук ефективних зв'язків навчання і виховання з життям, залучення школярів до виробничої, продуктивної праці, визначення її змісту, вирішення основних організаційно-педагогічних засад функціонування трудових об'єднань. Академія педагогічних наук залучила вчених, спеціалістів народного господарства, вчителів-практиків для визначення змісту і шляхів вдосконалення навчально-виховної діяльності, здійснення трудової і політехнічної підготовки учнів. У передових школах країни відроджуються юнацькі та технічні гуртки, здійснюється пошук шляхів, нових форм і засобів підготовки школярів до продовження освіти, та головне – до практичної діяльності в сфері виробництва одразу ж після закінчення школи. Державою приймається ряд документів, спрямованих на покращення роботи школи, організацію самообслуговування в учбових закладах, удосконалення практики трудового виховання і професійної орієнтації, залучення підлітків до виробничої праці в народному господарстві на строго добровільних засадах з врахуванням віку, фізичних можливостей учнів, норм виробітку і вимог гігієни, охорони здоров'я школярів [додаток А.1].

Саме і ці роки відбувається становлення та поширення діяльності трудових об'єднань. ТОШ – це соціально-педагогічне явище, величне за масштабами і

ефективністю впливу на особистість. ТОШ – знахідка позакласної форми трудового виховання, яка дозволяла покращити трудову і політехнічну підготовку випускників шкіл і вирішити питання як кадрового забезпечення, так і тимчасової (сезонної) допомоги учнів у сільськогосподарських різноманітних роботах. Одночасно здійснювалося цілеспрямоване виховання школяра, розвивалася його активність у різноманітній діяльності, встановлювалася система практичних зв'язків, ділових і особистісних відносин учнів у колективі однолітків і дорослих.

Важливого значення для теоретичного осмислення проблеми становлення і розвитку ТОШ мають праці вчених тих років: П. Атутова, С. Батишева, М. Скаткіна, А. Шибанова, І. Гончарова, В. Полякова, Д. Сметаніна, І. Марьєнко М. Хітарян [13, 51, 142, 250, 281, 294], які розкривають проблеми трудового навчання і виховання. Досвід підготовки школярів до суспільно корисної, продуктивної праці розкрито в роботах К. Ахіярова, Ю. Васільєва, К. Катханова, Ю. Сокольнікова. Загальним для них є безпосередня участь авторів в роботі бригад, організації таборів праці і відпочинку. Для теоретичного осмислення проблеми функціонування ТОШ, з'ясування ролі виховних можливостей праці в формуванні людини-трудівника, соціального середовища в процесі становлення особистості значення мають праці вчених соціологів та психологів: Б. Ананьєва, Л. Божович, Л. Виготського, Н. Дубініна, Т. Заславської та ін. [7, 25, 43].

Поява серії збірок, брошур відобразила великий інтерес громадськості до УВБ, таборів праці і відпочинку. Найбільш повний виклад, на наш погляд, отримали в названих працях організаційний аспект діяльності, здійснено спроби налаштування продуктивної праці старшокласників у цих об'єднаннях. Соціально-політичні, економічні зміни („відлига", XX з'їзд КПРС) відобразилися у новій реформі освіти, тому зв'язок школи і середовища набував форми координації зусиль навчального закладу, сім'ї, громадськості.

У публікаціях 50-60-х років XX століття узагальнено досвід комсомольсько-молодіжних таборів і результати досліджень щодо виховання учнів у продуктивній праці, формування особистості школярів, розкриті умови, що сприяли розвитку почуття колективізму, відповідального ставлення до праці, професійної підготовки. В них вперше піднімалися і знаходили практичне вирішення проблеми гігієни праці, режиму дня в літніх таборах, УВБ, а також деякі аспекти участі школярів у плануванні, організації діяльності та керівництва бригадою. Особливу цінність стосовно педагогічного процесу в умовах УВБ, мають роботи, в яких продуктивна праця розглядається як засіб знань і їх джерело, як основа виховання працелюбства та моральної зрілості школярів [14, 51, 52, 86, 275].

Однією з перших була монографія під редакцією К. Івановича, в якій дається науково-педагогічний аналіз діяльності УВБ в різноманітних аспектах, систематизується і узагальнюється досвід роботи бригад, що містився в опублікованих раніше матеріалах. З метою озброєння школярів навичками планування, обліку праці, раціонального використання робочого часу і матеріалів, налагодження змагання між загонами, бригади та індивідуального, покращення дослідницької роботи в УВБ запроваджувалася книга юного

дослідника.

Теоретичне обгрунтування феномену „діяльність ТОШ" викликало інтерес у вчених, практиків, було предметом досліджень. Огляд дисертаційних робіт дозволяє зробити висновок, що, починаючи з 1957 року проведено понад 150 досліджень, більшість із них – у другій половині XX століття [Додаток Г.1.].

У масштабах окремих республік, країв та областей видавалися інструктивно-методичні матеріали щодо передового досвіду ТОШ. Однак більша частина базувалася лише на емпіричному досвіді, оскільки з наукової точки зору в них не аналізувалися процеси, що відбувалися в ТОШ, хоча вони відіграли певну роль у розвитку географії та удосконаленні діяльності об'єднань.

Аналізом діяльності ТОШ на *третьому етапі* їх розвитку (за нашою класифікацією) займалися І. Гончаров (1957), С. Гореславський (1961, 1974); О. Пермяков (1959), І. Ілюшина (1962), І. Дуля (1964), А. Тубельський (1964), П. Дербєнєв (1968), Д. Падалко (1968), І. Пащенко (1969), А. Пахомов (1971), Н. Ничкало (1972), І. Матюша (1972), М. Ярошенко (1969) [28, 51, 52, 63, 69, 86, 143, 187].

Вивчення джерельної бази підкреслює велику роль у ці роки В. Сухомлинського в осмисленні, обґрунтовані і практичному впровадженні ідей щодо раціональної та ефективної трудової підготовки учнів. Школярі з Павлиша працювали в різних гуртках, у складі УВБ займалися улюбленою працею у сільському господарстві, опановували масові виробничі професії, брали участь в чисельних трудових традиціях школи. Василь Сухомлинський писав, що „трудове виховання – це, образно кажучи, гармонія трьох понять: треба, важко і прекрасно. Можливо, й не було б потреби говорити спеціально про трудове виховання, якби в школі і сім'ї панувала єдність цих трьох начал, а наша преса в цьому була одностайна. Немає і не може бути виховання поза працею і без праці, тому, що без праці в усій її складності й багатогранності людину не можна виховати" [261, с. 17].

Великий педагог, наголошуючи на необхідності психологічної та практичної підготовки учнів до вільного і свідомого вибору майбутньої професії, сформулював основні принципи трудового навчання та здійснив класифікацію праці школярів за наступними ознаками: суспільною значимістю; характером знарядь праці; оплатою; результатами трудової діяльності; співвідношенням навчальної і виховної мети; роллю й місцем у здійсненні розумового, морального, естетичного, фізичного виховання; співвідношенням розумових та фізичних зусиль.

У 50-70-х роках велике значення надавалося створенню ТПВ, що покладалися на місцеві органи влади згідно з листом Міносвіти "Про організацію літньої с/г практики та дальше розгортання суспільно корисної праці у с/г учнів шкіл УРСР" (1958) [додаток А.1]. Попри організацію літньої роботи для 5-6–класників на шкільній ділянці, для учнів 8-9 - місячної практики в с/г та промисловості, передбачалося відкриття для міських школярів у колгоспах комсомольсько-молодіжних таборів. Лише в 1967 році було відкрито 1300 таборів [325]. У 1968 році в оздоровчих таборах всіх типів відпочив кожен 7-й старшокласник, що допомогло із вирішенням бездоглядності через організацію зайнятості влітку і позитивно вплинуло на кількість правопорушень серед підлітків [330, арк. 6]. Умови ефективності трудового і морального виховання в

діяльності ТПВ досліджував Н. Мачнєв [132]. Нагошуючи на необхідності роботи з батьками по залученню учнів до побутової праці в сім'ї з метою підготовки їх до життя, в умовах діяльності ТПВ, стверджував про отримання попередньої психологічної підготовки учнів до праці. Одночасно запропоноване ним балове оцінювання результатів роботи, негативно впливає на організацію змагання, формально оцінює зроблене.

Практична діяльність учнів розгорталася у УВБ на базі пришкільних навчально-дослідних ділянках, що зумовило їх істотне збільшення на етапі розвитку ТОШ: на кінець 1959 року 93,2%від загальної кількості шкіл України мали ділянки [249, с. 241]. Праця сприяла формуванню практичних умінь, готувала до трудової діяльності в галузях сільського господарства.

Однак, як виявлено в дослідженні наприкінці 60-х років "трудова школа" поступається "школі навчання" з ідеєю підготовки до вступу до ВНЗ, тому виробниче навчання замінене практикумом з конкретних видів праці. Постанова колегії Міносвіти УРСР "Про затвердження заходів по дальшому поліпшенню роботи по професійній орієнтації та трудовому вихованню учнів у загальноосвітніх школах УРСР" (1969) наголошувала на забезпеченні упродовж 1969/70 н.р. розширення початкової професійної підготовки, створення учнівських РББ, ШЛ, літніх ТПВ; поліпшення роботи навчально-виробничих бригад в усіх школах сільської місцевості [103].

Позитивно у цей час зарекомендували себе *учнівські конструкторські бюро* (УКБ), які виникали на базі позашкільних установ на замовлення промислових підприємств. Ця форма може розглядатися як один із видів ТОШ, оскільки умови праці максимально наближені до реальних виробничих умов, конструкторські вироби користуються попитом у народному господарстві та оплачуються підприємством - замовником.

Отримали значне поширення так звані *навчгоспи*, які працювали на землях колгоспів впродовж сезону, продукцію здавали заготівельним організаціям чи в рахунок плану по закупівельним цінам. Кошти розподілялися за статтями – відшкодування (амортизація техніки, насіння, добрива, харчування учнів) та в розпорядження загального зібрання членів. Оскільки вони не були пов'язані з реальними сільгосппідприємствами через держплан, то і члени їх не включалися до виробничих відносин, що викликало загрозу перетворення останніх у закрите господарство із використанням малочисельної та застарілої техніки та одноманітної ручної праці [124, с. 50].

Таким чином, на *третьому етапі* розвитку ТОШ відбувалася методична розробка організаційно-педагогічних засад функціонування трудових об'єднань, безпосереднє теоретичне осмислення феномену їх діяльності.

Позитивним є те, що в основі діяльності УВБ, ТПВ, РББ, ШЛ, учнівських конструкторських бюро та кооперативів лежала колективна продуктивна праця підлітків в народному господарстві. Розумне поєднання суспільно корисної, продуктивної праці з відпочинком школярів, із врахуванням віку і індивідуальних особливостей, сприяло цілеспрямованій організації літніх канікул, формуванню працелюбності, товариськості, взаємодопомоги.

УВБ у практиці роботи Богданівської школи посідала одне з головних місць . Тому не випадково, що І зліт УВБ відбувся у Кіровограді, а досвід школи вивчався в межах республіки і Союзу. В.Мадзігон і Г. Левченко наголошують, що “не вживаючи поняття продуктивне навчання”, І. Ткаченко фактично розробив основи теорії та запровадив його в практику, що властиво стало Європі лише у 90-х роках [132, с.19].

Однак, попри переваги і позитиви в діяльності ТОШ в ході аналізу *третього етапу* виявлені були і недоліки:

- не завжди застосовувалися передові форми організації праці;
- масова школа не завжди враховувала зростаючі вимоги наукового прогресу, продовжуючи по-старому озброювати школярів вузькопрофесійними знаннями та навичками;
- намітилося протиставлення економічної ефективності колективної продуктивної праці учнів та педагогічної значимості її результаті;
- слабкою виявилася підготовка організаторів ТОШ;
- організацію різних за формою видів поєднання навчання з колективною продуктивною працею школярів (шкільні колгоспи, мініфабрики, тощо) сприймали фахівцями від освіти кількісно, як гру, не вбачали в цьому виховних можливостей колективної суспільно корисної, продуктивної праці та реального зв’язку навчання з життям. Одночасно, директор Богданівської школи І. Ткаченко, відстоюючи позиції моделювання роботи сільської школи на основі широкого і раннього залучення учнів до продуктивної праці, вважав, що без цього сільська школа перетвориться “на місце загублених можливостей дитинства“ [274, с. 42];
- спостерігалися випадки порушень правил техніки безпеки та нормування праці школярів.

Школа, діяльності ТОШ, педагогічна наука намагалися виправити ці помилки шляхом удосконалення трудового виховання і підготовки учнівської молоді до свідомого життєвого вибору, формування психологічної готовності до продуктивної праці. Василь Сухомлинський з приводу саме такої готовності зазначав, що це уміння трудитися розумово і застосувати свій розум для розв’язання трудових завдань.

Четвертий етап розвитку ТОШ припадає за нашою класифікацією на 1972-1983 рр. – період масового розвитку різноманітних видів ТОШ, але, на жаль, переважно без свідомого визначення об’єкту робіт, врахування можливостей учнівського колективу, умов праці, її посильності та впливу на формування якостей особистості, слабкою виявилася теоретична і методична підготовка організаторів та керівників ТО, відмічався низький рівень педагогічного керівництва ними та ін.

З 1973 року за пропозицією ЦК ВЛКСМ літні канікули стали називатися „літньою трудовою чвертю”, що особливо підкреслювало значення участі школярів у продуктивній праці. Наказом Міністра освіти СРСР від 06.04. 1973 року було введено в дію „Положення про літні практичні роботи учнів загальноосвітньої школи”, яке розкривало зміст і організаційні форми літніх практичних робіт з метою „подальшого зміцнення зв’язку навчання і виховання, покращення

підготовки школярів до свідомого вибору професії і виду діяльності в народному господарстві" [160, с. 101].

У 1975 році в Україні була створена Республіканська міжвідомча координаційна рада з організації відпочинку піонерів і школярів. Аналогічні ради з'явилися в областях, містах і районах. Плани формування колективів ТПВ щорічно затверджувалися спільною постановою Кабінету Міністрів УРСР і Укрпрофради. У травні 1976 році за спільної постанови (Секретаріату ВЦРПС, Колегії МО СРСР, Колегії Міністерства сільського господарства СРСР, Секретаріату ЦК ВЛКСМ) було затверджене „Положення про табір праці і відпочинку для учнів старших класів загальноосвітніх шкіл" [205].

Знаковими в цьому періоді для розвитку ТОШ були: постанова щодо покращення умов роботи сільської школи (1973), „Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці" (1977), яка закликала до широкого розповсюдження практики створення МНВК трудового навчання і профорієнтації; покращення матеріально-технічної бази трудового навчання; масового охоплення трудовими об'єднаннями шкіл країни; постанова Ради Міністрів УРСР „О мерах по дальнейшему укреплению учебно-материальной базы школ по трудовому обучению учащихся" (1978), яка рекомендувала п ідприємствам промислового і с/г типу спільно зі школами створювати навчальні цехи, шкільні і МНВК, а також розвивати і вдосконалювати педагогічно обґрунтовані форми організації колективної праці учнів, домагаючись, щоб кожен старшокласник пройшов у них школу трудового, морального і фізичного гарту [167, 168]; Постанова Секретаріату ЦК ЛКСМ України, колегії Міністерства освіти УРСР, Міністерства легкої промисловості УРСР, Міністерства житлово-комунального господарства УРСР, Державного комітету УРСР з праці „Про створення трудових загонів старшокласників на підприємствах і організаціях легкої промисловості, зв'язку і житлово-комунального господарства республіки" (1979), що дозволяло широко залучати учнів міських шкіл до колективної суспільно корисної продуктивної праці влітку [217]; про введення в дію положення про базове підприємство [213].

Розвиток матеріально-технічної бази трудового навчання і виховання школярів на третьому, четвертому і частково п'ятому етапах розвитку ТОШ представимо у вигляді таблиці 1.3.

Таблиця 1.3.

Дані про розвиток навчально-матеріальної бази з трудового навчання і виховання школярів Української РСР (1966-1984 рр.)

Назва навчальної бази	1966		1970		1977		1984	
	к-ть закладів	Учнів (тис. чол.)	к-ть закладів	учнів (тис. чол.)	к-ть закладі	учнів (тис. чол.)	к-ть заклад	учнів (тис. чол.)
МНВК						186		

					163		500	433
УВБ	3350	276	5200	350	6400	700	7700	900
ТВП	2400	180	4300	300	5800	389	7000	800

Дані таблиці 1.3 демонструють розвиток навчальної бази у процесі трудового виховання і навчання учнівської молоді як міста (через систему міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, а влітку – табори праці і відпочинку, УВБ) так і села, демонструючи, що визначальною формою виховання були учнівські виробничі бригади [131, с. 64].

На четвертому етапі розвитку ТОШ відбувається розвиток як мережі так і видів трудових об'єднань, приймаються важливі інструктивно-методичні документи [68]. Постанова ЦК ВЛКСМ і колегії Міністерства освіти СРСР №71/28 від 06.03.1978 року „Про дальший розвиток трудових об'єднань школярів" регламентувала основні вимоги до організації внутрішнього життя членів ТОШ (структура, органи самоуправління, прапор, назва, емблема, девіз, пісня, зовнішній вигляд, ритуали, традиції, внутрішній розпорядок життя, документацію, заохочення та нагороди); зобов'язувала охопити ТОШ всі середні і восьмирічні школи, запровадила інститут базових підприємств. Зокрема, в ній зазначалося на необхідності створення "трудових об'єднань школярів у всіх середніх і восьмирічних школах, удосконалення роботи учнівських виробничих бригад, шкільних лісництв, бригад по ремонту та благоустрою шкіл, .. домогтися того, щоб кожен старшокласник пройшов в них свою першу школу трудового життя і відповідальності за отриману справу, ініціативи і робітничої кмітливості" [166, с. 7].

Серед регламентаційних документів діяльності ТОШ відзначимо вказівки щодо організації і режиму роботи ТОШ, затверджені заступником Головного державного санітарного лікаря СРСР (1978). Вони обумовлювали здійснення процесу праці учнями: режимні умови організації суспільно корисної продуктивної праці учнів різних вікових категорій у різних кліматичних умовах і різних галузях народного господарства, умови проживання та харчування членів ТОШ, тривалість та інтенсивність фізичних навантажень та обмеження щодо певних видів виробництва для роботи осіб, які не досягли 18-річного віку; наказ Міністерства охорони здоров'я СРСР "Про заходи щодо поліпшення медико-санітарного забезпечення трудових об'єднань школярів" (1979) надавав перелік медичних протипоказань щодо участі в ТОШ, необхідних медпрепаратів в аптечці ТОШ та затвердив журнал медичної підготовки трудового об'єднання школярів [додаток Б 1.3]. Для удосконалення колективної праці учасників ТОШ велике значення мали вирішення питань щодо фінансування ТОШ, забезпечення в них санітарно-гігієнічних вимог і правил техніки безпеки, чіткості в дотриманні режиму праці і відпочинку, виробничої санітарії, перевезення учасників літніх і осінніх робіт транспортними засобами (спільна інструкція Управління Державтоінспекції Міністерства внутрішніх справ СРСР, Міністерства вищої і спеціальної освіти СРСР, Центрального штабу студентських будівельних загонів ЦК ВЛКСМ (1974)) [

68], створення сітки штабів літньої трудової чверті, визначення в діяльності ТОШ двох періодів – підготовчого і робочого.

Важливим, на нашу думку, досягненням четвертого етапу розвитку ТОШ було значне зміцнення матеріально-технічної бази у передових школах, що вплинуло на авторитет об'єднань загалом. Збільшується контингент учнів в трудових об'єднаннях: у УВБ – в 1,5 рази; в ТПВ – в 71 раз; в лісництвах – більш чим в 200 разів; в бригадах по ремонту і благоустрою – в 1.5 рази. З'явилося чимало ТЗС, що активно працювали на підприємствах легкої промисловості, в сфері охорони здоров'я, зв'язку, обслуговування. Загальний контингент виріс з 234 тис. в 1970 році до 1,5 млн. школярів у 1980 році [175, с. 48].

Науково-методичне підґрунтя діяльності ТОШ заклали збірники "Організація літньої суспільно корисної праці школярів" (1977) та "Літня трудова чверть" (1979) А. Грищенко, В. Петухова [54, 172], які розкривають організаційні, методичні і педагогічні основи виховної роботи в об'єднаннях, знайомлять із передовим досвідом діяльності ТОШ.

Більше 20 наукових досліджень, розвій методичних рекомендацій, аналіз досвіду діяльності УВБ властиво цьому етапу. Автори досліджують актуальні питання удосконалення діяльності та розвиток трудової, творчої активності, моральних якостей учнів, оволодіння раціональними способами організації праці. У дослідженні К. Ахіярова, С. Гореславського, А. Сазонова [171] розкриваються система організації праці в УВБ, визначаються вимоги до налагодження продуктивної праці учнів. Автори доводять на прикладах роботи кращих УВБ країни, що найефективнішою формою є бригадно-ланкова, подають рекомендації з нормування праці школярів.

В. Сухомлинський захоплювався досягненнями І. Ткаченка щодо організації УВБ. У своєму дослідженні (1973) Богданівський директор визначає необхідні компоненти, які сприяють ефективній діяльності УВБ:

- забезпечення на практиці наукової і господарської спрямованості виробничих процесів;
- здійснення суспільно-політичного виховання під час виконання трудових завдань;
- організація ТПВ на період літньої виробничої практики;
- поєднання матеріальних і моральних стимулів у процесі організації змагання всередині бригади;
- виконання трудових завдань, наскільки це можливо, за допомогою механізмів (машин);
- систематичний облік праці у повній відповідності до науково-обґрунтованих норм праці, ведення обліку у спеціально оформленій книжці члена учнівської бригади;
- організація і проведення сільськогосподарської виставки і свята врожаю [132, 274].

У розглядуваний нами період розвитку ТОШ – у 70-і роки у Києві відбувся XI Всеукраїнський зліт активу УВБ, ШЛ та юннатів, в якому взяли участь члени Уряду України. За досягнуті успіхи в дослідницькій і суспільно корисній праці було нагороджено нагородами 12 кращих УВБ та 75 учнів. Високо оцінюючи роль

трудового навчання і виховання в діяльності УВБ, активної роботи по формуванню і становленню якостей особистості в об'єднаннях, (у 1979 році діяло 7300 УВБ, що залучили 65 тисяч учнів), МОН України разом з Міністерством сільського господарства та АН України оголосили конкурс «Юні господарі землі». Цього ж року (1979) в м. Запоріжжі відбувся Всесоюзний зліт членів ТОШ, на якому юні дослідники сільського господарства, лісоводи, тваринники, майстри машинного доїння, садівники, будівельники з України вибороли майже всі призові місця і отримали Почесні грамоти, Дипломи МОН України та цінні подарунки.

Основою управління діяльністю в усіх без винятку формах організації суспільно корисної продуктивної праці було учнівське самоуправління, яке на кожному етапі розвитку і становлення ТОШ мало свою специфіку, що позитивно впливало на формування особистості школяра. У цей час входять в практику діяльності ТОШ складання типових угод-зобов'язань, видання членам трудових книжок, паспортів роботи.

На цьому етапі розвитку ТОШ покращилася підготовка керівників об'єднань як серед вчителів-практиків так і серед студентів різних вищих навчальних закладів через ФГП, актуального значення набула практика залучення студентів до проведення трудового літа. Одночасно попередні (С . Гореславського, Н. Ничкало як і проведені в цей час Н. Мачнев [52, 144, 169] експериментальні дослідження довели непідготовленість частини педагогічних кадрів, їх небажання попри позитивне ставлення до літньої трудової діяльності школярів організовувати чи займатися цією справою, виявили відсутність в студентські роки теоретичної, психологічної та практичної підготовки до роботи. Зокрема, у дослідженні Н. Мачнєв визначив зміст основних знань, практичних вмінь і навичок, необхідних для оволодіння керівникам ТОШ. Але з ряду причин рекомендації автора щодо підготовчої роботи з керівниками ТОШ не знайшли широкого застосування в практиці роботи об'єднань.

Архівні матеріали дозволяють стверджувати, що у 70-80-х роках XX ст. ТВП діяли в усіх регіонах України, доводячи високу ефективність своєї роботи практичними результатами. До прикладу, влітку 1977 року старшокласники республіки виконали обсяг робіт на суму майже 30 млн. крб. Питома вага учнівської праці на прополюванні посівів і збиранні овочів і фруктів у господарствах, на базі яких діяли табори, становила 69-70% [125, с. 72].

У практиці діяльності ТОШ розглядуваного етапу проблемним залишалися питання поєднання продуктивної праці з навчанням, недооцінювалася роль двосторонніх зобов'язань та слабо впроваджувалися передові методи організації колективної праці: госпрозрахунок, наукова організація праці, що приводило до безвідповідальності, недисциплінованості, недбалості серед членів об'єднань; спостерігалася оцінка результатів діяльності лише за кількістю виробленої продукції;. відбувалося нехтування культурою праці, змагальними формами; недооцінювалася в виховному процесі роль учнівського самоврядування, а участь у патріотичному русі літньої трудової чверті підмінювалася літньою обов'язковою практикою; низьким залишався рівень педагогічного керівництва в ТОШ; спостерігалися випадки організації ТО переважно без свідомого визначення об'єкту робіт, умов праці. Відкритим

залишалося питання переводу різних типів ТОШ на цілорічний режим праці, а влітку – ТПВ, раціонального та корисного використання вільного часу в ТОШ. Недостатньо повно використовувались *ціннісні* можливості колективної продуктивної праці для формування у школярів звички працювати, творчо і добросовісно ставитися до справи, брати відповідальність за її результати, рівень дослідництва та науково-технічної творчості був низьким.

Серед досліджень 70-80-х ХХ ст. найбільшу увагу привертають роботи: К. Івановича (1972), К. Ахіярова (1974, 1980), А. Тубельського (1978), В. Усакова (1978), Н. Мачнева (1980), А. Алфьорова (1981), Н. Звєрєвої (1982), І. Ілюшиної (1982), Б. Вартаняна(1983), А. Імангалієва (1982), Н. Калініченко (1983), К. Чорної (1983), І. Давлятова (1983), в яких розкриваються форми і методи виховної роботи в ТОШ та питання її ефективності [додаток Г.1].

Значний інтерес представляє дослідження В. Усакова [287], який вперше ввів поняття "підготовчого етапу" в роботі ТПВ. Підвищення ефективності виховання старшокласників в умовах ТПВ автор вбачає через поєднання фізичних вправ (ручна с/г праця як засіб оздоровлення, як потреба розвиваючого організму попри думки А. Тубельського – пріоритет кваліфікованої праці в ТОШ) із продуктивною працею [283]. Автор експериментально довів, що норма виробітку, яка визначається в окремих господарствах 75% від норми дорослого та не є диференційованою по статі, не відповідає індивідуальним особливостям організму підлітків.

Єдиним дослідженням періоду щодо діяльності лісництв стала експериментально доведена ефективність запропонованої нової програми факультативу по лісівництву і охороні природи для учнів 7-8 класів І. Ілюшиної [86]. Але, взявши за основу показник трудової підготовки рівень знань, вмінь і навичок в означеній сфері, з нашої думки, автор недооцінила впливу на всебічне виховання особистості як важливого компонента трудової підготовки школярів.

Серед досліджень 80-х років найбільший інтерес представляють роботи Н. Звєрєвої, К. Чорної. Так, Н. Звєрєва. відзначала, що комплексний підхід до виховання працелюбності у міських школярів на базі с/г виробництва в умовах ТПВ виявляється в єдності впливу на свідомість, почуття і поведінку школярів. Тому в змісті та методах виховання (на відміну від практики діяльності керівників ТОШ) необхідно передбачати вплив на всі сторони формування особистості підлітка: інтелектуальну, емоційно-вольову, дієво-практичну. Таким чином автор підтверджувала думку про ефективність *ціннісного, інтеграційного* (необхідність включення в систему реальних виробничих відносин) *та профілактичного* напряму діяльності ТОШ. Науковий і практичний інтерес становлять висновки дослідження К. Чорної, оскільки сформувати активну життєву позицію старшокласників в умовах роботи трудових об'єднань сільських шкіл неможливо без практичної діяльності, тобто без активізації *ціннісного, орієнтаційного та інтеграційного* напрямів ТОШ. Загалом нам імпонує твердження автора, що в основі структури активної життєвої позиції лежить система дієвого ставлення особистості до оточуючого світу [300].

Одним із завдань республіканського огляду-конкурсу ТОШ (1980) було підвищення ролі об'єднань у трудовому вихованні і навчанні школярів та

покращення професійної орієнтації учнів. Позитивно вплинув на підвищення ефективності діяльності ТОШ заснування напередодні XI Всесоюзного зльоту (м. Целіноград, 1982 р.) значка „Ударник літньої чверті", яким було нагороджено 600 представників кращих ТОШ країни [243, с. 87-88].

Серед успіхів діяльності ТОШ цього етапу відзначимо: значне покращення і зміцнення матеріальної бази ТОШ; активне використання можливостей навчально-виробничих комбінатів; підвищення якості і ефективності виховної роботи з членами різних ТО; залучення до роботи в ТОШ учнів, схильних до правопорушень ; поширення практики створення спільних ТО; посилення взаємодії в організації трудових об'єднань зацікавлених сторін; розширення географії ТОШ; активізація руху наставників з числа кадрових робітників, колективів науково-дослідних інститутів, вчених.

П'ятий період розвитку ТОШ з 1983 по (умовно по рік здобуття незалежності України) 1991 роки – час якісно нових підходів до здійснення трудового виховання школярів, в основі якого – поліпшення якості трудової підготовки учнів, оскільки „школа покликана сприяти активному включенню учнів у продуктивну працю, систему суспільно-трудових відносин, давати їм різноманітні трудові навички". Основні напрями Реформи загальноосвітньої і професійної школи (1984) націлювали на те, що учні мають діставати життєві уявлення про власність, трудову і виробничу дисципліну, план, на практиці опановувати такими поняттями як „собівартість та якість продукції", „госпрозрахунок", „облік і нормування праці". Одночасно документи Реформи передбачали посилення взаємодії шкіл з базовими підприємствами, створення і покращення діяльності ТОШ для участі учнів у реальній суспільно корисній продуктивній праці в галузях народного господарства, залучення школярів у період канікул до посильної праці на добровільних засадах у народному господарстві, розвиток патріотичного руху учнівської молоді під девізом „Моя праця вливається в працю моєї республіки. Досягти цього в повній мірі не вдалося, хоча зазначені установки актуальні і сьогодні.

Завод-школа, колгосп-школа, військова частина-школа, школа-комбінат, навчальне підприємство на автономній госпрозрахунковій основі в умовах агропрому, навчально-дослідницьке господарство в умовах сільських малокомплектних шкіл – це система двосторонніх зв'язків, якими визначається вся атмосфера соціального навколишнього простору. Школа організувала спільно з базовим підприємством життєдіяльність дітей у вільний час, забезпечуючи функціонування ТВП, роботу цілорічних ТЗ у сільській місцевості. Загалом, поняття "*модель у співдружності*" набула широкого резонансу шляхом створення базовими підприємствами відповідної кількості робочих місць для організації суспільно корисної продуктивної праці школярів. До прикладу, на початок 1985-86 н.р. нараховувалося 90 тис. робочих місць для міських школярів та 72 тис. – сільських, то, згідно статистики, у 1988-1989 н.р. – 39% від загальної кількості устаткованих місць, тобто 536 тис. (303 тис. місто і 233 тис. на селі) – були обладнані підприємствами [160, с. 138, 186]. Освітні установи зазначеного періоду на основі вдосконалення соціально-економічних взаємовідносин з промисловим і с/г виробництвом повинні були надати своїм

вихованцям ази економічної підготовки. „Розвиток відносин, різних форм кооперації, колективного і сімейного підряду – все це зобов'язує внести серйозні поправки в суспільну психологію, яка тривалий час, починаючи зі шкільної лави, вбирала в себе неправильне ставлення до самих понять доходу, прибутку, особистої матеріальної заінтересованості. Школа покликана стати заслоном на шляху подібного економічного нігілізму". Соціально-економічні, організаційні, матеріально-технічні умови сприяли пошуку якісно нового змісту в діяльності ТОШ.

Важливими документами для розвитку ТОШ цього етапу вважаємо: введення положення про базове підприємство (1984), про МНВК, УВБ в колгоспі, радгоспі; зразку форми договору підприємства і школи, орієнтованого переліку професій і видів праці, на яких можливе залучення учнів 8-9 класів (1985); положення про навчально-дослідну ділянку, трудовий загін старшокласників загальноосвітніх шкіл (1986).

Згідно з Положенням про організацію суспільно корисної, продуктивної праці учнів загальноосвітніх шкіл (1985), регламентовано її зміст, визначено головні напрями – роботи в промисловості, сільському господарстві, сфері обслуговування. Відповідальність за конкретний зміст праці щодо віку (школярі молодших і середніх класів – робота для своєї школи, з охорони природи, благоустрою, збору вторинної сировини), дотримання правил безпеки і охорони праці покладалася на виконкоми місцевих Рад народних депутатів чи за погодженням – на органи народної освіти, керівників підприємств і шкіл. Як основну форму організації праці учнів пропонувалася бригадна форма: УВБ в колгоспі, ШЛ, ТПВ, ТЗС, інші трудові об'єднання школярів. Активну участь в організації праці учнів брали комсомольські організації, органи учнівського самоврядування. Суспільно корисна продуктивна праця стала основою навчальних програм із трудового навчання, що сприяло зростанню кількості МНВК, організації дільниць, праці безпосередньо з можливістю бачити результати.

Нам імпонують думки Д. Тхоржевського щодо умов залучення учнів до продуктивної праці: добровільні засади, посильність праці в її розумовому і фізичному поєднанні, що "стимулюють до застосування набутих знань і вмінь, спонукають до подолання труднощів, сприяють гартуванню волі" [252].

Однак поступово з'ясувалося, що зміст праці не пов'язувався із використанням сучасної техніки, не отримували учні і нових політехнічних знань і умінь, закріплення базових підприємств було в ряді випадків формальним, слабка матеріальна база зумовили призупинення дії шкільної реформи. Поділяємо висновки Ю. Туранова щодо причин неефективності діяльності ТОШ, що полягають у невідповідності професійних намірів старшокласників профілям трудової підготовки, організаційна розбалансованість, недостатнє використання самоврядування і змагальності [284, с. 12].

Враховуючи позитивний досвід організації дослідницької діяльності в УВБ, ШЛ, Президія АН України (1984) та Президія Південного відділення ВАСГНІЛ, Колегія Міносвіти України (1985) зобов'язали 30 науково-дослідних інститутів АН України розробити тематику, тісніше співпрацювати з учнівськими дослідними бригадами, допомагати останнім в придбанні насіннєвого матеріалу

та зміцненні матеріально-технічної бази. Діяльність УВБ стає змістовнішою та ефективнішою особливо в питаннях розмноження найбільш цінних с/г культур і запровадження їх в практику виробництва. Лише протягом 1985 року УВБ України провели понад 20 тис. дослідів, результати 3,6 тис. з яких впроваджено в практику с/г виробництва [31, с. 6].

Знаковим дослідженням цього періоду стали книги А. Кірнічніка, В. Іжицького "Літні трудові об'єднання старшокласників" (1984) та В. Оржеховської "Літні трудові об'єднання школярів" (1985), в яких вперше охарактеризовано виховні можливості ТОШ [98, 175]. Автори розкривають зміст, форми і методи діяльності різних видів ТОШ: багатопрофільні УВБ, шкільні майстерні, сімейні ланки (Оренбурзька обл.), учнівські механізовані ланки-комплекси (Ставропілля, Оріхівський район Запорізької обл.), школи-комплекси, міжшкільні НВК, ШЛ, районні навчально-виробничі об'єднання, змішані бригади ветеранів праці і школярів (Краснодарський край), навчально-виробничі комплекси шкіл. В цей період були прийняті основні інструктивно-нормативні документи та методичні рекомендації, що забезпечували літню трудову чверть – „Моя праця вливається в працю моєї країни", вирішені найважливіші як для цих років так і подальшому організаційні моменти діяльності ТОШ, що дозволяли якісно покращити, збагатити змістовно літню практичну діяльність школярів, організацію дозвілля і оздоровлення учнів.

Науково-методичну допомогу керівникам ТОШ надали праці щодо організації діяльності трудових загонів школярів [146], організаційно-педагогічних основ діяльності об'єднань [170], організації продуктивної праці школярів [174]. Практика *п'ятого етапу* розвитку ТОШ свідчить, що найкращих успіхів досягають такі трудові колективи школярів, робота в яких максимально наближається до умов відповідних підрозділів колгоспів, радгоспів, підприємств. На цьому при організації продуктивної праці учнів наголошував неодноразово В. Сухомлинський, зазначаючи, що „праця дітей повинна мати якомога більше загального з продуктивною працею дорослих і за суспільною значимістю, і за технологією трудових процесів. Чим більше схожа праця дітей на працю дорослих, тим сильніший її виховний вплив" [267, с. 156].

Поділяємо позицію і надану періодизацію тенденцій розвитку шкільного виробництва, визначену В. Мадзігоном [131] щодо якості трудової підготовки і виховання у шкільної молоді готовності до праці у запропонованому автором субперіоді 1984-1991 роках, як апогею в організації суспільно корисної продуктивної праці школярів у другій половині XX ст. Цьому періоду властива активізація *ціннісного* напряму діяльності ТОШ – кількості учнів, що зайняті дослідництвом і раціоналізаторською діяльністю; ведуться активні пошуки педагогічно обґрунтованого нормування праці школярів різного віку і правильної організації педагогічної праці, враховуючи підвищення ролі людського фактору в загальнотрудовій підготовці школярів; помітно зміцнюється матеріально-технічна база ТОШ.

Аналіз джерельної бази дослідження дозволяє стверджувати, що на *п'ятому етапі* розвитку ТОШ властиве намагання максимально наблизити, змоделювати організацію продуктивної праці школярів через призму

тогочасного виробничого процесу з його складовими: госпрозрахунком, змаганням, участю в управлінні виробництвом, розподілом і використанням зароблених коштів, прогресивними формами і високою продуктивністю праці, застосуванням морального і матеріального стимулювання. Аналіз публікацій з проблеми нашого дослідження цього періоду можна умовно поділити на 3 групи. Перші – в основному, *інформаційного характеру*, їм властива ілюстративність, поверхова описовість, оскільки йде мова про види робіт, географію ТОШ. Автори другої групи*, пропагуючи передовий педагогічний досвід діяльності ТОШ*, намагаються показати можливість застосування і творчого осмислення досвіду, з врахуванням традицій, регіональних умов. Третю групу складають *публікації проблемного, аналітичного характеру*. Вони вирізняються конструктивністю, оперативністю: створення спеціальних рубрик у газетах: „V трудова чверть", „Трудове літо, „Шкільні канікули".

Значна увага в цей період педагогів-практиків, вчених звернена до питань організації і діяльності різних видів ТОШ. Про це свідчить контент-аналіз наукових досліджень: А. Музалькова (1985), В. Ісакова (1986), Г. Ксензової (1985), О. Родіної (1984), В. Оржеховської (1985), Т. Калугіна (1985), В. Виговської (1986), М. Лєпіхової (1986), В. Савченко (1989) [42, 87, 92, 116, 124, 176, 230, 240]. В них розкриваються форми і методи виховної роботи в ТОШ, аналізуються питання підвищення ефективності роботи, організаційно-педагогічні аспекти діяльності, досліджується вплив суспільно корисної продуктивної праці на формування певних якостей особистості: працьовитості, діловитості, відповідальності та ін.

Аналіз діяльності ТОШ на *п'ятому етапі* розвитку дозволяє визначити найбільш типові позитивні тенденції:

– удосконалення організації колективної продуктивної праці школярів на

основі дослідництва, технічної творчості, раціоналізаторської і конструкторської діяльності, розвитку ініціативи, самостійності, заповзятливості, енергійності членів об'єднання з використанням передових методів організації виробництва;

– розширення сфери і часу (цілорічний характер роботи більшості ТОШ) діяльності, перехід всіх типів ТОШ у канікулярний час на режим роботи ТПВ з метою розумного поєднання праці і оздоровлення та активного, змістовного відпочинку;

– подальший розвиток і покращення самоврядування в ТОШ, вдосконалення роботи з формування, розвитку і створення сприятливого психологічного клімату в дитячому трудовому колективі;

– збільшення виховних можливостей впливу на членів ТОШ специфічного соціального середовища (різний досвід, професія, вік, стать, захоплення тощо) : вихователів-вчителів, студентів-членів ФГП, виробничників (господарників), керівників, передовиків праці, наставників, працівників позашкільних закладів ;

– - використання великих виховних можливостей ТОШ у формуванні

особистості-трудівника країни, враховуючи вплив усіх соціальних інститутів виховання на основі посилення їх зацікавленої взаємодії;

– - значне покращення матеріально-технічної бази ТОШ, яке сприяло наближенню праці членів трудових об'єднань до реальних умов виробництва;

– широке залучення в об'єднання молодших школярів на основі їх добровільної участі, наступності, самодіяльності, врахування вікових можливостей і інтересів учнів.

Одночасно погоджуємося з висновками В. Мадзігона щодо нормативно-правового забезпечення функціонування видів ТОШ, організації різних форм суспільно корисної, продуктивної праці школярів в 90-х роках XX ст., яке здійснювалася за напрямами:

– дослідно-експериментальна розробка загальнодержавних положень про різні форми організації трудового виховання, навчання і профорієнтації учнівської молоді на загальнодержавному, міжрегіональному, районному та місцевому рівнях, які визначають функціональний розподіл відповідальності за досягнення навчально-виробничої мети і регулювання відношень між відповідними органами освіти і господарства;

– обґрунтування положень та нормативного наповнення основних функцій управління (поточне і перспективне планування базового і навчального виробництва; управління якістю продукції; організація економічного стимулювання; залучення робітників і учнів до управління виробництвом; організація змагання за високу продуктивність і якість праці; забезпечення уніфікації показників та документів планування і звітності;

– обґрунтування на основі наукових принципів і методів управління загальних адаптивних положень про виробничо-господарські і навчально-виробничі організації (виробництва, трести, МНВК, фірми, комбінати, НВК, пришкільні агропроми, фермерські господарства, трудові загони тощо), що дозволило б максимально збалансувати статути і структури цих організацій [125, с. 106].

В умовах роботи ТОШ найбільш вагомим для розвитку особистості є організація соціального досвіду учнів в різних видах діяльності – трудовій, суспільно-політичній, пізнавальній, дозвіллєвій, фізкультурно-спортивній, художній. Створення різноманітних організаційних форм трудової підготовки – на базі школи і міжшкільних майстерень, безпосередньо на робочих місцях, навчальні ділянки в складі "дорослих" цехів, учнівські виробничі цехи, практика літньої роботи школярів – все це, безумовно, в поєднанні з профілактичною роботою давало добрі результати.

Цілком поділяємо оцінку наслідків стану України в 90-х роках (за К. Корсаком), яке супроводжувалося „втратою цінності старих громадянських і професійних знань і компетентності, необхідністю негайного вивчення засад законодавства та підприємницької діяльності, формуванням здатності до боротьби за свої права, виробленням вміння діяти автономно і ефективно, швидко й рішуче перебудовуватися, змінювати заняття, оточення тощо" [98,с. 6].

Шостий етап розвитку ТОШ припадає на роки незалежної України із здебільшого ігноруванням, на жаль, трудового виховання школярів, нівелюванням завдань щодо трудового становлення майбутніх працівників країни, відведенням на другий план профорієнтаційної роботи (допрофесійної і базової – визначальної, професійної), що призвело до дисбалансу розподілу продуктивних сил у виробничій і невиробничій сферах, зумовило зростання безробіття. Окрім „приголомшеної втрати почуття реальності, уміння орієнтуватися в житті, що викликане на думку американського футуролога Е. Тоффлера, – страхом перед близьким майбутнім" [75, с. 25], виявилося, що понад 30% шкіл розміщені в нетипових приміщеннях, а 3,6 відсотків не мають інженерного обладнання, водопроводу, каналізації, центрального опалення [267 , с. 164].

„Провідними орієнтирами освіти довгий час, – стверджує професор М. Солдатенко, були ідеологія, держава, її замовлення, бюрократична система управління» [253, с. 16]. Недоліком радянської правової системи в галузі молодіжної політики була її методологічна і технічна відсталість, яка виявлялася насамперед у не відпрацюванні механізму реалізації прийняття рішень, що викликало необхідність прийняття великої кількості відомчих інструкцій, положень, правил.

Ситуацією „виживання виховання зі школи", знищення праці як основи життя скористалася вулиця: проблема незайнятості неповнолітніх спричинила сплеск злочинності. Лише у 1992 році кожен 6-й підліток на момент скоєння злочину (на 22% більше ніж у 1991р. – 33585) не досяг 14-літнього віку. У той же час у лише одній Дніпропетровській області зареєстровано було 3,5 тис. неповнолітніх безробітних [58].

90-і роки з їх повільністю і неоднозначністю реформ, невпевненістю у формуванні ознак демократичної держави, зниженням обсягу валового національного продукту привело до входження України до так званого „дикого ринку". Кардинальні перетворення суспільства викликали зміни у трудовому навчанні і вихованні: масові трудові акції змінились на платні послуги колективним господарствам, приватним фірмам; з організованих та "формальних" місць працевлаштування (підприємства, лабораторії, дитячі садки, заводи, виробничих комбінатах тощо) підлітки міст вийшли на "вулицю" у неформальний сектор – реклама, миття авто, важкі будівельні роботи і т.д. Початкова трудова зайнятість загалом вітається, адже мова йде „про початкові етапи адаптації до трудової діяльності, про вироблення стереотипу трудової поведінки в ринковому середовищі" [220, с. 103].

Ряд міжнародних організацій щодо з'ясування і викорінення найгірших форм дитячої праці (IPEC) визнали в Україні існування найманої дитячої праці за оплату. За результатами дослідження, проведеного Державним комітетом статистики у співпраці з МОП у 1999 та 2000 роках, в Україні виявлено 456 тисяч дітей, що працюють, з яких 97 тис. – діти віком від 7 до 12 років [209, с. 8]. Внесок дитячої праці до сімейного бюджету у 90-х роках складав 20-25% [209 , с. 38] За даними дослідження, проведеного Центром соціальних експертиз і прогнозів Інституту соціології НАН України у Вінницькій, Донецькій,

Київській та Херсонській областях, 59% сільських батьків дозволяють працювати дитині заради економічної вигоди для сім'ї, водночас 52 відсотки мотивують працю як засіб матеріальної підтримки сім'ї, братів і сестер [267, с. 169]. Кількість дітей, які працюють 9 годин і більше на тиждень у сільській місцевості у кілька разів перевищує відповідні показники у місті; зайнятих важкою фізичною працею – 18%, а 3% дітей, віком від 10 до 14 років, постраждали від фізичних травм або хвороб, викликаних небезпечними або шкідливими умовами праці (Український інститут соціальних досліджень) [267, с. 170].

З одного боку відсутність трудового виховання та досвіду будь-якої роботи, нівелювання праці як життєвої цінності, а з іншого, - орієнтація на працю як лише на засіб задоволення певних власних матеріальних потреб негативно впливають на процес входження підлітків у трудові відносини, сприяють поширенню *рестрикціонізму* (пониження трудової активності*), ригідності (* недостатньої мобільності, неприйняття певних змін у трудовому процесі), *браку компетентності*, *розвитку почуття страху перед самореалізацією* тощо.

На думку О. Злобіної, В. Тихоновича, суспільна нестабільність на соціально -психологічному рівні принесла низку нових негативних феноменів:

– зміна індивідуальної картини навколишнього світу і особистісної системи цінностей, через яку відбувається сприйняття нових реалій життя;

– суперечливе поєднання в індивідуальній і масовій свідомості стереотипів минулого з формуванням нової системи соціальних установок;

– зміна форм , змісту і спрямованості масових явищ і процесів, зокрема істотне переважання стихійних елементів над регульованими;

– девальвація соціально-психологічного лідерства на макро- і мікро системному рівнях (втрата авторитетів, відсутність духовних лідерів, деперсоналізація або відсутність провідних ідей щодо майбутнього розвитку українського суспільства) [75, с. 17].

Діяльність різних видів ТОШ, що регламентувалася законами, санітарно-гігієнічнми вимогами та відбувалася організовано і офіційно, різко змінилася: оформлення стало небажаним і необов'язковим, перестали існувати: ТЗС, ТПВ, ШРБ, призупинилась робота на пришкільних навчально-дослідних ділянках, знизився авторитет трудового навчання і виховання, зведена нанівець система профорієнтаційної роботи, яка успішно функціонувала у 80-і роки, не поповнювалася база трудової підготовки і як результат, виникла проблема збереження наявного фонду. Зокрема, якщо у 1984/85 н.р. кількість навчально-дослідних ділянок в ЗОШ України становила 17549 [Додаток В.3], то в 1991/92 навчальному році ділянки мали 13772 школи, а в 1999/2000 – 11473 [249, с. 345].

На відсутність у 90-і роки належної уваги до трудового виховання учнів свідчить інформація, опублікована напередодні ІІ Всеукраїнського з'їзду вчителів (2001), в якій відомості про трудове і професійне навчання школярів подали лише декілька областей. До прикладу, за школами Сумської області закріплено земельні ділянки площею 2,8 тисяч га і успішно працюють УВБ; у Зіньківському районі Полтавської області відкрито спеціалізовану школу

“Майбутній фермер”, у деяких школах столиці функціонують профільні класи з початковою допрофесійною підготовкою та ТОШ [249, с. 345-346].

Означене спонукало привернення уваги науковців, громадськості до проблеми формування готовності школярів до трудового життя, пошук моделей залучення учнів до продуктивної праці у відповідності до Закону України “Про освіту”. Наказ “Про поліпшення трудової підготовки учнів загальноосвітніх шкіл України” (1993) наголошував на створенні орендних колективів, фермерських господарств, малих підприємств, виробничих об’єднань, відновленні мережі шкільних кооперативів тощо [221].

Виступаючи на розширеному засіданні підсумкової Колегії Міністерства освіти України (1999), Президент Академії В. Кремень зауважив, що нічим не можна виправдати “практичну втрату середньою освітою традицій трудового виховання”, “абсолютно несправедливо і невиправдано, тим більше для сьогодення і для майбутнього” нехтувати досвідом. Як невідкладне завдання вчений закликав “переломити традиції через нові економічні умови”, зробивши акцент на пріоритетних напрямках підготовки молодого покоління: конкурентноспроможності, ініціативності, здатності адаптуватися до нових виробництв, технологій.

Незважаючи на мінімізацію уваги до трудової підготовки (навчання і виховання) школярів у першій половині 90-х років розроблено “Концепцію трудової підготовки школярів України”, Державну національну програму “Освіта (Україна XXI століття)”, які мали виправити ситуацію. В останнє десятиліття XX століття, з’являються директивні матеріали, спрямовані на вдосконалення навчально-матеріальної бази шкіл та створенню майстерень (1992, 1995), Положення про міжміський навчально-виробничий комбінат (1993), яке серед функцій діяльності зазначено, що “..організовує добровільну продуктивну працю та забезпечує реалізацію потреб особистості в отриманні професії” [Додаток А.1], Положення про навчальні майстерні (1994), Положення про навчально-дослідну земельну ділянку та про учнівське лісництво (1996).

В умовах розбудови української держави лобіювання діяльності збережених видів ТОШ здійснює НЕНЦ. За його ініціативи було підготовлено ряд інструктивно-методичних документів: Положення про конкурс “Мій рідний край – моя земля” (1991), про виставку “Щедрість рідної землі” (1995) з конкретними вимогами до експонатів напряму “Продуктивна праця і дослідна робота в галузі сільського та лісового господарства”: демонстрація досягнень роботи УВБ і ШЛ на орендних, кооперативних, фермерських засадах, використання еколого-економічних технологій вирощування с/г культур; конкурс на кращу навчально-дослідну земельну ділянку та учнівське лісництво середніх і позашкільних закладів освіти (1998), умови проведення акції “Посади сад”(1999), конкурс моделей навчальних тваринницьких ферм (2000). В документі, зокрема, аналізувався досвід роботи ЗНЗ Івано-Франківської області, в якій функціонує 30 крільчатників; на 15 учнівських фермах утримуються поголів’я корів, коней і свиней; навчально-господарські ферми Великобудищанської школи Гадяцького р-ну, Круподеринської ЗОШ 1-3 ст.

Оржицького р-ну Полтавської області; міні-ферми та навчально-тваринницькі ланки, що успішно працюють на Волині [Додаток А.1].

Дослідженням встановлено, що в умовах реформування системи освіти з'явилася можливість різного читання ТОШ: попри офіційно збережені УВБ, створюються *учнівські навчальні сільськогосподарські бригади*, *учнівські аграрні об'єднання, трудові аграрні об'єднання, шкільні трудові лісівні об'єднання,* тощо. Вважаємо за необхідне приведення всіх видів і форм ТОШ до єдиного нормативного реєстру.

Важливим внеском у розвиток вітчизняної історії трудового виховання цього періоду стали докторські дослідження А. Вихруща „Трудова підготовка учнів в загальноосвітніх школах України (XIX – початок XX століття)" (1993); Н. Калініченко „Трудова підготовка сільських школярів в Україні. Друга половина XIX – XX століття"(2007); Н. Слюсаренко „Трудова підготовка молоді на Херсонщині: історико-педагогічний аспект" (2003); Н. Слюсаренко „Теорія і практика трудової підготовки дівчат у школах України (кінець XIX – початок XX століття" (2010), М. Піддячий "Теоретико-методологічні засади підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання" (2010) [31, 91, 196, 249]; кандидатські дослідження: А. Білінського (1992), Н. Пасічник (2000), В. Мадзігона (2007) та ін. [5, 18, 61, 100, 121, 175, 241], які аналізують проблему в історичному контексті досягнень трудової підготовки молоді з урахуванням традицій, соціально-економічних умов розвитку регіонів.

Учнівська молодь суверенної України сформувалася в нових економічних умовах, що докорінно різняться від планового централізованого господарства. Демократизація суспільства і реалії ринкової економіки привнесли поряд з іншими і негативні тенденції щодо послаблення державної уваги до трудового виховання учнівської молоді, контролю за працевлаштуванням; загострення проблеми молодіжного і дитячого безробіття. Але незважаючи на це, необхідність відновлення діяльності видів ТОШ, трансформація позитивного вітчизняного досвіду через пошук різних моделей трудового становлення учнівської молоді, соціальних партнерів виховання є надзвичайно важливою і актуальною. Яскравим підтвердженням нашої позиції є виступ на Верховній Раді України О. Захаренко, який закликав суспільство схаменутися, бо "країна і народ, які неспроможні змалечку прищепити своїм громадянам любов до праці, не мають майбутнього. Трудове виховання і навчання має будуватися таким чином, щоб максимально наблизити школу до виробництва, навчити користуватися знаряддями праці, виховати повагу до людей праці"[89].

Висновки до першого розділу

1. У результаті дослідження з'ясовано, що трудові об'єднання школярів створювалися в школах для спільної з дорослими праці в позашкільний час як в сільському господарстві так і в інших галузях народного господарства з метою більш ефективної трудової підготовки молоді до реального життя, вибору професії Головні чинники функціонування ТОШ: взаємозв'язок навчання, продуктивної праці і виховання, масовість, добровільність, самодіяльність, цілорічність, використання передових методів господарювання, договірна

основа діяльності, єдине нормативне забезпечення, моделювання системи колективно-виробничих відносин, співпраця. Об'єднання розширюють виховні можливості школи в організації і координації виховного впливу на учнів, сприяють удосконаленню змісту, форм і методів роботи з ними. Цінним також для членів ТОШ є набуття соціального досвіду у різних видах діяльності – трудовій, соціально-політичній, пізнавальній, дозвіллєвій, фізкультурно-спортивній, художній.

2. Аналіз психолого-педагогічної літератури, наукових досліджень з проблеми дозволив сформулювати наступне визначення ТОШ. Трудове об'єднання школярів – вид позашкільної діяльності і одна з основних форм організації суспільно корисної продуктивної праці учнів, які об'єднані спільністю цілей, виробничою працею в різних галузях народного господарства при безпосередньому врахуванні інтересів колективу й особистості, і утворюються на базі шкіл, позашкільних навчальних закладів, підприємств з метою трудового виховання молоді, забезпечення вторинної зайнятості її у вільний від навчання час.

3. Історико-ретроспективний аналіз джерельної бази, контент-аналіз наукової літератури дозволив визначити шість етапів у дослідженні проблеми становлення і розвитку ТОШ упродовж ХХ століття: *перший* (20-30- і роки) – залучення учнів до різноманітних видів праці створення трудових колективів як прототипу майбутніх ТОШ; *другий* – 40-і роки ХХ ст., що пов'язаний з організацією нових форм трудових об'єднань, які прискорювали перемогу над ворогом; *третій* – 1954-1972 рр. – час пошуку ефективного зв'язку навчання й виховання з життям, залучення школярів до виробничої праці, визначення її змісту, вирішення основних методико-теоретичних питань; *четвертий* – 1972-1983 рр. – масовий розвиток різноманітних видів ТОШ, переважно без свідомого визначення об'єкту робіт, виховних можливостей учнівського колективу, самоврядування та ін. На цьому етапі за пропозицією ЦК комсомолу літні канікули стали називатися „літньою трудовою чвертю" (1973 р.) та вперше у постанові розтлумачено поняття „трудові об'єднання школярів" (1978 р.); *п'ятий* етап розвитку ТОШ припадає на 1984-1991 роки і відрізняється від попередніх новими підходами до умов здійснення трудового виховання школярів; *шостий* – роки незалежної України зі специфічним ігноруванням трудового виховання школярів, нівелюванням завдань щодо трудового становлення майбутніх працівників країни та пошуками ефективних методів залучення учнівської молоді до трудової діяльності.

У результаті дослідження встановлено, що розвиток ТОШ впродовж ХХ ст. обумовлювався поєднанням ряду політичних, соціально-економічних, педагогічних, психологічних, загальнокультурних умов.

4. На основі аналізу нормативної бази охарактеризовано особливості діяльності основних видів ТОШ: учнівська виробнича бригада, шкільне лісництво, табори праці і відпочинку, трудові загони старшокласників, шкільна ремонтна бригада, трудові загони школярів.

5. Визначено на основі джерельної бази соціально-педагогічні напрями діяльності трудових об'єднань: *ціннісні, орієнтаційні, операційні, інтеграційні,*

профілактичні.

6. Здійснений аналіз джерельної бази підтверджує історичну послідовність виникнення перших учнівських виробничих бригад на території України Наприкінці 40-х років ХХ ст. успішно працювали УВБ Алтинівської СШ Сумської області, Заруднянської СШ Полтавської області**,** Малодівицької СШ Чернігівської області, Мишуринорізької СШ Дніпропетровської області, Іркліївської СШ Черкаської області, Станіславської СШ Херсонської області; з літа 1960 року УВБ діяли у всіх сільських школах України.

7. Творення програми розвитку освіти і трудового виховання на Україні в 20-30-х роках ХХ століття на першому етапу становлення ТОШ проходило в умовах тривалої відсутності власної державності під ідеологічним патронатом партії і радянської влади, що обумовило ідеалізацію поглядів партійних лідерів щодо особливостей системи трудової підготовки на відміну від запропонованої українськими вченими системи з врахуванням національних традицій та соціально-економічної дійсності. Однак саме тоді виникли паростки учнівських виробничих бригад, трудових загонів старшокласників, літніх таборів праці і відпочинку, шкільних кооперативів.

8. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що у всіх змінах, які відбувалися у трудовому навчанні і вихованні школярів 20-90-х років ХХ ст. відігравала управлінська діяльність керівних органів країни, ідеологічна позиція партії і комсомолу. Систематизація нормативно-правової базу розвитку ТОШ дозволила визначити відповідність основозабезпечуючих документів з трудового навчання і виховання школярів певному історичному моменту, а соціально-політичні виклики науково-технічної (60-і роки ХХ ст.), технологічної (70-90-і роки ХХ ст.) революцій та економічна криза зарубіжних країн (початок 80-х років ХХ ст.), перебудовчі процеси пострадянського простору кінця ХХ століття зумовили необхідність їх перегляду. Аналіз законодавчої, інструктивно-нормативної бази документів МОН України, розміщених у збірниках наказів МОН (збірник наказів та розпоряджень Народного Комісаріату освіти УРСР, Народного Комісаріату освіти Української РСР, збірник наказів та інструкцій Міносвіти Української РСР, інформаційний збірник Міністерства народної освіти Української РСР, МО України, МОН України), щодо розвитку і функціонування видів ТОШ, трудового навчання і виховання учнів дозволяє стверджувати про їх актуальність для влади, освіти, органів місцевого самоврядування. З метою покращення діяльності ТОШ, трудової підготовки учнів, підвищення престижу масових професій МОН України разом із зацікавленими профільними міністерствами систематично організовували різноманітні конкурси, змагання, виставки кращих робіт, олімпіади, огляди.

9. Узагальнення досвіду становлення та розвитку ТОШ дозволяє зробити висновок, що це ефективна форма залучення школярів до праці із чітко вираженою виховною спрямованістю. Відміна функціонування ТОШ, недостатня підтримка з боку держави, законодавча невизначеність їх роботи наприкінці ХХ ст. сприяла поширенню незаконних форм дитячої праці, що згубно впливають на генофонд нації, провокуючи ріст підліткової злочинності,

відхилення у формуванні соціально-значущих якостей особистості

РОЗДІЛ 2
РОЗВИТОК ТРУДОВИХ ОБ'ЄДНАНЬ ШКОЛЯРІВ УКРАЇНИ УПРОДОВЖ ХХ СТОЛІТТЯ

2.1. Моделювання діяльності різних видів трудових об'єднань школярів наприкінці ХХ століття

Право на працю є одним з основних прав людини, що утвердилися в ХХ столітті. Це право проголошується в Загальній декларації прав людини (ст. 23) та розширено і витлумачено у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права. У 1961 році Рада Європи прийняла Європейську соціальну хартію як основний документ, який відображає потреби світового і національного осмислення і втілення рівних можливостей у сфері праці.

Трудові об'єднання школярів допомагають „пристосувати індивідуальні можливості учнів до умов і змін навколишнього середовища" – соціального середовища, тобто соціально адаптувати неповнолітніх. Згідно з визначенням соціально-педагогічного словник найважливішим компонентом адаптації соціальної є "узгодження самооцінок і домагань суб'єкта з його можливостями і з реальністю соціального середовища, що містить як реальний рівень, так і потенційні тенденції розвитку середовища й суб'єкта" [255, с. 8]. Тому саме участь неповнолітніх у різноманітних ТОШ сприяє „примірюванню" реальних умов життя на себе, самостійному визначенню і оцінюванню своєї значимості в компетентному процесі взаємодії і задоволення певних життєвих потреб, та

безумовно, допомагає окреслити перспективи розвитку себе як громадянина, працівника, сім'янина.

Особистісна зорієнтованість, гуманістична та демократична спрямованість, педагогічного процесу є загальновизнаними пріоритетами у сучасному процесі реформування і модернізації загальноосвітньої школи, національної системи освіти в Україні. Час вимагає пошуку нових моделей трудового виховання учнів, які будуються на основі синтезу знань з основ наук, умінь отримувати інформацію, творчо використовувати досвід, передбачати розвиток і складові компоненти моделі у відповідності з зовнішніми (побачити, осмислити, оцінити) і внутрішніми результатами, які виражаються у досвіді діяльності школярів.

Відомий педагог-вчений О. Вишневський, аналізуючи особистісний аспект змісту сучасного українського виховання, наголошує на таких складових характеру молодої людини: працьовитість, творчість, самореалізація, а фундаментальною вимогою громадського суспільства вважає спосіб життя за власний рахунок, для чого потрібні таки риси характеру як: підприємливість, ініціативність, практицизм, здатність долати труднощі [34, с. 224].

Під трудовими уміннями розуміємо „уміння співпрацювати" не в широкому значенні слова (розумова праця, праця вченого, художника), а в тому конкретному значені, в якому вживав його К. Маркс, говорячи, що „праця є передусім процес, який здійснюється між людиною та природою, процес, в якому людина своєю власною діяльністю опосередковує, регулює і контролює обмін речами між собою і природою". Тобто, трудові уміння – це уміння здійснювати діяльність по безпосередньому перетворенні матеріальної дійсності [193, с. 617-618]. Отримані в школі трудові уміння, що надалі удосконалюються та збагачуються в процесі трудової діяльності, стають якостями особистості. В цьому проявляється принцип єдності особистості і діяльності.

Аналітики ринку праці вважають, що функціонування молодіжного ринку праці зазнає впливу багатьох чинників, зокрема *політичних* (внутрішньополітична чи зовнішньополітична ситуація, характер суспільного ладу, політичний курс уряду), *економічних* (загальна макроекономічна ситуація, стабільність або нестабільність економічного розвитку, економічний курс уряду), *правових* (наявність законодавчих і нормативних актів у сфері трудових відносин та соціального захисту, практика їх регулювання), *професійно-освітніх (*отримання та якість освіти, професійна підготовка, умови, характер, оплата та охорона праці) тощо [233, 251, 259].

Тому важливим є вироблення моделі залучення шкільної молоді до трудової діяльності, яка має бути гнучкою, передбачати використання різних видів зайнятості, їх комбінації, сприяти виробленню умінь та навичок у трьох ключових сферах: уміння навчатися, уміння спілкуватися й уміння вибирати та співвідносити свою працю з винагородою. Окрім цього, виховання учнівської молоді в дусі нової економічної культури повинно підпорядковуватися концепції "економічної людини", яка отримала свій розвиток у працях класиків політичної економіки (починаючи від А. Сміта). В її основі – визначальна роль власного інтересу як мотиву економічної дії, раціоналізм, заповзятливість,

готовність відповідального ризику. Важливим є врахування характеру праці в інноваційних умовах, якій властиво “висока напруга, точність, великі психічні навантаження. Вона не може бути ефективною, - зазначає М. Піддячий, - без внутрішнього комфорту і душевної рівноваги”[196, с. 171].

З точки зору методології діяльність людини можна проектувати, конструювати, програмувати та управляти нею. Згідно з поглядами вчених (А. Новиков, В. Загвязинский) виконання будь-якої діяльності здійснюється впродовж певного часу за наступними фазами: *фаза проектування* – результатом є побудова моделі і планування її впровадження; *технологічна фаза* – її результатом є реалізація моделі; *рефлексивна фаза* – результатом якої є оцінювання моделі з точки зору коригування чи створення нового проекту [76].

Побудові проміжної ланки між практичним і теоретичним освоєнням трудової діяльності бажаного педагогічного об’єкту у відповідності з ведучими ідеями і цінностями сприяє моделювання. В моделі як педагогічній системі визначають наступні елементи: *структурний* (побудова моделі); *функціональний* (механізми функціонування і розвитку); *інформаційний* (зміст і обсяг інформації, яку може містити модель і об’єкт) [152, с. 37].

Вітчизняні науковці педагогічне моделювання розуміють як „метод пізнавальної і управлінської діяльності, який дозволяє адекватно і цілісно відобразити в модельних зображеннях сутність, найважливіші якості і компоненти системи, отримати інформацію щодо її минулого, сьогодення і майбутнього стану, можливостях і умовах побудови, функціонування і розвитку” [71, с.516].

При цьому враховується вплив економіки і праці як факторів виховання, позивний досвід системи трудового навчання і виховання учнівської молоді з опорою на використання “духовного досвіду особистості як вирішального фактору виробничого процесу (інтелектуального, почуттєвого, вольового тощо” [196, с. 170] щодо пропозицій стосовно способів досягнення мети, вибору оптимального варіанта діяльності.

При створенні моделі діяльності ТОШ необхідно враховувати її *прогностичну* складову, яка сприяє оптимальному розподілу ресурсів та конкретизації цілей; *концептуальну*, що базується на інформаційній базі даних і програмі подальшої діяльності; *інструментальну,* яка допомагає підготувати засоби виконання. Особливої уваги сьогодення при аналізі діяльності створених трудових об’єднань школярів заслуговує рефлексія.

Запропонована В. Мадзігоном прогностична модель соціально-ефективної трудової підготовки школярів повинна „відображати об’єктивні тенденції розвитку людства і будуватися методом екстраполяції з врахуванням історичних етапів розвитку людства, його сьогоднішніх і перспективних потреб” [130, с. 113]. Головна ознака поліструктурної дидактичної моделі трудової підготовки учнів полягає в „монолітному поєднанні навчання з продуктивною працею на широкій політехнічній основі, що дозволяє здійснити якісний перехід до цілісного освітнього процесу”[В. Мадзігон, с. 113].

Використовуючи дані дослідження з ергономіки, філософії, соціології, економіки, педагогіки, в яких трудовий процес розглядається в історичній абстрактно-теоретичній формі „перерозподілу між його структурними елементами», автор монографії припускає виділення наступних функцій, які входять до складу кожного процесу праці: *енергетичні, виконавські, робочі; управлінські; організаційні, транспортні; контроль і регулювання; планування (самопланування) і удосконалення"* [130, с. 116]. Оскільки в процесі праці людина вносить планові зміни в предмет праці, тому обґрунтування і вибір адекватної технології можливий лише за умови повного розуміння властивостей матеріалів (звідси посилення ролі знань), функціонального призначення, принципів діяльності засобів праці. Такий підхід допомагає сформулювати чітке соціально-педагогічне замовлення основам наук, уникнути дубляжу навчального матеріалу і є доброю основою побудови програм для підготовки педагогів до організації роботи ТОШ.

Різні види ТОШ на практиці дозволяють колективно вирішувати завдання гармонійного виховання учнівської молоді, сприяють формуванню ділових якостей та допомагають попереджувати прояви асоціальної поведінки, вчать знаходити вихід із скрутної життєвої ситуації, забезпечуючи таким чином превентивну компоненту діяльності.

Одночасно, система колективної соціально значимої діяльності забезпечує стабільність поведінки неповнолітнього в нових для нього умовах життя і діяльності (детально П.2.3. нашого дослідження). Саме ТОШ надає учневі можливості реалізувати знання з основ наук в практиці промислового, с/г виробництва та сфери матеріально-побутового обслуговування, розвинути конструкторські, дослідницькі уміння, визначити закономірності функціонування системи „людина (група) – людина (група)", у яких основними (системоутворюючими) є субординаційні зв'язки або трохи ширше – управлінські зв'язки, управлінські стосунки" [95, с. 35] (детально П.2.2. дослідження).

Формування дієво-практичної сфери особистості як цілого комплексу знань, умінь, рис характеру з індивідуальною щодо віку опорою на специфічну „соціальну ситуацію", свої "головні психічні функції" (Л. Виготський) та свою головну діяльність (А. Леонтьєв, Д. Ельконін) забезпечує успіх практичної трудової, громадської, художньо-естетичної тощо діяльності кожного школяра – члена ТОШ.

На основі аналізу психолого-педагогічних досліджень вітчизняних вчених серед пріоритетних напрямів трудового виховання, що відображають сучасний рівень розвитку освітніх установ України поряд із *науковістю, природовідповідністю* визначимо: *пріоритет діяльнісного підходу* –створення та реалізація технологій, цільових програм виховання цивілізованого господаря своєї землі, які активізують духовний і трудовий пошук особистості, її творчу єдність; *гуманізм в поєднанні з високою вимогливістю й повагою до особистості вихованця*, який дає змогу поставити особистість учня в центр уваги, забезпечивши йому умови для творчого розвитку і професійного самовизначення, самоствердження*; відкритості трудової підготовки і*

виховання, що передбачає пошук, варіативність змісту, форм і методів життєдіяльності учнів, системно-цільове проектування трудових відносин, самооновлення, саморегуляцію; *демократизації*, яка передбачає співробітництво, співтворчість педагогів та учнів, віру в творчі сили; *добровільності,* що забезпечує право вибору щодо реалізації потреб особистості у самореалізації, здобуття освіти і підготовки до трудової діяльності засобами урочної, позакласної і позашкільної роботи; *диференціації та індивідуалізації процесу трудового виховання*, тобто врахування рівнів фізичного, психічного, соціального, духовного інтелектуального розвитку і стимулювання трудової активності, розкриття творчої індивідуальності кожного; *соціалізації особистості* – залучення учня до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення і розвитку його як цілісної особистості; *поєднання збережувальної* і *тренеруючої стратегій*, що, з одного боку, по можливості, оберігає учнів від шкідливого впливу, а з іншого –передбачає підвищення адаптивних можливостей школяра у підготовці його до дорослого життя [62, 117, 115, 163].

Аналіз досвіду організації навчально-трудової діяльності школярів у 70–90-х рр. XX ст. свідчить, що найбільш повно соціально-економічні проблеми учнівської молоді, їх зайнятість влітку вирішувалися в умовах моделі *районного навчально-виробничого об'єднання (РНВО)*. Всі освітні установи зазначеного періоду на основі вдосконалення соціально-економічних взаємовідносин з промисловим і с/г виробництвом надавали своїм вихованцям ази економічної підготовки.

Ідеї відкритої школи, які були висунуті і апробовані на початку минулого століття С. Шацьким, В. Вахтеровим, В. Зеленко, знайшли „друге життя" в так званих *соціально-педагогічних комплексах (СПК)* [240]. Передували утворенню СПК молодіжно-житлові комплекси (кінець 70-х рр., В. Семьонов), які вирішували ідеї інтеграції, міжвідомчого підходу у вихованні, сприяли зміні характеру взаємодії школи з іншими інститутами: заводом, колгоспом, військовою частиною, комбінатом, навчальним підприємством на автономній госпрозрахунковій основі в умовах агропрому, навчально-дослідницьким господарством в умовах сільських малокомплектних шкіл, тощо

Модель „*Співдружність школи і виробництва"* передбачала близьке сусідство з потужними промисловими гігантами. На практиці були реалізовані й апробовані моделі такої взаємодії із промисловими підприємствами Свердловської області Росії, РВНО Гайворонського р-ну Кіровоградської області, Запорізькій, Дніпропетровській областях України. Одночасно виявилося, що наміри Реформи „пробуксували": із 1,5 млн. робочих місць близько половини не відповідали елементарним вимогам трудової підготовки; 90% устаткування виявилося морально старим; тисячі сільських шкіл так і не мали земельної ділянки; з отриманими на базі МНВК професіями пов'язали свій трудовий шлях лише 11-14% випускників 1986/87 н.р., лише 4% шкільних розрядів оправдали себе на виробництві [186, с.23].

У моделі „*Співдружність школи і с/г виробництва"* (Ставропілля, Вінницька область, Оріхівський р-н Запорізької області, „шкільний агропром"

Середньоберезівської середньої школи Косівського р-ну Івано-Франківської області, інш.) досягнення продуктивності матеріально-перетворюючої діяльності учнів визначалось через основні періоди функціонування ТОШ у відповідності до циклів с/г робіт: *навчальний* (робота спеціальних агрогуртків і практикумів для спеціалізованих ланок), *підготовчий* (ремонт обладнання, заготівля насіннєвого, посадкового матеріалу), *продуктивний* (здійснення с/г робіт). Аналіз вітчизняного досвіду діяльності ТОШ дозволяє визначити основні напрями спільної матеріально-перетворювальної діяльності, як-то: навчально-трудова, дослідницька робота, виробничо-трудова.

Організація спільної діяльності з ТОШ передбачала: планування роботи (визначення кінцевих і проміжних результатів, визначення засобів і способів їх вирішення); формування і затвердження норм, що визначають досягнення виробничих завдань, розробку рекомендацій; вертикальну і горизонтальну координацію, що забезпечувала єдність вимог і дій всіх учасників взаємодії; цілеспрямоване використання робочого часу, персональну відповідальність за результати праці.

Здобуття Україною незалежності, перехід до ринкової економіки (що відповідають шостому етапу розвитку ТОШ – 1991 - кінець XX ст.), роздержавлення і приватизація виробництва, переважаюче зростання в економіці питомої ваги невиробничої сфери (сфера послуг, банківська сфера, торгівля, посередництво тощо), структурна перебудова народного господарства (збільшення кількості середніх і дрібних підприємств, що виникають на державній, кооперативній, приватній, акціонерній формах власності), розширення функцій с/г працівників (за рахунок фермерів, кооператорів) сприяють використанню прогресивних концепцій, запровадження сучасних технологій, науково-методичних досягнень, пошуку нових структурно-функціональних моделей трудового виховання учнів.

Згідно економічного словника-довідника ринковою вважається економіка, в якій тільки рішення самих споживачів, постачальників ресурсів і приватних фірм визначають структуру розподілу ресурсів [70, с. 281] і яка базується на індивідуальних формах власності і вільній грі сил (вільна конкуренція, ціноутворення, стихійний перелив капіталу). Їй властиве повна самостійність і незалежність суб’єктів господарювання, їх відповідальність за результати своєї діяльності, мережа горизонтальних господарських зв’язків.

Ринкові умови змінили тип взаємин між школою і виробничими підрозділами, базовими господарствами. На зміну співдружності як соціальному союзу, що передбачав „спільність цінностей суб’єктів і обов’язкове об’єднання їх ресурсів” [102, с. 225] прийшло партнерство як такий вид соціальної взаємодії, що орієнтує учасників на рівноправне співробітництво, пошук згоди і досягнення консенсусу.

Спеціаліст у галузі теорії й практики соціального партнерства В. Міхєєв розглядає дві моделі: *ініціативну (гуманістичну*), що орієнтована на узгодження інтересів, ціннісних орієнтирів та потреб суб’єктів партнерства. В її основі: об’єктивність, справедливість, щирість відносин, обов’язковість виконання взятих договірних зобов’язань. *Формально-примусова* модель

партнерства характеризується прагненням залучити якомога більше різних суб'єктів у певні форми договірних відносин. Головне для партнерства – „розуміння того, що без іншого, без реалізації його інтересу власний інтерес неможливо реалізувати" [102, с. 226].

Різноманітна спрямованість партнерства (сфера фінансово-економічної діяльності, соціального забезпечення, захисту, виховання і соціалізації особистості) допомагає вирішенню виховних завдань. Соціальне партнерство сьогодні – це нові можливості реалізації варіативної частини базисного навчального плану; педагогічна підтримка проектів і дослідницької діяльності старшокласників, зміст яких відповідає їх професійним намірам; знайомство з основними трудовими і технологічними процесами виробництва, посильна участь школярів у діяльності підприємства тощо.

Оскільки Україна, в основному аграрна країна, розглянемо основні моделі функціонування ТОШ, що працюють на базі шкіл і позашкільних навчальних закладів і відображають особливості їх діяльності з урахуванням становлення ринкових відносин**.**

Враховуючи стан забезпечення землею, технікою, кадрами, науковці визначили п'ять основних моделей розвитку УВБ: *бригада – структурній підрозділ школи*, яка має у власності землю, техніку для її обробітку, проводить рентабельну роботу впродовж року. Завдяки спільним зусиллям колгоспу ім. Я. Галана, педагогічного, учнівського колективів, батьків Середньоберезівська СШ Косівського району Івано-Франківської області стала своєрідним *„шкільним агропромом"*. На 2 га навчально-дослідного поля, в швейному, столярному, токарному, цехах лікарської та вторинної сировини, на тваринницькій фермі, теплиці, в автотракторному парку здобувають освіту і виховуються члени УВБ. Закріплені за бригадою 15 одиниць техніки (8 тракторів і комбайн з необхідним причіпним інвентарем), допомагають економно господарювати, розпоряджатися заробленими коштами, шукати шляхи скорочення витрат.

Різноманітні за профілями рентабельні виробничі підрозділи-цехи, об'єднуючи всіх учнів школи, щороку дають значний прибуток, який за рішенням ради ТОШ використовуються на утримання спеціалістів-позаштатників, придбання необхідних товарів для учнів з малозабезпечених сімей, виплату заробітної плати учням, організацію численних екскурсій. 70 відсотків спеціалістів з середньою освітою і 50% з вищою, кожен другий тракторист, майже всі спеціалісти медичних і культурно-освітніх закладів, що працюють в районі – всі вони в минулому члени ТОШ [174, с. 14]. Рентабельність виробництва у агропромі – 108-110%. Досвід роботи Середньоберезівської школи був позитивно оцінений колегією Міністерства освіти України, схвалений вченою радою НДІ педагогіки. Він на практиці довів необхідність мати при кожній сільській середній школі тваринницький цех, землю, машини для обробітку землі.

Друга модель УВБ сільської школи – структурний підрозділ школи, але техніка і земля відсутні. Згідно договору земля і техніка на безоплатній основі надаються школі с/г підприємством, яке і матеріально підтримує школу,

допомагає забезпечити оздоровлення і відпочинок учнів. Працюючи за госпрозрахунковим методом з 1986 року члени УВБ Старокривокульської середньої школи Тисменицького району вирішили організувати у 1989 році *учнівський колгосп.* Працюючи на 90 га землі, члени колгоспу домоглися кращих результатів: урожайність пшениці, буряка, льону була значно вищою, ніж у колгоспі, отримано чистого прибутку 17 тис. крб. [279, с. 19].

Із 1986 року на Вінниччині почали діяти *учнівські шкільні колгоспи*: ланки тваринників, кукурудзоводів, овочівників, буряководів. Вони здійснювали велику дослідну роботу та вирощували високі врожаї. У 2000 році шкільні колгоспи перетворено на фермерські господарства, основам роботи в яких навчали працівники обласної станції юннатів та фермери краю на базі „Обласної заочної школи аграрних знань".

У 1986 р. в країні відзначався 30-річний ювілей УВБ. Серед успіхів такого виду ТОШ як УВБ відзначалось масовість руху, в якому учні пройшли школу участі в реальному матеріальному виробництві, створення системи відносин, поєднання навчання і виховання з життям і виробництвом. Збережені, й відновлені завдяки директорам навчальних закладів і освітянам-ентузіастам *учнівські навчальні сільськогосподарські бригади* працюють у Вінницькій, Волинській, Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Полтавській, Хмельницькій, Черкаській областях, об'єднуючи в своїх рядах більше півмільйона школярів [141, с. 20]. Виховання в учнів любові до агробіологічної науки, до праці в с/г – складне і важливе завдання, що дає багато матеріалу як для педагога (роздуми, спостереження, складання планів розвитку особистості), так і для учня (пошук свого "Я", можливість самореалізуватися, проявляти ініціативу, самостійність, кмітливість, практично застосовувати знання, уміння, й не останню роль відіграють матеріальні стимули в праці).

Сільське господарство виховує характер справжньої людини і, як зазначав К . Ушинський, сприяє „запаленню жадоби до серйозної праці", прищеплює вихованцеві повагу й любов до праці; дає йому і звичку до праці, й „можливість відшукати для себе працю в житті" [289, с. 393].

У той же час за умови збережених колективних с/г виробництв традиційні УВБ продовжують активно працювати. Так, станом на січень 1998 року у Херсонській області на базі місцевих с/г виробництв набували трудових навичок з механізації, тваринництва, овочівництва, рослинництва та поєднували практичну діяльність з дослідницькою понад 4 тис. школярів, членів 110 УВБ. На Полтавщині працювали 238 УВБ [32, с. 14].

Колективна участь у роботі сприяє засвоєнню на практиці законів економіки та перетворює кожного школяра на активного, творчого учасника виробничого процесу з набуттям певних моральних та ділових якостей. Керуючись характеристикою особливостей виховного процесу сільської школи, значенням направленості групи, мотивації групової діяльності (Л. Уманський, С. Жигульов) визначаємо як одну із соціально-педагогічних умов виховання школярів у ТОШ: процес і результати вирішення виробничих завдань сприймаються школярем як спосіб здійснення суб'єктивно важливих

індивідуальних, групових і суспільних цілей.

Максимальне наближення праці трудових колективів школярів до умов відповідних підрозділів колгоспів, радгоспів, підприємств сприяє досягненню найкращих результатів у роботі. На цьому особливо наголошував при організації продуктивної праці учнів В. Сухомлинський: „Праця дітей повинна мати якомога більше загального з продуктивною працею дорослих і за суспільною значимістю, і за технологією трудових процесів. Чим більше схожа праця дітей на працю дорослих, тим сильніший її виховний вплив" [262, с. 25].

Прикладом зацікавленості станом трудового виховання школярів на Івано-Франківщині стало проведення наради за партнерства управлінь освіти і науки, земельних ресурсів, сільського господарства і продовольства держадміністрації , яка, окреслюючи соціально-економічні перетворення на селі, торкнулась ефективної діяльності навчально-дослідних ділянок ЗНЗ. Як результат проведеного обласного семінару-практикуму „Ефективне використання навчально-дослідних земельних ділянок загальноосвітніх навчальних закладів" – відновлення і розвиток ділянок, збільшення їх площ, вдосконалення змісту та ефективності роботи. До прикладу, у 1998 році навчальні ділянки були в 394 школах загальною площею 395,3 га, то в 2004 – 456 шкіл працюють на площі 432,93 га [141, с. 26].

Цілком поділяємо оцінку наслідків стану України в 1990-х роках (за К. Корсак), яке супроводжувалося „втратою цінності старих громадянських і професійних знань і компетентності, необхідністю негайного вивчення засад законодавства та підприємницької діяльності, формуванням здатності до боротьби за свої права, виробленням вміння діяти автономно і ефективно, швидко й рішуче перебудовуватися, змінювати заняття, оточення тощо" [108, с. 6]. Внаслідок структурних змін в економіці, зростання чисельності незайнятого населення, що викликало напруженість на ринку праці, відбулася значна реалізація зайнятості підлітків села на відміну від міських школярів.

У цей час виникають різноманітні моделі, деякі з них, на наш погляд, різко позиціонують себе щодо основних положень концепції освіти. До прикладу, Центр комплексного формування особистості М. Щетініна (с. Текос Краснодарського краю) „радянського періоду" та Державний загальноосвітній ліцей-інтернат комплексного формування особистості дітей і підлітків – с. Олексіївка Білгородської обл. – пострадянський час) з діяльністю різновікових загонів і груп на кшталт життя козачої громади.

Головна мета: зменшення термінів трудового і громадянського становлення, виховання бійцівського характеру, волі [246, с. 305–306].

Дослідник В. Моргун, запропонувавши багаторівневу модель інтеграції освіти і праці: школа з уроками праці; школа з самообслуговуванням і суспільно корисною працею; школа з „вільними майстернями" (А. Макаренко); школа-професійне училище; школа-толока (О. Захаренко); школа-господарство (А Макаренко), школа-село (М. Щетінін), вважає, що саме там і лише так учень стає Людиною з великої букви [30, с. 49]. Реалізацію проекту *„Школа-село"* за М. Щетініним неможливо віднести ні до „школи-навчання", ні до „школи-життя", але не погоджуємось з автором, що це „школа побудови життя"

або „школа утвердження життя”.

Модель сільської школи-толоки демократичної і гуманної за своєю сутністю, – Сахнівська школа Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, в якій особлива увага приділялася трудовому вихованню молоді. Проблеми 90-х років особливо турбували О. Захаренко. Виступаючи у Верховній Раді України під час звіту уряду про стан та перспективи розвитку загальної середньої освіти він наголошував: “На жаль, нині наші діти ”виховуються” на гральних автоматах, на дискотеках, у барах, інтернет-кафе, нічних клубах і просто на вулиці. У школі мають бути різноманітні форми трудового виховання і навчання: робота в майстернях і на навчально-дослідних ділянках, в таборах праці та відпочинку, у технічних гуртках, участь у суспільно корисній праці тощо” [89]. Модель школи-толоки – це осучаснений варіант “школи-господарства” А. Макаренка. Поєднує великих вчених-практиків у царині трудового виховання школярів глибокі знання народної (сімейної) педагогіки, де важливою особливістю щоденної роботи є долучення всієї громади і спільна розбудова свого буття. Тому і реалізація задумів як директора, так і його однодумців-учнів та батьків забезпечувала раннє залучення до продуктивної праці, а використання найрізноманітніших видів трудової діяльності та їх чергування задовольняло прагнення до змін і формування відповідальності перед друзями, колективом, батьками, односельцями, що так властиво природі дитини. Головне у Сахнівській школі: ніхто не грається у “будівельників”, а насправді будують всі . Будівничий педагогіки співробітництва доводив, що “.. саме у підлітковому віці людина підводить перші підсумки служіння суспільству, якщо вона може озирнутися назад і відчути радість від того, що змогла щось створити власними руками. Але якщо підліток у цьому віці тільки починає пізнавати суть праці не тільки для себе, а й для суспільства, - виростають 17-річні “немовлята”, утриманці і споживачі”[89].

Одним із шляхів повернення господаря до землі є її оренда. Правові і економічні відносини між орендарями і орендаторами визначаються Указом Президії ВР СРСР „Об аренде и арендных отношениях в СРСР”(1989), і постановою Ради Міністрів СРСР „Об экономических и организационных основах арендных отношений в СССР” [286]. Навчально-трудова діяльність та продуктивна праця учнів моделюють реальні трудові процеси і виробничі відносини, що їх супроводжують: фермерські господарства, орендні форми, асоціації, акціонерні товариства, виробничі кооперативи з дольовою частиною власності, особисті селянські господарства.

Практика виявила доцільність існування різноманітних селянських господарств: одноосібних, фермерських із спонсорською допомогою, сімейної форми, товариства з власним капіталом і правом виходу з нього. Прийняття у грудні 1991 року Верховною Радою України Закону „Про селянське (фермерське) господарство” спонукало відродження *селянських (фермерських господарств)*, правова основа яких була закладена ще Б. Хмельницьким.

Серед існуючих форм господарювання (індивідуальні, сімейні та корпоративні підприємства) в Україні найбільшого поширення набули сімейні. Новий Земельний Кодекс України (2001) узагальнив напрацювання у сфері

земельних відносин. Якщо у 1989 році в Україні було зареєстровано 4 господарства; у 1993 – біля 7 тисяч, то на 1 вересня 2000 року їх кількість зросла до 13,7 тис. нових формувань, на базі яких створено 1030 фермерських господарств [53, с. 7].

Організована на базі Великопавлівської ЗОШ І-ІІІ ступенів Зіньківського району Полтавської області спеціалізована школа "Майбутній фермер" дозволила своїм членам демонструвати знання і уміння не лише серед школярів та односельців району, області, а й представляти команду на Всеукраїнському ярмарку "Фермер-2000", 1 Міжнародному ярмарку жіночого підприємництва та тендерних проектів та на IV Всеукраїнському конкурсі "Фермер України-2001"[267, с. 255].

Третя модель діяльності УВБ грунтується на оренді основних засобів виробництва, землі у сільськогосподарського підприємства на договірній основі для вирішення навчально-виробничих завдань. Існує дві форми орендних відносин між школою-орендарем і підприємством: внутрішньогосподарська о ренда (орендний підряд, коли існує певна відокремленість основних виробничих фондів, технологічного процесу і можна виокремити кінцевий результат), договір про яку попри рекомендований термін 8-15 років, школи заключають на рік з можливостями пролонгації та урахуванням змін в організації продуктивної праці школярів (зміни стосовно планування, обліку, контролю витрат) та оренда засобів виробництва, що передбачає певну самостійність шкільного господарства. Права і обов'язки таких орендних відносин фіксуються у договорі. За домовленістю сторін визначається термін оренди (земельні угіддя до 50 років). Темпи розповсюдження оренди в шкільному сільськогосподарському виробництві незначні, у зв'язку із слабкою юридичною і фінансовою підготовкою організаторів ТОШ та продуктивної праці в системі освіти [242].

Відродження практики виховання в ТОШ, до прикладу в Російській Федерації пов'язане із державною підтримкою, що гарантує додаткове закріплення за школами землі на умовах оренди під вирощування с/г продукції; за рахунок бюджетних коштів загальноосвітні заклади отримують с/г техніку; школи, що реалізують с/г продукцію, отримують податкові пільги щодо бюджетних платежів; організовуються різноманітні за рівнем участі і кількістю учасників огляди, зльоти діяльності ТОШ.

Створенню *шкільного агрооб'єднання* (ініціатива школярів Красненської СШ Артемівського району Донецької області) передувало об'єктивне вивчення діяльності УВБ та проектування її перспективи в нових економічних умовах. Метод проектів, як зазначають дослідники ґрунтується на ідеї „спрямованості навчально-пізнавальної діяльності школярів на результат, який можна отримати завдяки вирішення тієї чи іншої теоретично або практично значущої для учня проблеми". Кожен трудовий підрозділ складає договір на основі орендних відносин з місцевим господарством і іншими підприємствами. Агрошкола координує суспільну корисну продуктивну працю учнів 2-11 класів на уроках, в позаурочний час і на канікулах. Складається функціональна модель агрошу із трудових підрозділів (класи), класних кооперативів, представників сімейних

підрядів, індивідуально працюючих в господарстві підлітків. Керує агрошем рада на чолі з головою (старшокласник) та групою ведучих спеціалістів (учнів). Значну допомогу надають радники-керівники підприємств, спеціалісти господарства. Головна мета агрошу – розвинути краще, що було властиве УВБ, навчити самостійно вирішувати економічні проблеми, можливість вибирати справу по душі, враховуючи фізичні, розумові можливості та покращити фінансове положення сім'ї.

Наприкінці 90-их років XX століття набуло поширення *трудове аграрне об'єднання* (ТАО). Теоретичному обґрунтуванню його діяльності сприяло проведення Всеукраїнського семінару керівників ТОШ із проблеми „Шляхи оптимізації трудового виховання учнів у сучасних соціально-економічних умовах" (вересень, 1999), що допомогло, з одного боку, частково зберегти від „прихватизації" сотні гектарів землі в аграрному секторі, а з іншого, – дало новий імпульс роботі УВБ на навчально-дослідних земельних ділянках чи землях с/г призначення щодо поточної та дослідницької роботи. А це, в свою чергу, ще й зумовило часткове відродження діяльності ТПВ. За даними Держкомстату України у 2000 році працювало 1122 ТПВ; у 2002 – 1897; відповідно у 2003 – 2311, а з 2004 року їх кількість знову різко зменшується – 420 ТВП [267, с. 175].

Понад 5207 школярів Волині у складі 80 ТАО обробляють 948 га орної землі, апробовують нові сорти с/г культур. У розпорядженні учнів 109 одиниць с/г техніки. З 2000 року в області відновилася діяльність сімейних міні-ферм в школах Горохівського, Луцького та інших районів. Тісні зв'язки у членів бригади юних тваринників Рокитнянської ЗОШ Луцького району з інститутом агропромислового виробництва "Еліта", які працюють згідно з завданнями вчених щодо вивчення кабардинки – породи великої рогатої худоби, виведеної в інституті.

У Вінницькій області у 2000 році функціонувало 106 ТАО, що на 11,24% більше порівняно з минулим роком. Створюються вони в області через інноваційні форми трудової діяльності школярів: родинні трудові об'єднання; ланки юних городників, юних садоводів; загони із боротьби з ерозією ґрунтів та шкідниками лісу; учнівські міні-колективні господарства; учнівські виробничі ланки з надання допомоги місцевим с/г підприємствам, фермерським господарствам у вирощуванні польових, овочевих, плодово-ягідних, культур лікарських та квітниково-декоративних рослин; ремонтні бригади; тваринницькі міні-ферми. Найголовніше завдання нових форм трудової діяльності школярів – це виховання в учнів доброзичливого ставлення до праці, любов до природи рідного краю, поглиблення знань з біології та сільського господарства [118].

Статистичні дані України стверджують, що при навчальних закладах у 2000 році функціонувало понад 2000 учнівських ТАО, які використовують у роботі різні форми організації трудової діяльності школярів: виробничі бригади, учнівські виробничі загони, шкільні лісництва, ремонтні бригади тощо. Правильно організована робота в ТАО Херсонської, Вінницької, Запорізької областей сприяє здійсненню економічного виховання, набуттю знань учнями

щодо основних законів розвитку ринкової економіки, вдосконаленню виробничих відносин, системи управління. Праця ж в таких ТАО формує суспільну активність, самостійність як інтегровану властивість особистості, підприємливість, бережливе ставлення до суспільного добра.

Саме самостійність, як соціальна якість особистості, передбачає розвиток організаторських якостей, вимогливості до себе і до оточуючих, уміння керувати і підкорятися, приходити на допомогу тим, хто цього потребує, водночас гарантуючи незалежність і відчуття свого "Я", своєї цінності. Аграрні учнівські об'єднання Новомиколаївської ЗОШ №2, Підгірненської ЗОШ, Шевченківської ЗОШ, Любицької ЗОШ, Барвинківської ЗОШ, Терсянської ЗОШ, Новоіванківської ЗОШ Запорізької області успішно працюють на полях фермерів, оволодіваючи навичками роботи на с/г техніці, вивчаючи агротехнологію вирощування культур. Поєднання інтересів фермерів і членів об'єднання має позитивні обопільні результати: школи придбали відеотехніку, здійснили ремонт приміщень, організовують цікаве дозвілля, екскурсії, навчальні експедиції до різних місць України, відбулося значне здешевлення харчування у шкільній їдальні [32, с. 6].

Четверта модель – міжшкільні УВБ (об'єднання), які є структурними підрозділами станції юних натуралістів, ПНТЗ. Відповідно до Статуту вищим керівним органом учнівського виробничого об'єднання з Луганщини (Новоайдарівський район) є загальні збори, а в період між ними – Рада бригади. Члени об'єднання: учні 9–11 класів Штормівської, Денежниківської, Співаківської ЗОШ працюють за принципом самофінансування на 131 га орної землі згідно державного акту. На самостійному балансі утримують автотехніку і відповідний с/г інвентар, а зароблені кошти витрачають на заробітну плату, харчування, ремонт техніки та забезпечення навчання тракторної справи. Протягом 10 років в учнівському виробничому об'єднанні підготовлено 167 спеціалістів, зокрема, головний агроном, зоотехнік, завідуючий свинофермою та працівники тваринницької ферми [267, с. 176].

Працюючи на партнерських засадах, станції (районні, міські) еколого-натуралістичного напряму разом із станціями юних техніків, с/г виробництвами і фермерськими господарствами та сільські школи ефективно використовують свою базу, організовуючи практичну роботу школярів у режимі ТОШ. У зв'язку зі зміною програм із трудового навчання і біології, націлених на виховання трудових навичок молоді, фактичного нівелювання праці як фактора розвитку особистості в сучасному навчальному закладі, педагогічні і учнівські колективи створили оранжереї, теплиці в окремому класі школи. Прикладом слугують ряд шкіл Київської, Житомирської, Донецької областей. Дослідництво дає змогу комбінувати різноманітні операції, дії і підходи, спрямовані на організацію пошукової діяльності учнів. До прикладу, при школах та позашкільних закладах Вінницької області нараховується 22 теплиці та 266 парників [141, с. 18].

П'ята модель УВБ використовується в дитячих будинках, школах-інтернатах для соціально-педагогічної підтримки дітей, які потребують особливого державного піклування (специфіка діяльності не є предметом

нашого дослідження). Частина з них має власні угіддя, тепличні господарства, техніку, малі тваринницькі ферми, пасіки тощо. Діяльність трудових ланок, УВБ спрямована на трудове виховання, профорієнтаційну роботу з вихованцями, їх зайнятість влітку, забезпечення столової виробленою с/г продукцією.

Наприкінці 1990-х років у практику трудового виховання увійшли багатопрофільні *ТОШ на кооперативній основі.* Нормативною базою таких ТО слугували „Положення про добровільну працю", „Положення про ТЗ на підприємстві", „Закон про кооперацію в СРСР". До складу ТО входили учні, а кількість дорослих не перевищувала 30%. Структура об'єднання і обов'язків його членів розроблялися відповідно до Статуту, згідно з яким трудова діяльність організовувалася у вільний від навчання час. За рішенням загальних зборів дозволялося приймати на роботу підлітків від 14 років за згодою батьків або осіб, які їх опікують. Школярі, робота яких організовувалась на базі МНВК, виконували різні замовлення.

В останні десятиліття вітчизняні вчені доклали чимало зусиль до розв'язання проблеми підготовки школярів до підприємницької діяльності. Обґрунтовуючи зміст навчального курсу „Основи підприємнцької діяльності" (В. Дрижак, Р. Пустовіт, С. Мельников, Д. Алфімов, О. Тополь) [5, 145, 185, 285], автори включають ознайомлення школярів з організаційно-правовими, економічними основами підприємницької діяльності, фінансово-кредитним забезпеченням, питаннями бухгалтерського обліку тощо, підкреслюючи, що „формування знань про підприємницьку діяльність і певні професійні уміння здійснюються в процесі навчання" [5, с. 21].

При цьому нам імпонує думка С. Мельникова щодо необхідності створення при школах приватних підприємств „експерементальна діяльність якого моделює реальні умови підприємства та характерні для нього ділові відносини" [145, с. 12].

Широкого розвитку, особливо для міських школярів, наприкінці 90-х років набувають так звані *літні табори екологічного спрямування*: „Ойкос" (1993), „Простір" (1998). Їх мета – навчити бачити конкретні екологічні проблеми та знаходити шляхи їх вирішення, сприяти формуванню ціннісного ставлення до багатств природи, що дозволяє сприймати світ у цілісності та будувати свою практичну діяльність з усвідомлення її наслідків. Табори такого спрямування – це сучасна форма ТПВ, що функціонували впродовж ХХ ст. на базі ШЛ, але в силу соціально-економічних умов частково призупинили своє існування. Республіканська науково-методична рада при РСЮН (1990), Всеукраїнська Рада з 2004 р., та ради в областях здійснюють їх науково-методичне керівництво та навчання учнів і студентів.

Позитивним надбанням сучасності вважаємо також створення ТПВ на базі православних храмів чи монастирів. Структурно членами *духовних волонтерських таборів* є: невоцерковлені школярі з областей України, що мають різний вік і майновий стан, до яких долучаються учні з місцевої недільної школи. Вихователями в таких таборах окрім слухачів місіонерських відділень теологічних факультетів є студенти інших вишів, воцерковлені педагоги ЗНЗ,

представники релігійної конфесії, громади, на території яких розміщується табір. До прикладу, табір, до складу якого входили 22 учня з інтернатів м. Красний Луч Луганської області та Житомирщини, працював у селі Трепівка Знам'янського району Кіровоградської області. Школярі разом із громадою села допомагали в побудові храму Святителя Миколая. Інший табір – морський імені Святого Георгія-град на мисі Фіолент, працює ряд років поспіль, залучаючи багато дітей із проблемами у поведінці..

Поліпшенню роботи шкіл на навчально-дослідній ділянці, активізацію громади і освітян до проблем трудового виховання школярів вивченню, узагальненню і пропаганді кращого досвіду роботи проводить Національний еколого-натуралістичний центр дітей і молоді. Спільно з МОН України організовуються різноманітні конкурси: Всеукраїнський „На кращу навчально -дослідну земельну ділянку", „Дослідницький марафон", „Парад квітів біля школи", „Кролик", „Юннатівський зеленбуд", за напрямом „Продуктивна праця і дослідницька робота в галузі сільського господарства"; проводяться благодійні виставки-ярмарки „Наш труд і турботу тобі, рідна Земле", „Живи, Земле!", акції „Діти Чорнобиля", започатковано дитячий біологічний симпозіум „Труд і наука єдині, науку – на службу людині" [31, 32, 118, 141, 273].

Наприкінці XX ст. з'являються моделі трудового виховання учнівської молоді, серед яких чільне місце відводиться реалізації спільних рішень комітету у справах сім"ї і молоді, Міністерства освіти і науки та Міністерства праці і соціальної політики; практичним крокам служби зайнятості, громадським організаціям. *Молодіжні центри праці (МПЦ*) – спеціально створені установи для допомоги у працевлаштуванні молоді з'явилися на ринку праці з 2001 року (згідно з постановою кабінету Міністрів України „Про затвердження Типового положення про молодіжний центр праці"). Вони допомагають у працевлаштуванні, створенні молодіжних трудових загонів. Творче використання досвіду роботи спільних трудових колективів студентів та старшокласників, який був характерним для 70–80-х рр. XX ст., властиве в умовах перебудови освітнього процесу сьогодення. Модель її (різновікова) або "зведена" успішно відпрацьована А. Макаренком. Він писав у „Педагогічній поемі": „На весну двадцять третього року ми підійшли до дуже важливого ускладнення системи загонів. ..що було найважливішим винаходом нашого колективу за всі тринадцять років нашої історії. Тільки воно дало змогу нашим загонам згуртуватися в справжній, міцний і єдиний колектив, у якому була робота й організаційна диференціація, демократія загальних зборів, наказ та підлеглість товариша товаришеві, але в якому не утвердилося аристократії – командної касти. Цей винахід був – зведений загін" [135, с. 140–141].

Відповідно до Указу Президента України (1999) „Про заходи щодо забезпечення працевлаштування молоді" в Україні розпочав нове життя рух студентських, учнівських та волонтерських трудових загонів – *молодіжний трудовий загін* (МТЗ). Поновлення функціонування МТЗ – визнання великого досвіду організації суспільно корисної продуктивної праці учнівської молоді за часів радянської влади і одночасно крок на шляху до покращення трудової підготовки учнів загальноосвітньої школи, їх самовизначення, самореалізації,

впевненості в собі при розв'язанні життєвих проблем, готовності до самоосвіти як власного розвитку (акме), здатності до життєвого і професійного вибору, формування почуття відповідальності за майбутнє своєї країни.

Різновікове об'єднання, що підтвердила практика діяльності А. Макаренка, розвиває і формує духовну, невидиму сферу людини – взаємовідносини, що характеризують процес передачі досвіду, моральний клімат, взаємодопомогу тощо. Рух МТЗ, що на місцевому і регіональному рівнях підтримується розпорядженнями голови адміністрацій, запобігає проявам негативних явищ серед учнівської молоді, масовому безробіттю, особливо влітку, сприяє сезонному тимчасовому працевлаштуванню учнівської і студентської молоді, є доброю реалізацією потреби в додатковому заробітку для покращення рівня життя, пом'якшенню переходу до ринкових відносин та можливістю щодо забезпечення умов для організованого змістовного дозвілля, самореалізації творчої особистості в сучасному суспільстві.

Одним із заходів щодо забезпечення тимчасової зайнятості за кошти міського та районних бюджетів є проведення щороку громадських робіт для учнівської та студентської молоді. При формуванні *студентських і учнівських будівельно-трудових загонів* для виконання громадських робіт та робіт з благоустрою першочергове працевлаштування надається представникам пільгових категорій: сиротам; позбавлених батьківського піклування; з багатодітних та малозабезпечених сімей. Профільне міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту виступило ініціатором проведення Всеукраїнської акції „Молодіжні трудові загони". Аналіз Всеукраїнської акції засвідчив, що понад 80 відсотків його членів складають старшокласники, натомість відсоток студентської та безробітної молоді порівняно невисокий – відповідно 13% і 2% [267, с. 197]. Щорічно зростає кількість таких загонів, особливо популярними за видами робіт є сільськогосподарські та будівельні роботи.

Наприкінці XX ст. активізувалася роль громадських організацій у розв'язанні проблем літнього працевлаштування і відпочинку школярів. Згідно з Статутом Асоціація трудових об'єднань молоді (АТОМ), що створена в 1999 році, забезпечує учнів та студентів роботою влітку, сприяє розробці державного гнучкого механізму цільового управління соціально-економічної та соціально-психологічної адаптації молоді України, організації руху добровільних молодіжних трудових об'єднань (студентські, трудові, наукові, спеціальні загони, ТОШ, ТПВ тощо). За домовленістю між Державним комітетом молодіжної політики, спорту та туризму України та Мінтранспортом України вирішено питання пільгового проїзду. Створення різновікових загонів допомагає відчути „взаємодію віків і є природною умовою постійного нагромадження досвіду" і передачі його молодшим, ті в свою чергу, – наголошує А. Макаренко „дістають різноманітні відомості, засвоюють навички поведінки, робочу спритність, привчаються поважати старших та їх авторитет". Впливає така будова загону і на старших, оскільки "піклування і відповідальність за молодших виховують необхідні для громадянина якості: увагу до людини, великодушність і вимогливість, якості майбутнього сім'янина та багато інших" [133, с. 11].

Агентство з тимчасового працевлаштування, що діє на Луганщині,. програмою діяльності вважає: розвиток ефективної системи тимчасового працевлаштування, вторинної зайнятості учнів у вільний час, який будується на принципах добровільності й можливості вільного вибору суспільно корисної діяльності з урахуванням інтересів і здібностей. Агентство володіє банком даних про наявність робочих місць на підприємствах міста для організації тимчасової роботи учнівської молоді; приймає й облікує звернення учнів на отримання тимчасової роботи; підшуковує відповідні приміщення і створює умови у колгоспах і радгоспах для організації ТЗС у період літніх канікул; займається організацією трудових загонів учнів для робіт у сільському господарстві, на базі шкіл міста.

Безперечно, існування будь-якої моделі вимагає науково-методичного забезпечення, що передбачає рівноцінне поєднання як наукового так і методичного підходів [10, 84, 113, 130, 253]. Науковому забезпеченню відповідають теоретичні засади щодо підготовки учнівської молоді до самостійного трудового життя, насамперед, щодо змісту, форм і методів, а також відновлення підготовки педагогічних кадрів у вищій школі для керівництва ТОШ у зв'язку з негативними явищами сьогодення – "домінуючою розважально-рекреативною спрямованістю, вестренізацією культурних потреб і інтересів, пріоритетом споживчих орієнтацій над креативними" [249, с. 355], незаконною працею дітей; на методичному рівні – озброєння кадрів передовими педагогічними технологіями (проектна, моделювання, створення ситуації успіху, підтримка, соціальні проби, тощо) тобто практичне наповнення з урахуванням досвіду трудового виховання школярів і практики діяльності ТОШ (детальніше П.2.4).

Незважаючи на відсутність у підлітків життєвого трудового досвіду, практичних навичок та умінь, майже втрачену в більшості школярів мотивацію до праці як до життєвої цінності, а не інструменту заробляння грошей в ринкових умовах господарювання, необхідно на основі партнерства і зацікавленості всіх інститутів, причетних до соціалізації особистості в державі виробити чіткий механізм „повернення" трудового виховання до загальноосвітньої школи через створення і відновлення функціонування різноманітних ТОШ з урахуванням їх функціонування в умовах сьогодення.

Школяр, в житті якого був досвід участі в трудовому об'єднанні, перефразовуючи А. Макаренка, можна стверджувати, відбувся як „організатор і командир, який уміє підкоряти і наказувати, вміє боротися і будувати, вміє жити і любити життя" [136, с. 380], це людина з осяжним майбутнім.

2.2. Ефективність учнівського самоврядування на різних етапах розвитку трудових об'єднань школярів

Процеси економічного й культурного інтегрування України в світову спільноту зумовлюють потребу у вихованні творчих, активних громадян, із розвиненим почуттям власної гідності, здатних самостійно не лише мислити, а й брати відповідальність за справу, здійснювати суспільний вибір.

Поділяємо думку одного із авторів теорії молодіжної участі Роджер Гарта щодо марного сподівання на те, що молоді люди у віці 16, 18-21 років без

„попереднього набуття навичок, необхідних для взяття на себе відповідальності , водночас стануть відповідальними й активними дорослими особами". Такі навички отримує кожен член трудового об'єднання, беручи участь у самоврядуванні як головному механізмі підготовки учнів до праці в колективі, до життя в правовому, демократичному суспільстві.

Самоврядування (СВ) було і залишається найважливішим засобом соціалізації школярів, що сприяє формуванню почуття причетності та відповідальності за навколишні події. Говорячи про самоврядування в ТОШ, ми виходимо із концепції СВ, яка здійснюється через систему заходів по удосконаленню суспільства, активізації діяльності громадських організацій, трудових колективів у різних сферах життєдіяльності.

В історії розвитку школи самоврядування пройшло ряд т Робота органів самоврядування у складі ТОШ є початком причетності членів об'єднання до управління суспільством, це дієвий засіб формування у них самостійності в різних видах і сферах соціально і морально-ціннісної діяльності; інструмент виховання і формування якостей, необхідних для життя в демократичних умовах; одночасно це спосіб оволодіння школярем управлінською культурою.

Термін "учнівське самоврядування" попри широке використання немає наукового одностайного визначення. Науковці визначають його як засіб прищеплення учням громадських навичок та розвитку самодіяльності і індивідуальних організаційних якостей (Я. Чепіга, С. Русова); виховання відповідальності колективу перед особистістю і навпаки (А. Макаренко); форму соціального життя і організації всієї діяльності дітей (А. Залужний, В. Таран); організації життя і роботи дитячого колективу (С. Бєлоусов), як педагогічний механізм виховання якостей особистості і формування колективу (Н. Протасова). Частина вчених і практиків розводять поняття „самоврядування" (самоуправління) і „співуправління", мотивуючи тим, що необхідно спочатку навчитися спільно з дорослими керувати, а потім будувати і розвивати самоврядування [127, 137, 235, 212].

Спираючись на аналіз соціальної і психолого-педагогічної літератури по самоврядуванню, поділяємо погляд М. Капустіна щодо взаємозалежності самоврядування і співуправління. Але перший рівень самоорганізації все-таки самоврядування, а потім – співуправління. Прикладом органу співуправління є загальношкільна рада, розширена рада трудового колективу [94, с. 81-92].

У широкому значенні, самоврядування включає поняття самоорганізації та управління школою, у вузькому – керування дітьми чітко визначеними сторонами життєдіяльності. Кінець XIX початок XX століття позначився розробкою конструктивних ідей щодо СВ. Були сформульовані основні положення, що є актуальними і сьогодні. Самоврядування повинно відповідати державно-громадським потребам, мати демократичний характер, бути формою організації учнівського життя, а з педагогічного боку, - оцінюватися як метод освітньо-виховної роботи, що розвиває громадську волю, ініціативність, працездатність та інші риси [212 , с.1].

Вивчаючи історію становлення та узагальнюючи передовий досвід діяльності ТОШ впродовж XX століття, нами з'ясувано найважливішу умову

цього процесу – прискорений розвиток самоврядування, як головного засобу підготовки учнів до життя в правовому, демократичному, гуманному суспільстві. СВ було і залишається практичною формою втілення ідей виховання відповідно до державних вимог, воно є найважливішим засобом соціалізації школярів, в основі якої формується почуття причетності та відповідальності за навколишні події. Одночасно головною умовою розвитку самоврядування є наявність педагогів, котрі хочуть і вміють співпрацювати з дітьми, щоб, довіряючи самостійно вирішувати більшість питань колективного життя, замотивувати розумінням ідеї, що окрім них ніхто не зможе виконати певні обов'язки.

Самоврядування – демократичний спосіб організації колективного (суспільного) життя. Розрізняють соціальний і психологічний аспект самоврядування. У першому випадку самоврядування розуміється як засіб устрою громадянського життя на демократичних принципах, і в цьому змісті воно виступає як фактор демократизації суспільства. Психологічний аспект пов'язаний із психічними процесами, із саморегуляцією людини [127, с. 58].

У своєму дослідженні опираємося на визначення дане Б. Набокою: „Учнівське самоврядування – це результат цілеспрямованих педагогічних зусиль для розвитку учнівського колективу, який сприяє формуванню громадянської позиції своїх членів шляхом залучення їх до управління шкільними справами та створення працездатних органів самоорганізації, наділених реальними правами і обов'язками" [149,с. 13].

Поряд з терміном учнівське самоврядування і педагогічній літературі існує поняття „учнівське самоуправління". Під ним розуміють „здатність учнів до самоактивності та саморегуляції, що сприяє розвитку громадянської позиції особистості, почуття відповідальності зі її реалізацію в діях та вчинках" [Б. Набока, с. 13]. Учнівське СВ одночасно є складовою ланкою соціального самоврядування і рівнем реалізації демократичних прав, свобод, і способом гуманізації виховання, і методом формування громадянської відповідальності. Виходячи з цього, поділяємо підхід М. Приходько щодо розгляду учнівського самоврядування як структурно-процесуальної педагогічної цінності, з одного боку, та з іншого – як самостійного виду управлінської діяльності [212, с.2].

Методологічною базою проблеми самоврядування в ТОШ є історико-теоретичні (Н. Крупська, П. Блонський, С. Френе, А. Макаренко та ін.) та теоретико-методологічні (С. Черник, Б. Набока, В. Коротов, С. Хозе, А. Гордіна , І. Єрмаков, О. Деменко, М. Приходько, Н. Волкова, Л. Новікова, І. Іванов та ін .) праці вчених, психологів, педагогів-практиків щодо теорії дитячого колективу, який базується на самоврядності і сприяє розвиткові особистості школяра [22, 37, 60, 74, 101, 114, 136, 212]. Цінні дані з питань самоврядування містяться в роботах психологів: А. Леонтьєва, А. Киричука, Г. Костюка, І. Беха, Л. Уманського, А. Петровського.

У сучасній педагогічній науці проблеми СВ розглянуто в різних аспектах, стосовно нашого дослідження – узагальнено досвід самоврядування, різноманітність форм його організації (С. Білоусов, М. Красовицький, Н. Набока та ін.); проаналізовано вплив виховання, і СВ на розвиток особистості (

Б. Вульфов, В. Жуков, А. Макаренко, Н. Протасова Ю. Руденко, О. Сухомлинська та ін.); висвітлено зародження самоврядування в контексті аналізу становлення та розвитку національного виховання (О. Ворощук, Б. Ступарик, Л. Тищенко та ін.); впливу самоврядування на трудове виховання учнів (Н. Феськов, Н. Сметанський).

Вихідні теоретичні позиції нашого дослідження базуються також на теорії управління як методологічній основі регулювання соціальними процесами в суспільстві. При цьому виходимо із головної цілі управління – приводити керовану систему до успіхів і самореалізації (Н. Абрамова, В. Афанасьєв, І. Бачило, Ю. Тихоміров, Р. Шакуров); діяльнісної методології, яка розглядає суб'єкта і об'єкта управління як основу реалізації конкретних функцій (В. Бондарь, Я. Зеленський, І. Кон, Л. Уманський, М. Каган).

Згідно з результататами наукових досліджень (В. Галузяка, І. Єрмакова, В. Сластьоніна, В. Кириченко, О. Деменко) структура органів самоврядування визначається залежно від конкретних справ і видів діяльності, формуючи при цьому готовність учнів грати різні ролі у системі соціальних ролей людини, допомагає проявити соціальну активність, варіювати відносини „керівництва" –„підпорядкування", таким чином, створюючи умови для професійного та особистісно-громадянського самовизначення школяра.

Стимулюванням суб'єктної участі через діяльність СВ в різних видах ТОШ слугує концепція "соціальної проби" М. Рожкова. Під соціальними пробами дослідник розуміє „сукупність послідовних дій, пов'язаних з виконанням спеціально організованої соціальної діяльності в економічній, політичній і духовній сферах, на основі вибору способу поведінки в цій діяльності, яка і є засобом співвіднесення самопізнання й аналізу своїх можливостей у спектрі соціальних функцій, що розв'язуються" [231, с. 222].

На кожному етапі розвитку освіти і школи, як встановлено у ході нашого дослідження, СВ виконувало роль, обумовлену соціальним замовленням. Передумовою розвою учнівських самоврядних засад були ідеї епохи Відродження з традиціями „Школи радості" (Вітторіо де Фельтре); п'ять груп шкіл в Україні XVI – XVII ст. з підготовкою вихованців до участі в громадському житті шляхом виконання ними обов'язків різних посад учнівського самоврядування.

Під могутнім захистом козацьких збройних сил на Україні в XVII – XVIII ст. поряд з академіями, братськими, дяківськими, церковними, монастирськими школами, колегіумами працювали народні професійні школи мистецтв і ремесел (кобзарства, гончарства, бортництва та ін.) та козацькі, січові школи на території Січі. Продовжувачами кращих демократичних традицій братських шкіл стали козацькі школи з їх виборним „курінним управлінням". Цей вид СВ виник набагато раніше в запорозьких школах, ніж його запровадили в Швейцарії (1761). Управління школою нагадувало тогочасну військову адміністративну систему, в якій усі мали рівні права та обов'язки. Найвищими якостями вважалися патріотизм, готовність віддати життя за волю і свободу країни, чесність, самодисципліна, взаємодопомога [101].

Французька революція сприяла розвиткові дитячого самоврядування. У працях Ж.-Ж. Руссо, І. Песталоцці стверджувалася думка про необхідність нового погляду на дитину та її виховання на базі трудової школи, яка породжувала нові форми самоврядування. Зокрема, Шарль Фур'є вважав, що діти повинні групуватися в „дитячі зграї, банди, орди" з метою організації суспільно корисної роботи згідно із своїми нахилами: розводити квіти, прикрашати зали до громадських урочин, тощо.

Друга половина XVIII ст. з її теорією „вільного виховання" відповідала демократичному духові французької революції і проходила під гаслами волі, братерства, які поділяв і Лев Толстой, ввівши поняття „шкільний стан душі дитини". Його теорія невтручання школи у формування переконань і характеру учнів поєднувала традиції учнівського СВ з вихованням дітей згідно їх інтересів і бажань.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. за ініціативи Вільсона Джилля з виникненням першої шкільної республіки у Нью-Йорку модель самоорганізації і СВ на зразок міського самоврядування лягла в основу американської школи "групових робіт". Учні вибирали мера, членів міської управи тощо, що, таким чином, відкривало простір для ініціативи і підприємництва, виховання вільного громадянина-патріота.

В основі *американської моделі СВ* – принцип особистої суверенності та громадянського рівноправ'я. На противагу їй – *європейська модель учнівського СВ* – авторитарно-демократична базувалася на принципі зверхності вихователя над підлеглим, тобто забезпечувала суб'єктно-об'єктні відносини у процесі навчання і виховання.

Революційні настрої, загострення політичного становища вплинули на поширення учнівського і студентського СВ в Україні та Росії. У середині XIXст . М. Пирогов запроваджує елементи самоврядування шляхом введення в практику „Правил про порушення та покарання учнів гімназій Київського навчального округу". Таким чином, вперше була надана можливість обговорювати вчинки товаришів, самостійно вирішувати, що є погано і що є добре. М. Пирогов розпізнав можливості „духу корпоративності" учнівських спільнот, закликав педагогів використовувати його. Одночасно ряд народницьких проектів „гімназійних господарств", „самоврядування на артільних засадах" тощо в умовах феодально-бюрократичної системи виявилися утопічними.

У ході дослідження з'ясовано, що серед наслідків революційних подій 1905 року в Росії для українського освітнього руху було затвердження Миколою II 4 березня 1906 року "Тимчасових правил про спілки та товариства", якими дозволялося створювати легальні національні організації. За взірець громадського об'єднання, до прикладу, українці Наддніпрянщини взяли львівську „Просвіту", бо частина українських діячів у Росії була обізнана з роботою товариства. Вслід за дорослими організовувався молодіжний рух: учнівські громади, спілки.

Погоджуємося з думкою дослідника О. Ворощука щодо специфіки розвитку СВ у Галичині, оскільки виховати свідомих українських громадян-

державотворців, відповідальних за власні вчинки і вчинки своїх товаришів могла шкільна громада, в якій учні „самоуправою і публичною опінією громадян й громадянок устроювали би свої права” [39, с. 8].

Освітяни допомагали школярам поширювати ідеї кооперації, створювати в кожній школі каси ощадності, кооперативні спілки з метою виховання „почуття , ідеї і дисципліни, відповідальності”, розповсюджувати літературу, вишколювати своїх членів у діловодстві та веденні крамнички, яка забезпечувала учнів шкільним приладдя, керувати гуртками та редакційним комітетом.

Одночасно особливістю галицької системи виховання і СВ, як стверджує О. Ворощук, було поєднання колективізму й індивідуалізму, „одиниці” й громади, усуспільнення й індивідуалізованості. В умовах національно-визвольної боротьби така позиція допомагала учневі усвідомити себе особистістю, сприяла становленню самосвідомості, самоствердженню [39].

Ілюстрацією стану справ часів царської Росії щодо розвитку СВ слугує висловлювання В. Дурдуківського, який зауважував, що учителі мирно і спокійно спали, а школа “вбивала всі творчі сили дитини, нищила його індивідуальність, робила його покірним знаряддям ріжних педагогічних бюрократичних заходів, випускала його безсилим, безвільним, нікчемним рабом самодержавного уряду” [82]. Наприкінці першої світової війни активно працювали лише декілька самоврядних колоній, серед яких дитяче товариство „Дитяча праця та відпочинок” (1909), створене С. Шацьким разом із А. Зеленко та Л. Шлегером, пізніше з 1911 року дитяча літня трудова колонія „Бадьоре життя” С. Шацького, школа-комуна Лепешинського, школа-колонія „Червоні зорі” Іоніна. Органи самоврядування в них обиралися загальними зборами. Основним структурним підрозділом школи були осередки сприяння, які щоранку видавали наряди на роботу як вчителям так і учням та контролювали їх виконання.

У 1916 році була розроблена В. Довнар-Запольським „Платформа демократизації середньої школи”, яка пропонувала створення учнівських комітетів. Після жовтневого перевороту 1917 року широко пропагувалася у школах „американська модель” самоврядування [101].

Аналіз історії освіти та педагогічної думки свідчать, що найбільш інтенсивне використання ідей учнівського самоврядування відбувається під час нестабільного функціонування суспільства, коли виникали можливості її багатоваріативного розвитку. У роки революції і громадянської війни за рахунок об’єднань учнівської молоді значно розширився молодіжний рух. Лише у Києві на початку 1918 р. у 30 школах із 62 існували свої українські громади, які делегували від кожних 15 членів по одному представникові в міський Осередок українських середньошкільних організацій, котрі після Лютневої революції об’єдналися у Всеросійську структуру – Організацію середніх учбових закладів (ОСУЗ).

Відомий педагог і психолог П. Блонський рішуче заявляв: „Ми примикаємо до тієї течії в педагогіці, яка настоює на шкільному самоврядуванні. Республіканська школа повинна виховувати республіканців. Учителю пора

перестати бути монархом чи унтером" [288, с. 39].

З часу падіння самодержавства українські педагоги доби Центральної Ради: О. Астряб, Л. Білецький, С. Русова, П. Холодний, Я. Чепіга, С. Сірополко виступали за демократизацію шкільного процесу, за найширше учнівське самоврядування у навчально-виховному процесі. Поборником і автором концептуальних засад впровадження СВ у шкільне життя була керівник науково-педагогічної секції Державної Навчальної Ради Н. Крупська. Застерігаючи педагогів від надмірної опіки, наголошувала, що вчителі повинні надавати учням можливість помилятися, проявляти ініціативу, бо хороша та школа, в якій учні виховуються причетними до всього суспільного" [115, с. 73].

Педагогічна група Спілки Визволення України (1924-1930 рр.), очолювана професором В. Дурдуківський, розглядала дитяче шкільне СВ як один із об'єктивно-педагогічних засобів системи виховання. Радянській системі шкільного самоврядування СВУ протиставляло форму, коли „воно об'єднує всіх дітей школи, робить їх рівноправними громадянами, воно споріднює дітей і педагогів, утворюючи з ними дружню сім'ю, товариську громаду; воно привчає дітей цікавитися громадськими інтересами; воно призвичаює дітей до громадського вільного життя; воно дає змогу дітям виявити свою самодіяльність і творчість у соціальній сфері, воно виховує дітей соціально". Велику роль члени Спілки відводили педагогові, який повинен завжди бути поряд з дітьми, допомагати їм і водночас дуже вірити в її сили [82, с. 35].

З метою дослідження питання структурних, управлінських видозмін самоврядування на різних етапах розвитку ТОШ ми розглядали офіційний рух самоврядних ідей в школі на основі аналізу нормативних документів, аналізу їх впливу на формування особистості учня як механізму застосування демократичних, гуманних стосунків у житті школи, об'єднання, оточуючого середовища (колгосп, підприємство, бригада, ланка).

Так, на І етапі становлення і розвитку ТОШ (1920-30-і роки XX ст.) завдання учнівського СВ визначалося нормативними документами і не обмежувалось окремими видами діяльності: все життя школи полягало у забезпеченні її господарських потреб, підтриманні порядку, встановленні зв'язків із шефськими підприємствами, організації гуртків та залученні до них учнів, організації громадської роботи поза школою.

Створюючи органи врядування, враховувався вік школярів, їх здібності, тип навчально-виховного закладу, специфічні особливості соціального оточення школи. Організаційні форми були мінливими. В „Основних принципах єдиної трудової школи" (1918) наголошувалося, що учні, які беруть участь в шкільному житті, повинні користуватися правом самоврядування.

У „Тезах із самоврядування" (1923) наголошувалося, що самоврядування можливе лише на основі колективної праці; воно повинно мати спонтанний характер і розвиватися на різних рівнях, а не замикатися на внутрішкільних справах; самоврядування – школа самоперевірки і самореалізації [158, 160]. Тому на виконання державно-нормативних актів виникла тенденція копіювання роботи органів влади. Утворювалися школи-комуни, дитячі клуби, колонії, товариства, дитячі республіки, дитячі містечка; з'являлися учкоми і комісії та

відділи.

Стосовно феномену „управління” на цьому етапі розвитку ТОШ нам імпонує думка російського вченого Н. Носова, представлена в роботі „Современные проблемы внутрифирменной подготовки кадров и виртуальный генезис управления человеческими ресурсами”. Розкриваючи історичні етапи розвитку західної психології праці та організаційної психології (як науки про управління), автор визначає критерій – віртуальні якості, тобто якості, які породжуються особистістю в процесі виконання своїх виробничих (технологічних) функцій з метою їх найефективнішого виконання. Згідно запропонованої хронологізації: перший етап – етап наукової організації праці (1900-1930 рр), при якому предметом організації є робоче місце працівника фізичної праці, а антропологічною моделлю – психофоізіологічні якості людини.

Слід зауважити, що під організацією (комерційна чи некомерційна за Р. Дафтом), в нашому випадку – існуючі на той час види ТОШ, розуміється нами таке соціальне утворення, яке має спеціально створену структуру і діяльність якого підпорядкована певній меті [95] Організація праці базувалася на запропонованих американським інженером Ф. Тейлором та його послідовниками-дослідниками Г. Ганттоном та подружжям Ф. і Л .Гілбертами підходах щодо підвищення продуктивності праці. А саме: навчання стандартним методам праці, забезпечення процесу виконання завдань та подолання можливих перешкод, моральне стимулювання, нормування праці, система оплати праці, система заохочування і покарання, прилаштування інструмента до робітника тощо. Робочим методом є хронометраж. Базовою теорією організації є теорія бюрократії, розроблена європейським вченим М. Вебером. Раціональна влада з її правилами звітності, а ефективність роботи залежна від формальної влади, а не особистісних характеристик. Технологі зованою віртуальною реальністю виступали фізіологічні якості людини [95, с. 20].

Саме в ці роки зароджується і поширюється теорія французького інженера А. Файоля, що стосуваласяся горизонтальних зв’язків, системи делегування повноважень, врахування людських відносин у колективі. У 1923 році з прийнятям Статуту єдиної трудової школи, який передбачав представництво (по одному учню з кожного класу, працівника школи і громадськості) і організацію шкільних рад. Одночасно, аналіз наукової літератури стверджував жалюгідність наслідків соціалістичної демократизації освіти. Про що свідчила перевірка Інститутом методів шкільної роботи стану роботи органів самоврядування у школах, яка була у 1926 році. Учнівські органи, прагнучи максимальної самостійності, часто ігнорували досвід дорослих, применшували роль шкільної адміністрації; принижували гідність учителів, основу роботи складали авторитарність і залякування; шкільні ради виконували роль міліції щодо дисциплінарних стягнень і покарань, а учкоми перетворилися на донощиків.

Радянське керівництво, монополізуючи справу навчання і виховання, на початку 30-х років перенасичує дитяче СВ комуністичною ідеологією. Таким

чином, форма тяжіє над змістом, спричинюючи нівелювання діяльності органів самоврядування. Натомість підвищується роль самообслуговування, піонерської та комсомольської організацій, партійного керівництва комсомолом , соціалістичного змагання, ударництва, планів, зобов'язань, звітів.

Підтримуємо думку П. Каптерева, який вважав, що така підміна негативно вплине на особистість. оскільки „..дитячі та юнацькі організації, які виникли на партійній основі, мають негативне значення, оскільки там підлітки не самі вироблюють свій світогляд, і його їм жорстко нав'язують чи опосередковано прищеплюють дорослі члени партії".

Виключенням на даному етапі була ефективна реалізація виховних можливостей СВ у педагогічній системі А. Макаренка. Йому передувала практика роботи шкільництва Галичини та закладів, очолюваних Т. Шацьким, М. Пістраком, М. Погребинським, В. Сорока-Росинським та інш, які через діяльність СВ впливали на формування особистості [39, 56, 254, 303].

Важливими для нашого дослідження є питання єдності управління і самоврядування, методики організації дитячого колективу, розроблені в працях А. Макаренко. Особливу цінність представляють підтверджені практикою і передовим педагогічним досвідом ТОШ принципи виховання підлітка в колективі і через колектив, система перспективних ліній, паралельної дії, поєднання довіри, поваги і вимогливості, широкого використання яскравих атрибутів і ритуалів, активна дисципліна боротьби і переборювання. Своїми поглядами на дітей як на суб'єкти навчання і виховання Макаренко зламав тогочасні стереотипи щодо поглядів на людину. Він висунув і практично реалізував тезу про гармонійність розвитку особистості й співтовариства. „В практиці колективу, на кожному кроці виникають питання протиставлення особистих і колективних цілей та питання гармонізації цих цілей. Коли в колективі почувається суперечність між цілями суспільними та особистими, значить, колектив не радянський, значить, він організований неправильно. І тільки там, де особисті й спільні цілі збігаються, де нема ніякої дисгармонії, там колектив радянський" [138, с. 191]. Тобто це такий колектив, що сприяє виявленню і розвитку здібностей своїх членів – гуманний. Окрім створення оптимальних умов для розвитку і саморозвитку особистості як суб'єкта діяльності, такий підхід передбачав певні суспільні відносини, в основі яких – довіра, співпраця, допомога.

Погляди А. Макаренко є актуальними сьогодні, бо за умови ефективного адаптивного управління (під яким розуміємо взаємоузгодження цілей всіх членів колективу для досягнення вищого ступеня спільності – Г. Єльнікова [73, с. 52]) педагогічним і учнівським колективами можна говорити про забезпечення становлення, розвитку і саморозвитку особистості учня, його компетентності, конкурентоспроможності випускника загальноосвітнього навчального закладу на внутрішньому і зовнішньому ринках праці.

Проблеми самоврядування були актуальними у воєнний і повоєнний час розвитку школи, коли відбувалося становлення таких видів ТОШ як: УВБ, ТПВ , різноманітна позашкільна діяльність, дослідницька робота на пришкільних земельних ділянках.

Результати проведеного дослідження дозволяють констатувати, що педагогічне управління так і учнівське самоврядування представляють собою процес реалізації певної системи управлінських функцій. На думку соціального психолога Р. Шакурова такі функції представляють собою „сукупність однорідних за змістом постійно повторюваних завдань, своєчасне та якісне вирішення яких необхідне для забезпечення нормальної роботи навчального закладу" [301, с. 62]. Маючи багато спільного, безперечно функції педагогічного управління і учнівського СВ не співпадають щодо змісту, специфіки діяльності. Хоча в ході розвитку колективу педагог поступово передає свої функції органам СВ, причому на кожному з етапів свого розвитку змінюється характер управлінських стосунків педагогів та вихованців. Поділяємо думку щодо ієрархізованої системи відносно трьох рівнів прояву (низький, середній і високий) функцій управління, до якої входять *цільові функції* (забезпечення участі СВ у навчальній праці, організації продуктивної праці, виховання суспільно-політичної активності, формування свідомої дисципліни), *соціально-психологічні функції* (формування суспільної думки, висунення і реалізація перспектив, емоційна тонізація колективу, згуртованість учнівського колективу), *оперативні функції* (засвоєння завдань і первинне планування, розподіл завдань, облік і контроль, аналіз ефективності роботи).

З огляди на цільові, соціально-психологічні та оперативні функції проаналізуємо роль СВ на третьому етапі розвитку ТОШ (1954-1972 рр.). Йому властиві активна діяльність УВБ, ШРБ, дослідницька робота, залучення школярів до суспільно корисної праці, створення умов для широкомасштабної організації продуктивної праці. Причому можна констатувати на основі історичного аналізу джерельної бази, що самоврядування у створених ТОШ перебуває на *низькому рівні*, оскільки фрагментарно члени об'єднань долучаються до планування роботи, організації продуктивної праці, а участь в контролі за результатами діяльності своїх товаришів відповідає вимогам розвитку тогочасного суспільства. Одночасно можна стверджувати про наявність с*ереднього рівня* розвитку самоврядування у деяких ТОШ. Їм притаманна зміна ролі з пасивного виконавця на організатора окремих трудових справ, означення змагальності та гласності результатів роботи, активізація діяльності різних комісій, що сприяло підвищенню рівня згуртованості колективу. У той же час в*исокий рівень* з спільно організованою школярами і педагогами продуктивною працею в межах класу-бригади, об'єднання, формування відповідальності кожного, що є "невід'ємним складником категорії особистості" (А. Лопухівська), створення умов для самореалізації особистості, прояву свідомої дисципліни у праці і навчанні, плеканні суспільної думки був поодиноко представлений в історії розвитку трудових об'єднань.

Роль самоврядування у 50-70-х роках ХХ ст. зводилася до допомоги комсомольсько-піонерським організаціям у формуванні ідеологічних стереотипів, певної громадської думки, дотримання свідомої дисципліни. Відповідно реалізацію цільової функції щодо формування дисципліни проілюструємо на прикладі рівнів. На низькому рівні розвитку СВ школярі в

ТО лише оцінюють поведінку товаришів; на середньому – самостійно контролюють виконання ними правил поведінки в бригаді, ланці і поза нею; на високому – визначають тактику і стратегію щодо зміцнення дисципліни в колективі, намічають шляхи боротьби з порушниками.

Аналіз діяльності органів СВ дозволяє зробити висновок про те, що реалізація такої соціально-психологічної функції як формування суспільної думки залежне від стану її сформованості у авторитетних членів колективу. Тому на низькому рівні – єдність думок лише у активу трудового об'єднання, на середньому – відбувається формування думки щодо важливих завдань життя колективу у більшості членів бригади, об'єднання; на високому – суспільна думка виступає регулятором стосунків між учнями.

Реалізації функції перспектив велике значення надавав А. Макаренко „.. всяка, навіть невелика радість, що стоїть перед колективом попереду, робить міцнішим його, дружнішим, бадьорішим" [136, с. 373]. Він вважав, що кожен колектив незалежно від стану розвитку в ньому самоврядних начал повинен мати близьку, середню і далеку перспективу. Виходячи з цього, на низькому рівні розвитку СВ педагоги самостійно ставлять перед членгами ТОШ мету діяльності; на середньому – вони їх спільно визначають, а на високому – педагоги лише стимулюють висунення перспектив, даючи можливість кожному проявити свою індивідуальність. Лише в різних видах діяльності розкриваються „німі" до певного часу (А. Петровський) інтелектуальні, інструментальні, художні, соціальні здібності особистості. Тому виховне значення тимчасового колективу, особливо трудового, як зазначає А. Кірпічнік полягає в його „сприянні концентрувати в часі і просторі основні, ведучі сфери життєдіяльності школяра, що виступають як фактори формування його особистості; по-друге, в його можливості об'єднувати різні за своїм характером впливи на особистість старшокласника; по-третє, дозволяє надавати комплексний вплив на формування цілісної особистості – суб'єкта діяльності, спілкування, відносин" [98, с. 23].

Помітний вклад у теорію про дитячий самодіяльний колектив В. Сухомлинського. Він розробив та впровадив у практику Павлиської школи педагогічну технологію ідеї „школи самореалізації особистості" з врахуванням потенціалу всіх учасників навчально-виховного процесу. Найбільший інтерес складає висновок, що базується на практичному досвіді роботи: народження істинної самостійності, ініціативи дітей потребує досвіду боротьби, колективної роботи над досягненням загальних цілей, досвіду підкорення власних інтересів колективним, переживання почуття радості особистої праці для колективу, своєї необхідності, морального задоволення, гордості і відповідальності. Самоврядуванню необхідно вчити ще в молодших классах, і тоді воно дасть очікуванимй результат - сформовану самостійну, мислячу, відповідальну, творчу, дієву особистість, - зазначав великий педагог.

Самоврядування як педагогічний метод, засіб організації виховуючого колективу розглядав В. Коротов. Цілковито поділяємо висновки автора про те, що „виховувати – означає залучити школярів до суспільно корисної діяльності, організовувати дитяче життя" [288, с. 83]. Однак, якщо в ролі організаторів

виступають лише дорослі, а школярі знаходяться в положенні організовуваних, пасивно виконуючи чужі вимоги, або педагоги самостійно відходять від діяльності дитячих суспільних організацій, не може бути й мови про досягнення мети виховання.

Здійснений аналіз діяльності органів СВ, підтверджений науковими джерелами та педагогічною практикою, дозволяє зробити висновок щодо необхідності дотримання специфічних принципів побудови і розвитку їх в різних ТОШ, а саме:

- застосування в практичній роботі колективу принципу демократичного централізму: виборність і представництво в органах самоврядування, їх періодична звітність, змінюваність функцій керівництва і підпорядкування, згода, побудова самоврядування знизу до верху, обов'язковість виконання рішень, прийнятих усіма членами колективу, а також широкий розвиток критики, взаємозв'язок обов'язків і прав членів даного коллективу;
- послідовність у використанні самоврядування як педагогічного методу в школі і в ТОШ, практична реалізація двох функцій СВ.
- врахування в педагогічному керівництві предметної діяльності, ступеня розвитку дитячого колективу ТОШ, його психологічного клімату, зацікавленість педагогічного колективу та більшості учнів у успішному розвитку СВ.

Здійснений аналіз ефективності учнівського самоврядування на різних етапах розвитку трудових об'єднань, дає змогу проілюструвати його особливості на четвертому етапі (1972-1983 рр.) розвитку ТОШ, для якого властиве масове залучення учнів до суспільно корисної продуктивної праці в різних галузях народного господарства, розвій різних видів ТОШ.

Виходячи з аналізу масової практики ТОШ, визначимо особливості діяльності органів самоврядування в них, які полягають у: створенні тимчасового трудового загону, об'єднання, ланки, тощо;

- організації продуктивної суспільно корисної праці школярів на основі поєднання праці з навчанням і вихованням; забезпеченні і захисті прав та інтересів учнів;
- організації змагання, що сприяє формуванню особистості з глибоко усвідомленою громадянською позицією;
- забезпеченні гласності результатів діяльності (виготовлення стендів із підсумками змагань, випуск стінгазет, бюлетенів тощо), стимулювання праці;
- залученні до тимчасової трудової діяльності школярів з відхиленнями у поведінці; особистість стає не лише об'єктом, але й суб'єктом спеціальних впливів, що робить процес засвоєння досвіду поведінки більш ефективним;
- реалізація учнями спектру управлінських функцій (постановка мети, планування, організація, контроль, координація) в процесі трудової діяльності;
- розширенні спектру спілкування, що сприяє розвитку суспільно значимих мотивів, стимулює прояви ініціативи і винахідливості, приносить емоційне задоволення; організації в ТОШ побуту учнів на основі самообслуговування;
- налагодженні зв'язків з представниками базових трудових колективів;

- сприянні різним формам колективної діяльності учнів: спільно-індивідуальної, спільно-послідовної, спільно-взаємодіючої, із встановленням найбільш оптимальної – спільно-взаємодіючої;

- забезпеченні дозвілля школярів, направленого на формування їх всебічного розвитку, створення можливостей для самореалізації школярів, оптимальних умов для виявлення і розвитку творчих здібностей, організаційних навичок; виховання соціально-цінних якостей особистості – майбутнього працівника.

Етапність в роботі ТОШ (конкретно р.1, п.2) істотно впливає на становлення і розвиток СВ, оскільки долучаються на основі добровільності школярі із різних колективів за рівнем розвитку, віку, практичним досвідом громадської роботи. Врахування тенденції переводу ТОШ на цілорічний режим роботи сприяє скороченню підготовчого етапу за рахунок збільшення робочого, і навпаки, у тимчасових ТОШ – підготовчий період довший за часом, чим робочий період. Це важливий момент педагогічного керівництва ТОШ, бо впливає на результативність практичної реалізації *другої функції СВ* (соціально -психологічна) в трудових об'єднаннях – неперервності діяльності. Якщо в школі діють на демократичних засадах організації, товариства, клуби, секції, комітети тощо, вони дбають про трудове виховання, моральне становлення, духовне збагачення учнів. Тому організація ТОШ стане для учнів конкретною справою, органічною частиною їх діяльності. Адже підготовка до майбутньої участі в керівництві державними і суспільними справами, формування у кожного знань, умінь і навичок управлінської і виконавської майстерності передує забезпечення нормальної роботи всього дитячого колективу в межах школи і відповідає *першій функції СВ* (цільовій*)*. Передовий педагогічний досвід функціонування ТОШ підтверджує залежність в становленні і розвиткові органів самоврядування в ТОШ від якості і результатів діяльності цих органів у школі.

Дослідженням встановлено, що розглядуваний нами четвертий етап розвитку ТОШ щодо діяльності органів самоврядування співпадає з етапом хронологізації феномену "управління" за Н.Носовим – 1970-1980 рр., і має назву „індивідуально-психологічний". Аналіз педагогічної практики свідчить, що учасники педагогічного колективу, які працюють в різноманітних ТОШ, створюють ситуації успіху шляхом трудового спрямування організації спільних справ; поєднують довіру з максимальною вимогливістю до особистості; проявляють особистий приклад організатора і творця.

Створення „педагогіки радості", і певного темпоритму діяльності; систематичне „биття" суспільної думки – важливі умови для успішного функціонування ТОШ, авторитетності органів СВ в них, що забезпечує існування певної моделі управління. Ще на початку століття педагог-просвітитель П. Каптеров стверджував, що ніхто: ні вчителі, ні батьки не мають права підривати у дітей потребу можливість самостійно створювати судження, рішення, нав'язувати їм погляди і думки. Вчителі, які постійно не довіряють своїм вихованцям, доскіпливо опікають, діють за диктаторським методом, викликають опір, злобу, пасивне ставлення до дійсності у вихованців.

Самоврядування потребує зі сторони педагога, консультанта, вихователя постійної уваги, турботи, поваги.

У “Тезах про самоврядування”, прийнятих науково-педагогічною секцією ГУСа (1923) підкреслювалося, що „…форми самоврядування не повинні вноситися ззовні в готовому вигляді і являти собою щось непорушне. Форми самоврядування повинні витікати з потреб раціональної організації шкільного життя і оформлятися лише в міру необхідності в процесі розвитку. Форми будуть звичайно видозмінюватися в залежності від зростання свідомості та організованості учнів і від поглиблення розуміння того, що належить розуміти під раціональною організацією шкільного життя” [77, с.161].

Узагальнення напрацювань психологів (Б. Ананьєва, А. Ковальова, Л. Уманського, І. Кона, Б. Ломова) щодо розробки теорії соціального управління як важливого джерела розвитку педагогіки дитячого колективу, його органів самоврядування: зворотній зв’язок, різноманіття, єдність управління і самоврядування, врахування саморегуляційних процесів та ін. дає можливість стверджувати, що існують можливості підвищення ефективності керівництва колективом школярів у трудових об’єднаннях. Тому встановлену вченими залежність між педагогічним керівництвом і дитячим колективом, самоврядуванням і самоорганізацією в ньому, що сприяє розвиткові дитячого колективу, створенню певного психологічного клімату, який позитивно впливає на становлення особистості школяра, взаємозбагачує учнів, покращує їх міжособистісні взаємини необхідно обов’язково враховувати при створенні трудового об’єднання.

Ефективне самоврядування в ТОШ на користь всім: школярі почувають себе повними господарями життя, вільно проявляють свої інтереси, потреби, побажання, почуття, поважливо ставляться до вихователя, свідомо обирають соціальні цінності. Педагог – організатор, вихователь отримує реальну можливість передавати учням організаційний досвід та навички організаторської майстерності; залучати учнів до само управлінської діяльності та надавати необхідну допомогу. Спостерігати за учнями, по мірі необхідності „коректувати” свої методи, засоби педагогічного впливу, керувати і взаємодіяти як з колективом, так і з окремою особистістю у відповідності з поставленими завданнями, аналізувати результати своєї роботи.

Головне завдання педагогів, всіх вихователів ТОШ – створити необхідні умови для самоорганізації, самодіяльності колективу з врахуванням ступені його розвитку, вікових особливостей, налагодженню морально-психологічного клімату в конкретному колективі. У ході дослідження встановлено, що діяльність різних видів трудових об’єднань дозволяють проявити можливості і схильності учнів до самостійності, творчості, ініціативи.

Практика трудової діяльності учнів у ТОШ свідчить що змагання, організоване на принципах самоврядування, виступає універсальним засобом стимулювання життєдіяльності об’єднання, спонукає до розвитку почуття відповідальності не лише за себе, але й за своїх товаришів, творчого ставлення до справи, високої дисциплінованості, взаємоповаги і старанності. Змагання повинно підпорядковуватися принципам гласності, порівняння результатів,

можливості повторення трудового досвіду, тому необхідно вдосконалювати організацію і підвищувати дієвість змагання, викорінювати шаблон і формалізм . Завдання керівників ТОШ, як свідчить аналіз передової педагогічної практики, в тому, щоб своєчасно підтримувати ініціативу учнів, педагогічно вірно його спрямовувати, стимулюючи таким чином, трудову і суспільну активність школярів.

Аналіз діяльності органів самоврядування у ТОШ при налагодженні змагання дозволяє стверджувати, що важливою його організаційно-педагогічною умовою є зрозумілість і близькість самої ідеї школярам. Змагання повинно організовуватись органами СВ одразу ж від початку роботи ТОШ, адже лише тоді, постійно зустрічаючись, члени об'єднання впливають на формування емоційно-психологічної єдності, сприяючи виникнення почуття „ми-колектив". Психологи стверджують, що співвідношення свого хоча і тимчасово створеного колективу з іншими спричинює єдність, подолання протиріч, конфліктів.

Одночасно у ході дослідження з'ясовано, що педагогічно правильна організації змагання передбачає вирішення цілого ряду завдань у діяльності органів СВ будь-якого трудового об'єднання. Це і визначення обов'язків для кожного учасника тимчасового трудового колективу та обєднання (бригади, ланки) загалом;педагогічно цілеспрямована змінюваність доручень (для підтримки інтересу до їх виконання), ускладнення вимог дло виконуваної роботи; регулярне підведення результатів змагання; налагодження чіткого обліку та контролю, обов'язкове враховування такого критерію, як „допомога один одному", що приводить до формування моральної поведінки, так званої ситуації „невимушеної примусовості" (Т. Коннікова), принципова оцінка колективом трудових справ і суспільної роботи, широка гласність.

При розробці умов змагання педагоги разом з органами СВ трудового об'єднання дотримуються диференціації залежно від рівня освітньої та трудової підготовки учнів, їх віку, статі, особливостей діяльності об'єднання: ТПВ, ТЗШ , УВБ, ШЛ, кооперативи, міні-ферми, тощо.

На основі аналізу вивчення передового досвіду діяльності СВ щодо організації змагання у трудових об'єднаннях школярів, сформульовано ряд вимог, як-то:

– не допускати в організації змагання формального підходу до збільшення масовості змагаючих, спрямовувати змагання на досягнення високих кінцевих результатів роботи;

– сприяти підвищенню виховної ролі змагання, його впливу на формування високих моральних рис школярів;

– використовувати виховні можливості СВ для організації змагання, підвищення його виховної та економічної ефективності.

На різних етапах розвитку ТОШ педагог створює умови для позитивного емоційного клімату, який в свою чергу впливає на результати праці, і на формування високої моральності у молодого покоління.

Поділяємо думку психолога А. Лутошкіна щодо емоційного клімату дитячого колективу, загальна активність в якому можлива лише за умови

такого колективу, який живе і діє повнокровно. Вона зникає там, де втрачений інтерес один до одного, де панує байдужість. Одночасно, науковець застерігає, щоб не захоплюватись безконтрольним включенням дитячого колективу в гострі змагальні ситуації з іншими коллективами. Це небезпечно, тому що короткочасний стрибок у розвитку колективу може привнести негативний педагогічний заряд. А це сприяє виникненню можливості розвитку групового егоїзму, атмосфери запоруки, протиставлення вузькогрупових інтересів інтересам всього колективу табору, школи, загальній справі. У практиці діяльності кращих ТОШ та їх органв СВ, як показало дослідження упродовж розвитку ідеї поєднання навчання, вихованням і продуктивної праці з активним залученням учнів до управляння своєю діяльністю паралельно відбувається оцінювання як діяльності об'єднання загалом, так і конкретно внеску кожної особистості.

Відомий психіатр В. Леві відзначав, що педагог по своїй об'єктивній функції – психотерапевт, тому що він бачить ставлення учнів один до одного і може впливати на всю систему відносин школярів. Виходячи з цього, здоровий психологічний клімат в ТОШ є важливою умовою нормального розвитку органів учнівського самоврядування, формування психічно-здорової і морально -активної особистості школяра.

Суспільно-трудову діяльність школярів необхідно будувати таким чином, щоб результати дій кожного були складовою частиною досягнення загальних результатів колективу. Лише така діяльність формує почуття відповідальності, колективізму, взаємодопомоги, задоволення успіхами.

Аналіз діяльності СВ у ТОШ дозволило виявити і сформулювати деякі положення, що сприяли в масовій практиці опануванню педагогами характерними особливостями налагодження ефективної діяльності, а саме:

– обов'язкове дотримання принципу демократичного централізму в роботі органів самоврядування;

– педагогічне керівництво повинно будуватися на принципі довіри, з врахуванням ступеня розвитку колективу і його органів самоврядування, виключивши підміну і зайву опіку;

– педагогічно грамотне сприяння розподілу громадських доручень у відповідності з інтересами і нахилами учнів, залучення до різноманітних видів діяльності на основі індивідуального підходу;

– чітке визначення сфер діяльності, повноважень, прав, відповідальності кожного органу самоврядування у ТОШ;

– забезпечення регулярної змінності, індивідуального підходу, що дозволяють значно підвищити активність, ініціативу і відповідальність кожного школяраа за доручену справу, уникнути причини, яка сприяє поділу на „начальників", „підлеглих", „активу", „пасиву";

– своєчасність і якість навчання членів органів самоврядування, застосування практичних методів: ділові ігри, аналіз проблемних ситуацій, що сприяють розширенню господарсько-економічних, виробничо-технологічних, правовох знань та оволодінню господарсько-економічними (складання договору, розробки умов змагання, визначення норм праці, вирахування

коефіцієнту трудової участі тощо), організаційно-виробничими (аналіз результату роботи, вироблення рішень на випадок несподіваних і невизначених ситуацій) уміннями;

– побудова роботи системи органів самоврядування на основі послідовності, організації регулярного контролю за виконанням прийнятих планів та рішень, довіри, участі в плануванні і суспільно – корисній діяльності, об'єднання всіх членів з урахуванням рівня розвитку колективу;

- створення умов для формування відповідального ставлення до дорученої справи шляхом виникнення ситуацій відповідальності за свою ділянку роботи (особиста), за роботу групи, її успіх (групова), за результат всієї роботи (колективна відповідальність);

– активне застосування моральних стимулів у розвитку трудової і громадської активності (виготовлення і вручення вимпелів, сувенірів з автографами видатних людей, фотографування біля прапора, об'єднання трудового колективу, оголошення подяки перед всіма членами ТОШ, надання права підняти прапор об'єднання на лінійці, написання листівок-подяк батькам: або на підприємство, де вони працюють, рішення загальних зборів ТОШ про право працювати з особистим клеймом якості, тощо):

- педагогічно грамотне стимулювання щодо оволодіння прогресивними формами господарювання (госпрозрахунок, бригадний підряд і т.д.) в колективі ТОШ для розвитку ініціативи, самостійності, творчості, відповідальності і дисципліни школярів;

– забезпечення нормального психологічного клімату в колективі ТОШ, що обумовлене навчанню школярів способам спілкування один з одним, членів органів СВ з членами об'єднання. Головне завдання педагогів – на основі своєчасної діагностики пропагувати успіх кожного члена ТОШ, змінивши позицію „невизнаних", „ізольованих" учнів шляхом переміни соціальних очікувань в колективі ровесників [4, 6, 60, 74, 101, 155, 288].

Дослідження дозволило стверджувати, що масова практика третього і частково четвертого етапів розвитку ТОШ виявила випадки, коли вчителі, вихователі не розуміли суті СВ із-за браку досвіду, знань, власної громадської позиції; не розмежовували функцій органів СВ і комсомольсько-піонерської організації; певній частині вчителів заважала інерція мислення.

Самоврядування виконує в ТОШ роль одночасно і педагогічного методу і педагогічного засобу співробітництва учителів і школярів по формуванню у останніх необхідних організаторських навичок, вмінь, вихованню волі, наполегливості в досягненні певної мети, відповідальності і дисципліни, працелюбства, активної життєвої позиції, колективізму.

Як показало дослідження, важливим інструментом педагогічної допомоги діяльності учнівського самоврядування у ТОШ є „педагогічна діагностика". Це стосується, насамперед, з'ясування формальних і неформальних лідерів, визначення рівня знань та вмінь, практичного досвіду громадської роботи у членів об'єднання, знайомство з їх мотивами та інтересами, що вплинули на бажання працювати в ТО, їх ставлення до різних видів праці, людей праці, товаришів тощо, а також потреби, можливості учнів, сформованість в них

певних якостей та почуттів. Таке вивчення потрібно проводити за допомогою різноманітних методів: бесід з класними керівниками, учнями, їх батьками, в ході спостережень за ставленням школярів до членів колективу об'єднання, диспутів на різноманітну цікаву для них тематику, тестування, анкетування і т. д.

Результати діагностики визначають завдання, які вирішуються в ТОШ за активної підтримки учнівського СВ. На цьому етапі відбувається весь комплекс організаційної роботи: формуються загони, вибираються органи СВ тощо. Педагог не втручається у справи ТОШ, на правах старшого порадника, наставника розуміє і поважає рішення і думку зборів, органів СВ. Лише в результаті клопіткого аналізу і конкретного визначення виховних завдань в конкретному дитячому колективі можлива творча, з самовіддачею, цікава, цілеспрямована робота педагога. В іншому – традиційний набір шаблонних заходів, що не впливає на становлення самодіяльного дитячого колективу, індивідуальний розвитку органів СВ у конкретному ТОШ.

Аналіз діяльності органів СВ підтверджує висновки науковців, що це один із найбільш дійових методів організації дитячого колективу [39, 60, 94] співпадає з результатами аналізу передової практики ТОШ упродовж століття. Кращі організатори ТОШ, педагоги-новатори розуміють і розглядають СВ як спосіб взаємопов'язаної діяльності учнів і вихователів, організації відносин, формування інтересів, потреб, мотивів, що реалізуються в процесі трудової, суспільної, спортивної і культурно-масової діяльності колективів об'єднання школярів і направлені на вирішення завдань виховання підлітків.

Відомо, що самопочуття школяра визначається рівнем взаємовідносин в колективі, тому важливим завданням виховання є регуляція відносин підлітка в дитячому колективі з органами СВ. Психологи стверджують, що лише позитивна оцінка створює в дітей почуття емоційного благополуччя і є необхідною умовою для нормального формування особистості. В протилежному випадку, особистість теж формується, але, як свідчать факти: це є асоціальне формування, без емоційного благополуччя. Педагогічна спадщина В. Сухомлинського повністю підтвердила це положення. Він зазначав, що „кожному підлітку хочеться бути особистістю. Намагання самоствердитися, стати особистістю, добитися суспільного визнання викликає у підлітка внутрішній злет духовних сил. Він відчуває потребу діяти" [261, с. 14].

Аналіз діяльності органів СВ у різних видах ТОШ упродовж століття дозволив зясувати важливу закономірність щодо залежності розвитку самоврядування і процесом самовиховання кожного члена коллективу. Розділяємо думку В. Литньова [127]. що ця залежність є позитивною щодо кінцевої мети СВ і відбувається динамічно шляхом проходження ряду послідовних стадій: перша стадія – *процесуально-ситуативна*, коли член колективу ще не встановлює зв'язку між вчинками та якостями; друга – *якісно-ситуативна,* якій властиво встановлення прямолінійних зв'язків між вчинками та якостями. Таким чином відбувається ототожнення відповідної якості щодо здійснення/нездійснення чи наявності/відсутності її; третя стадія – *якісно-статична*, для якої властиве руйнування прямолінійних формальних зв'язків

між вчинками і якостями. Причому якість особистості абстрагується вихованцем від конкретного вчинку, що "…призводить до відриву в свідомості суб'єкта його внутрішнього світу від безпосередньої практичної поведінки" [127, с. 62]. Четверта стадія – *якісно-динамічна*, за якою відбувається усвідомлення зв'язку між якостями особистості і його вчинками. Особливо це значимо при врахуванні профілактичного напряму діяльності ТОШ; п'ята – *якісно-перспективна*, коли кожен член трудового колективу оцінює себе не лише за якостями, що склалися, а й за потенційними можливостями розвитку особистості, враховує свої зусилля з самовиховання.

Акцентування на взаємозв'язку між органами СВ у ТОШ та процесом самовиховання кожного члена трудового об'єднання на четвертому етапі розвитку ТОШ невипадкове, адже 1972 – 1983 рр. – період своєрідного „містка" між стрімким кількісно-якісним показником залучення школярів до суспільно корисної, продуктивної праці через різноманітні види ТОШ на етапі „перебудови" та паростками демократизаційних викликів, усвідомлення себе як громадянина, підвищення ролі особистості в суспільстві. Прийняття радянської Конституції (1977) та використання ідей про розвиток соціалістичної демократії, зумовило нову редакцію Положення про учнівське самоврядування (1978). Учком став обов'язковим органом діяльності кожної школи попри функціонування в ній комсомольсько-піонерської організації, він активно пропагувався та насаджувався керівними освітянськими органами.

Аналіз діяльності СВ на шести етапах розвитку ТОШ згідно нашої класифікації співпадає із періодизацією розвитку ідей СВ в українському шкільництві, запропонованих Б. Набокою [155, с. 12]. Врахування спрямованості цілей освіти, змісту навчально-виховного процесу, характеру функцій учителя та учнів, демократичності, зв'язку освіти з національною культурою, застосування нових інформаційних технологій, системи управління освітою дало можливість автору визначити такі характерні періоди, співставлення яких зображено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Порівняльна періодизація розвитку ідей СВ і ТОШ

Період	**Періодизація за Б. Набокою**	**Періодизація ТОШ**
1 період	поч. .ХХ ст.- лютий 1917 р.	
2 період	1917-1931 рр.	1 етап: 20-30 роки ХХ ст.
3 період	1931-1958 рр.	2 етап: роки війни
4 період	1958-1978 рр.	3 етап: 1954-1972 рр.
5 період	1978-1991 рр.	4 етап: 1972-1983 рр.

6 період	1991-2000 рр.	5 етап: 1983-1991 рр.
7 період	прогнозований	6 етап: 1991- 2000 рр.

Проведений аналіз нормативно-законодавчих джерел розвитку освіти, рішень партійного (1986) з'їзду на п'ятому етапі розвитку ТОШ (1983-1991 рр**.)** засвідчив активізацію роботи органів СВ, необхідність підготовки молодого покоління до участі в управлінській діяльності на основі спадкоємності і взаємодії учнівських колективів. Процес обумовлювали наступні три фактори: розширення функцій соціалістичного управління, яке допомагало ефективній соціальній адаптації школярів у трудових колективах, якісному впливу на організацію всього навчально-виховного процесу; активізація СВ сприяє одночасно „роз'ясненню суті ідеологічної боротьби,…розкриттю істинної соціалістичної демократії" [231, с. 3] тому що, управляючи справами колективу , в учнів формуються вміння критично мислити, вони проникаються відповідальністю за справи не лише школи, міста, а і держави; третій фактор – соціально-економічний, пов'язаний з перебудовою суспільного виробництва.

В Основних напрямах економічного і соціального розвитку СРСР на 1986-1990 роки і на період до 2000 року вказувалося на неможливість ефективної роботи господарського механізму "без творчої участі трудових колективів в розробці і виконанні планів, у вирішенні питань життя підприємства". Зміни у виробничих відносинах, нові повноваження трудових колективів, гарантовані Законом про них, спонукали до пошуку нових шляхів удосконалення діяльності органів СВ: здійснюється спроба відродити комунарський рух, окреслюються перспективи демократизації шкільного життя, здійснюються спроби вкотре пов'язати ідеї начання, виховання з організацією продуктивної праці школярів, розширенням діяльності і можливостей ТОШ, відновленням кооперації та самоврядування.

Науково-педагогічний потенціал впродовж зазначеного часу визначився із основними принципами розвитку СВ: *принцип суспільно-політичної направленості* діяльності СВ відповідав лінії розвитку держави. Регламентувалася керівна роль комсомолу щодо самоврядної діяльності учнів. Вчені, зокрема, В. Коротов наголошував, що будь-яке протиставлення СВ комсомольській і піонерській організації "можуть принести велику шкоду вихованню суспільно-політичної активності школярів". Принцип *соціальної значимості діяльності* СВ передбачав визначення глобальності (конкретності) завдань, які потребували пошуку і вибору певних рішень. Існування *принципу самодіяльності і ініціативи* обумовлено сутністю самоврядної діяльності учнів, що передбачала розвиток самостійності в організації різновекторної діяльності; розширення повноважень і відповідальності органів СВ у процесі розвитку колективу; стимулювання самостійності і ініціативи, підтримки зі сторони членів педагогічного колективу рішень органів СВ. А. Макаренко зазначав з даного приводу, що: "Адміністрація, в тому числі і педагогічна, ні в якому разі

не повинна підмінювати органи самоврядування і самостійно вирішувати питання, якби навіть це рішення керівництва було вірним, або більш швидким" [136, с. 379]; *принцип взаємодії всіх органів самоврядування* в поєднанні з чітким розмежуванням їх функцій: внутрішньою (керівництво діяльністю свого колективу) і зовнішньою (встановлення зв'язків із іншими первинними колективами та з вищими органами). Важливою стороною взаємодії між органами СВ є спільна діяльність та субординаційні зв'язки. Визначався також *принцип неперервності і систематичності в діяльності органів СВ,* що означав включення учнів в управління колективом у процесі різновекторної діяльності на основі перспективного і поточного планування, визначення форм звітності. Важливим є також врахування *принципу професійної спрямованості діяльності органів СВ*, який обумовлювався завданнями переходу до загальної професійної освіти через налагодження взаємодії органів СВ учнівського і виробничого колективів у профорієнтаційній роботі, організації суспільно корисної праці, розширення кола завдань в процесі продуктивної праці на базі майстерень, цехах базових підприємств, МНВК [231, с. 11-16].

У ході дослідження дослідження з'ясовано, що динаміка розвитку структури органів самоврядування у трудових об'єднаннях залежна від: зрілості колективу, рівня взаємозв'язку педагогічного керівництва і органів СВ, прояву функціональних особливостей (цільових, соціально-психологічних, оперативних). Серед існуючих двох видів учнівського самоврядування: *безпосереднього і представницького* найбільш оптимальною за даними практики та результатами дослідження вважається остання. Загальні збори ТОШ обирають органи СВ, у комісара та інших членів штабу можуть бути заступники в залежності від числа членів ТОШ. Кількісний склад штабу визначають загальні збори об'єднання, але, загалом, з практики – не більше 11-15 чол. У залежності від чисельності членів ТО поділялося на загони, бригади, ланки, ділянки. Кожен загін мав штаб, на чолі з комісаром. У трудовому об'єднанні створювалася рада бригадирів, до якої входили бригадири всіх бригад об'єднання. При ній існував зазвичай штаб раціоналізаторів чи дослідництва. Така структура забезпечувала взаємодію штабу ТОШ: ради бригадирів, секторів по напрямах роботи з загонами, бригадами, що дозволяло знати стан реальних справ у ТОШ, регулювати взаємини, вчасно корегувати, а з іншого боку, кожен член ТОШ отримував можливість впливати на ситуацію у своєму трудовому колективі, проявляти ініціативу, вносити у справу свої думки , пропозиції.

Самоврядування найбільше відповідає потребам школярів середнього і старшого шкільного віку, які намагаються бути дорослішими, самостійнішими, самовиразитися, самоствердитися в очах однолітків, осягнути складні взаємовідносини між людьми. Саме участь в роботі органів самоврядування надає можливість школяреві відчути свою значимість як особистості і одночасно як індивідуальної "особистісної реальності" з її здатністю до активної внутрішньої детермінованої дії.

Всебічне вивчення ролі самоврядування на різних етапах розвитку ТОШ дозволило зробити висновок, що воно теж змінювалося згідно з соціально-

політичними викликами суспільства, виступаючи важливим системно-функціональним елементом трудової і професійної підготовки учнів, засобом співробітництва та ефективного соціального захисту через налагодження якісних взаємовідносин між педагогами і вихованцями.

2.3. Забезпечення профілактичної складової в діяльності трудових об'єднань школярів

Практичний досвід діяльності школи породив цінну форму виробничої, колективної, суспільно корисної праці – трудові об'єднання школярів, які дозволяють колективно вирішувати завдання гармонійного виховання учнівської молоді, попереджувати поведінкові вагання, скрутні життєві ситуації та прояви асоціальної поведінки.

Діяльність основних видів трудових об'єднань школярів – учнівські виробничі бригади, шкільні лісництва, шкільні ремонтні бригади, трудові загони старшокласників, табори праці та відпочинку та інші моделі, що виникли в результаті змін соціально-економічного розвитку суспільства розглядаються нами не як самоціль, а як процес цілеспрямованої соціалізації особистості, як найактивніша і ефективна форма виховання у школярів необхідних у нових ринкових умовах якостей особистості і як процес безпосередньої відповідальності особи за своє фізичне, психічне й духовне здоров'я, вироблення імунітету до негативних явищ середовища, профілактики і корекції асоціальної поведінки однолітків.

Визначені на основі аналізу педагогічних досліджень та архівних джерел, шість етапів розвитку ТОШ переконливо демонструють, що за кваліфікованої педагогічної інструментовки різноманітних видів діяльності; доцільно організованого дозвілля, що забезпечує єдність трудового і духовного життя учнів; пропаганди здорового способу життя; ініціативності і самостійності у поєднанні з самоврядними засадами колективної турботи про кожного і всіх загалом та врахуванні інтересів, схильностей, вікових особливостей школярів, відбувається цілеспрямоване формування і виховання особистості, підготовка свідомого соціального вибору свого життєвого шляху, забезпечується профілактика девіантної поведінки у неповнолітніх.

Наше дослідження вперше з'ясовує особливості впливу роботи різноманітних ТОШ на попередження негативних проявів поведінки неповнолітніх, забезпечення можливостей отримання школярами законних способів заробітку, утвердженням здорового способу життя, гарантування соціального захисту неповнолітніх. Такий підхід зумовлений двома причинами. *По-перше*, нелогічним нехтуванням в роки проголошення незалежності держави існування школи різноманітних ТОШ, які спільно з адміністрацією, трудовим колективом установи і педагогічним колективом освітнього закладу проводили заздалегідь сплановану, продуману, виважену щодо характерологічного розвитку підлітка-девіанта систему превентивних виховних заходів. "Превентивність має бути складовою будь-якої соціально-педагогічної дії, оскільки превентивний процес суттєво посилює позитивний потенціал суб'єктів взаємодії", – вважає В. Оржеховська [177, с. 234].

По-друге, молодим віком наукового статусу превентивної педагогіки. У 1985 році ЮНЕСКО запропонував термін «превентивна педагогіка» (превентивна освіта), а завдяки спільній праці з Департаментом превентивної освіти ЮНЕСКО у 1994 році термін "превентивний" з'явився в освітньому просторі України. Концепція превентивного виховання дітей і молоді України (1998 р.) "побудована на відмові від методологічної ортодоксальності і переході до новітніх гуманістичних психолого-педагогічних технологій, спрямованих на допомогу особистості у вирішенні нею як індивідуальних, так колективних проблем на основі соціально значущої системи цінностей" [106, с. 6].

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що превентивна діяльність завжди була предметом уваги дослідників. Словник основних термінів і понять з превентивного виховання розглядає превенцію – від лат. "Praventio" як процес попередження негативних явищ і станів особистості; тобто, превентивний - запобіжний, попереджувальний, охоронний, захисний. Проблема превентивності актуальна в усьому світі. ЮНЕСКО розглядає її як одну з пріоритетних проблем світової науки через систему різноманітних досліджень в галузі педагогіки, медицини, психології, права, соціології. Особливої гостроти вона набуває і в Україні внаслідок різкого зростання різноманітних деструктивних явищ у молодіжному середовищі, загострення соціально-економічних, психолого-педагогічних та медико-біологічних факторів, що викликають ріст негативних проявів у поведінці неповнолітніх.

Значний розрив між національною системою освіти і потребам ринку праці властивий сформованій економічній моделі країни. Попри декларації про перехід економіки до інноваційної моделі розвитку, вона ґрунтується на низькотехнологічних укладах і дешевій робочій силі, спричинює неадекватність освітніх уподобань молоді і визначаються не реальними потребами ринку праці та особистими схильностями учнівської молоді, а міркуваннями соціального характеру (насамперед - максимальне віддалення терміну виходу на ринок праці). Це спричинює ще два наслідки: низький попит на висококваліфікованих фахівців та зниження соціального престижу (за невеликим винятком) праці. Входження країни в ринкові відносини разом із позитивним сприяло розвиткові негативних соціальних тенденцій: зростання майнової нерівності спричинило поляризацію українського суспільства (за підрахунками вчених 1:40, в той час як в Росії 1:25, в Західних країнах 1:5), кризу свідомості, трансформації в системі ціннісних і моральних орієнтирів, комерціалізацію, всплеск різних форм деструктивної поведінки, розвій споживацької психології.

Непідготовленість школярів до умов ринку змінила сенс соціальних орієнтацій у бік пошуку шляхів "легких заробітків", властива *аномія* (психічний стан індивіда і суспільства, при якому порушено попередні ідеологічні основи, нормативні й ціннісні орієнтації, культурні норми людей, відсутня чітка регуляція поведінки індивідів, - зазначає соціально-педагогічний словник [255, с. 57]. Тобто підлітки втрачають відчуття часу, не мають необхідних знань, життєвих навиків, щоб зберегти індивідуальність і сформулювати ефективний і здоровий життєвий стиль. У цьому значенні

термін ввів Е. Дюркгейн) та *маргиналізація* масової свідомості і поведінки. Мова йде про відмову (*резігнацію*) значної частини підлітків від власних зусиль щодо відповідності викликам часу, необхідним для забезпечення високого рівня за рахунок навчання, праці, активної конкуренції, за місце у сфері виробництва, торгівлі, послуг [310, с.212].

Зазначимо, що в середині ХХ ст. для позначення юних злочинців, щоб не таврувати їх та одночасно виділити із основної маси дорослих, було введено термін "злочинність неповнолітніх". Дослідники питання сходяться на думці, що неповнолітні злочинці – це важковиховувані, педагогічно занедбані підлітки , які скоїли кримінальні злочини, порушили правові норми і направляються судом у колонії [126, с. 35]. У даному контексті знаковими є висновки із практики роботи колонії ім. Горького, комуни ім. Дзержинського щодо питань перевиховання і перековки характеру правопорушника, які успішно відбувалися за умови поєднання праці з повноцінною освітою. Тому не дивно, що А. Макаренко так наполегливо спонукав колоністів до навчання на робфаках, а у колонії ім. Дзержинського організував десятирічку. Вчений писав , що труд без освіти, що йде поряд,... не приносить виховної користі [133, с. 103].

Превентивне виховання за визначенням Б. Блума передбачає науково обґрунтовані та вчасно вжиті заходи, спрямовані на запобігання життєвим колізіям в окремих індивідів і групах ризику; збереження, підтримку та захист нормального рівня життя дітей й здоров'я людей; сприяння у досягненні поставленої мети та розкритті їхнього внутрішнього потенціалу (разом з профілактикою девіантності, викорінення джерел стресу і в самій людині і в оточенні тощо) [23, с. 369]. У спеціалізованих джерелах превентивну функцію називають також попереджувально-профілактичною, соціально-превентивною, часом використовують її частину як соціально-медичну функцію – "превентивне госпіталізування", "превентивне стимулювання".

Аналіз джерельної бази з проблеми дозволив проілюструвати ставлення до головних причин девіації в поведінці школярів історичними рамками розвитку суспільства: дореволюційні вчені – представники буржуазної педагогічної теорії старої Росії вважали (хоча термін трактувався як важковиховувані) це вродженою вадою до поганого. Радянські педагоги і психологи: П. Блонський, С. Шацький, Н. Крупська, А. Макаренко, Г. Фортунатов дотримувалися позиції – „немає порушників, є люди, що потрапили у безвихідь" (А. Макаренко). „Поведінка людини,– стверджував П. Блонський, – це мінливе явище й завдання наукової психології полягає в тому, щоб з'ясувати яким чином і від чого змінюється людська поведінка, чим і як це обумовлено" [21, с. 43].]. Поняття "важкі діти" виникло в педагогічній практиці і включало всі випадки відхилень у поведінці дитини. У 1929 році теоретичні основи цього явища обґрунтував Л. Виготський. Він визначив типи: важкі діти в масовій школі, важковиховувані діти у власному значенні слова (бездоглядні, правопорушники , педагогічно занедбані), психо- і невропатичні діти, розумово-відсталі, сліпі, глухонімі, логопати, психічно і фізично хворі [44, с. 137–149].

В. Сорока-Росинський правомірно зауважував, що „немає в житті нації більш небезпечного періоду, як епохи соціальних зрушень, як часу широкої декласації всіх верств суспільства: занадто швидкий і різкий перехід знизу вгору розбещує не тільки дикуна, який спивається й вимирає, зустрівшись з цивілізацією, але й кожну людину, що порвала зв'язок з рідним грунтом і колишніми своїми коренями, які лишилися і якими передавалася духовна міць суспільства, в якому він раніше жив і діяв" [56], як це і сталося внаслідок революціїї 1917 року.

Найбільша кількість правопорушень, згідно даних українських губернських комісій, припадала на неврожайні 1921–1922 роки – з 4291 правопорушень, неповнолітніми віком від 16 до 18 років було скоєно 1979, тобто 45%, причому 27 відсотків становили підлітки, звільнені з роботи [67, с. 73].

Необхідність розумного поєднання педагогічної допомоги різноманітним трудовим об'єднанням, що виникають з ініціативи самих школярів, вважала Н. Крупська великою перемогою, "добрими ліками від хуліганства. Ми можемо – і це в повній мірі залежить від нашої свідомості – вкрити країну повністю всю діловими гілками тимчасових дитячих об'єднань…Необхідно нам вчитися зв'язувати дитячу працю, допомагати їй" [268, с. 175–176]. У постанові II сесії ВЦВК XI скликання щодо заходів по народній освіті (1924) зазначалося як спосіб боротьби з бездоглядністю необхідність залучення дітей і підлітків у виробництво і використання всіх державних і господарських організацій для організації дитячої праці. У 1925 році РНК визначила за необхідне «наділити школи земельними наділами, не менше одної десятини» [66, с. 40–48]. Таким чином, праця виступала міцним профілактичним засобом бездоглядності і правопорушень і одночасно сприяла формуванню особистості.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни у загальній масі злочинів питома вага неповнолітніх поступово знизилася до 4-6%, то, починаючи з 1960 року ця частка безперервно зростає. У 1996 році підлітки віком 14-17 років складали 8 відсотків від загальної кількості населення України, однак ними скоєно чверть усіх злочинів [178, с. 3].

Дослідники 50-80-х років XX ст. проблеми девіації поведінки – М. Алемаскін, Л. Зюбін, А. Кочетов, І. Невський, А. Печеник та ін. вважають причинами: стосунки з оточуючими, в першу чергу, з батьками, вчителями, колективом. Згідно останніх досліджень вчених: В. Оржеховської, О. Пилипенка, Т. Міньковського, Л. Кондрашової, І. Козубовської, А. Білінського та ін. – це нездорова соціально-економічна ситуація в країні, криміногенність суспільства, неврівноваженість соціальних процесів і емоційної сфери життя і діяльності школярів [3, 18, 24, 26, 49, 83, 104, 127, 148, 177]. У Постанові „Про заходи по викоріненню бездоглядності серед неповнолітніх в Україні„ (січень 1964 р.) вперше називався прямий зв'язок між незадовільним трудовлаштуванням 15-17-річних і 80% злочинів, які скоюють неповнолітні, причому 70 відсотків чиниться ними у нетверезому стані [268].

.Розглядаючи превентивне виховання як цілісну систему підготовчих, випереджувальних і профілактичних дій для "приборкання" негативних впливів , звичок, рис характеру, проявів асоціальної поведінки підлітків, організації

догляду за їхньою життєдіяльністю, деякі дослідники визначальним положенням методики превентивного виховання вважають дослідження фізіології дітей, проникнення у їхніх внутрішній світ, вивчення психологічних особливостей впливу спадковості та середовища, виховання соціальної спрямованості поведінки школяра, створення підліткам незалежних психолого-педагогічних умов [126, с. 33]. Головне завдання превентивного виховання, як зазначається в Концепції є створення умов для формування позитивних якостей особистості в процесі різних видів трудової, навчальної, позашкільної та іншої діяльності, забезпечення соціально-психологічної діяльності, педагогічно зорієнтованої на протидію втягуванню дітей та молоді в негативні ситуації, надання комплексної психолого-педагогічної та медико-соціальної допомоги тим неповнолітнім, які її потребують; забезпечення адекватної соціальної реабілітації неповнолітніх, які вчинили протиправні дії чи зловживають психоактивними речовинами; стимулювання неповнолітніх до здорового способу життя; сприяння вироблення інтегрованих міждисциплінарних підходів до підготовки спеціалістів (педагогів, психологів, медиків, соціологів, юристів, соціальних працівників), навчанні батьків тощо; об'єднання зусиль різних суб'єктів превентивної роботи [106, с. 12].

Руйнація міжгалузевого підходу до здійснення трудового виховання підростаючого покоління; трудової підготовки і забезпечення зайнятості підлітків; повільне впровадження нових форм організації праці дітей, адекватних духу сучасних економічних умов, які стимулюють їх власну активність, підприємництво, що дозволяють їм на практиці залучатися до роботи в умовах ринку; зменшення мережі позашкільних закладів освіти; відсутність державної ідеології щодо "стратегічної сировини XXI ст. – ЗМІ" (О. Москаленко), яка формує загальносвідому думку, є методом організації та поведінки особистості; комерціалізація дозвілля – ось неповний перелік "досягнень", з якими українське шкільництво вступило в нове століття. Поділяємо думку О. Биковської щодо негативної "агресивної, антигуманної, антиморальної" ролі ЗМІ та рекламного впливу на особистість, які набирають обертів "паралельної школи" попри здійснювані раніше теле- і радіопередачі про "людей праці, трудові досягнення, результати змагання" [17, с. 28]. Це посилює антивиховну соціалізуючу функцію впливу на особистість школяра, націлюючи його на дармовий успіх, пасивну споживацьку позицію, безтурботність.

Альтернативою виходу із такого стану є участь учнів у різних видах ТОШ. Праця удосконалює молоду людину фізично, плекає її духовно. Трудова діяльність, крім формування відповідних навичок, наповнює дитячу душу відчуттям радості, щастя, сприяє відкриттю безмежно багатого світу думок. Саме в трудових об'єднаннях школяр проходить "практику" захисту від різноманітних шкідливих впливів за допомогою *реєструючого* (формування адекватного мислення та системи знань із безпеки життя, вмінь і навичок дотримання певних правил, здатності відповідати за свої дії, власні вчинки та їх наслідки) і *регулюючого* (керування своїми діями – дотримання типової моделі поведінки, що зберігає в умовах потенційної небезпеки здоров'я і життя

школяра*)* самоконтролю. Посилену трудову діяльність важковиховуваного учня в ТОШ можна розглядати як “профілактичну інтервенцію” (Л. Линник), суть якої полягає у зміненні ставлення до соціальної проблеми і «подолання притаманних її представникам суб’єктивних факторів (уявлень, поглядів, переконань, мотивів, звичок, інтересів, стереротипів поведінки, ціннісних орієнтацій, які ведуть до проблеми)” [126, с. 41].

Незалежна Україна знехтувала доброю традицією залучення учнів до трудового літа, роботою про озелененню та благоустрою територій навколо школи, масовим створенням учнівських виробничих бригад та загонів старшокласників на базі тепер знищених форм колективної власності чи на базі підприємств. Наприкінці ХХ століття в Херсонській, Сумській, Чернігівській, Донецькій, Запорізькій спостерігається тенденція до зменшення кількості навчально-дослідних ділянок, що посідають важливе місце в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи. К. Ушинський вважав, що праця, яка спрямована людиною на природу, водночас має зворотну дію на людину своєю внутрішньою, лише їй властивою силою, причому це відбувається незалежно від тих матеріальних цінностей, які створюються. І тільки ця внутрішня духовна, животворна сила праці є джерелом людської гідності, а разом з тим моральності й щастя. Значний внесок педагога в розробку теорії трудового виховання. Сформульовано важливий незмінний психологічний закон, за яким насолоди повинні врівноважуватися працею. Якщо праця не супроводить насолоди, то вони дуже швидко втрачають свою ціну і спустошують серце людини, відбираючи поступово в неї всі найкращі якості [289, с. 393].

Коли праця “пішла” зі школи, стала їй чужою, моментом скористалася вулиця. Актуально звучать сьогодні думки, висловлені С. Єфремовим, віце-президентом Всеукраїнської академії наук у “Щоденниках” (1923–1929 рр.): “ Ніколи ще не було стільки дітей на вулицях, як тепер. Цілі хмари, і все це хуліганить, безчинствує, росте, злодійкуючи, ні до чого путнього не привчаючись, не знаючи праці, а шукаючи тільки забавок та веселого життя. В школи не ходять або там нічого не роблять. Що буде з цього покоління, змалку розбещеного і розпаскудженого, і подумати страшно” [268, с. 116].

Створені різні ТО допомагають запобігти протиправним діям неповнолітніх. Як свідчить динаміка скоєння правопорушень і злочинів: їх пік припадає на 15–16 год. (збільшення проценту індивідуальних правопорушень на фоні вживання алкоголю), 19–20 год. – комплекс всіх видів протиправних дій обтяжений алкогольним станом, та 1 год. ночі, що свідчить про поганий сімейний контроль з боку батьків за підлітком. Дні тижня щодо зменшення кількості злочинів мають такий вигляд: Пт. – 20 відсотків, Нд. – 15, Сб. – 13, 5%, Пн., Вт., Чт., – по 13,3, Ср. – 11,5% [178, с. 10].

Вчені встановили, що сплески росту кількості правопорушень припадають на вересень, листопад, січень, березень, травень. Така “активність” різноманітних правопорушень пояснюється переходом життєдіяльності учня з одного середовища в інше: навчально-виховний період – вільний час, канікулярний час – час занять, вільний час – час сімейного спілкування. [104,

148, 178]. Внутрішніми передумовами асоціальних проявів виступають характерологічні особливості та рівень морально-етичних знань, умінь і навичок, що відображаються у спрямованості особистості. Наукова логіка організації соціально-педагогічної профілактики, стверджує Л. Линник, полягає у ранній коригувальній профілактиці характерологічних особливостей і сприяє зростанню вихованості, а це в свою чергу, стимулює підвищення вихованості, що пом'якшує характер девіантної поведінки [126, с. 115]. Функціонування будь-якого ТОШ саме в цей час – ШРБ, госпрозрахункового кооперативу, ШЛ, УВБ тощо відволікло б значну частину підлітків від аморального проведення вільного часу, допомогло б попередити правопорушення шляхом залучення учнів до корисної конкретної справи, яка морально і фінансово підвищила б статус школяра.

Не маючи змоги задовільнити потребу в *персоналізації*, тобто заявити про себе як про особистість (адже в очах вчителів, батьків лише успішність сприймається як аналог соціально позитивної діяльності), підлітки з поганими оцінками почувають себе неповноцінними. Проведений експеримент російськими педагогами щодо фіксації впродовж тижня звернень (вчителів, батьків, однокласників) на адресу конкретного учня дав вражаючі результати. Майже у 100% звертань дорослих до "проблемної" дитини були негативні оцінки на її адресу. Таким чином, дорослі виступають стосовно учня "обвинувачами", даючи зрозуміти школяреві, що він найгірший.

Тому педагоги, керівники трудового загону, бригади в МТЗ, об'єднанні допомагають звільнитися особливо проблемному школяреві "від прямих вимог і вказівок іззовні: "Ти повинен!", розблокувати свою активність, створюють перспективу й точку опори для самопізнання, самовизначення, самореалізації в умовах емоційного комфорту". Саме трудова діяльність в різних об'єднаннях сприяє виявленню професійних уподобань школяра, є єдиним шляхом, що не дозволяє потрапити в "пастку" асоціальної орієнтації, стає дієвим засобом корекції поведінки, про що свідчать чисельні дослідження. Позиція педагога в даному випадку полягає в захисті права школяра бути успішним; права на пошук, спробу і помилку, на захист своїх інтересів, і найголовніше – право школяра не вміти робити того, що вміють інші, але при цьому мати право на власну гідність. Ефективність такої соціально-педагогічної і одночасно профілактичної роботи буде вищою в разі, якщо об'єкт профілактичного впливу сам виступить суб'єктом профілактики [129].

У 1920-х роках видатний педагог С. Шацький, характеризуючи вплив вулиці, зазначав: "У чому найгірше, що дає вулиця? У безладності вражень, у неможливості одержати навички ґрунтовно що-небудь робити, міркувати, у створенні нестійких настроїв. Вулиця збуджує нерви, створює дикі характери, придушує гальмуючі центри й розумну волю. Але вона залучає швидким задоволенням дитячих інстинктів, цікавості, товариськості й могутньо діє на дитяче наслідування" [303, с. 267].

За даними Державного комітету України у справах сім'ї і молоді за підсумками 2000 року „Про становище сімей в Україні" з кожним роком молодшою і жорстокішою стає підліткова злочинність; алкоголізм і наркоманія

набувають загрозливих масштабів для суспільства. Якщо у 1990 році на обліку в кримінальній міліції у справах неповнолітніх перебували 20,7 тис. чол. 14-15-річних; та 33,1тис. 16-17-річних, причому 26,1 тис. чол. – це учні загальноосвітніх навчальних закладів, то в 1994 – відповідно: 25, 0 і 34,3 тис. чол., серед них школярів – 30,7 тис. чол. [додаток І.1]. Неповнолітніми та за їх участю лише в 1995 році було скоєно 41,6 тис. злочинів, кожен другий – тяжкий, причому 12,1 тис. (більше третини) з них навчалися в профтехучилищах або в загальноосвітніх школах [178, с. 190].

Вплив дитячої праці (розміри, умови, сфери прикладання), а головне – наслідків на здоров'я, фізичний і психічний розвиток дитини, на якість навчання і відвідування школи стає актуальним для України. Згідно підсумків вибіркового обстеження дитячої праці, у 1999 році (за рекомендаціями МОП) причиною роботи кожна друга дитина назвала бажання мати власні кошти, кожна третя – важке матеріальне становище сім'ї, і тільки 14% дітей спонукало до роботи прагнення набути професійний досвід. Щодо віку початку трудової діяльності, виявлена закономірність: раннє залучення до праці сприяє залишенню дитини на ринку праці. Так, серед дітей 13–14 років 66% склали діти, які почали працювати у віці з 7 до 12 років. А у віковій групі 15–17 близько половини – 46% почали працювати з більш раннього віку [209, с. 16]. Одночасно у 6% опитаних дітей тривалість робочого тижня перевищувала нормативи, встановлені для дорослих. Наднормативний робочий час – 42 год. на тиждень і більше спостерігався у вікових групах 10–14 і 13–14 років, серед підлітків 15–17 років (як хлопців, так і дівчат) 2% працювали понад 56 год. на тиждень, що призводить до надмірного навантаження і непередбачуваних наслідків для здоров'я дитини [209, с. 22]. Лише педагогічно організована праця є одночасно і добрими ліками проти негативних звичок підлітків, запорукою профілактики асоціальних вчинків.

Сьогодні актуальними є ціла низка ідей С. Шацького щодо включення підростаючого покоління у доросле життя. Він підкреслював "виховання – вміння вдивлятися, оцінювати, планувати, перевіряти, завойовувати собі місце в середовищі дорослих, які поки що не визнають дитини, організовувати для суспільної і будівничої роботи свої сили і досягати загальної мети спільними в реальних умовах – досить серйозне завдання школи" [303, с. 267]. Зауваги педагога щодо досягнення результативності роботи, чому "треба вчитися не на словах, а через практичну діяльність, в якій повинна бути чітко визначена лінія: задум – план – осмислення – процес – результат – аналіз" – алгоритм для сучасних педагогів в умовах реформування школи і трудового виховання зокрема.

В ряді досліджень (А. Білінський, А. Панченко, Т. Міньковський) попри констатацію причин і окреслення шляхів роботи з важковиховуваними учнями розглядається питання впливу праці як необхідної умови цілеспрямованого формування особистості [18, 148, 183]. В цьому плані представляє інтерес дослідження А. Панченко, який обґрунтував важливість трудової направленості особистості підлітка як засобу попередження і подолання соціально-педагогічної занедбаності підлітків [183, с. 65]. У системі виховного

впливу на школяра педагог стикається з таким явищем як важковиховуваність, адже бажання “самоствердитися і неуміння це зробити” (В. Сухомлинський), породжують відвертий протест, супротив вихованню, недовіру, неповагу, асоціативні прояви поведінки.

Госпрозрахункова діяльність важковиховуваних підлітків, стверджує А. Білінський, сприяє профілактиці правопорушень за умови удосконалення діяльності, яке дозволяє задовольнити матеріальні та духовні потреби, розвинути навички самоврядування, самоорганізації в період ринкових відносин, формуванню установки на здоровий спосіб життя [18, с. 5].

Одночасно в ТОШ закладається можливість повноцінної самореалізації особистості. “Самореалізація в ринкових умовах – це самоутвердження, самоповага, самовираження, економічний та соціальний статус безпеки, прагнення бути суспільно корисним, лідером, бути визнаним, поціновуваним, що відповідає соціально-економічним і індивідуально-психологічним домаганням індивіда”, - зазначає дослідник важковиховуваних дітей і підлітків А. Антонова-Турченко [11, с. 41].

Аналіз діяльності ТОШ на шести етапах розвитку дозволяє стверджувати, що трудовий колектив виконує охоронно-стабілізуючу і допомагаючу функцію розвитку особистості. Саме в ТОШ кожен учень мав можливість відчути ефект “зігріваючого сяяння успіху”, який спонукав до комунікабельності, співчуття до інших, бажання надавати допомогу і підтримку. Колектив ТОШ також виконував функцію “вирощування” культурного досвіду членів. Адже в процесі різної діяльності, стосунків школярі засвоюють накопичений досвід та розвивають особистісні якості, які сприяють виробленню нових цінностей, знаходженню нового сенсу у розвитку і самоактуалізації. „Ліками від нещастя” і найосновнішим засобом виховання вважав однодумець Макаренка англійський педагог О. Нілл – працю.

Виховання в колективі трактується сьогодні як “підгонка під стандарт”, пригнічення природи дитини, насильницьке виховання. Але виховання у співтоваристві було основою багатьох систем виховання, визнаних як гуманістичні, що позитивно впливало на розвиток індивідуальності: Я. Корчака, І. Вінекена, С. Френе, О. Нейла і т. д. Характерна риса цих виховних систем: вирішення протиріч між особистістю дитини і співтовариством. Системи були структуровані, в них функціонували органи СВ. До прикладу, загальні збори у О. Нейла, збори шкільного кооперативу у Френе, товариський суд у Я. Корчака, загальні збори і рада у А. Макаренка. Думка про те, що необхідним засобом розвитку особистості є співтовариство притаманна сучасним психологічним концепціям. Так, В. Франкл стверджує, що “…існування людини в повній мірі знаходить сенс лише в співтоваристві,.. значення співтовариства тримається на індивідуальності кожного члена, а значення особистості виникає із значення співтовариства” [293, с. 199].

Саме колектив, що є моделлю відносин у суспільстві, виступає “полем для отримання досвіду бути особистістю”. Макаренко неодноразово наголошував про права і активну позицію кожного члена колективу, бо він не “об’єкт виховного впливу, а його носій”. Праця створює умови для самовираження

підлітка, але, як зауважують Т. Міньковський, А Гузов, вона стихійно не сформує особистість молодої людини, її ціннісні орієнтації, потреби, мотиви праці і поведінки, “необхідна відповідна морально-психологічна атмосфера трудового колективу” [148, с.86].

Дослідження стверджує, що наслідком порушення ланцюгу: здоров’я – праця (соціально-економічні та інші чинники щодо дорослого населення не є предметом нашого дослідження) є результат сьогодення: в Україні за останні 15 років у 1,2 рази на 100 тис. населення зросла зареєстрована поширеність психічних розладів. Виходячи з того, що основними категоріями психології як науки є психіка і поведінка, можна констатувати про певний збій щодо розвитку молодої людини, порушення „можливості орієнтуватися організму в навколишньому світі,... в динамічних умовах сьогодення” [50, с. 14] в результаті відсторонення від процесу праці. Одночасно, нам імпонує система психологічної підготовки до праці В. Сухомлинського і його думка, висловлена в статті “Гармонія трьох начал”, що “відсутність розумної праці так само як і бездумне завантаження людини будь-якою фізичною працею – щоб тільки не допустити неробства, – однаково згубні для розвитку дітей”.

Історія становлення і розвитку ТОШ свідчить про значні досягнення у вихованні учнів через залучення їх до різних трудових колективів. До прикладу , лише на території Донецької області у 1965 році працювали 276 ТВП, що охоплювали 28123 дітей, 102 сільськогосподарські бригади із 4140 членами, 468 ремонтних будівельних бригад на 8890 учнів. Охоплено працею було і 1300 важковиховуваних учнів. Порушень правил внутрішнього розпорядку не було. Школярі активно включилися в роботу та відпочинок: брали участь в спортивних змаганнях, ініціювали проведення тематичних днів здоров’я, ряду конкурсів художньої самодіяльності [267, с. 237]. Обґрунтована форма організації, облік і оплата праці членів різних ТОШ забезпечують ефективність процесу трудового виховання. Саме в них на практиці реалізовувались настанови А. Макаренко щодо спільної праці дітей важковиховуваних і нормальних, оскільки „дітей варто привчати до суспільства різноманітних людей. Діти повинні знати і вміти знаходити розуміння з людьми і вміти опиратися різним обставинам”, - зазначав у роботі “Трудове виховання”.

Соціально значуща діяльність підлітків в різноманітних ТОШ допомагає останнім встановити життєві цілі, навчитися робити вибір, приймати оптимальні рішення щодо збереження свого здоров’я у різних життєвих ситуаціях, реалізувати свої задуми, Я-концепцію особистості. Перебуваючи в певному соціальному і матеріальному середовищі, взаємодіючи з людьми і природою, беручи участь у виробництві, людина проявляє себе як складна самокерована система. Основу внутрішнього саморегулюючого механізму її представляють чотири інтегральні групи якостей (психогенні фактори розвитку): потреби, здібності, спрямованість, Я-концепція. Остання являє собою систему уявлень людини про себе, що слугує основою її поведінки. Як інтегральне поняття, Я-концепція включає в себе цілу низку якостей, що характеризують в людині „самость”: самооцінка, самоповага, самовпевненість, самостійність тощо, і визначають найважливішу характеристику процесу

самоуправління особистості – рівень її домагань, тобто уявлення про те, яке вона заслуговує „місце” серед людей.

Добрим *інтеграційним та профілактичним* напрямом роботи ТОШ слугувала практика спільних трудових колективів студентів та старшокласників , що була особливо плідною в 70-80-і рр. XX ст. Вважаємо, доцільним, зважаючи на проведення І Всеукраїнського зльоту ТОШ (вересень 2012), відновлення практики діяльності таких загонів в умовах перебудови освітнього процесу України. Видається позитивним наслідуванню участь у трудовому літі 2000 року 8 тис. студентів та старшокласників Луганщини, які працювали у складі понад 200 загонів (184 – в області, 38 – в інших регіонах Криму: Бахчисарай, Сімферополь, Джанкой).

Дослідженням доведено, що саме в ТОШ якби „проектувалася” на основі паралельного педвпливу, відповідальної залежності, єдності вимоги і поваги виходи із екстремальних ситуацій, попереджувалися асоціативні прояви поведінки через систему соціально значимої діяльності, забезпечувалася стабільність поведінки неповнолітнього в нових умовах життя і діяльності. Не останню роль відігравали засвоєння школярами практичної суті госпрозрахунку , економічного стимулювання, морального і матеріального заохочення, що сприяло самоствердженню та не бажанню шукати можливостей добитися успіху в асоціальній діяльності.

Таким чином, у діяльності різноманітних ТОШ тісно переплітались всі напрями роботи: *ціннісний, орієнтаційний, операційний, інтеграційний, профілактичний*, що забезпечувало процес становлення особистості шляхом її продуктивної і значимої роботи, спілкування, розвитку самосвідомості, засвоєння соціального досвіду.

2.4. Підготовка педагогів до організації роботи трудових об’єднань школярів

Згідно з прогнозами ситуаційно-економічного розвитку українського суспільства і вимог ринкової економіки випускники одиннадцятирічної середньої школи повинні володіти компетентностями, знаннями і вміннями, притаманними світовому рівню освіти. Серед них для нашого дослідження визначимо найголовніші: комунікативна та інформаційна компетентність; професійна компетентність; здатність самостійно планувати свою діяльність; уміння самостійно приймати рішення і нести відповідальність за результати своєї діяльності; уміння працювати в групі; володіння корпоративною культурою; мобільність; уміння брати участь в управлінні; уміння дотримуватися здорового способу життя, включаючи культуру поведінки, харчування, особистої гігієни; здатність до самостійного аналізу життєвих реалій, прийняття відповідальних рішень [75, с. 27].

Виховання молодої людини нової економічної культури підпорядковується концепції „економічної людини”, котра отримала свій розвиток у працях класиків політичної економіки (починаючи із А. Сміта). В її основі – визначальна роль власного інтересу особистості як мотиву економічної дії, раціоналізм, заповзятливість, готовність до відповідального ризику. У нових економічних умовах посилюється виховання таких рис, як ощадливість,

діловитість, підприємливість, сумлінність, формування почуття господаря. У розвинених країнах державні органи визначають пріоритети успішності в певному виді діяльності.

Так, Адміністрація малого бізнесу (США) вважає, що у ринкових умовах необхідно мати 5 найважливіших рис: вміння змусити працювати; вміння думати; вміння будувати стосунки з людьми; комунікабельність; знання техніки і технологій. Одночасно дослідники Джексон Грейсон-молодший та Карла О'Днелл в роботі „Американский менеджмент на пороге XXI века" серед найважливіших чинників конкурентноздатності Японії зазначають: неперервність освіти, мотивацію, здатність перебудовуватися, меншу гостроту конфліктів у суспільстві, увагу до продуктивності праці та її якості [253, с. 25].

Ринкові умови спричинили зміни організаційної структури ТОШ (детально П.2.1 дослідження), що обумовили визначення особливостей роботи закладів середньої освіти „як цілісних соціальних утворень, які мають спеціальну структуру і виконують специфічні функції в суспільстві: навчання, виховання та розвитку підростаючої особистості" [Л. Карамушка, с. 235].

Загальноосвітні навчальні заклади як і позашкільні навчальні заклади, на базі яких створюються чи функціонують різні види ТОШ, повинні бути відкритими системами, що постійно враховують мінливість соціально-економічних змін оточуючого середовища;

- вони мають швидко адаптуватися до нових підходів у суспільному розвитку та трансформувати їх у новий зміст навчання, виховання, нові освітні та інформаційні технології, стратегії взаємодії між учасниками управлінського та навчально-виховного процесу, нові психологічні характеристики учасників взаємодії;

- з метою розвитку у відповідності до соціальних змін, члени педагогічних колективів повинні постійно навчатися, тобто характеризуватися: „стратегічним мисленням та баченням майбутнього; сильною корпоративною культурою; командним принципом роботи та вільним обміном інформації" [95, с. 51].

Одночасно питання підготовки кадрів, які б могли здійснювати трудове виховання школярів шляхом залучення останніх до роботи у різноманітних трудових коллективах має періоди розвитку. На жаль, сьогодні спостерігається зниження авторитету трудового навчання і виховання, що викликає певну напругу серед учнівської молоді, спричинює криміналізацію суспільства, молодшання віку злочинності на базі матеріального розшарування, існування найманої дитячої праці, збільшення кількості поведінкових девіацій, спотворення цінності самої праці.

Загалом проблемі педагогічного керування процесом трудового навчання учнів приділялася увага з часу становлення школи як трудової. Кадрове питання у часі після жовтневого перевороту вирішувалася по-різному: до практичного навчання впродовж 2-3 років додавалася на останньому році практика, що викликало протест у педагогів-практиків. Н. Крупська теж вважала, що таким чином студент ізолюється від життя. С. Шацький наголошував на системі педагогічної підготовки із розрахунку 5% від всього

навчального часу із збільшенням часу на старших курсах. „Повинно бути намагання спробувати свої сили і перевірити ті ідеї, які утворюються в спеціальній атмосфері курсів" – зауважував він у доповіді „Організація педагогічної практики в закладах народної освіти".

Розвиваючи ідеї С. Шацького, П. Блонський писав, що „педагогіці неможливо навчити лише по лекціям і книгам – необхідна практика, але не копірка (така практика вбивча), а творча і свідома" [22, с. 163]. Вихователь, – зауважує А. Макаренко, „повинен уміти організувати, ходити, жартувати, бути веселим, сердитим", „повинен бути активно діючим організмом" [138, с. 162–163]. Розвій педагогічних практик, що властивий для вищої школи радянського періоду, були доброю репетицією самостійності у педагогічній діяльності. „Непримиримість до лінощів, неробства, недбайливості, пустого проводження часу, марнотратства, байдужості – одна з чудових рис педагогічної майстерності вчителя", – наголошував В. Сухомлинський у „Розмові з молодим директором школи".

Робота в різних тимчасових об'єднаннях (ТПВ, екологічні, туристські та інші табори, пришкільні ділянки, ШЛ, УВБ, практика при СЮН, будинках творчості, СЮТ, кімнатах при ЖЕКах тощо) надавала можливість педагогу створювати і реалізовувати спільні, загальні виховні функції – компенсації, актуалізації, інтеграції і інтенсифікації впливу, додаткової освіти.

Формою підготовки педагогів до трудового виховання учнів у 20-30-х роках XX ст. слугували педагогічні курси. На основі доповіді О. Музиченка був підготовлений „Проект влаштування на Україні літніх курсів для підготовки вчителів єдиної трудової школи при Наркомосі". Впродовж 5 тижнів програма передбачала ознайомлення: із історією труда у зв'язку з історією культури (10 лекц.); еволюцією знарядь труда (праці) (4); теорією і практикою трудової школи I ступеню (описання плану роботи і методів, окремо міської і сільської школи – 20); по 18 лекцій надавалося при вивченні практичних робіт по ліпінню; ремісництву; на землі і пасіці; екскурсіям в природу і майстерні відводилося 20 годин (булочну, лісну, овочеву, кравцю, шевцю, ковалю, палітурну, каменярну, красильну, фабричну і т.д.); практичним екскурсіям в соціальні „ячейки" (власть, суд, лікарню, пожарну, базар, кооперацийна крамниця) – 5; трудовим принципам різного оточення на Україні (природа, побут), народний календар, звичаї, обряди, виробництво (16); по 8 годин надавалось на соціальне виховання і ознайомлення з трудовими принципами в прикладенні до знань рідного краю та гуманітарні предмети; на природознавство – 19 годин; математичні предмети – 6; складання шкільного музею – 4 [277, с. 12-13].

Одночасно розвиток трудового навчання здійснювався згідно двох планів: пристосування до концепції освіти, побудованої на індивідуалізації школи (Дальтон-план, метод проектів тощо) і переносу трудового навчання на виробництво. Наркомос активно пропагував прикріплення шкіл до виробництва , колгоспів, радгоспів (детальніше П.1.1 дослідження), керуючись наступними методами трудового навчання:

– методи індивідуального і групового пошуку вирішення практичних

задач на основі трудового комплексу (школярів навчали правил догляду за посівами, ремонтувати і виготовлювали с/г інвентар, поступово, таким чином, вони долучалися до співпраці з дорослими, отримували життєвий досвід і навички);

– метод трансформації колективного досвіду в індивідуальний відбувався при роботі учнів у бригадах, ланках, коли необхідний пошук вирішення завдань за допомогою колективу і врахування власного досвіду;

– метод переносу діяльності з одного виду на інший;

– метод регістрації і обліку роботи на карточках;

– ячейковий метод при розподілі праці, що сприяв розвитку в школярів взаємодопомоги, умінню працювати в колективі, координувати свою діяльність з роботою товаришів [38, 77, 277].

Постанова колегії Наркомосу „Про реорганізацію системи педагогічної освіти" (1930) сприяла відкриттю індустріальних технікумів для підготовки інструкторів з виробничого навчання та викладачів ручної праці. Впродовж короткого часу (до 1937 – постанови про відміну праці в школі - конкретно в П. 1.1. дослідження) більше уваги приділялося трудовому навчанню учнів так і практичній підготовці майбутнього вчителя, що здійснювалось на базі спеціальних чотирьох інструкторсько-педагогічних технікумів: Києва, Дніпропетровська, Запоріжжя і Харкова.

А. Макаренко висловлює актуальну і для сьогодення думку: праця, дисципліна, побут, освітня робота, майбутнє вихованця і вихователя – все це має бути розташоване по лінії економічного прогресу виховного заходу з урахуванням центрального чинника – економічної програми країни. Особливо це визначилося на другому етапі розвитку ТОШ, коли робилися практичні кроки до повернення уроків трудового навчання та розвитку діяльності трудових об'єднань заради перемоги над ворогом (ТЗ школярів, спеціалізовані УВБ, НВК, спільні бригади виробничників та школярів, міжшкільний трудовий табір РББ).

Соціально-економічна ситуація в країні на третьому етапі розвитку ТОШ, проголосивши курс на політехнічне навчання в середній школі, фактично створила видимість реформи (В. Вихрущ, Н. Слюсаренко, В, Мадзігон) щодо широкого розгортання трудової підготовки і виховання учнів, налагодженню продуктивної праці, але одночасно дала старт „літній трудовій чверті" (1973), активізації республіканських конкурсів, підвищення якості роботи сільської школи, змагальності (детальніше П.1.3. дослідження).

Початок демократичних перетворень кінця XX ст. засвідчив не лише досягнення, а й окреслив ряд недоліків у системі сучасної трудової підготовки і виховання учнів. Зокрема, привертають увагу факти розвалу матеріально-технічної бази навчання, самоусунення підприємств від шкіл, а вчителів – від проблем трудового виховання (С. Дем'янчук); відсутності методичного забезпечення технічної творчості учнів (Д. Тхоржевський). Важливо узаконити трудову підготовку учнів у всіх типах шкіл (В. Туташинський), підвищити рівень формування у сільських школярів культури господаря землі (В. Моцак). Турбують педагогів і вчених недостатня політехнічна озброєність школярів (В.

Мадзігон); несформованість фундаментальних понять з технікознавства (Й. Гушулєй); відсутність позакласної роботи з трудового виховання шкільної молоді (Л. Манорик, В. Вербицький). Проблемі удосконалення професійної підготовки вчителя присвячені дослідження Д. Тжоржевського, Л. Нечипоренко , В. Назаренко, І. Калиновського. Школа потребує передусім грамотного, ініціативного педагога, педагога-дослідника, що формує „особистість доступними йому засобами – предметом, його історією, методикою, організацією, дослідницьким підходом до науки, учнів, класу, колективу" [10, с . 102].

Серед основних критеріїв успішного функціонування системи трудової підготовки учнів в умовах сьогодення, на думку В. Вихруща, є багатоваріантність навчальних планів і програм; державна система підготовки вчителів трудового навчання та науково-методичний супровід діяльності вчителів і учнів [33, с. 37-38]. Вирішення питання щодо державної підтримки діяльності ТОШ може вплинути на процес соціалізації молоді, знизити соціальне напруження в суспільстві (безробіття, наявність незаконних форм найманої праці, розвій девіацій: алкоголізм, куріння, наркоманія, статеві збочення, злочини).

Необхідною умовою відбору компонентів змісту навчання педагогів з підготовки до організації роботи в ТОШ є органічне поєднання моделі структури особистості, її компетенцій з структурою педагогічної діяльності. Безперечними складовими змісту спецкурсу повинні бути: знаннєва складова, що забезпечує відбір необхідної інформації з урахуванням нормативної бази і регіональних умов діяльності закладу освіти; діяльнісна складова, яка вимагає використання сучасних активних і інтерактивних методів щодо залучення учнів до діяльності в різних видах ТОШ, сприяє набуттю ними відповідних необхідних життєвих навичок, особистісного досвіду [9].

Керуючись висновками досліджень В. Беспалька, Б. Гершунського, І. Андрощук, М. Піддячого та інших можна виокремити наступні вимоги до структурування змісту спецкурсу:

-зміст повинен бути структурованим, виходячи із логіки побудови системи виховної роботи в ТОШ. Насамперед, він повинен відображати загальні теоретичні основи діяльності, передбачати перелік знань та вмінь, якими повинен оволодіти педагог при організації діяльності ТОШ;

-- зміст навчального матеріалу будується з урахуванням синергетичного підходу, причому теоретичні положення відображають сучасні підходи, концептуальні засади процесу виховання особистості; у відборі змісту необхідно орієнтуватися на формування у студентів наукового світогляду, творчого мислення, розвиток головних складових професійної педагогічної майстерності [9, с. 93];

- зміст передбачає взаємозв'язок виховної роботи із функціями соціального планування: забезпечення працездатності колективу, всебічного і гармонійного розвитку людини, включаючи виховання соціально активної особистості [196, с.168].

Удосконалення підготовки педагога до роботи в ТОШ базується на єдності і взаємозв'язку всіх предметів загальноосвітнього, психолого-педагогічного та методичного спрямування, досвіду педагогічних практик, НДР та практичному засвоєнню активних форм і методів роботи. Ефективність засвоєння пропонованого, на думку науковців, залежне від:

- посиленого зв'язку між лекційними, практичними і семінарськими заняттями в процесі викладання психолого-педагогічних, суспільно-політичних , спеціальних предметів;
- оволодіння на практичних і семінарських заняттях технологіями і методиками моделювання і проектування активної „моделі успішної людини на основі ціннісно-нормативного базису" [130, с 15], формування відповідальності за „освоєння технологій соціального успіху та суспільної співпраці", життя за законами колективу і особистості [120, с. 6];
- оволодіння студентами чи слухачами ІППО технологіями "педагогічної підтримки" з її складовими: тактика "захисту", "допомоги", "сприяння", "взаємодії" як основи "соціально-педагогічної реанімації" особливо проблемних дітей через організацію суспільно значимої трудової діяльності [45];
- усвідомлення і використання в процесі діяльності методичного арсеналу особистісно-орієнтованого підходу, який за твердженням Є. Бондаревської складають форми, методи і прийоми, що відповідають вимогам: діалогічності, діяльнісно-творчого характеру, "надання учням необхідного простору свободи для прийняття самостійного рішення, творчості, вибору змісту і способу навчання і поведінки", діагностики і самодіагностики;
- широкого включення слухачів до активної предметно-перетворюючої діяльності, наближеної до вирішення реальних проблем організації виробництва;
- глибокого осмислення і творчого використання вітчизняного досвіду і практики трудового виховання, становлення громадянина через різнопланову діяльність ТОШ.

Інтегрований спецкурс „Особливості діяльності ТОШ у сучасних ринкових умовах" може поєднувати на основі методичного арсеналу особистісно-орієнтований, компетентнісний підходи з урахуванням рекомендацій щодо боротьби із поширенням незаконних форм дитячої праці. Програма складається з трьох основних компонентів: цільового; змістового; методичного, що включає перелік основних вимог щодо знань, умінь і навичок. Таким чином, програма спецкурсу „…поєднує змістову і процесуальну сторону навчання і виховання, окреслює етапи просування до поставленої мети, визначає очікуваний результат" [229, с. 234].

Підготовка педагогів до здійснення роботи в ТОШ може проводитися шляхом поєднання різних форм, вибір яких залежить від мети, завдань, місця і часу проведення, технологічного забезпечення. Оскільки форма відповідно до змісту визначається як упорядкованість його внутрішнього зв'язку і порядку, тому науковці визначають організаційну форму навчання як спеціальну конструкцію навчально-виховного процесу, характер якої залежить від змісту,

методів, прийомів, засобів, видів діяльності [120].

Організаційними формами реалізації програми підготовки педагога до роботи в ТОШ можуть бути:

– спецсемінар (спецкурс), що читається на *базі вищих навчальних закладів* системи Міністерства освіти і науки України для студентів ВНЗ всіх спеціальностей в рамках курсів із загальної педагогіки, історії педагогіки, історії України, методики трудового навчання тощо;

– організація практично-лабораторного курсу на базі популярних у 70-90-х роках XX століття *факультетів громадських професій* (ФГП), відродження яких у XXI ст. буде на користь як педагогам так і студентам [149, 155, 90, 252]. Отримання "другої" освіти студентами: керівника культурно-масової роботи, організатора літньої праці і відпочинку школярів тощо стосується практики такого нововведення на базі Пензенського, Московського педвузів, Ленінградського сільськогосподарського інституту, досвід яких був позитивно схвалений і узагальнений у 1962 році. Ряд постанов, робота Всесоюзної Ради з питань діяльності ФГП, перелік відділень (від 2 до 15) сприяли визначенню головного завдання ФГП – набуття певних знань, вмінь з організації трудового літа школярів, масово-політичної, культурно-освітньої, спортивної, туристсько-краєзнавчої роботи, керування колективами художньої самодіяльності, технічними та іншими гуртками. Починаючи із 1977 року (до 90-х років) більше 300 тисяч студентів лише в Росії пройшли школу літнього трудового семестру у складі УВБ, ТПВ. Теоретичні дослідження практико-організаційної та методичної роботи свідчать, що освоєння громадської професії студентами сприяє налагодженню індивідуальних контактів у площині: вчитель-учень, збагачує його реалістичними установками, цінним досвідом набуття професійної адаптації, підвищенню соціального статусу студента.

– включення курсу до системи занять інститутів післядипломної педагогічної освіти з метою підвищення професійно-педагогічної компетентності їх як вихователів. Програма розрахована для вчителів трудового навчання і технології, природничого і гуманітарного напрямів, фізичної культури, психологів, класних керівників, заступників директорів з навчально-виховної роботи, директорів ЗНЗ України;

– використання можливостей методичної роботи в ЗНЗ як єдиної системи неперервної освіти педагогічних кадрів, що базується на досягненнях науки з врахуваннях кращих надбань минулого та передового досвіду, спрямованих на підвищення педагогічної майстерності, професійного зростання вчителя. Таким чином, методичну роботу в школі можна розглядати як діяльність, за допомогою якої педагогічний колектив має можливість „привести систему освітніх і виховних послуг у відповідність до запитів держави і суспільства" [236, с. 158].

- реалізація програми з метою удосконалення професійної майстерності вихователів ТОШ (керівник, вихователь, музичний працівник, психолог, інструктор з фізичного виховання, методист) може відбуватися у наступних формах: *дистанційн*і (*очно-заочні курси)* на базі школи (шкіл) чи міського, обласного, районного еколого-натуралістичного центру, Будинку школярів;

лабораторія творчо працюючих вчителів, які мають досвід роботи в ТОШ; *майстер-клас*. Створенню атмосфери партнерства і взаємодії сприяє андрогогічна модель курсової підготовки (внутрішньокорпоративне навчання), суть якої полягає в засвоєнні нового через взаємодію з партнером-слухачем. Такі курси бажано проводити на означеній вище базі в період з 1 листопада до 1 квітня. Л*абораторія творчо працюючих вчителів* створюється на основі добровільного об'єднання кваліфікованих педагогів-практиків, які мають досвід роботи в ТОШ і спільні професійні інтереси. Особливості роботи лабораторії відображаються у спеціальному положенні.

У роботі предметних методичних об'єднань ефективність застосування *майстер-класів* отримало схвальність, оскільки його разова форма дозволяє розкрити яскраві риси і індивідуальний творчий стиль педагогічної діяльності. Слухачі під керівництвом вчителя-майстра, проектуюючи моделі різних видів ТОШ, залучають учнів до створення власних ефективних проектів діяльності трудового коллективу. Всі форми організації навчального процесу мають певну мету.

- *відновлення практики семінарів* як ефектиивної форми просвіти вчителів трудового і виробничого навчання, що було властиво школі у 50-70-х роках XX століття. Вони можуть проходити у формі педагогічних читань, як це вперше було організовано в м. Хмельницькому у 1959 році з питань виховання у школярів комуністичного ставлення до праці. У них взяли участь понад 500 представників педагогічної громадськості республіки, комсомольських працівників, піонервожатих шкіл, науковців НДІ, обласних інститутів удосконалення кваліфікації вчителів. Програма читань – це пошук і можливості застосування наукових порад з трудового виховання школярів, обмін не лише знаннями а й досвідом організації роботим, огляд виставок, участь в конкурсах, зустрічі з керівниками УВБ Хмельницької області. Семінари можуть організовуватися за різними напрямами і з різним колом фахівців: вчителями, методистами екологічних станцій, представниками соціально орієнтованого бізнесу, фермерами тощо.

Керуючись положеннями про різноманітні види ТОШ: УВБ, ТПВ, ШЛ, ТЗС, науковці розробляли програми підвищення ефективності роботи педагогів-керівників трудових об'єднань. Так, дослідник В. Оржеховська подає структуровану програму підготовки організаторів ТВП. Зміст підготовки складається із чотирьох блоків: підготовка керівників; вихователів ТПВ; підготовка інструкторів по фізкультурі ТПВ старшокласників і музичних керівників (акомпаніаторів). До прикладу, тема „Організаційні основи діяльності трудових об'єднань школярів" викладається автором через з'ясування нормативної бази і функціональних обов'язків керівника ТПВ, умов організації змагання в ТОШ, особливостей налагодження самоврядних засад у об'єднаннях. Окремо розглядається тема „Організація виробничої діяльності школярів, забезпечення правил безпечної роботи", в якій автор на основі багаторічного досвіду організації роботи ТОШ пропонує ознайомлення із особливостями складання трудового договору між школою і підприємством щодо виконання учнями різних видів робіт; поняттями „нормування", „облік і

контроль", „техніка безпечної праці" [175, с. 77-81].

Для створення оптимальних умов життєдіяльності об'єднань А. Кірпічнік пропонує створення психологічної служби на базі ТПВ, УВБ, яку очолює представник педагогічного інституту. До складу входять 1-2 студенти-старшокурсники, що забезпечують психологічну складову виховання. Головним завданням такої служби є виконання ряду функцій: *психологічної діагностики* – вивчення особливостей і стану членів ТОШ; *прогностики* – оцінювання можливої динаміки явищ, ситуацій; *функції психотерапії* – регулювання конфліктних ситуацій. На основі діагностики, яка дозволяє з'ясувати особливості взаємин у загоні, ланці, бригаді, об'єднанні; самопочуття особистості і її позицію у системі колективних відносин; здійснюється прогнозування "як свідоме конструювання різноманітних сторін життя", проектується емоційні стан серед членів ТОШ, формуються міжособистісні відносини [98, с. 67]. Загалом діяльність психологічної служби підвищує працездатність колективу і особистості, оптимізує керування трудовим об'єднанням, сприяє ефективному вирішенню як виробничих, так і виховних завдань

Відносна автономність ТОШ, що властива йому як тимчасовому колективу, об'єктивно створює певні вимоги до урізноманітнення її діяльності. Різностороння діяльність членів ТОШ не виключає наявності ведучої – трудової, а навпаки, сприяє зміні позиції школяра, надає можливості самореалізації, самоствердження в сферах життєдіяльності колективу (пізнавальній, предметно-практичній діяльності, спорті, грі, спілкуванні).

Врахування умов: тимчасовість трудового колективу учнів, різновікове спілкування (що, з одного боку, формуючи особливе середовище для взаємодії, надає додаткові можливості реалізації успішності школярів і спілкуванні, а з іншого – сприяє формуванню і прояву особистісної його ідентичності, розширюючи діапазон сприйняття ним світу, інших і себе, автономність життєдіяльності, застосування масових, групових і індивідуальних форм роботи сприяють необхідності інтенсивної уваги педагогів до розкриття специфіки тем запропонованого нами спецкурсу „Особливості діяльності ТОШ у сучасних ринкових умовах". До прикладу, тема "Нормативно-правове забезпечення діяльності ТОШ в сучасних умовах" знайомить не лише із нормативно-правовою базою, але й розкриває соціальне, педагогічне, економічне значення діяльності ТОШ, на основі історико-ретроспективного аналізу активізує знання щодо вітчизняного досвіду, надає уміння укладати договори та взаємодіяти з потенційними партнерами. Розгляд запропонованої нами періодизації становлення і розвитку ТОШ доцільно проводити у формі тренінгових форм навчання („тренінг" – від англійського – „навчати, тренувати"), оскільки вони сприяють розвитку і формуванню навичок спілкування, взаємодії в команді, аналізу ситуацій, прийняттю рішень, самоаналізу тощо. Структурним елементом проведення заняття у формі тренінгу є зворотній зв'язок. Поділяємо думки авторів щодо вимог до нього: зворотний зв'язок повинен бути описовим, відноситися до конкретних вчинків учасників; мати адресат і відповідати потребам обох сторін; бути конкретною констатацією фактів.

Важливо зауважити, що в раніше запропонованих програмах щодо підготовки педагогів у ТОШ, не враховувалися профілактичний напрям. Тому знайомство з темами: “Становлення тимчасового колективу в умовах трудового літа”, “Організація дозвіллєвої діяльності”, “Проблеми учнівського самоврядування в ТОШ”, “Діяльність ТОШ як альтернатива незаконних форм дитячої праці”, “Трудові права неповнолітніх” сприятиме ефективності виховного потенціалу ТОШ.

Ми є прихильниками думки науковців щодо використання різних методів на тренінгових заняттях з перевагою методів активізації навчально-пізнавальної діяльності. З цього приводу зазначає В Ягупов, що методи активізації навчально-пізнавальної діяльності „…першою чергою спрямовані на розвиток творчого самостійного мислення, активізацію пізнавальної діяльності, формування творчих навичок та вмінь нестандартного розв’язання певних професійних проблем і вдосконалення навичок професійного спілкування” [311 , с. 352]. Такі методи отримали назву в педагогіці: „активні” та „інтерактивні”. Їх використання (мозковий штурм, дебати, сократівська бесіда, аналіз конкретної ситуації, рольові ігри тощо), вкупі з проблемними ситуаціями, комплексом творчих трудових завдань дозволяють стверджувати про ефективність підготовки майбутнього вчителя до роботи з ТОШ.

Метод розігрування ролей передбачає створення проблемних ситуацій, що дозволяє кожному функціонально визначитись згідно інтересів і здібностей, підготувати інструктивний матеріал для кожної ролі; змоделювати способи відображення характеру реальної дійсності, імітувати вплив зовнішніх факторів , забезпечуючи партнерську взаємодію учасників гри шляхом дискусії та спільного виконання трудового завдання; оцінити результати субординаційних відносин та підвести підсумки роботи, з’ясувавши також і емоційно-моральний настрій колективу.

Застосування імітаційних ігор, що являють собою модель типової реальної ситуації, є по суті модельним експериментом. Оскільки метою таких ігор – ілюстрування певних явищ і подій, пошук практичного рішення для виходу із складної ситуації. Ситуаційне навчання, як одна з методик проведення занять, передбачає наявність проблеми, яка подається через опис ситуації, характеризується проблемним, конфліктогенним, рольовим, дієвим і часовим аспектам (метод кейсів). Інформація надається у вигляді фактів, що базуються на реальних подіях. Проаналізувати і дати рекомендації щодо їх непростого вирішення - завдання вирішується в ході практичного заняття. Використання методу аналізу виробничих і внутріколективних інцидентів дозволяє педагогу відшліфувати навички щодо прийняття рішень, стимулювати пошук нових методів і прийомів, синергетичного підходу у вихованні.

Застосування інтерактивних методів навчання допомагає забезпечити глибину засвоєння матеріалу студентами вишу чи слухачам системи ІПППО, сприяє опануванню всіма рівнями пізнання: знання, розуміння, застосування, аналізу, синтезу, оцінки. Такий підхід до побудови занять допоможе ефективній підготовці вчителя до роботи в ТОШ, що є однією з педагогічних умов розвитку діяльності трудових об’єднань школярів.

Висновки до другого розділу

1. У результаті дослідження з'ясовано, що застосування моделювання сприяє ефективній організації трудового виховання, профорієнтації, налагодження продуктивної праці у видозмінених трудових об'єднаннях. Праця школярів будується на основі психолого-педагогічної та економічної доцільності, особистісної зацікавленості, має можливості для диференційного та індивідуального підходів.

Аналіз дослідження засвідчив нерівномірність поширення ТОШ: в одних регіонах вони успішно трансформувалися в інші форми, або перебувають в стадії відродження. Поряд із існуючими ТОШ, що функціонують без істотних змін у формі УВБ, створюються нові на базі закладів освіти, позашкільних навчальних закладів, за підтримки служб зайнятості з метою забезпечення продуктами харчування шкільних столових, здійснення ремонту приміщень. Сільські середні школи стали суб'єктами економічних відносин, що вплинуло на зміст діяльності видів ТОШ (ТАО, ТУО, агрошколи, тощо).

2. Дослідження підтвердило велику роль самоврядування у самовихованні, підготовці учнів до трудового життя у правовому, демократичному суспільстві. Визначено, що структура органів самоврядування залежна від соціально-політичних викликів суспільства, конкретних справ і видів діяльності трудового колективу школярів.

Організація ефективного самоврядування в ТОШ будується з врахуванням управлінських засад: вивчення реального стану (спільний аналіз); розробки програми управління (спільне планування); практичного втілення напрямків програми (організація безпосередньої діяльності членів ТОШ); вивчення проміжних досягнень (контроль з метою визначення реального стану); розробки коректуючих дій (регулювання через систему організаційної діяльності: доручення, звіти про роботу, лінійки, стіннівки, засідання штабу тощо); реалізація програми коректуючих дій (оцінка результатів діяльності).

У ході аналізу психолого-педагогічної літератури з'ясовано, що досвід управління особистістю в праці, поведінці, спілкуванні в організації роботи самоврядування учнівського колективу виступає основною умовою формування умінь і навичок трудового самовиховання. Ті якості, які необхідні в трудовій діяльності є результатом самовиховання і навпаки, в праці формуються воля, необхідна при виконанні роботи над собою.

3. Дослідження підтвердило, що в Україні впродовж досліджуваного періоду була створена система підготовки і перепідготовки вчителя до роботи в ТОШ, яка включала теоретичний і практичний блоки і здійснювалася через викладання курсів, спеціальних тем у вищих навчальних закладах, системи ІППО, через діяльність факультетів громадських професій та методичну систему загальноосвітньої школи підвищення фахового рівня. Ця система роботи є актуальною і надзвичайно важливою, тому варто її відродити.

4. У дослідженні підтверджено статистичними даними залежність між участю школяра в трудовому об'єднанні, яке надає підліткові можливості реалізувати знання з основ наук в практиці промислового, сільськогосподарського виробництва та в сфері матеріально-побутового обслуговування, розвинути

уміння і попередженням асоціальних проявів поведінки, збереженні його здоров’я через систему колективної соціально значимої діяльності, що забезпечує стабільність поведінки неповнолітнього в нових для нього умовах життя і діяльності.

5. Особливостями виховання учнів в ТОШ в умовах незалежної України є активізація політики державної підтримки щодо нормативно-правового забезпечення, економічної і організаційної підтримки діяльності УВБ, ШЛ, ТАО, інших трудових колективів школярів.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Аналіз психолого-педагогічної літератури, архівної бази з проблеми дослідження дає підстави стверджувати, що окреслена відповідно до завдань і предмету проблематика досить широко представлена в законодавчих та нормативних документах, освітніх планах і програмах, пресі, педагогічних дослідженнях.

Одержані результати в ході проведеного дослідження дають можливість зробити такі висновки і узагальнення:

1. Узагальнено стан дослідження проблеми становлення та розвитку ТОШ у філософській, психолого-педагогічній, соціологічній літературі й практиці діяльності закладу освіти. Різноманітні ТОШ створювалися в школах для спільної з дорослими праці в позашкільний час в різних галузях народного господарства з метою більш ефективної трудової підготовки молоді до реального життя, вибору професії.

Головними чинниками функціонування ТОШ: взаємозв'язок навчання, продуктивної праці і виховання, масовість, добровільність, самодіяльність, цілорічність, використання передових методів господарювання, договірна основа діяльності, єдине нормативне забезпечення, моделювання системи колективно-виробничих відносин, співпраця. ТОШ розширюють виховні можливості школи в організації і координації виховного впливу на учнів, сприяють удосконаленню змісту, форм і методів роботи з ними, набуттю соціального досвіду у різних видах діяльності – трудовій, соціально-політичній , пізнавальній, дозвіллєвій, фізкультурно-спортивній, художній.

Охарактеризовано основні види ТОШ: учнівська виробнича бригада, шкільне лісництво, табори праці і відпочинку, трудові загони старшокласників, шкільна ремонтна бригада, різновікові трудові загони школярів і студентів, які за ринкових відносин набули нового змісту: модель бригада – структурний підрозділ школи; учнівські сільськогосподарські бригади (на основі моделі УВБ сільської школи – структурний підрозділ школи за відсутністю землі і техніки); сільська школа-толока, діяльність УВБ на основі оренди основних засобів виробництва; трудове аграрне об'єднання; міжшкільні УВБ (об'єднання); багатопрофільні ТОШ на кооперативній основі, різновікові трудові загони школярів і студентів, трудові учнівські об'єднання (ТУО) тощо.

Доведено, що соціально-педагогічними напрямами діяльності ТОШ є: ціннісний, орієнтаційний; операційний, інтеграційний, профілактичний.

Уточнено поняття „трудові об'єднання школярів" як виду позашкільної діяльності і однієї з основних форм організації суспільно корисної продуктивної праці учнів, які об'єднані спільністю цілей, виробничою працею в різних галузях народного господарства при безпосередньому врахуванні інтересів колективу й особистості, і утворюються на базі шкіл, позашкільних навчальних закладів, підприємств з метою трудового виховання молоді, забезпечення вторинної зайнятості її у вільний від навчання час.

2. Систематизовано й охарактеризовано нормативно-правову базу розвитку ТОШ. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що у всіх змінах, які відбувалися у трудовому навчанні і вихованні школярів 20-90-х років XX століття, головну роль відігравала управлінська діяльність керівних органів країни, ідеологічна позиція партії і комсомолу.

Визначено відповідність основозабезпечуючих документів з трудового навчання і виховання школярів певному історичному моменту, а соціально-політичні виклики науково-технічної (60-ті роки XX ст.), технологічної (70-90-роки XX ст.) революцій та економічна криза зарубіжних країн (початок 80-х років XX ст.), перебудовчі процеси пострадянського простору кінця XX століття зумовили необхідність їх перегляду.

Аналіз законодавчої, інструктивно-нормативної бази, документів МОН України щодо розвитку і функціонування видів ТОШ, трудового навчання і виховання учнів дозволяє стверджувати їх актуальність для влади, освіти, органів місцевого самоврядування.

З метою покращення діяльності ТОШ, трудової підготовки учнів, підвищення престижу масових професій МОН України разом із зацікавленими профільними міністерствами систематично організовували різноманітні конкурси, змагання, виставки кращих робіт учнів, олімпіади, огляди.

3. Визначено шість етапів в історіографії проблеми становлення і розвитку ТОШ впродовж XX століття.

Перший етап (20-30 рр.) – залучення учнів до різноманітних видів праці, створення трудових колективів як прототипу майбутніх ТОШ;

другий – 40-ві роки XX ст., що пов'язаний з організацією нових форм трудових об'єднань, які прискорювали перемогу над ворогом;

третій – 1954-1972 рр. – пошук ефективного зв'язку навчання і виховання з життям, залучення школярів до виробничої праці, визначення її змісту, вирішення основних методико-теоретичних питань;

четвертий – 1972-1983 рр. – масовий розвиток різноманітних видів ТОШ, переважно без свідомого визначення об'єкту робіт, виховних можливостей учнівського колективу, самоврядування та ін. На цьому етапі за пропозицією комсомолу літні канікули стали називатися „літньою трудовою чвертю„ (1973 р .) та вперше у постанові розтлумачено поняття „трудові об'єднання школярів" (1978 р.);

п'ятий етап розвитку ТОШ припадає на 1984-1991 роки і відрізняється від попередніх якісно новим підходами до здійснення трудового навчання і виховання школярів;

шостий – роки незалежної України зі специфічним ігноруванням трудового виховання школярів та пошуками ефективних моделей залучення учнівської молоді до трудової діяльності. Виокремлено у процесі функціонування ТОШ два головних етапи: підготовчий та робочий, охарактеризовано особливості їх роботи.

З'ясовано історичну послідовність виникнення перших учнівських виробничих бригад. На території України ще наприкінці 40-х років XX ст. успішно працювали УВБ Алтинівської СШ Сумської області, Зарудянської СШ

Полтавської області, Малодівицької СШ Чернігівської області, Мишуринорізької СШ Дніпропетровської області, Іркліївської СШ Черкаської області, Станіславської СШ Херсонської області; з літа 1960 року УВБ діяли у всіх сільських школах України.

4. Визначено, що розвиток ТОШ впродовж ХХ ст. обумовлювався поєднанням ряду політичних, соціально-економічних, педагогічних, психологічних, загальнокультурних умов.

Серед *соціально-економічних умов* виникнення ТОШ відзначимо: складний матеріальний стан сімей, безробіття, сирітство, бездоглядність, отримання школами землі в користування (згідно Земельного законодавства, 1922 р.), бурхливий розвиток кооперативів, відновлення грошової оплати праці (введення тарифів, заробітних плат – період НЕПу), радикальні перетворення в промисловості, трудова міграція, курс на інтенсивне відновлення діяльності зруйнованого господарства, темпи НТР, виклики технологічної революції (70-90 рр.), економічна криза зарубіжних країн (80 рр.), перебудовчі процеси пострадянського простору кінця ХХ ст. та ін.

До *загальнокультурних умов* відносимо: вплив прогресивних ідей розвитку шкіл, зарубіжного досвіду, досягнень вітчизняної педагогічної науки в галузі трудового навчання і виховання.

Психолого-педагогічні умови: розвиток особистості в колективі і через колектив; захист і підтримка інтересів дитини; створення і набуття практичних навичок, необхідних для самостійного життя; організація ефективного самоврядування у всіх сферах життя і діяльності школяра; пріоритетність трудового начала у навчально-виховному процесі; підготовка вчительського корпусу; педагогічний супровід розбудови системи ТОШ, особистісно-орієнтований і компетентнісний підходи до організації навчання і виховання учнівської молоді.

Встановлено, що в Україні впродовж досліджуваного періоду була створена ефективна система підготовки вчителя до роботи з ТОШ: викладання курсів, спеціальних тем, діяльність факультетів громадських професій у вищих закладах освіти. Система перепідготовки вчителів на базі інститутів підвищення кваліфікації (інститути післядипломної педагогічної освіти) включала теоретичний і практичний блоки, що на сьогодні втрачено й потребує свого позитивного вирішення.

З’ясовано, що досвід управління особистістю в праці, поведінці, спілкуванні в організації роботи самоврядування виступає основною умовою формування умінь і навичок трудового самовиховання: необхідні якості в трудовій діяльності є результатом самовиховання і навпаки. Розкрито виховні можливості, функції, особливості організації ефективного самоврядування в ТОШ, що будується з врахуванням управлінських засад (спільного аналізу, планування, організації безпосередньої діяльності членів ТОШ, контролю і регулювання та оцінювання результатів діяльності), на кожному з етапів становлення і розвитку трудових об’єднань упродовж ХХ століття.

Узагальнення досвіду становлення та розвитку ТОШ дозволяє зробити висновок, що це ефективна форма залучення школярів до праці із чітко

вираженою виховною спрямованістю. Відміна функціонування різних видів ТОШ, недостатня підтримка з боку держави, законодавча невизначеність їх роботи наприкінці XX століття сприяла поширенню незаконних форм дитячої праці, що згубно впливають на генофонд нації, провокуючи ріст підліткової злочинності, відхиленню у формуванні соціально-значущих якостей особистості учня.

Проведене дослідження не вичерпує розв'язання усіх проблем, пов'язаних із функціонуванням ТОШ.

Подальшого вивчення вимагають проблеми впливу соціально-культурних особливостей регіону на зміст, форми і методи навчання і виховання школярів в ТОШ; дослідження специфіки виховання школярів в ТОШ з урахуванням типу освітнього закладу; вивчення особливостей функціонування підприємства в структурі ТОШ як фактору виховання підприємливості, формування конкурентноздатного менеджера, організація діяльності ТОШ для дітей з особливими потребами тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев В. А. Самосознание и мотивация деятельности детей на рубеже подросткового и старшего школьного возраста / В. А. Алексеев // Проблемы мотивации общественно-полезной деятельности школьников. – М. : Просвещение, 1984. – С. 103–107.
2. Алексєєва О. В. Формування громадської позиції сучасної молоді / О. В. Алєксєєва // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 2. – С. 31–36.
3. Алемаскин М. А. Психолого-педагогичсекие проблемы взаимодействия правоохранительных органов и органов народного образования по предупреждению правонарушений учащихся / М. А Алемаскин // Юридическая психология : тез. науч. сообщ. к VI Всесоюз. съезду об-ва психологов СССР. – М., 1983. – С. 74–75.
4. Алферов А. Д. Воспитание коллективизма и развитие товарищеской взаимопомощи у старшеклассников в ученической бригаде : дис. … канд. пед. наук : 13. 00. 01 / Алферов Алексей Дмитриевич. – М., 1981. – 334 с.
5. Алфімов Д. В. Педагогічні основи підготовки старшокласників до підприємницької діяльності у приватному бізнес-ліцеї : дис. … канд. пед. наук : 13. 00. 01 / Алфімов Дмитро Валентинович. – Донецьк, 2000. – 271 с.
6. Амельков А. А. Влияние форм организации совместного труда старшеклассников на межличностные отношения : автореф. дис. … канд. психолог. наук : спец. 19. 00. 07 «Педагогика и возрастная психология» / А. А. Амельков. – Минск, 1985. – 17 с.
7. Ананьев Б. Г.Избранные психологические труды : в 2-х т. / Б. Г. Ананьев. – М. : Педагогика, 1980. – т. 1 (сост. В. П. Лысенкова / под ред. А. А. Бодалева, Б. Ф. Ломова). – 230. – т. 2. (сост. Н. В. Кузьмина / под ред. А. А. Бодалева и др .). – 287 с.
8. Андреева Г. М. Социализация личности / Г. М. Андреева // Социальная психология. – М., 1980. – С. 334–352.

9. Андрощук І. Принципи відбору і структурування змісту курсу «Організація і методика виховної роботи» / І. Андрощук// Молодь і ринок. – 2011. – № 1. – С. 90–96.

10. Андрущенко В. П. Освіта на рубежі століть: філософія, методологія, практика // Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз : [монографія] / [В. П. Андрущенко, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень та ін] ; за ред. В. Г. Кременя. – К. : Наукова думка, 2003. – С. 99–166.

11. Антонова-Турченко А. Г. Психологическая диагностика и коррекция личности трудновоспитуемых детей и подростков / А. Г. Антонова-Турченко. – К., 1997. – 312 с.

12. Апетик Н. М. Моральна саморегуляція як умова попередження девіантної поведінки : дис. … канд. пед. наук : 19.00.07 / Апетик Наталія Михайлівна. – Чернівці, 2001. – 231 с.

13. Атутов П. Р. Политехническое образование школьников: Сближение общеобразовательной и профессиональной школы / П. Р. Атутов. – М. : Педагогика, 1986. – 176 с.

14. Ахияров К. И. Организация деяльности УПБ / К. И. Ахияров, С. И. Гореславский, А. Д. Сазонов. – М. : Просвещение, 1978. – 151 с.

15. Бакштановский В. Моральный выбор личности: цели, средства и результаты / В. Бакштановский. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 2003. – 200 с.

16. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посібн. / О. В. Безпалько. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 134 с.

17. Биковська О. В. Трудове виховання в позашкільних закладах у сучасних економічних умовах (на прикладі гуртків науково-технічного профілю) : дис. … канд. пед. наук : 13.00.02 / Биковська Олена Валеріївна. – К., 2000. – 198 с.

18. Билинский А. Н. Хозрасчетная деятельность трудновоспитуемых подростков как средство профилактики правонарушений : дис. … канд. пед. наук : 13.00.01 / Билинский Аркадий Николаевич. – К., 1992. – 174 с.

19. Білінський А. М. Соціальна адаптація підлітків у процесі госпрозрахункової трудової діяльності / А. М. Білінський, В. М. Оржеховська // Соціально-педагогічна роль класного керівника в умовах гуманітаризації загальноосвітньої школи. – К., 1999. – 36 с.

20. Блейхер В. М. Толковый словарь психиатрических терминов / В. М. Блейхер, И. В. Крук / под ред. С. Н. Бокова. – Воронеж : Из-во НПО «МОДЭК» , 1995. – 402 с.

21. Блонский П. П. Трудные школьники / П. П. Блонский. – М. : Работник просвещения, 1929. – 105 с.

22. Блонский П. П. Трудовая школа / П. П. Блонский // Избр. пед. и психолог. соч. : в 2 т. / под ред. А. В. Петровского. – М., 1979. – Т. 1. – С. 86–164.

23. Блум Б. Профилактика в социальной работе / Б. Блум // Энциклопедия социальной работы : в 3 т. – М., 1994. – Т. 2.

24. Бобнева Н. И. Социальные нормы и регуляция поведения / Н. И. Бобнева . – М. : Наука, 2006. – 310 с.

25. Божович Л. М. Психологический анализ условий формирования и строения гармонической личности // Психология формирования и развития личности. – М. : Наука, 1981. – 365 с.

26. Борисова Л. Г. Неформальный сектор: экономическое поведение детей и взрослых / Л. Г. Борисова., Г. С. Солодова, О. П. Фадеева, И. И. Марченко. – Новосибирск : Новосиб. гос. ун-т, 2001. – 183 с.

27. Боришевський М. Й. Розвиток морального саморегулювання учнів / М. Й. Боришевський // Психология : респ. научн.-метод. сб. / М-во просвещения УССР, НИИ психологии. – К. : Рад. школа, 1985. – Вип. 24. – С. 3–12.

28. Бугаєвич І. В. Праця як навчальний предмет / І. В. Бугаєвич. – К. : Радянська школа. – 1970. – 99 с.

29. Буда Т. Й. Вторинна зайнятість молоді / Т. Й. Буда // Регіональна економіка. – 1998. – № 3. – С. 96–97.

30. Вакуленко Ю. А. Педагогика на рубеже тысячелетий: школа-хозяйство А. С. Макаренко, школа-деревня М. П. Щетинина / Ю. А. Вакуленко, В. В. Добрынина, В. Ф. Моргун, И. А. Осипова – С. 48–50 // А. С. Макаренко и мировая педагогика : материалы ездународного семинара 8–10 апреля 2002 г. – Полтава : Пед. ун-т, 2002. – 196 с.

31. Вербицький В. В. Аграрні аспекти виховання учнівської молоді / В. В. Вербицький, Л. П. Манорик, М. Н. Пінчук // Рідна школа. – 2007. – спецвип. (933). – С. 3–7.

32. Вербицький В. В. Юннатівському рухові в Україні та штабу юннатів – 75 років / В. В. Вербицький, Л. П. Манорик // Рідна школа. – 2000. – черв. – 65 с.

33. Вихрущ А. В. Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (історико-педагогічний аналіз і перспективи) : дис. … д-ра пед. наук : 13.00.01 / Вихрущ Анатолій Володимирович. – К., 1994. – 473 с.

34. Вишневський О. Сучасне українське виховання / О. Вишневський. – Львів : Львів. обл. наук.-метод. ін-т освіти, Львів. обл. пед. т-во ім. Г. Ващенка. – 1996. – 238 с.

35. Возрождение прифронтових и освобожденных районов СССР в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. / под ред. Ю. А. Полякова. – М. : Наука, 1986. – 216 с.

36. Войтков В. И. Социальные и психологические аспекты трудновоспитуемости учащейся молодежи // Психологические проблемы предупреждения педагогической запущенности и правонарушений несовершеннолетних : сб. науч. трудов. – Воронеж : Из-во ВГПИ, 1982. – Т. 222 . – С. 8–14.

37. Волохов А. В. Социализация ребенка в детских общественных организациях (вопросы теории и методики) / А. В. Волохов. – Ярославль : Изд-во ЯГПУ им. К. Д. Ушинского, 1999. – 270 с.

38. Вопросы трудового воспитания и политехнического обучения в истории советской педагогики и школы // Межведомственный сборник ученой трудов. – М. : МОПИ, 1981. – 360 с.

39. Ворощук О. О. Теорія і практика учнівського самоуправління в школах Галичини (початок ХХст. – 1939 р) : автореф. дис. … канд. пед наук : 13.00.01. «Теорія і історія педагіки»/ О. О. Ворощук. – Івано-Франківськ, 2004. – 19 с.

40. Всесоюзная пионерская организация им. В. Ленина: документы и материалы. – М. : Просвещение, 1981. – 120 с.

41. VI Всеукраїнський зліт команд учнівських лісництв загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів: Зб.статей учасників педчитань. – Івано-Франківськ, 2012. – 96 с

42. Выговская В. Н. Условия эффективного воздействия школьных трудовых объединений на гражданское становление старшеклассников : дис. … канд. пед. наук : 13.00.01 / Выговская Валентина Николаевна. – М., 1986. – 287с .

43. Выготский Л. С. Проблемы общей психологии : собр. соч.: в 6-ти т. – М. : Педагогика. – т. 2 / под ред. В. В. Давыдова. – 1982. – 504 с.

44. Выготский Л. С. Трудное детство / Л. С. Выготский // Собр. соч. : в 6 т. / гл. ред. А. В. Запорожец. – М. : Просвещение, 1983. – Т. 5. – С. 137–149.

45. Газман О. С. Неклассическое воспитание: от авторитарной педагогики до педагогики свободы / О. С. Газман. – М. : Мысль, 2002. – 56 с.

46. Галина А. Ф. Гуманизация трудового воспитания сельских школьников в новых социально-экономических условиях : дис. … канд. пед. наук : 13.00.01. – Уфа, 1998. – 170 с.

47. Гарбузова І. Кооперативний рух України (кінець ХІХ – початок ХХ століття): соціокультурний аспект // І. Гарбузова, Н. С. Побірченко // Наука, освіта, суспільство очима молодих : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студ. і молодих науковців, 15–16 травня 2008 року. – Рівне. – С. 174–175.

48. Герига П. Шкільний кооператив / П. Герига // Вільна українська школа. – 1917. – № 3/4. – С. 220–221.

49. Гершунский Б. С. Концепция самореализации личности в системе обоснования ценностей и целей образования / Б. С. Гершунский // Советская педагогика. – 2003. – № 2. – С. 3–7.

50 Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.

51. Гончаров И. Ф. Педагогические основы сельскохозяйственного труда городских школьников в комсомольско-молодежном лагере : дис. … канд. пед. наук : 13.00.01 / Гончаров Иван Федорович. – Л., 1957. – 308 с.

52. Гореславский С. И. Трудовая ученическая бригада / С. И. Гореславский // Советская педагогика. – 1986. – № 3. – С. 28–31.

53. Городецький О. Фермерська форма господарювання: історія: (науково-методичні матеріали до вивчення спецкурсу в загальноосвітніх сільських школах) // О. О. Городецький, В. В. Нечитайло. – Кам’янець-Подільський : Абетка, 2002. – 20 с.

54. Грищенко А. Летняя трудовая четверть / А. Грищенко, В. Петухов. – К. : Молодая гвардия, 1979. – 150 с.

55. Грищенко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965 рр.). / М. С. Грищенко. – К. : Радянська школа, 1966. – 260 с.

56. Губко О. Т. В. М. Сорока-Росинський – один із піонерів вивчення психології важковиховуваних учнів / О. Т. Губко // Психология : респ. научн.-метод. сб. / М-во просвещения УССР, НИИ психологии. – К. : Рад. школа, 1985, – Вип. 24. – С. 99–111.

57. Гурлєва Т. С. Причини виникнення і перспективи попередження підліткової важковиховуваності / Т. С. Гурлєва // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 7. – С. 6-10.

58. Даниленко О. Злочинці молодшають/ Олександр Даниленко// Голос України. – 1993. – 8 квітня. – С. 3.

59. Дахин А. Н. Педагогическое моделирование и компетентность участников образования / А.Н. Дахин // Школьные технологии. -2007. – № 6. – С. 64-72.

60. Деменко О. І. Учнівське самоврядування як головний чинник виховного впливу / О. І. Деменко // Виховна робота в умовах безперервної освіти : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 3 грудня 2009, Харків / Мін-во освіти і науки України, Харк. облдержадміністрація, [та ін.]. – Х. : Вид-во НУА, 2009. – С. 8–16.

61. Дем'янчук С. П. Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (1945–1999 рр.) : дис. … канд. пед. наук : 13.00.01 / Дем'янчук Степан Петрович. – Івано-Франківськ, 2000. – 163 с.

62. Дем'янюк Т. Д. Інноваційні технології трудового виховання учнів : навч. -метод. посібник / Т. Д. Дем'янюк, Г. Ф. Вознюк, Г. В. Сухолейстер. – Київ-Рівне : Волинські обереги, 2008. – 176 с.

63. Дербенев П. Н. Некоторые вопросы теории и практики летних лагерей старшеклассников (исторический очерк и опыт психолого-педагогического исследования) : автореф. дис. … канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теория и меодика воспитания» / П. Н. Дербенев. – Калинин, 1972. – 22 с.

64. Державна Національна програма "Освіта" (Україна XXI ст.). – К. : Райдуга, 1994. – С. 33–36.

65. Дик Н. Ф. Воспитательная система образовательного учреждения : книга современного руководителя / Н. Ф. Дик. – Ростов н/Д : Феникс, 2006. – 320 с.

66. Директивы ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании : сборник документов за 1917–1947 гг. – М. : Из-во академии педнаук РФСР, 1947. – 320 с.

67. Дитяча бездоглядність та безпритульність: історія, проблеми, пошуки : навч. посіб. / В. М. Оржеховська, В. Є. Виноградова-Бондаренко. – К. : [б. в.], 2004. – 178 с.

68. Документы ЦК ВЛКСМ (1969–1985 гг.). – М. : Молодая гвардия, 1986. – 420 с.

69. Дуля И. П. Производительный труд учащихся – составная часть учебно-воспитательной работы школы (на опыте сельских ученических производительных бригад) : автореф. дис. … канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теория и методика воспитания»/ И. П. Дуля. – М., 1964. – 32 с.

70. Економічний словник-довідник / за ред. С. В. Мочерного. – К. : Феміна, 1995. – 368 с.

71. Енциклопедія освіти / Акад. пед наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень . – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

72. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный / Т. Ф. Ефремова. – М. : Русский язык, 2000. – С. 310.

73. Єльнікова Г. В. Наукові основи розвитку управління загальною середньою школою в регіоні: монографія / Г. В. Єльнікова. – К.: ДАККО, 1999. – 303 с.

74. Єрмаков І. Г. Учнівське самоврядування / І. Г. Єрмаков // Завуч. – 2003. – № 3 (січень). – вкладка.

75. Життєва компетентність особистості: від теорії до практики : навч.-метод. посібник / за ред. Л. В.Сохань. І. Г. Єрмаков, Г. М. Несин – К. : Богдана, 2003. – 520 с.

76. Загвязинский В. И. Методология и методика дидактического исследования/ В.И.Загвязинский. – М.: Педагогика, 1982. – 160 с.

77. Закони та розпорядження в справі народної освіти / упоряд. М. Глейзер. – Х. : Рідна школа, 1931. – 270 с.

78. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей : навч.-метод. посібник / К. Б. Левченко, О. А. Удалова, І. М. Трубавін [та ін.] ; заг. ред. К. Б. Левченко та О. А. Удалової. – К. : Міленіум, 2005. – 210 с.

79. Захаренко О. А. Школа над Россю / О. А. Захаренко, С. М. Мазурик. – К. : Радянська школа, 1979. – 150 с.

80. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности / А. Г. Здравомыслов. – М. : Политиздат, 1986. – 233 с.

81. Злочинність в Україні : статистичний збірник / Державний комітет статистики України. – К., 2008. – 118 с.

82. З практики трудової школи // Педагогічний збірник / за ред. В. Дурдуківського. – К. : Слово, 1923. – Ч. 1.: Теорія та методика. – С. 17–18.

83. Зубок Ю. А. Молодёжь между интеграцией и исключением: социально-экономический аспект // Социально–гуманитарные знания. – 2000. – №7. – С. 183–198.

84. Зязюн І. А. Освіта і вчитель у контексті українського державотворення / І. А. Зязюн/ /Матеріали до доповіді на загальних зборах Академії педагогічних наук України 15–16 грудня 1998 р. – К., 1998. – 33 с.

85. Иванович К. А. Ученические производственные бригады: Педагогические основы трудовой подготовки и воспитательной работы / К. А. Иванович. – М. : Педагогика, 1972. – 207 с.

86. Илюшина И. И. Содержание, формы и методы трудовой подготовки учащихся в школьных лесничествах : автореф. дис. … канд. пед. наук : спец. 13. 00.01 «Теория и история педагогики»/ И. И. Иллюшина. – М., 1962. – 16 с.

87. Имангалиев А. С. Развитие общественно-трудовой активности учащихся в трудових объединениях школьников: На материале сельских школ Казахстана : автореф. дис. … канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / А. С. Имангалиев. – Алма-Ата, 1985. – 25 с.

88. Інтеграція молоді в сучасні економічні відносини : щорічна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України

про становище молоді в Україні (за підсумками 2000 р.). – К. : Український ін-т соціальних досліджень, 2001. – 166 с.

89. История Украинской СССР. – К., 1984. – Т. 8. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945). – 1040 с.

90. Калиновский И. С. Подготовка студентов университета к трудовому воспитанию школьников : автореф. дис. … канд. пед наук : спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики»/ Калиновский Иван Сергеевич. – Х., 1990. – 20 с.

91. Калініченко Н. А. Трудова підготовка учнів сільської школи в Україні. Друга половина XIX–XX ст. : монографія / Н. А. Калініченко. – Кіровоград : Імекс – ЛТД, 2007. – 744 с.

92. Калугина Т. Г. Формирование социально-трудовой активности старшеклассников в период летней трудовой четверти : автореф. дис. … канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / Т. Г. Калугина. – М., 1985. – 17 с.

93. Капустин Н. П. Педагогические технологии адаптивной школы : учеб. пособие для студ. высших пед. учеб. заведений. – М. : Академия, 1999. – 216 с.

94. Капустин Н. П. Развитие ученического самоуправления как фактор демократизации школы : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.01 «Теория и история педагогики» / Н. П. Капустин – М., 1988. – 22 с.

95**.** Карамушка Л. М**.** Психологія управління закладами середньої освіти: монографія / Людмила Миколаївна Карамушка. – К.: Ніка-Центр, 2000. – 332 с.

96. Караяни Н. Ф. Социальное партнерство в сфере образования / Н. Ф. Караяни, В. В. Пикан // Народное образование. – 2011. – № 5. – С. 123–127.

97. Кашкарев Г. В. Система работы с несовершеннолетними по предупреждению правонарушений : автореф. дис. … канд. пед. наук : спец. 13. 00.01 «Теория и история педагогики» / Г. В. Кашкарев. – Запорожье, 1991. – 20 с.

98. Кирничник А. Г. Летние трудовые объединения старшеклассников / А. Г . Кирничник, В. П. Ижицкий. – М., 1984. – 120 с.

99. Кишкель Е. Н. Основы управленческой деятельности: краткое пособие для директоров профшколы /Е. Н. Кишкель, В. Г. Шипунов. – М. : Академия проф. образования, 2001. - 56 с.

100. Ковальчук Г. П. Трудове виховання школярів у загальноосвітніх закладах України в першій третині XX ст. : дис. … канд. пед. наук : 13.00.01 / Ковальчук Геннадій Петрович. – Кам'янець-Подільський, 2008. – 280 с.

101. Ковганич Г. Учнівське самоврядування в системі освіти Києва: практико-зорієнтований посіб. / Г. Ковганич, Л. Нестеренко, Н. Савенко. – К.: Ін-т громадян. суп-ва, 2000 – 308 с.

102. Кожурина О. Социальное партнерствошколы и семьи в сфере воспитания: результаты и эфекты / О.Кожурина // Народное образование. – 2009. – № 9. – С. 225–228.

103. Кодекс законов о народном просвещении УССР // Антология педагогической мысли Украинской ССР / сост. Н. П. Калиниченко. – М., 1988. – 560 с.

104. Козубовська І. В. Соціальна профілактика девіантної поведінки і кореляція відхилень у поведінці важковиховуваних дітей в процесі професійного педагогічного спілкування / І. В. Козубовська, Г. В. Товканець. – Ужгород, 1998. – 195 с.

105. Колосова Л. А. Педагогические основы профессиональной ориентации школьников в трудовых семейных объединениях : автореф. дис. … д-ра пед. наук. – М., 1995. – 31 с.

106. Концепція превентивного виховання дітей і молоді : затверджено Президією АПН України 25.02.1998. Протокол №1-7/3-21/Учитель. – № 1–3. –2000. – С. 6–13.

107. Королев Ф. Ф. Очерки по истории советской педагогики 1921–1931 / Ф. Ф. Королев, Т. Д. Корнейчик, З. И. Равкин. – М. : АПН СССР, 1961. – 450 с.

108. Корсак К. Ідея ринку як спосіб відтворення ідеології гангстерів / К. Корсак // Науковий світ. – 2007. – № 2. – С. 5–7.

109. Костомаров В. Г. Педагогика в зеркале общественных перемен / В. Г. Костомаров // Советская педагогика. – 1991. – № 2. – С. 3–5.

110. Котелянець Н. В. Система трудового виховання в школі / Н. В. Котелянець // Трудове навчання в школі. – Харків : ВГ Основа, 2010. – № 1. – С. 5–10.

111. Кравчук Л. Теоретичні засади методу проектів. Для вчителів початкової школи / Л. Кравчук // Трудове навчання. – 2010. – № 11. – С. 6–8.

112. Краткий философский энциклопедический словарь. – М. : Издательская группа «Прогресс» ; «Энциклопедия», 1994. – 576 с.

113. Кремень В.Г.

114. Крупская Н. К. К вопросу о подготовке квалифицированной рабочей силы / Н. К. Крупская // Пед. соч. : в 10 т. / под ред. Н. К. Гончарова, И. А. Каирова. – М. : Просвещение, 1959. – Т. 4. – С. 101–105.

115. Крупская Н. К. Трудовая подготовка и научная организация труда / Н. К. Крупская // Там само, – Т. 4. – С. 71–75.

116. Ксендзова Г. Ю. Формирование активной жизненной позиции старшеклассников в деятельности школьного лагеря труда и отдыха : автореф. дис. … канд. пед. наук : спец. 13. 00. 01 «Теория и история педагогики» / Г. Ю. Ксендзова. – М., 1985. – 17 с.

117. Кузь В. Г. Педагогіка В. О. Сухомлинського – педагогіка XXI століття / В. Г. Кузь // Педагогіка і психологія. – 2000. – № 1. – С. 113–115.

118. Культура здорового способу життя та екологічне виховання як складові змісту позашкільної освіти: матеріали міжнар. наук-практ конф. (25-27 травня 2010 р). – Полтава : ТОВ «Фірма Техсервіс», 2010. – 470 с.

119. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливі рішення Комуністичної партії і Радянського уряду (1917–1959) : збірник документів : у 2 т. – К. : Політвидав УРСР, 1959. – Т. 1. (1917–1941). – 884 с.

120. Кушнір В. Вчитель, який розвивається / В. Кушнір // Наукові записки, вип.58. – серія: педагогічні науки. – Кіровоград, 2004. – С. 3–8.

121. Кухарський В. М. Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (1937–1954) : автореф. дис. … канд. пед наук : спец. 13.00.01 «Теорія і

історія педагогіки» / В. М. Кухарський. – К., 1995. – 42 с.

122. Левківський М. В. Творчий досвід А. С. Макаренка і сучасність / М. В. Левківський // Національна освіта в контексті творчості А. С. Макаренка : зб. матеріалів наук.-практ. конференції, присвяченої 115-річчю від дня народження А. С. Макаренко. – Житомир. – 2003. – С. 1–6.

123. Ленинский комсомол в Великой Отечественной войне. – М. : Мол. гвардия. 1985. – 171 с.

124. Лепихова М. А. Социально-педагогические основы становления и развития трудовых объединений школьников : дис. … канд. пед. наук: 13.00.01 / Лепихова Мария Александровна. – М., 1986. – 220 с.

125. Летняя трудовая четверть. – 2-е изд. – М. : Мол. гвардия, 1981. – 205 с.

126. Линник Л. М. Соціально-педагогічні засади профілактичної роботи з важковиховуваними підлітками : дис. … канд. пед. наук : 13.00.05 / Линник Леся Миколаївна. – Луцьк, 2006. – 284 с.

127. Литньов В. Є. Теорія і практика учнівського самоврядування // Національна освіта у контексті творчості А. С. Макаренка : зб. наук. Праць / за ред. проф. М. В. Левківського. – Житомир : ЖЦНТЕІ, 2003. – С. 56–62.

128. ЛКСМ України в цифрах і фактах : довідник / авт.-упоряд. П. С. Назименко, І. В. Громяк, А. В. Казановський [та ін.] ; редкол.: В. І. Цибух (голова) [та ін.]. – 4-те вид., перероб. і допов. – К. : Молодь, 1987. – 192 с.

129. Лютый В. Социальная профилактика негативних явлений / В. Лютый // Дети в кризисных ситуациях: профилактика негативных явлений и социально -психологическая помощь / под общ. ред. И. Д. Зверевой. – К. : Наук. світ, 2001. – 63 с.

130. Мадзигон В. Н. Продуктивная педагогика. Политехнические основы соединения обучения с производительнымтрудом : монография / Василий Николаевич Мадзигон. – К. : «Вересень», 2004. – 324 с.

131. Мадзігон В. В. Розвиток організаційно-педагогічних форм шкільного виробництва (друга половина ХХ ст.) : монографія / В. В. Мадзігон. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 160 с.

132. Мадзігон В. М. І. Г. Ткаченко – фундатор продуктивної педагогіки / В. М. Мадзігон, Г. С.Левченко // Педагогічна спадщина І. Г. Ткаченка в контексті модернізації шкільної системи освіти: матеріали Всеукр. наук.-метод. конф. (21 -22 травня 2004 року / ОІППО ім. В.Сухомлинського. – Кіровоград, 2005. – С. 18-20.

133. Макаренко А. С. Методика організації виховного процессу / А. С. Макаренко / Педагогічні твори : в 7 т. – К. : Державне учбово-пед. вид-во «Рад. школа», 1955. – Т. 5. – С. 9–99.

134. Макаренко А. С. Педагогіка індивідуальної дії / А. С. Макаренко // Там само. – Т. 5. – С. 148–173.

135. Макаренко А. С. Педагогічна поема / А. С. Макаренко // Там само. – Т. 2. – С. 7–450.

136. Макаренко А. С. Пояснювальна записка до проекту організації трудового дитячого корпусу (1934 р.) / А. С Макаренко // Там само. – Т. 7. – С. 376–382.

137. Макаренко А. С. Проблеми шкільного радянського виховання / А. С. Макаренко // Там само. – Т. 5. – С. 97–118.

138. Макаренко А. С. Трудовое воспитание / А. С.Макаренко. – Минск : Народная асвета, 1977. – 256 с.

139. Максименко С. Д. Проблеми прогнозування психічного розвитку дитини // Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – К. : Міленіум, 2002. – С. 3–29.

140. Малинин Г. А. С. Шацкий о трудовом воспитании / Г. А. Малинин, Ф. А. Фрадкин // Школа и производство. – 1982. – № 3. – С. 7–10.

141. Манорик Л. П. У витоків юннатівського руху в Україні (80-річчю юннатівського руху присвячується) / упоряд. Л. П. Манорик.– К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – С. 5–38.

142. Марьенко И. С. Производительный труд учащихся старших классов / И . С. Марьенко. – М. : АПН РСФСР, 1958. – 126 с.

143. Матюша І. К. Трудове виховання учнів в середній школі: на матеріалі шкіл України : дис. … д-ра пед. наук : 13.00.01 / Матюша Іван Костянтинович. – Чернігів, 1972. – 443 с.

144. Мачнев Н. Ф. Производительный труд в лагерне труда и отдыха как средство трудового и нравственного воспитания старшеклассников : дис. … канд. пед. наук : 13.00.01 / Мачнев Николай Федорович. – М., 1980. – 183 с.

145. Мельников С. В. Створення умов для становлення та розвитку майбутнього підприємця / С. В. Мельников // Профорієнтаційна та довузівська підготовка майбутніх спеціалістів: проблеми, досвід, перспективи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Чернівці, 1999. – С. 52–54.

146. Методические материалы по организации деятельности трудовых отрядов школьников. – М. : ЦШ СО

ЦК ВЛКСМ, 1985. – 55 с.

147. Меленкова Л. И. Торжество воспитания / Л. И.Меленкова // Народное образование. – 2011. – № 5. – С. 7–10.

148. Миньковский Т. М. Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних / Т. М. Миньковский, А. П. Гузов – К. : Политиздат Украины, 1987. – 215 с.

149. Миронов А. В. ФОП в системе коммунистического воспитания студентов / А. В. Миронов, К. Д. Крылов. – М. : Просвещение, 1983. – 126с.

150. Мірошниченко М. Фермерство: проблеми становлення, розвитку та ефективності / М. Мірошниченко // Економіка України. – 1995. – № 2. – С. 22–25.

151. Моделі розвитку сучасної української школи : [матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. 11–13 жовтня 2006 р.], Черкаси-Сахнівка. – К . : СПД Богданова А.М., 2007. – 240 с.

152. Модель сучасної школи / уклад. В. В. Григораш. – Х. : Вид. група «Основа», 2010. – 288 с.

153. Молодь України : короткий статистичний довідник. – К, 1991. – 217 с.

154. Мудрик А. В. Социальная педагогика / А. В. Мудрик. – М. : Академия, 2000. – 192 с.

155. Набока Б. С. Розвиток ідей про учнівське самоврядування у вітчизняній педагогічній теорії та практиці : автореф. дис. … канд. пед наук : 13.00.01 «Теорія і історія педагіки» / Б. С. Набока. – Київ, 2000. – 21 с.

156. Назаренко В. Н. Совершенствование подготовки студентов общетехнических факультетов педвузов к трудовому воспитанию школьников : автореф. дис. … канд. пед наук : спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / Назаренко Валерий Николаевич. – К., 1989. – 24 с.

157. Нарис історії України XX ст. / за ред. В. А. Смолія. – К. : Ґенеза, 2002. – 472 с.

158. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР. 1917 – 1967. – К. : Радянська школа, 1967. – 481 с.

159. Народное образование в СССР: общеобразовательная школа : сборник документов (1917–1973) / [сост. А. Абакумов и др.]. – М. : Педагогика, 1974. – 560.

160. Народное образование в СССР : сборник нормативних актов. – М. : Юридическая литература, 1987. – 336 с.

161. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Освіта. – 2001. – 26 березня (№54/55). – С. 4–6.

162. Нечипорук В. А. Проблема политехнизма в становлении и развитии общеобразовательной школы Украинской ССР (1917–1932 гг.) : автореф. дис. … канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Теория и история педагогики” / В. А. Нечипорук. – К., 1970. – 27 с.

163. Никитина Л. Е. Прогнозирование развитие воспитательной ситуации / Л. Е. Никитина / Педагогика – 2006. – № 10. – С. 28-36.

164. Ничкало Н. Г. Соціально-педагогічні проблеми літньої роботи школи з старшокласниками : дис. … канд. пед. наук : 13.00.01 / Ничкало Неля Григорівна. – М., 1972. – 222 с.

165. Нове покоління незалежної України (1991–2001 роки) : щорічна доп. Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2001 р.). – К. : Державний ін-т проблем сім’ї та молоді, 2002. – 211 с.

166. О дальнейшем развитии трудовых объединений школьников : постановление Бюро ЦК ВЛКСМ и Комитета Министерства просвещения СССР от 6 марта 1978 // Школа и производство. – 1978. – № 7. – С. 3–12.

167. О дальнейшем совершенствовании обучения, воспитания учащихся общеобразовательных школ и подготовки их к труду: постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР, 22 декабря 1977 г. – К. : Рад. школа, 1982. – С. 48.

168. О мерах по дальнейшему улучшению условий работы сельской общеобразовательной школы : постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР, 2 июля 1973 г. // КПСС в резолюциях … – 8-е изд., доп. – М. : Политиздат, 1978. – Т. 11. – С. 282–290.

169. Об улучшении трудового воспитания, обучения, профессиональной ориентации школьников и организации их общественно полезного, производительного труда : постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР, 4 мая 1984 г // О реформе общеобразовательной и профессиональной

школы : сб. документов и материалов. – М. : Политиздат, 1984. – С. 77–83.

170. Организационно-педагогические основы трудовых объединений школьников : программа Минпроса СССР и ЦК ВЛКСМ для факультетов общественных профессий // Сб. приказов Минпроса СССР. – 1986. – №23. – С. 17–86.

171. Организация и деятельность ученической производственной бригады / под ред. С. И. Гореславского. – М., 1978.

172. Организация летнего общественно полезного труда школьников / под ред. Л. К. Балясной. – М. : Просвещение, 1977. – 120 с.

173. Організація літнього відпочинку школярів. – К. 2005. – 42 с.

174. Організація продуктивної праці школярів : навч.-метод. посібник / В. М . Оржеховська, В. М. Мадзігон. – К. : Рад. школа, 1989. – 96 с.

175. Оржеховская В. М. Летние трудовые объединения школьников / В. М. Оржеховская. – К. : Рад. школа, 1985. – 102 с.

176. Оржеховская В. М. Организация трудового воспитания школьников в лагере труда и отдыха (на материале Украинской ССР) : дис. … канд. пед. наук : 13.00.01 / Оржеховская Валентина Михайловна. – К., 1985. – 196 с.

177. Оржеховська В. М. Превентивна педагогіка : навч. посібник / В. М. Оржеховська О. І. Пилипенко. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю., 2007. – 284 с.

178. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх : навч.-метод. посібник / В. М. Оржеховська. – К., 1996.

179. Остапчук В. А. Юннатівськими стежками Волині / В.А.Остапчук // Рідна школа. – 2005. – №5. – С. 42–45.

180. Осьмук Н. Формування концепції «трудової школи» за часів соціальних перетворень українського суспільства 20-х роках ХХ ст. / Н. Осьмук // Наука, освіта, суспільство очима молодих : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів і молодих науковців, 15–16 травня 2008 року. – Рівне. – С. 66–67.

181. Очерки истории и педагогической мысли народов СССР (1961–1986) / под ред. Ф. Г. Панчина, М. Н. Колпаковой, З. И. Равкина. – М. : Просвещение, 1987. – 416 с.

182. Падашуля Е. Безработица – психолого-социальные аспекты / Е. Падашуля. – Днепропетровск, 2004. – 75 с.

183. Панченко А. В. Воспитание трудовой направленности у педагогически запущенных подростков / А. В. Панченко. – М. : Педагогика, 1984. – 175 с.

184. Панченко М. Ф. Удосконалення керівництва учнівськими виробничими бригадами / М. Ф. Панченко // Трудове навчання : збірник статей / за редакцією Д. О. Тжоржевського. – К. : Радянська школа, 1978, – 142. – С. 38–56.

185. Пасічник Н. О. Формування інтересу до підприємницької діяльності у процесі викладання соціально-економічного циклу : автореф. дис. ... канд. пед наук : 13.00.07 / Н. О. Пасічник. – К., 2000. – 20 с.

186. Пашков А. Г. Труд в школе: кризис или обновление? / Александр Григорьевич Пашков – М. : Знание, 1992. – 80 с.

187. Пащенко І. Трудове виховання в сільських школах на Україні (1917–1969) : автореф. дис. … канд. пед наук : 13.00.01 «Теорія і історія

педагогіки» / І. Пащенко. – К., 1969. – 20 с.
188. Педагогика : учеб. пособ. для студентов / ред. кол.: Н. И. Болдырев, Н. К. Гончаров, Б. П. Есипов, Ф. Ф. Королев. – М. : Просвещение, 1968. – 525 с.
189. Педагогика : учеб. пособ. для студентов пед. вузов / под. ред. Т. А. Ильиной. – М. :Просвещение, 1969. – 574 с.
190. Педагогика : учеб. пособ. для студентов пед. ин-тов / под. ред. Ю. К. Бабанского. – М. : Просвещение, 1983. – 608 с.
191. Педагогика : учеб. пособ. для студентов пед. ин-тов по спец. № 2121 «Педагогика и методика начального обучения» / С. П. Баранов, Р. Л. Болотина, В. А. Сластенин [и др.]. : под. ред. С. П. Сластенина. – 2-е изд. доп. – М. : Просвещение, 1986. – 336 с.
192. Педагогическая библиография (1941–1949). Вып.13. Труд в школе. Социальная педагогика. Школьная гигиена. Народное образование в СССР / ГНПБ им. К. Ушинского АПН СССР ; сост. Е. П. Андреева, Г. А. Казанская, Н . А. Рут, Н. В. Стариков ; отв. ред. Н. А. Сундуков ; подгот. к печати С. Ф. Батракова, Е. А. Котляренко. – М. : Педагогика, 1990. – 112 с.
193. Педагогический энцикопедический словарь / гл. ред. В. М. Бим-Бад, ред. кол.: М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова [и др.]. – М. : Большая Российская Энциклопедия, 2003. – 528 с.
194. Педагогічний словник / за ред. дійсного члена АПН України Ярмаченка М. Д. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
195. Пичугина Г. В. Агрошкола-интернат как воспитательная система // Гуманистические воспитательные системы вчера и сегодня. – М., 1998. – 28 с.
196. Піддячий М. І. Підготовка старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання : монографія / М. І. Піддячий – К. : Педагогічна думка, 2008. – 288 с.
197. Политехническое образование и всестороннее развитие личности школьника / П. Р. Атутов, Н. И. Бабкин, Ю. К. Васильев [и др.]. / под ред. П. Р. Атутова. – М. : Педагогіка, 1984. – 127 с.
198. Положение о порядке и условиях добровольного труда учащихся общеобразовательной и профессиональной школы в свободное от учебы время : постановление Госкомтруда СССР, Гособразования СССР, Секретариата ВЦСПС и Секретариата ЦК ВЛКСМ от 3 июня 1988, №343/90–01–490/25–02/17–30/43/34 // Школа и производство. – 1988. – № 8. – С . 43–45.
199. Положение о трудовом отряде школьников на предприятих народного хозяйства : приказ Минпроса СССР от 1 июня 1987, № 104 // Школа и производство. – 1987. – № 9. – С. 30–35.
200. Положение об ученической производственной бригаде в колхозе, совхозе : приказ Министерства просвещения СССР, 11 мая 1989, № 82 // Учительская газета. – 1985. – 4 июня.
201. Положення про Єдину трудову школу УРСР // Вільна українська школа . – 1918 /1919. – № 8/10. – С. 6–8.
202. Положення про міжшкільний навчально-виробничий комбінат трудового навчання і професійної орієнтації учнів // Збірник наказів та

інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – К., 1985. – № 14. – С. 3-8.

203. Положення про навчально-дослідну ділянку при початкових, семирічних, середніх школах Української РСР // Збірник наказів та розпоряджень Народного Комісаріату освіти Української РСР. – К., 1952. – №. 8. –С. 17–23.

204. Положення про навчально-дослідну земельну ділянку загальноосвітніх та позашкільних навчально-виховних закладів (1.11.1995) // Інформаційний зб. Міністерства освіти України. – К., 1996. – № 14. – С. 3–10.

205. Положення про табори праці і відпочинку учнівської молоді Української РСР. – К. : Рад. школа, 1976. – 24 с.

206. Положення про учнівське лісництво загальноосвітніх шкіл та позашкільних навчально-виховних закладів (1.11.1995) // Інформаційний зб. Міністерства освіти України. – К., 1996. – № 14. – С. 11–15.

207. Положення про учнівську комплексну навчально-виробничу бригаду колгоспу(радгоспу) // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – К., 1962. – № 2.

208. Положення про шкільне лісництво // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – К., 1968. – № 24.

209. Праця дітей в Україні – підсумки вибіркового обстеження, 1999 : статистичний бюлетень. – К., 2001. – 250 с.

210. Примерное Положение республиканского, краевого, областного смотра школьных трудовых коллективов //Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – К., 1975. – № 15.

211. Примерное содержание воспитания школьников : рекомендации по организации системы воспит. раб. общеобр. школ / под ред. И. С. Марьенко. – 5 -е изд., перераб., доп. – М. : Просвещение, 1984. – 144 с.

212. Приходько Н. И. Педагогические основы ученического самоуправления общеобразовательной средней школы : автореф. дис. … д-ра пед наук : спец. 13 .00.01 «Теория и история педагогики» / Н. И. Приходько. – К., 1991. – 24 с.

213. Про введення в дію Положення про базове підприємство (організацію) середньої загальноосвітньої школи //Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – К., 1979. – № 6. – С. 22–26.

214. Про дальше поліпшення роботи по професійній орієнтації та трудовому вихованню учнів у загальноосвітніх школах Української РСР : постанова ЦК Компартії України, 27 листопада 1969 р. // Основні документи про школу. – К. : Рад. школа, 1973. – С. 31–35.

215. Про загальну середню освіту : Закон України. Законодавство України про загальну середню освіту // Бюлетень Законодавства і юридичної практики України. – 1999. – №9. – С. 34–35.

216. Про затвердження положень про відновлення та розвиток навчально-дослідних земельних ділянок у середніх та позашкільних закладах освіти. Умови проведення конкурсу на кращу навчально-дослідну земельну ділянку у середніх та позашкільних закладах освіти //Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – К., 1998. – № 11. – С. 11–13.

217. Про затвердження Положення про трудовий загін старшокласників у легкій промисловості // Збірник наказів та інструкцій міністерства освіти Української РСР. – К., 1979. – № 18.

218. Про затвердження тимчасового Положення про трудовий загін старшокласників загальноосвітніх шкіл, типовий договір на роботи, що виконуються ТЗС // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – 1986. – № 23. – С. 15–30.

219. Про заходи по поліпшенню медико-санітарного забезпечення трудових об'єднань школярів // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – К., 1980. – № 17.

220. Про підприємництво : Закон України // Сб. нормативних актов о предпринимательской деятельности в Украине / Украинская юридическая академия ; Малое госуд. предприятие «Фирма правовых услуг». – Харьков, 1991. – Вып. 1. – 138 с.

221. Про поліпшення трудової підготовки учнів загальноосвітніх шкіл України // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1993. – № 4. – С. 12–14.

222. Про становище сімей в Україні : Державна доповідь за підсумками 2000 року (схвалена комісією з питань сімейної політики). – К., 2001. – 246 с.

223. Психологические программы развития личности в подростковом и старшем школьном возрасте / под ред. И. В. Дубровиной. – Екатеринбург : Деловая книга, 1998. – 128 с.

224. Психолого-педагогічна реабілітація дітей, вилучених із праці на вулиці / за ред. О. П. Петрущак та І. І. Цушка. – К. : Ніка-Центр, 2003. – 232 с.

225. Пустовіт Р. Ф. Педагогічні умови формування підприємницької культури старшокласників : автореф. дис. … канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія і історія педагогіки» / Р. Ф. Пустовіт. – Черкаси, 1997. – 24 с.

226. Равкин З. И. Советская школа в период восстановления народного хозяйства 1921–1925 / З. И. Равкин. – М. : Учпедгиз, 1959. – 324 с.

227. Рассадин Н. М. «Взаимодействие» как категория педагогики // Вестник Костромского государственного педагогического университета им. Н. А. Некрасова // Научно-методический журнал. – № 1. – 1996. – С. 83–84.

228. Резолюція І Всеукраїнського з'їзду вчителів. 5–10 січня 1925року // Народний учитель. – 1925. – 11 січня.

229. Рогова П. І. Інформаційне забезпечення інноваційно-освітнього процесу // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи : [зб. наук. праць] / ред. кол.: Л. І. Даниленко (гол. ред.) [та ін.]. – К. : Логос, 2000. – 308 с.

230. Родина О. В. Педагогические условия повышения эффективности трудовых объединений школьников : авторефер. дис. … канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / О. В. Родина. – М., 1986. – 20 с.

231. Рожков М. И. Развитие самоуправления в ученических коллективах. – Казань : Татарское кн. изд-во, 1987. – 119 с.

232. Рудакова И. А. Девиантное поведение / И. А. Рудакова, О. С. Ситникова, Н. Ю. Фальчевская. – Р-на-Дону : Феникс, 2005. – 156 с.

233. Руденко Г. Г. Специфика положения молодежи на рынке труда / Г. Г. Руденко, А. Р. Савелов // Социологические исследования. – 2002. – № 5. – С. 101–107.

234. Рудьева Д. М. Ученическая бригада: не игра, а настоящее дело / Д. М. Рудьева, Т. М. Зима // Народное образование. – 2011. – № 3. – С. 52–54.

235. Русова С. Єдина діяльна (трудова) школа / С. Русова // Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. / за ред. Є. І. Коваленко ; упоряд., [перед., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук]. – К. : Либідь, 1997. – Кн. 2. – С. 105–122.

236. Русских Г. А. Методическая работа в школе как основной механизм профессионального роста учителя / Галина Анатольевна Русских // Народное образование. – № 1. – 2011. – С. 158–165.

237. Рыжиков С. А. Подготовка студентов педвузов к руководству трудовыми объединениями школьников : автореф. дис. … канд. пед. наук. – М., 1990. – 16 с

238. Рябухін М. А. Науково-педагогічні основи трудового виховання у восьмирічній трудовій політшколі (на матеріалах роботи шкіл УРСР) : дис. … д -ра пед. наук : 13.00.01 / Рябухін Микола Аркадійович. – К., 1965. – 359 с.

239. Рябченюк Т. Управління роботою педколективу з превентивного виховання учнів / Т. Рябченюк // Освіта і управління. – 1999(2001). – Т. 3. – № 4 . – С. 33–39.

240. Савченко В. В. Формирование ответственного отношения к труду старшеклассников в трудовых объединениях : дис. … канд. пед. наук : 13.00.01 / Савченко Вадимир Всильевич. – К., 1989. – 246 с.

241. Сазонов И. Е. Социально-профессиональное самоопределение школьников в трудовых объединениях : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00. 01. – Оренбург, 1999. – 22 с.

242. Сасова И. А. Арендные отношения в организации производительного труда школьников / И. А. Сасова, С. Е. Шишов // Школа и производство. – 1991 . – № 3. – С. 3–5.

243. Сборник документов по организации летней трудовой четверти «Мой труд вливается в труд моей республики». – М. : Центральный штаб студенческих отрядов ЦК ВЛКСМ, 1982. – 120 с.

244. Сборник документов по организации летней трудовой четверти школьников (1981–1982 гг.). – М. : ЦШ СО ЦК ВЛКСМ, 1983. – 48 с.

245. Сборник нормативных документов о деятельности трудовых объединений школьников / сост. С. М. Заболотная, В. М. Оржеховская. – К. : Рад. школа, 1981. – 103 с.

246. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий : в 2 т. / К. Г. Селевко. – М. : НИИ школьных технологий. – 2006. – Т. 2. – 816 с. (серия «Энциклопедия образовательных технологий»).

247. Синицин А. М. Всенародная помощь фронту. О патриотическтх движениях советского народа в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. / А. М. Синицин. – М. : Воениздат, 1985. – 319 с.

248. Сисоєва С. О. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: навч. посіб .// С. О. Сисоєва, І. В. Соколова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 308

с.

249. Слюсаренко Н. В. Теорія і практика трудової підготовки дівчат у школах України (кінець XIX – початок XX ст.) : дис. … д-ра пед. наук : 13.00.02 / Слюсаренко Ніна Віталіївна. – К., 2010. – 646 с.

250. Сметанін Д. О. Теорія і практика трудового навчання учнів в Українській РСР : дис. ... д-ра пед. наук : Т. 1: 730 (теорія педагогіки) / Сметанін Дмитро Олександрович. – К, 1971. – 561 с.

251. Смирнов И. П. Социализация и цивилизация (проблемные ситуации современности) / И. И. Смирнов // Мир психологии. – 2005. – № 1. – С. 24–31.

252. Совершенствование подготовки студентов к руководству трудовыми объединениями школьников : методические рекомендации / Пед. общество УССР ; общ. ред. Д. А. Тхоржевского. – Тернополь, 1986. – 34 с.

253. Солдатенко М. М. Розвиток педагогічної майстерності викладача в умовах інформаційного суспільства: когнітивний аспект : монографія / Солдатенко М. М. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 168 с.

254. Сорока-Росинский В. М. От принудительности к добровольчеству / В. М. Сорока-Росинский // Труд в школе. – 1923. – № 4/5. – С. 29–39.

255. Соціально-педагогічний словник / за ред. Радула, С. Гончаренко [та ін .]. – К. : Екс Об, 2004. – 304 с.

256. Соціально-педагогічні основи захисту прав дитини : навч.-метод. посіб. / М. В. Євсюкова, О. А. Калашник [та ін.] ; за заг. ред. К. Б. Левченко та О. А. Удалової. – К. : ФОП «Чальцев», 2008. – 224 с.

257. Статистичний щорічник України за 2007 рік / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Консультант, 2008. – 572 с.

258. Статистичний щорічник України за 1995 рік / відпов. за вип. В. В. Самченко. – К. : Техніка, 1996. – 576 с.

259. Суровяткина Н. Г. Деформации в отношении учащейся молодежи к труду и пути их преодоления : автореф. дис. … канд. социол. наук : спец. 22.00. 06. «Социология культуры, образования и науки» / Н. Г. Суровяткина. – М., 1990. – 24 с.

260. Сухомлинский В. Взаимозависимость содержания и форм трудового воспитания / В. Сухомлинский // Школа и производство. – 1960. – № 3. – С. 23–25.

261. Сухомлинський В. О. Підготовка учнів до трудової діяльності / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1957. – 24 с.

262. Сухомлинський В. О. Суспільно корисна праця учнів в умовах сільської школи / В. О. Сухомлинський // Радянська школа. – 1954. – № 8. – С. 23–31.

263. В. Сухомлинський і О. Захаренко: діалог через роки і відстані / упоряд. Крутенко О. В. – Черкаси, 2010. – 126 с.

264. Тарасова Т. В. Досвід трудового самоствердження школярів у роки Великої Вітчизняної війни / Т. В. Тарасова // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 1 (54). – С. 143–148.

265. Тарасова Т. В. Зміцнення здоров’я неповнолітніх в учнівських трудових об’єднаннях / Т. В. Тарасова // Педагогічні науки: теорія, історія,

інноваційні технології. – Суми : Сумський ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – С. 246–256.

266. Тарасова Т. В. Становлення і розвиток перших трудових об'єднань школярів у 1917–1920 рр. / Т. В. Тарасова // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 1 (50). – С. 133–140.

267. Тарасова Т. В. Становлення та розвиток трудових об'єднань школярів України : монографія / Т. В. Тарасова. – Тернопіль : Терно-граф, 2010. – 420 с., іл.

268. Тарасова Т. В. Трудові колективи школярів як засіб превентивного виховання / Т. В. Тарасова // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці : Рута, 2005. – Вип. 271. – С. 171–177.

269. Тарасова Т. В. Учнівська виробнича бригада: історія становлення, розвитку і пошуків у дослідженнях вітчизняних вчених та практиків / Т. В. Тарасова // Науковий вісник Черкаського університету : зб. наук. праць. – Черкаси, 2010. – Вип. 267. – С. 226–235.

270. Тарский Ю. И. Метод моделирования в контексте исследований образовательной системы / Ю. И. Тарский / Моделирование социально-педагогической системы: материалы регион. научно-практ. конф. (16-17 сентября 2004 г.)/ Гл. ред. А. Колесников. Отв. ред.. И. П. Лебедева. – Пермь : Перм. гос.пед. ун-т, 2004. – С. 22-29.

271. Теоретико-методологічні основи протидії дитячій праці в Україні : [навч.-метод. посібник] / за заг. ред. Левченко К. Б., Трубавіної І. М. – К. : Юрисконсульт, 2006–2007. – 334 с.

272. Тимчасове положення про трудовий загін старшокласників загальноосвітніх шкіл // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – К., 1986. – № 23.

273. Тихенко Л. Трудове виховання – важливий засіб формування активної життєвої позиції, творчих здібностей школярів / Л. Тихенко // Рідна школа, 2007. – Спецвип. – С. 52–54.

274. Ткаченко І. Г. Творче використання ідей В. О. Сухомлинського з питань трудового виховання в сільській школі // І. Г. Ткаченко, Н. М. Ангелуца. – Кіровоград : Кіровоград. пед. ін-т ім. В. Винниченка, 1994. – 56 с.

275. Ткаченко І. Г. Шкільний молодіжний табір у колгоспі / І. Г. Ткаченко // Радянська школа. – 1957. – № 5. – С. 52–54.

276. Трубачова С. Зміст шкільної освіти як основа забезпечення соціалізації особистості / С. Трубачова, О. Корсакова // Шлях освіти. – 2002. – № 2. – С. 6–9 .

277. Трудова політехнічна школа: міфи і реальність (1917–1941 рр.) : монографія / за ред. Д. Тхоржевського, В. Вихруща. – К, 1994. – 135 с.

278. Трудовая подготовка школьника в учебно-производственной бригаде / сост. О. Т. Мороз, Г. Д. Глебова. – Гомель : ГОСПО БССР, 1984. – 92 с.

279. Трудове виховання і навчання в національній школі : методичні рекомендації. – Івано-Франківськ, 1990. – 32 с.

280. Трудове навчання і виховання : методичні рекомендації. – Львів, 1990. – 38 с.

281. Трудовое воспитание и политехническое обучение : краткий словарь для учителя / под ред. М. Н. Скаткина и В. А. Полякова. – М. : Просвещение, 1968. – 480 с.

282. Трудовой отряд старшеклассников (содержание, формы и методы деятельности школьной комсомольской организации по воспитанию у старшеклассников коммунистического отношения к труду) : методические рекомендации. – М., 1979. – 39 с.

283. Тубельский А. И. Нравственное воспитание подростков в разновозрастном коллективе школьников лагеря труда и отдыха : дис. … канд. пед. наук : 13.00.01 / Тубельский Александр Иванович – М., 1978. 203 с.

284. Туранов Ю. А. Развитие социальной активности старшеклассников в процессе общественно полезного, производительного труда: На примере трудових объединений городских школ : автореф. дис. … канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / Ю. А. Туранов. – К., 1989. – 21 с.

285. Тютюнник Л. В. Дитячі та шкільні кооперативи у 20–30 роки / Л. В. Тютюнник. – Радянська школа, 1990. – № 10. – С. 86–87.

286. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 7.04.1989 г «Об аренде и арендных отношениях в СРСР» // Правда. – 1989, 9 апреля.

287. Усаков В. И. Пути повышения эффективности физического и трудового воспитания старшеклассников в лагере труда и отдыха : дис. … канд. пед. наук : 13.00.01 / Усаков Владимир Иванович – М., 1978. – 253 с.

288. Учнівське самоврядування в умовах сучасності (практичний аспект)/ Авт-упоряд.: Л. Кацинська, В. Кащевський . – Рівне: РДПУ, 2001. – 130 с.

289. Ушинський К. Д. Праця в її психічному і виховному значенні / К. Ушинський // Збір. творів : в 6.т. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1952. – т. 5. – С. 387–398.

290. Фельдштейн Д. И. Психологические основы общественно полезной деятельности подростков / Д. И. Фельдштейн. – М. : Педагогика, 1982. – 224 с.

291. Феськов Н. С. Влияние ученического самоуправления на трудовое воспитание школьников // Нравственная и волевая подготовка учащихся к труду. – Минск : МГПИ им. А. Горького, 1986. – 210 с.

292. Философский энциклопедический словарь / [гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Королев, В. Г. Панов]. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.

293. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М. : Просвещение, 1990. – 366 с.

294. Хитарян М. Г. Трудовое воспитание и политехническое обучение в советской школе накануне перехода ко всеобщему среднему образованию (1937–1956) : историко-педагогические очерки / М. Г. Хитарян. – Вологда, 1974. – 406 с.

295. Цимбалару А. Організація проектної діяльності сучасного вчителя / А. Цимбалару // Початкова освіта. – 2008. – № 32. – С. 16–31.

296. Чепіга (Зеленкевич) Я. Ф. Вибрані педагогічні твори: навч. посіб./ Я. Ф. Чепіга (Зеленкевич); упоряд., наук. ред.. Л. Д. Березівська. – Х. : ОВС, 2006. – 328 с.

297. Черепанова Г. Л. Воспитание сознательной дисциплины старшеклассников в деятельности трудовых объединений : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.01 / Киев. гос. пед. ин-т им. А. М. Горького. – Киев, 1989. – 25 с.

298. Черник С. А. Советская общеобразовательная школа в годы Великой Отечественной войны / С. А. Черник. – М., 1984. – 164 с.

299. Чернышенко И. Д. Трудовое воспитание школьников / И. Д. Чернышенко. – М. : Просвещение, 1981. – 191 с.

300. Чорна К. І. Формування активної життєвої позиції старшокласників в умовах трудових об'єднань: на досвіді сільських шкіл : дис. … канд. пед. наук : 13.00.01 / Чорна Катерина Іванівна. – К., 1983. -194 с.

301. Шакуров Р. Х. Социально-педагогические проблемы руководства педагогическим колективом / Р. Х. Шакуров. – М., 1982.

302. Шапталов А. Г. Организация деятельности ученических производственных бригад на основе коллективного подряда : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.01 / НИИ педагогики УССР. – Киев, 1988. – 20 с.

303. Шапталов О. Г. Трудовому вихованню учнів – комплексний підхід / О. Г. Шапталов // Радянська школа. – 1986. – № 9. – С. 3–9.

304. Шацкий С. Т. Организация педагогической практики в учреждениях народного образования / С. Шацкий // Пед. соч. : в 4 т. – М., 1952. – Т. 1. – С. 265–271.

305. Школа О. А. Захаренка як модель сучасної сільської школи : матеріали Всеукраїнських педагогічних читань, 5–6 травня 2004 року. – Черкаси : ОІПОПП. – 168 с.

306. Шпак А. Т. Организация экономического образования и воспитания учащихся / А. Т. Шпак. – К. : Рад. школа, 1987. – 126 с.

307. Штофф В. А. Моделирование и философия / В. А. Штофф. – М.-Л. : Наука, 1966. – 300 с.

308. Энциклопедический словарь юного земледельца / сост. А. Д. Джахангиров, В. П. Кузьмищев. – М. :Педагогика, 1983. – 386 с.

309. Энциклопедический словарь юного натуралиста / Сост. А. Г. Рогожкин. – М. :Педагогика. 1981. – 406 с.

310. Энциклопедический социологический словарь / под ред. Г. В. Осиповой. – М. : Наука, 1995. – 570 с.

311. Ягупов В. Педагогіка : навч. пос / В.Ягупов. – К. : Либідь, 2003. – 560 с.

312. Яковлєв В. Учнівські лісництва Луганщини – школа трудового виховання, екологічної освіти та допрофесійної підготовки молоді / В. Яковлєв // Рідна школа, 2007. – Спецвипуск. – С. 36–38.

Архівні джерела

Державний архів Київської області (ДАКО)

313. Протоколы губернского съезда заведующих отделами народного образования (16. 06. 1922–20. 07. 1922). – ДАКО. – Ф–Р. 142. Оп. 1, спр. 513.

Державний архів Кіровоградської області (ДАКО)

314. Організація роботи в учнівській комплексній навчально-виробничій бригаді колгоспу (радгоспу) в сільській загальноосвітній трудовій

політехнічній школі з виробничим навчанням. 1964 р. – ДАКО. – Ф. 7138. Оп. 1 , арх 22, 138 арк.

Центральний Державний Архів
Вищих Органів Влади і Управління України

315. Директивні матеріали Наркомосу УРСР про політехнізацію шкіл. – ЦДАВОВУ України – Ф. 166. Оп. 9, од. зб. 1424, 1–21 арк.

316. Доповідна записка народного Комісаріату освіти УРСР до Ради Народних Комісарів УРСР з питань народної освіти в УРСР. 6 січня – 15 серпня 1944р. – ЦДАВОВУ. – Ф. 166. Оп. 15, од. зб. 8, 24 арк.

317. Доповідна записка «Про заходи по запобіганню дитячої бездоглядності і злочинності в Українській СРР». – ЦДАВОВУ України. – Ф. 166. Оп. 15, од. зб. 4379, 50–51 арк.

318. Доповідні записки народного Комісаріату освіти УРСР до Ради Народних Комісарів УРСР з питань народної освіти в УРСР. 17 травня-11 грудня 1943р. – ЦДАВОВУ. – Ф. 166. Оп. 15, од. зб. 5, 61–62 арк.

319. Доповідь про організацію дитячої трудової комуни на Україні. – ЦДАВОВУ. – Ф. 166. Оп. 1, од. зб. 12, 3 арк.

320. Доповідь про проекти нових програм з виробничого навчання сільськогосподарського профілю для 11-річної середньої загальноосвітньої трудової політехнічної школи з виробничим навчанням. – ЦДАВОВУ України. – Ф. 166. Оп. 15, од. зб. 900, 151 арк.

321. Дослідницька робота тваринницьких ланок в учнівській виробничій бригаді (методичний лист). – ЦДАВОВУ України. – Ф. 166. Оп. 15, од. зб. 8841, арк. 7.

322. Інструктивно-методичний лист з досвіду роботи учнівської виробничої бригади у Кіровоградській області. – ЦДАВОВУ України. – Ф. 166. Оп. 15, од. зб. 8256, 2–11 арк.

323. Доповідна Міністерства освіти УРСР про підсумки роботи шкіл та відповідних органів народної освіти Української РСР за 1962/63 навчальний рік . – ЦДАВОВУ України. – Ф. 166. Оп. 15, спр. 3941, 78 арк.

324. Інформації облвно про роботу учнівських навчально-виробничих бригад за 1969 рік. – ЦДАВОВУ України. – Ф. 166. Оп. 15, од. зб. 6871, 1–125 арк.

325. Інформаційно-методичний лист про роботу таборів праці і відпочинку. – ЦДАВОВУ України. – Ф. 166. Оп. 15, од. зб. 8756, л. 10.

326. 318. Постанова РНК УРСР «Про заходи щодо втягнення учнів в ремісничу та кустарну промисловість і в промислову кооперацію», пояснююча записка до неї та листування в Наркомпраці і по цьому питанню. 2 березня 1926 р. – ЦДАВОВУ. – Ф. 166. Оп. 6, од. зб. 10033, 4 арк.

327. Проект будівництва середніх шкіл в Україні 1919 р. – ЦДАВОВУ. – Ф. 166. Оп. 1, од. зб. 335, 42 арк.

328. Проект пропозиції наради в справі боротьби з дитячою бездоглядністю. – ЦДАВОВУ України Ф. 166. Оп. 11, од. зб. 158, 26–27 арк.

329. Проект Статуту шкільного кооперативу. – ЦДАВОВУ. – Ф. 166. Оп. 6, од. зб. 9753, 93 арк.

330. Доповідна записка Голові Ради Міністрів Української РСР про підсумки роботи загальноосвітніх шкіл УРСР за 1968/69 навальний рік. – ЦДАВОВУ. – Ф. 166. Оп. 15, спр. 6863, 15 арк.

331. Протоколи, інформації та характеристики про підсумки соціалістичного змагання учнівських виробничих бригад під девізом «Юні господарі землі», присвяченого 50-річчю утворення Української РСР за 1972 рік. – ЦДАВОВУ України – Ф. 166. Оп. 15, од. зб. 8231.

332. Співдоповідь Міністра освіти УРСР на Всесоюзній нараді керівних працівників народної освіти з питань удосконалення трудового навчання і професійної орієнтації в школах. Червень 1971 р. – ЦДАВОВУ України. – Ф. 166. Оп. 15, од. зб. 7733.

333. Стенографія республіканського злету активу учнівських виробничих бригад. 30 березня 1970 р. – ЦДАВОВУ України. – Ф. 166. Оп. 15, од. зб. 7297

334. Книжка члена охтирського дитячого містечка. – ЦДАВОВУ України. – Ф. 166. Оп. 11, од. зб. 146, 2 арк.

335. Лист до Головкооперкому від 5.07.1928 р., № 1186-29/7 – ЦДАВОВУ України. – Ф. 166. Оп. 6, од. зб. 9753, 147 арк.

Додаток А.1.

Перелік нормативних документів щодо роботи трудових об'єднань школярів, розміщених у збірниках Міністерства освіти України

№ №	№	Назва документу	Основний коментар

	3 б.		
		1920 – Збірник наказів Народного Комісаріату освіти УРСР	
1.	1 0	*1934 - Збірник наказів Народного Комісаріату освіти УРСР* Наказ №831 від 1.XII-34 Про організацію Мічурінського походу школярів	Схвалити ініціативу щодо організації Мічурінського походу школярів України за розвиток досвідної роботи з природознавства та с/г. У зверненні від Центральної досвідно-педагогічної агро-біо станції НКО УРСР наголошується необхідність поставити досвідну роботу в школі, гуртку, ділянках на вищий рівень
2.	2 6	1936 Наказ № 636 від 3 вересня Про трудове навчання в початкових, неповних середніх та середніх школах УРСР	Трудове навчання – найвідсталіша ланка роботи школи. Для учнів 5-9 кл. – екскурсії на підприємства (промислові, с/г), до музеїв та в лабораторії вищих навчальних закладів, знайомство з технікою в поєднанні з вивченням основ наук.
3.	5	1937 Наказ №309 від 23.XII Про відміну викладання труда в школах	Трудове навчання звелося до викладання праці в майстернях з кустарною примітивною технікою. Майно реалізувати, кошти – зміцнення навчальних кабінетів школи. За рахунок годин збільшити викладання предметів.
4.	1 1	Лист Наркома освіти від 26 травня Про ліквідацію пришкільних земельних ділянок	Сільські школи, маючи чималі господарства та великі земельні ділянки, веденням с/г «відвертають увагу директорів і завідувачів шкіл від їх прямого завдання - керівництва навчально-виховною роботою»
5.	3 1	1938 Наказ № 5213 від 10 жовтня Про підготовку піонерів і школярів до Всесоюзної сільськогосподарської виставки	Робота у школах, дитячих тех. і с/станціях, дитбудинках й палацах піонерів по виявленню юних дослідників, натуралістів, техніків, які мають гарні наслідки, повинна проходити на основі соцзмагання.
6.	3 8-39	*Положення* про обласні дитячі технічні та с/г станції – 14.XI.; Положення про 8районні та міські дитячі технічні та с/г станції – 10.XI	
7.	1 1	*1939 - Збірник наказів та розпоряджень Народного*	Дитячий клуб як позашкільна установа забезпечує роботу в галузі науки і техніки, з юними натуралістами, дослідниками с/г

		Комісаріату освіти УРСР *Положення* про районний (міський) дитячий клуб (директива Наркома освіти від 17 III)	
8.	13	Наказ № 2247 від 27 квітня Про проведення 20-го республіканського зльоту юних натуралістів-дослідників	З метою підготовки до Всесоюзної с/г виставки, провести в Києві з 25 по 30 липня зліт на 150 юних натуралістів і дослідників.
9.	3	*1940 - Збірник наказів та розпоряджень Народного Комісаріату освіти Української РСР* Наказ № 142 від 11 січня Про підготовку школярів до Всесоюзної сільськогосподарської виставки в 1940 році	У виставці 1939 р. брали участь 1074 юних дослідники. Добре поставлена робота у Рандавській неповній СШ Краснокутського р-ну Харківської обл.., Сурсько-Литовській СШ Дніпропетр. р-ну Дніпропетровської обл., Войтовецькій неповній СШ Баришівського р-ну Київської обл. - директорам шкіл створити належні умови для роботи на дослідних ділянках, організації шефства над тваринним молодняком.
10.	4	Про озеленення шкіл (директива № 01.44 від 2 лютого)	Згідно уваги X пленуму ЦК ВЛКСМ питанням озелененню шкіл: учні Третяківської школи Синельніковського р-ну заклали плодовий розсадник розміром 1га, озеленили садибу школи; учні Семипілківської школи Броварського р-ну – плодовий сад, допомогли колгоспу в насадженні саду, активно працюють на дослідних ділянках; -при кожній школі весною посадити плодові сади, декоративні дерева; -кожній школі – дослідну ділянку.
11	6	Про пришкільні садибні ділянки	Народний Комісаріат земельних справ та Народний Комісаріат освіти УРСР, враховуючи необхідність створення сприятливих умов для роботи школи, пропонують не вилучати садибні землі.
12	10	Про організацію пришкільних дослідних ділянок і озеленення шкіл (№ 8 від 20 березня)	-провести наради вчителів-природників з питань організації пришкільних дослідних ділянок і озеленення шкіл; - організувати при всіх школах пришкільні дослідні ділянки з тим, щоб вони були базою для навчальної роботи з природознавства і роботи гуртків юних натуралістів-дослідників

13	11	*Положення* про зльоти юних натуралістів і дослідників УРСР у 1940р.(спільно з ЦК ЛКСМУ)	З метою підготовки до Всесоюзної олімпіади дитячої творчості, піднесення самодіяльності дослідної роботи в галузі природознавства і с/г, залучення агрономів , учених на допомогу школярам, ознайомлення з досвідом роботи – завдання зльотів
14	28	Наказ № 4399 від 10 жовтня Про популяризацію ініціативи громадськості Черепанівського району Новосибірської області	Почин співдружби між громадськістю району та школою повинен стати початком руху, спрямованого на допомогу школі («Учительская газета» , 6.10. 1940р.); -мобілізувати громадськість на допомогу школі в господарські й навчально-виховній роботі
15	32	Про деякі мірoприємства по підготовці учнів сільських шкіл до практичної діяльності (затв. постановою Колегії НКО УРСР від 19/XI 1940р.)	Учителі сільської школи, поєднуючи викладання основ наук з практикою соціалістичного с/г, організовують практичні заняття, роботу на пришкільних ділянках, на ділянках хат-лабораторій: учні Білозерської СШ Смілянського р-ну Київської обл. сприяли популяризації щодо вирощування арахісу в колгоспі; учні Довгалівської школи Полтавської обл. під кер. бригадира колгоспу шефствують над молодняком тваринницької ферми, - передали кілька коней армії; проблеми: підготовка кадрів, відсутність кабінетів, пришкільних навч.-досл. ділянок, незадовільна постановка практичних занять і екскурсій в школах; -створювати в сільських школах гуртки по вивченню с/г машин, трактора, комбайна; -забезпечити кожну школу пришкільною навч.-досл.ділянкою
16	1	1941 Постанова Колегії Наркому освіти і Президії ЦК профспілки працівників початкової і середньої школи Української РСР від 28/XII 1940 р. Про республіканське соціалістичне змагання шкіл Української РСР	Серед показників змагання: прищеплювання учням практичних навичок, підпорядкованих учбовим і виховним цілям школи, проведення дослідницької роботи по с/г (на пришкільних ділянках, в колгоспних хатах -лабораторіях) і розгортання роботи в техн .. гуртках(авто,фото, конструкторських, електротехнічних, токарських ін.)
17	2 -3	Наказ №169 від 24 січня Про стан підготовки шкіл до участі у ВСГВ 1941року	В школах і позашкільних закладах налічується 200.000 юннатів і ЮТ, з яких учасників ВСГВ в 1939 -1077 і в1940 – 5556. Учні працюють над вивченням і моделюванням с/г машин, конструюванн.

			нових моделей, вирощуванням нових с/г культур, фруктових дерев, підвищенням врожайності зернових культур, шефствують над вирощуванням тваринницького молодняка на колгоспних фермах
18	1 4 -5	Наказ №289 від 4 лютого Про проведення експедиції учнів по дослідженню та вивченню природних багатств УРСР. *Положення* про експедицію піонерів та школярів по вивченню і дослідженню природних багатств УРСР	З метою вивчення та дослідження учнями шкіл природних багатств, розвитку любові до науково-дослідної роботи, прищеплення учнями трудових і військово -туристських навиків, провести влітку експедицію.
19	1 1	1947 Постанова ЦК КП (б)У Про заходи до подальшого поліпшення роботи шкіл Української РСР, постанова ЦК КП(б)У Про заходи до поліпшенню позашкільної роботи з дітьми , наказ № 5347 від 12XII 1946 Про заходи до поліпшенню позашкільної роботи з дітьми	-організувати вивчення, популяризувати роботу на пришкільних дослідних ділянках з метою масового залучення школярів до дослідної роботи з питань агробіологічної науки.
20	2 4	Наказ № 115 від 15 січня Про оголошення конкурсу на кращий гурток юних натуралістів шкіл, дитячих будинків і позашкільних дитячих закладів УРСР, *Положення* про конкурс на кращий гурток юних натуралістів шкіл, дитячих будинків і позашкільних дитячих закладів УРСР	-члени повинні добре вчитися; -виконати 3-4 конкретних зобов’язання відповідно до профілю гуртка
21	2 6	Розпорядження №103 від 14.04 Про участь піонерів і школярів УРСР, шкіл, позашкільних дитячих закладів та дитячих будинків	-підтримати звернення піонерів та школярів Чоботовської семирічної школи Кунцевського р-ну Московської обл., оголосивши конкурс; -намітити закладку садів площею від 0 ,25 га до 2 га (в залежності від місцевих умов) при кожній школі сіл.місцевості,

		у розвитку садівництва та озеленення шляхів	невеликі плодовоягідні насадження при міських школах
42	4	1 Наказ № 2003 від 19 серпня Про стан натуралістичної роботи в школі і позашкільних закладах УРСР	-в значній частині сіл. шкіл відсутні гуртки ЮН, пришкільні навчально-дослідні ділянки, не впорядковані садиби, -недостатньо розгорнута громадськокорисна робота учнів у с/г.
43	6	1 Постанова № 1876 Ради Міністрів Української РСР від 11жовтня 1947р Про земельну ділянку при початкових, семирічних і середніх школах	-у сільській місцевості і в робітничих селищах у постійне користування для навчально-дослідних цілей виділити земельні ділянки розміром від 0,5 до 2га (від к-ті учнів і місцевих умов) із вільних земель державного зем. фонду, а при відсутності – із землекористування допоміжних господарств; -площа зем. ділянки зверх установ. розміру, якщо вона зайнята фрук. садами, виногр., й ягідниками буде збережена за школою –дозвіл облвиконкому
44	1	1 1948 Наказ № 482 від 9.04 Про стан і дальше поліпшення роботи юних натуралістів шкіл і позашкільних закладів УРСР	-протягом 1947 року посаджено понад 9 млн. плодових дерева ягідних, декоративних кущів; -із 29490 шкіл лише у 5494 – гуртки ЮН
45	5	1 Наказ № 1309 Міносвіти УРСР та Міністерства с/г УРСР від 9 липня Про зміцнення та поширення зв’язку сільських шкіл з колгоспним виробництвом	- ознайомлювати учнів з основами сучасної агротехніки, досягненнями агробіологічної науки і передовиків соц.. с/г, - пов’язати навчальну роботу в школі з практикою соц..с/г
46	6	1 Наказ № 1510 від 3 серпня Про участь піонерів та школярів УРСР в боротьбі з ховрахами	- організувати окремі групи школярів для знищення ховрахів механічним способом та з числа мол.-групи для виявлення нір на всіх ділянках
47	8	1 Наказ №1949 від 29 вересня Про участь піонерів та школярів у деревонасадженні	- навесні 1948 р. посад. більше 6 млн., - при всіх семирічних, СШ сіл створити розсадники плодових і декоративних дерев і кущів, - запров. шефство шкіл, гуртків ЮН над молодим посадками по збереженню і догляду за ними
48		1 1949 Наказ №45 від 14.01 1949р	- докласти всіх зусиль, щоб навчальні заклади УРСР посіли почесне місце по к-ті та якості експонатів. Це вагомо, оскільки заклади України мають досвід: експонати

		Про підготовку школярів і педагогічних училищ до участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці	їх роботи були представлені на ВСГ виставці перед війною:за високі досягнення були нагороджені дипломами I ст. Харківська обл. станція ЮН, Вовчанська районна дитяча техн. і с/г станція, II ст..- Центральна агробіостанція і Чернігівська СЮН
49	5	Наказ № 344 від 12 березня Про участь школярів у збиранні насіння кок-сагизу	-на допомогу каучуконосним ланкам у збиранні насіння організувати сільські бригади комсомольців і школярів на чолі з вчителем, -орган. соц..змаганння між ними
50	5	Наказ № 428 від 24 березня Про патріотичний почин трудящих Близнюківського району Харківської обл.	- народним методом підготув. всі школи р-ну до запровад. загальн. семирічного навчання на селі, - додатково відкрили 8 семирічних шкіл та 25 п'ятих кл., збудували до початку н.р 8 нових шкіл і 25 будинків для вчителів
51	19-20	Наказ № 989 від 26 вересня Про стан і дальше поліпшення роботи гуртків юних натуралістів-мічуринців шкіл, дитячих будинків і позашкільних дитячих закладах УРСР	- зросла к-ть ЮН-М: із 4800 у 1947/48 н.р. до на кінець 48/49- 17144, які охоплюють понад 450.000 школярів; -у 1948р. –рух по організації ланок юних майстрів високих врожаїв, які працюють в контакті з передовиками с/г, за їх допомогою; - із 29302 шкіл мають дослідні ділянки 16370; - погано із с/г інвентарем, розпочата робота весною занепадає влітку – виховного ефекту ні в навчанні , ні в вихованні
52	21-22	*Положення* про юнацьку секцію Українського товариства охорони природи (погод. З ЦК ЛКСМУ 4 листопада)	- юнацька секція проводить серед учнів масову роботу по охороні природи, залучає до плану перетворення природи; - члени від 10 до 18 років; - секція утворюється при наявності 20 чол.
53	4	1950 Наказ №40 від 3 лютого 1950 Про відзначення шкіл, учителів та юних натуралістів-мічуринців – переможців республіканського огляду пришкільних дослідних ділянок	- огляд з метою забезпечення зразкового стану ділянки і організованої цікавої дослідної роботи на них
54	15	*Положення* про лісові школи для туберкульозних	- влітку з 10.06-15.08 поряд з лікувально-оздоровчою роботою,

		дітей (затвер. Наркомом освіти і Наркомом охорони здоров'я УРСР 4 вересня 1944р.)	культурно-масовими заходами організувати участь їх у с/г роботах на ділянках школи; - садиба лісової школи повинна мати зелений майданчик, ділянку для городу, квітників, фізкультурний майданчик; - для поліпшення харчування - організувати допоміжне господарство
55	23	Наказ № 1024 від 3.11. Про відзначення гуртків юних натуралістів-мічуринців шкіл, дитячих будинків і позашкільних дитячих закладів та юних натуралістів-мічуринців – учас. республ. зльоту і виставки робіт юних натуралістів УРСР	
56	3	1951 Наказ № 24 від 17 січня Про стан і дальше поліпшення роботи юних натуралістів-мічуринців у школах, дитячих будинках і позашкільних дитячих закладах Української РСР	-восени1949 і весною 50 посаджено в садах, полезахисних смугах понад 17млн. плодових, лісових і декорат. дерев, чагарників; -зібрано і передано лісгоспам 3466637 кг насіння деревних та чагарн. порід; -створено при кожній школі зоолого-тваринницькі гуртки; -орган. роботу по шефству над молодняком с/г тварин, по кролів, бджільн, птахів, шовкопряду
57	10	Наказ по Міносвіті та Мін сільського госп-ва від 21 квітня №212 Про розширення вивчення основ сільського госп-ва і поліпшення викладання біології в семирічних і середніх школах та організації роботи на пришкіл. дослідних ділянках	-позитивна оцінка досвіду Вишківської середньої школи Львівської обл.. та Гетьманівської семирічної школи Харківської обл.; -домогтися в 1951р.забезпечення всіх сіл.шкіл землею для шк. досл. ділянки та її використання за призначенням; -с/г НД закладам надавати постійну допомогу школам в організації навчально-дослідної роботи
58	11	Про участь піонерів і школярів Української РСР в організації і проведенні ви годівлі тутового шовкопряда (10.05. 1951 №19/р)	-організувати роботу по ви годівлі шовкопрядів у шк., дитбудинках, позашк. установах; -розгорнути роботу по збору насіння шовковиці, дуба та закласти при шк., дитбуд, позашк. становах. розсадники шовковиці і дуба для створ. кормової бази
59	14	Про соціалістичне змагання молоді і школярів по розвитку кролівництва (сп	

		. рішення ЦК ЛКСМУ, Міносвіти УРСР і Правління Укоопспілки)	
60	8	1952 Наказ № 191 від 27 березня Про заходи до поліпшення викладання біології в семирічних, середніх школах і роботи на шкільних навчально-дослідних ділянках	-в більшості обл. не відведено земельні ділянки для навч-дослід. цілей для семирічних і СШ у сільс. місцевості і робітничих селищах; -влітку робота припиняється, а ділянки використовуються під городи та господарські посіви; -запровадити оплату за завідування шкільної дослідної ділянки
61	8	*Положення* про навчально-дослідну ділянку при початкових, семирічних, середніх школах Української РСР	-постійне користування для навч.-досл . цілей зем. ділянку розміром від 0,5 до 2га (від к-ті учнів і місцевих умов); -під подовий сад- 0,4-0,8 га при 0,5 до 1га;від 1,1,5 га під сад: від 0,6 до 0,9 га; у школах, де зем. ділянка становить 1,5 до 2 га – під сад: від 0,9 до 1,3 га землі
62	13	Наказ № 387 від 26 травня Про хід виконання наказу Міносвіти УРСР Про заходи до поліпшення викладання біології в семирічних, середніх школах і роботи на шкільних навчально-дослідних ділянках	-заборонити переміщувати дослідні ділянки з місця на місце; -заборонити використ. шкільні садиби під індивідуальні городи вчителів і керівників шкіл; -домогтися організації при кожній школі агробіокабінетів, живих кутків, навч .-досл. ділянок.
63	21	Наказ № 663 від 9 жовтня Про озеленення садиб шкіл, дитячих будинків і позашкільних дитячих установ	-директорам організувати роботу по озелененню садиб, -вертикальне озеленення приміщень та парканів – міські школи
64	19	1954 Наказ № 433 від 14 вересня Про участь піонерів і школярів Української РСР у Всесоюзному конкурсі юних садоводів *Положення* про Всесоюзний конкурс юних садоводів	
65	1	1955 Про практичні заняття на	-в школі з навчально-дослідною ділянкою, але без майстерень години,

		навчально-дослідній ділянці в 1954/1955 н.р. (№ 07-33/972 -а від 23.XII. 1954)	відведені на трудову підготовку учнів, повинні бути використані на практичні заняття (66 год.)
66	11	Інструкція про порядок організацію, утримання і зміст роботи міжколгоспного піонерського табору	-керівництво здійснюється виконавчим комітетом райради депутатів трудящих через орган. комітет; -політ.-вих., культ.-мас.робота, роль фізичн. вих., екскурс., турист., робота, залучати до натур. роботи на навч.-дослідній ділянці, у квітнику, кутку живої природи, до сусп.-кор. роботи по благоустрою території, посильної с/г праці в колгоспі, радгоспі, МТС, на городах
67	6	1956 Про залучення учнів старших класів у вільний від навчання час на допомогу колгоспам у боротьбі з буряковим довгоносиком (розп. №9-р від 15.02.1956)	-згідно з постановою РМ Української РСР залучити учнів ст.кл. у вільний від навчання час до роботи; -директорам шкіл домовитися з правлінням колгоспів про підвіз учнів, якщо поля дальше ніж 3 км
68	10	Про організацію і проведення суспільно корисної праці учнів шкіл Української РСР (орієнтовний перелік видів суспільно корисної праці учнів у весняно-літній час)	-учнів сільських шкіл прилуч. до практич. праці в с/г виробництві за місцем проживання, а міських – у колгоспі, радгоспі територіально бл. розміщених від школи; -тривалість роботи в с/г або промисловому вир-ві протягом літніх канікул склад.: 5-7 кл.-не менше 15, 8-9кл.-20 робочих днів по 4 год. -між класами, колгоспниками, учнями організувати соц.. змагання по перевиконанню виробничих завдань
69	17	Наказ № 197/359 від 6 серпня Про організацію врятування мальків риб з тимчасових водойм у заплаві річок Дніпра, Десни і Прип'яті	-орган. практичну допомогу рибгосп-вам у врятуванні мальків риб силами учнів порядком громадсько-корисної праці; - до 15 серпня орган. бригади учнів 5-10 кл. школи; -орган. змагання між бригадами
70	19	Наказ № 389 від 3 вересня Про розвиток садівництва і виноградарства в школах і позашкільних установах УРСР	- при всіх школах, дитячих будинках, позашкільних установах протягом 2 років закінчити закладки плодових шкілок, розсадників, колекційних садів, ягідників, виногр. з різноман. набором порід і сортів; -у містах орган. колективні міжшкільні сади і виногради
71	10	1957 Наказ № 213 від 9 травня	- рекомендувати міським школам орган.в колгоспах шкільні табори для проходження с/г практики учнями 8-10 кл.,

		Про заходи по оздоровленню дітей влітку 1957 року	в яких вони поєднували б продуктивну працю із оздоровленням і відпочинком
72	11	Наказ №261 від 19 червня Про підтримку ініціативи шкіл та відділів народної освіти Кіровоградської та Полтавської областей щодо боротьби за збільшення продуктів тваринництва	-з метою розгортання навч.-досл. і суспільно корисної роботи по тваринництву популяризувати почин; -побудувати за допомогою МТС колгоспів, радгоспів і інш. Виробництв при кожній СШ крільчатник на 30-40 кролематок, початковій- 5-10, семирічній- 20-25; -роботу пришкільної ділянки спрямувати на забезпечення кормом; -орган. вирощування при сільських школах і щорічну передачу колгоспам і птахофермам молодняка с/г птиці в к-ті не менше 50 шт. для початкової школи, 100- для семирічної, 150 – середньої шк..
73	1	1958 *Положення* про шкільну навчально-дослідну ділянку	-залучаються всі учні 1-10кл., -у початковій- 0,5 га, у семирічній- 1,5 га, у середній- 2 га; -у містах та роб.селищах при відсутності зем. Ділянки організувати міжшкільну навчально-дослідну або проведення робіт з учнями на ділянках СЮН, палаців піонерів, тресту зелених насаджень у скверах, парках, ботан. і зоологічних садах; -ділянка ділиться на 2 відділи: ботаніко-рослинницький і зоолого-тваринницьк.
74	5	Тимчасове *положення* про дослідну середню школу з 11-річним курсом навчання (від 17 січня)	-дослідна школа в системі Міносвіти по вивченню і визнач. ефективних форм навчання, методики поєднання навч. з продуктив. працею в с/г, тр. вих.. і підгот. випускників СШ до практик. дія-ті в н/г та до вступу до вищої школи; -учнів шкіл залучити до праці на підприємстві, у колгоспі, радгоспі, МТС, на досл. ділянках, у шк.. майстерні, до роботи у підсобному гос-ві школи, по самообслуговуванню.
75	6	Про організацію роботи учнів шкіл республіки в сільському господарстві та про залучення учнів до активної участі в допомозі колгоспам і радгоспам у боротьбі за високі врожаї і за	-закінчити організацію при кожній школі, дитбудинку, позашкільному закладі крільчатник, пташник та укомплектувати їх поголів'ям відповідних порід, -при кожній СШ створити спеціалізовані с/г гуртки відповідно до профілю свого колгоспу

		збільшення продуктів тварин (від 12 лютого)	
76	11	Про організацію літньої сільськогосподарської практики та дальше розгортання суспільно корисної праці у сільському господарстві учнів шкіл УРСР (16.05)	-в школах поширюються форми: ланки високих урожаїв по вирощуванню с/г культур, робота класних колективів за спец. розробленим планом, комсомольсько-молодіжні трудові табори та УВБ; -з 1958р введено обов'язкові літні навчально-виробничі роботи для всіх учнів 5-6 кл. на навч-досл. ділянці і у колгоспі, та літню практику у с/г для всіх учнів 8-9кл.; -широку увагу приділити розгорт. Ком .-молод.трудовим таборам, орган. УВБ, у колгоспах і радгоспах; - орган. роботу класних колективів та учнівських ланок по вирощуванню окремих с/г культур, по догляду за молодняком; -школи великих індустріальних міст – домовлятися з трестами, кер. заводів, домоуправлінь: робота по догляду за рослинами, озеленення; -комсом.-молод. табори та УВБ використовувати для оздоровлення учнів
77	12	Наказ № 60 від 15.05 Про оздоровлення дітей влітку 1958 року	-з метою поєднання оздоровчих заходів з продуктивною працею та проходженням учнями 8-10 кл. с/г навч.-виробничої практики рекомендується кожній школі орган. влітку комсом.-молодіжні табори та виробничі бригади в колгоспах і радгоспах, -всю роботу в піонерських таборах поєднувати з суспільно корисною та продуктивною працею учнів.
78	12	Заходи по дальшому розвитку і вдосконаленню виробничого навчання учнів 8-10 класів середніх шкіл Української РСР, рекомендовані науково-практичною конференцією з виробничого навчання (15.05, №07-31)	-НДІ передбачити опрацювання питань: а)створити і видати монографію і брошури з досвіду виробничого навчання, зокрема з досвіду роботи с/г виробничих бригад учнів; -вивчити і розробити положення про режим і умови праці учнів в колгоспах
79	13	Про участь школярів Української РСР в роботі по вирощуванні гібридного і сортового насіння кукурудзи на шк. навч-досл ділянці та в	

		насінницьких господарствах колгоспів і радгоспів у 1958 р	
80	15	Наказ № 87 від18.07 Про розгортання роботи в школах, позашкільних закладах, педагогічних училищах та інститутах по вивченню і охорони природи	-орган. секції охорони природи при всіх школах; -установити як традицію насадження кожним учнем протягом навчання в школі 1-3 дерев, догляд за ним і при закінченні школи- передача молодшим учням
81	16	Наказ № 146 від 17.-6. Про підсумки республіканського змагання по розвитку кролівництва	-визначити переможцем республіканського змагання 40 кролеферм шкіл, дитбудинків, позашкільних установ
82	16	Наказ №88 від 18 липня Про участь шкіл у створенні та розвитку зелених зон міст і робітничих селищ	-згідно затвердженого 10-річного плану на 1955-1964 рр.(6.06 1958 РМ УРСР) протягом 1958/59 в кожній СШ побудувати теплиці та парники, у семирічних-парники для вирощуванні квітів та розсади грунтових квітів; -закріпити за парками, садами, вуличними дворами жилкопів міські школи, які не мають навчально-дослідних ділянок для проведення практ. робіт учнів по озелененню та по догляду
83	1	1959 Постанова колегії Міносвіти УРСР від 22 листопада Про створення в школах учнівських бригад комуністичної праці	-за прикладом учнівської навчально-виробничої бригади Слатинської середньої школи Дергачівського р-ну Харківської обл. щодо ініціативи- учнівські бригади комуністичної праці- чисельні бригади стануть під знамена почину.
84	11	Наказ № 49 від 7.05 Про оздоровлення дітей влітку 1959 року	-ширше запроваджувати самообслуговування серед дітей; -нач.піонертаборів разом із медпрацівниками встановлювати види і норми суспільно корисної праці з урахуванням вікових особливостей і стану здоровя дітей, не допускаючи перевантаження їх; -поставити на розгляд і вирішення правління колгоспу питання про відкриття влітку 59-го року в кожному р-ні колгоспного(міжколгоспного)піонертабору для оздоровлення дітей сільської місцевості
85	12	План заходів Міносвіти УРСР на виконання Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший	

		розвиток системи народної освіти в Українській РСР (4. 05.59)	
86	16	Про серйозні недоліки в організації роботи учнівської виробничої бригади та суспільно корисної праці у сільському господарстві (27 липня №30-р)	-переобтяжування членів УВБ роботою в с/г: при радгоспі «Вознесенськ» (Миколаївська обл.) 60 членів УВБ закріп. 200га землі; УВБ Новобузької середньої школи №1 132 чол. оброб. 132 га та ще 100 га учбово-дослідного поля колгоспу; -Чорнобаївська СШ (Харківська обл.) учні працюють з 8 ранку до 6 вечора
87	17	Наказ № 111 від 26 серпня Про розширення само обслуго-ня в загальноосвітн. школах, школах-інтернатах, дитячих будинках, педінст-тах та педучилищах Української РСР	-самообслуговування-складова частина трудового виховання та психологічної підготовки підростаючого покоління до праці.
88	18	*1960– Збірник наказів та інструкцій міністерства освіти Української РСР* Про завдання органів народної освіти, загальноосвітніх шкіл, позашкільних дитячих установ і педагогічних навчальних закладів республіки в зв'язку з рішенням грудневого Пленуму ЦК КПРС і січневого Пленуму ЦК КПУ Про дальший розвиток сільського господарства	-з метою поєднання виробничого навчання з продуктивною працею в сільських школах орган.4809 УВБ, які працювали на базі колгоспів, радгоспів, МТС і обробляли 173 тис.га; -за 1959 р. здали державі 3 млн.кролів, 3 млн.птиці, заклали 1029 га плодово-декоратив.шкілок і розсадників, -посаджено 16 млн. дерев і 11 млн. кущів, зібрано 90 тис. кг насіння плодово-декорат. дерев; -приріст молодняка на одну голову - 50кг, в колгоспі- 23-26 кг (Ново-Витківська СШ Львівської обл.)
89	17-18	*Положення* про середню загальноосвітню трудову політехнічну школу з виробничим навчанням (затверд. Постановою Ради Міністрів УРСР від 16 серпня №1337)	
90	18	1961 Наказ № 52 від 22 березня Про розвиток дослідної роботи в учнівських виробничих бригадах і	-тематика дослідів не в усіх школах актуальна; -неналежний контакт шкіл з передовиками, з вченими; -допомогу в роботі бригаді

		навчально-дослідних ділянках шкіл Української РСР	Старченківської СШ Володарського р-ну надає Сталінська с/г станція, картоплеовочева селекційна станція; Чорнобаївській СШ- УкрНДІ зрощування землеробства
9 1	23	*Положення* про навчально-дослідне господарство учнівської бригади колгоспу(радгоспу) (погодж. Міносвіти, Міністерство сільського господарства, головне управління радгоспів при Раді Міністрів УРСР – 20 жовтня)	-господарство орган. згідно постанови Про поліпшення виробничого навчання учнів середньої загальноосвітньої школи УРСР колгоспу (радгоспу0 і є його складовою, -на члена УВБ, який працює в ланці по вирощуванні зернових культур, можна виділяти від 0,5 до 1га; які вирощують просапні, плодово-ягідні кущі – від 0,05 до 0,10 га; -під час літньої практики –догляд за тваринами: телят від 20-денного віку до 6 міс.-10-15 голів; від 6-міс віку-15-20; свиней (відгодівельна група)-30-40шт, птиці (курі)-500;
9 2	2	1962 *Положення* про учнівську комплексну навчально-виробничу бригаду колгоспу(радгоспу)	-бригада створюється в колгоспі і є однією з основних форм тр.вих., виробничого навчання і продуктивної праці учнів, які вивчають с/г спеціальності, -тривалість робочого дня для учнів 9-11 кл. -6 год., 7-8 кл.- 4 год. -норма вироб. встановлюється правлінням колгоспом з врахуван. віку та знижується порівняно з дорослими, виходячи з погодинного розрахунку на 25-30%, для 7-8 кл. -40%, -з метою забезпечення самодіяльного характеру УБ, згуртування її в міцний цілеспрямований колектив, розвитку ініціативи у бригадах організується самоврядування
9 3	15	*Положення* про пришкільну сільськогосподарську ділянку в школах Української РСР	-пришкільна с/г ділянка створюється в усіх школах республіки розміром від 0,5 до 2га (від к-ті учнів, місцевих умов) -у початковій шк..- від 0,3 до 0,5 га; у восьмирічній- 0,5 до 1,5 га; у середній – 1,5 до 2 га; -пришкільна с/г ділянка має ботаніко-рослинний і зоолого-тваринний відділи, географічний майданчик з агрометеорологічним постом; -відповідно до постанови Ради Міністрів Союзу РСР школи і позашкільні установи звільняються від обов’язкових поставок державі всіх с/г продуктів та

			оподаткування фінансовими органами
94	18	1963 Про проведення огляду досягнень учнівських виробничих бригад (№20-66 від 3 вересня)	-учнівська комплексна навчально-виробнича бригада-головна форма зв'язку навчання з життям; -800 УВБ виростили урожай кукурудзи по 50-100ц ; -УБ Вербської школи-інтернату Ровенської обл.. на 20га зібрали по 105,5 ц зерна кукурудзи -члени бригад брали участь в будівництві, спорудженні кл.кімнат, шк.. майданчиків, спортзалів
95	10	1964 Про завдання шкіл і органів народної освіти Української РСР в світлі рішень лютневого Пленуму ЦК КПРС «Про інтенсифікацію с/г виробництва на основі широкого використання хімії , механізації, впровадження досягнень науки і передового досвіду для найшвидшого збільшення виробництва с/г продукції»(28.III)	-звернути увагу на докорінне поліпшення підготовки в СШ шляхом виробничого навчання трактористів, мех.-рільників, мех.-тваринників, інш. с/г кадрів ; -поширити досвід кращих УВБ, щоб вони стали лабораторіями місцевих колгоспів і радгоспів по вирощуванню високих врожаїв і піднесенню продуктивності тваринництва; -широко розгорнути серед учнів дослідницьку роботу з питань хімізації рільництва і тваринництва, сортовипробування, вирощування нових с/г рослин та порід тварин і птиці
96	17	Про кращий досвід роботи учнівських комплексних навчально-виробничих бригад (інформац. лист №20 від 10.IX)	Досвід роботи УБ Київської, Кіровоградської, Хмельницької, Черкаської, Вінницької обл.- праця цілеспрямована і усвідомлена, поряд з пед. питанн ями вирішуються і господарські, міцні, глибокі знання. За 5 р. від прийняття Закону с/г спец. набули бл.180тис.учнів, з них 43 тис – мех.. широкого профілю, 26 тис. тваринників, 80 тис. рільників, овочівників, садоводів. На заклик «Усім класом у колгосп» 130 кл. шкіл Київської, 53- Хмельницької, 52-Вінницької, 49-Сумської,28-Івано-Франківської пішли працювати. У 1963р. -3512 УНВБ із к-тю 295417 учнів на площі 98700 га вирощували провідні культури; в розпорядження бригад 320 комб., 1557 машин, 769 навч.-досл.господарств. -обсяг виробничих завдань повинен відповідати програмі певної спеціал. виробн..навчання; -увагу до питань економіки с/г вир-ва, рентабельності господарства, зниження собівартості продукції;

			-не допускати навантаження учнів непосильними завданнями; -якісне планування роботи бригади (досвід Бородянської СШ: виробнича і навчально-виховна робота); - дослідництво в бригаді як засіб підготовки всебічно розвинених людей; -зростання досвіду роботи бригад змінює зміст і форми самоврядування, роль стінної преси, шк.кіностудій (Ярунська СШ Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл.-«Сходять Зорі»), соц. змагання; -у школах влітку орг. молодіжні табори, в яких члени бригад відпочивають і працюють на виробничих об'єктах
97	5	Наказ № 198 від 30 грудня 1963р. Про підсумки естафети «Юний маяк»- огляду досягнень учнівських комплексних навчально-виробничих бригад колгоспів і радгоспів Української РСР	У 1963р -3512 УВБ,із к-тю 295417 учнів на площі 98700 га по вирощуванню провідних с/г культур; -урожайність в бригадах значно більша,чим в колгоспах; -в ході огляду досягнень посилилась увага до роботи з боку парт, радян, комсом , профспіл, відділів н/о, керівників колгоспів, вчених; -занести до «Книги трудової слави УНВБ» Міносвіти України 19 УВБ, нагородити 1 премією –трактором Т-40 УВБ Крутівської СШ Ніжинського р-ну Чернігівської обл..,УВБ Гримяцьківської СШ Ярмолинецького р–ну Хмельницької обл., УВБ Ярунської СШ Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл., УВБ Ярівської СШ Немирівського р-ну Вінницької обл.; друга колективна премія – кінопересувка «Україна», третя – магнітофон «Дніпро», нагородити Грамотами Міносвіти УРСР.
98	1 2	1965 *Положення* про республіканську естафету «Юний маяк»- огляд досягнень учнівських комплексних навчально-виробничих бригад колгоспів і радгоспів Української РСР в 1965р.	-в 1964 р- 3470 бр. із 307350 учнів на площі 113640 га; -робота стала змістовнішою і масовою: 1800 бр.працювали згідно завдань наукових установ, 2100 бр. – місцевих колгоспів щодо ефективності впливу мінер та бактеріал. добрив і мікроелементів на врожай с/г культур; -силами учнів та вчителів за доп. клгоспів обладнано 236 агрозоотехнічних кабінетів, 565 кабінетів механізації, 75 автокласів; -колгоспами передано УВБ 520 тракторів, 116 комбайнів. 435 авто;

			-естафету-огляд продовжити на 1965 рік.
99	5	*Положення* про республіканський конкурс на кращу дослідницьку роботу з біології та сіл. госп-ва в загальноосв. восьмирічних і середніх школах, школах-інтернатах і позашкільних установах Української РСР	-в конкурсі беруть участь масові школи, УВБ, ланки, СЮН, гуртки, вчителі біології та виробничого навчання, керівники УВБ; -показники для УВБ, ланок, гуртків, СЮТ, будинків і палаців піонерів
100	11	*Положення* про оздоровчі профільні табори учнів шкіл Міністерства освіти УРСР (затверд. Міносвіти, ЦК ЛКСМ України від 5 травня 1965)	-до профільних оздоровчих таборів відносяться: спорт., турист., юних натур., юних техн., худ самод., піонер. і комсом. активу, ТПВ, юних любителів науки і техніки; -тр.вих. в таборі спрямоване на прищеплення навиків самообслуговування, залучення учнів до продуктивної праці; -час, розпорядок, характер, тривалість і норми встановлюються залежно від віку і стану здоров'я.
101	12	Рекомендації з питань організації дослідницької роботи учнів з сільського господарства в школах і позашкільних закладах Української РСР на 1965 рік(Міносвіти, УНДІП, Респ. Виставка пердосу в н/г, ЦСЮН)	-дослідна робота УВБ у галузях с/г-вагома допомога колгоспам; -схвалено досвід Черкас., Терноп., Хмельн., Луган., Львів. облнар-освіти по організації навч-досл.господарств УБ, досвід Одеського облвно по створенню опорних шкіл по дослідницькій роботі й залученню вчених, передовиків; -слабо популяризується досвід; .
102	2 3-24	Про підсумки організації виставки «Юні натур. та дослід. с/г – Батьківщині!»	
103	1	1966 Наказ № 206 від 1 листопада Про підсумки естафети «Юний маяк»- огляду досягнень учнівських комплексних навчально-виробничих бригад колгоспів (радгоспів) Української РСР в 1965 р.	-у 1965р працювало 3376 бр., із 276547 учнів на площі 89455га по вирощуванню культур; -2200 бр.-досліди за завданнями НДІ, 2458 – місцевих колгоспів; -кращі рез-ти УВБ: Кіров., Черк., Хмельн., Київс., Терноп., Льві., Луган., Житом., Черніг., Микол. обл.; -нагородити Грамотою Міносвіти і ЦК ЛКСМУ і грошовою премією для поїздки на ВДНГ УВБ Богданівської СШ Знамянського р-ну Кіровоградської обл., Ірклііївської СШ Чорнобаївського р-ну Черкаської обл..; друга та третя премія-духовий оркестр.

1 04	8	Про поліпшення змісту роботи учнівських виробничих бригад(28 березня 1966, № 16-р)	Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 23.02.1966 № 144 «Про часткові зміни трудової підготовки в середній загальноосвітній школі» зауважує, що учні в сер. загальноосвітніх трудових політехнічних отримують сер.заг.політех. освіту та тр.вих. а за умов і проф. підготовку, але УВБ повинні залишитися як форма тр.вих. і проф.. навчання учнів села; -зберегти в усіх сер. сіл. школах УВБ, організаційно зміцнити, поліпшити їх роботу, залучити учнів 7-8 кл згідно віку і режимом праці і відпочинку; -керівництво УВБ покласти на заст. дир.шк.-заст. з виробн.. навчання, вчитель біології; -закріп. зем. ділянки, завер. планування роботи УВБ з широким дослідництвом
1 05	8	1968 Наказ № 52 від 15 березня 1968 Про трудове навчання і виховання учнів у школах Української РСР	
1 05	24	Про організацію шкільного лісництва (№30-р від 2.VIII.) *Положення* про шкільне лісництво (затверджене Міносвітою, Мінлісового гос-ва, Мінс/г, ЦК ЛКСМУ, Укр. тов-вом охорони природи – від 28 серпня 1968р.)	-в ряді областей (Ровенська, Сумська, Харківська) на базі лісів працюють ШЛ; -для успішної забезпечити: умови роботи, матеріально-технічну базу, добір кадрів вчителів і спеціалістів для забезпечення педагогічного і фахового керівництва.
1 06	1 1	1969 Санітарно-гігієнічні вимоги до трудового навчання учнів на шкільній навчально-дослідній ділянці та в сільськогосподарському виробництві	- гігієнічні вимоги до проведення с/г робіт ; - режим праці та відпочинку дітей під час с/г робіт (в УВБ); - медичне обслуговування учнів під час с/ робіт.
1 07	1	1970 Постанова колегії від 15 жовтня 1969р. Про затвердження заходів по дальшому поліпшенню	- звернути увагу на організацію навчання учнів шкіл сільської місцевості роботі на тракторах, комбайнах, інш. техніці; -забезпечити докорінне поліпшення роботи навчально-виробничих бригад у

		роботи по професійній орієнтації та труд. вих.. учнів у загальноосв. школах УРСР	всіх школах села; - де є можливості, створити ШЛ; - домогтися створення для учнів на літній період ТПВ
1 08	9	Наказ № 32 від 20 лютого Про професійну орієнтацію учнівської молоді	- на виконання Постанови Президії ВЦРПС, Бюро ЦК ВЛКСМ, колегії Міносвіти СРСР і Державного комітету Ради Міністрів СРСР по професійно-технічній освіті від 17 грудня 1969 р. «Про професійну орієнтацію учнівської молоді»- організувати відповідну роботу.
1 09	15	Наказ № 95 від 19 травня Про підсумки республіканського зльоту активу учнівських виробничих бригад	-у березні -2 республіканський зліт:домогтися збільшення к-ті УВБ, забезпечити проведення кожною УВБ досл . роботи за участі спеціалістів с/ г, вчених; -підвищити рівень проведення масових заходів у ТПВ членами УВБ влітку; -забезпечити організацію ТПВ для кожної УВБ.
1 10	19	Постанова колегії від 29 липня Про затвердження Положення про шкільну навчально-дослідну ділянку в школах Української РСР *Положення* про шкільну навчально-дослідну ділянку в школах Української РСР	- Положення про пришкільну сільськогосподарську ділянку в школах УРСР від 17.05.1962- скасувати.
1 11	6	1971 Про затвердження *Положення* про учнівську виробничу бригаду в колгоспі, радгоспі Української РСР.	Постанова колегії Міністерства освіти Української РСР, Секретаріату ЦК ЛКСМ України, колегій Міністерства сільського господарства УРСР, Міністерства радгоспів Української РСР від 30 грудня 1970 р.
1 12	9- 10	*Положення* про республіканський конкурс на кращу дослідницьку роботу з біології та сільського господарства у восьмирічних і середніх школах та позашкільних закладах Української РСР	-мета: виявлення кращих прикладів дослід. роботи з біології,с/г в школах, УВБ , гуртках ЮН і дослідників, позашк. дитзакладах; -показники для УВБ, ланок:високі врожаї с/г культур згідно з виробничим планом на основі перед.агротехніки; провед.2-3 досліди для УВБ, 1- для ланки з провідними с/г культурами; провед.1-2 досл. дляла нок УВБ з тваринництва на шк . ділянці по обраній галузі
1 13	12	*Положення* про республіканське соціалістичне змагання	-завдання: розвиток УВБ, ШЛ, підвищення їх ролі в трудовому вих. і навч ., вивчен. і оволод.с/г технікою керув.

		учнівських виробничих бригад у колгоспах, радгоспах і шкільних лісництв під девізом «Юні господарі землі»(Міносвіти, ЦК ЛКСМУ, Мінлісгосп, Мінсільгосп, Виставка передового досвіду в н/г УРСР)	машинами, залуч. до досл.роботи; -показники:кількісне членство УВБ, оволодіння с/г і лісовою технікою, працевлаштув., навчання в с/г закладах; -виробн. показники: к-ть і собівартість с/г і лісової продукції, в порівн. з. колгоспом; -використ в роботі УВБ, ШЛ досягнень науки і техніки; -орган. круглорічного циклу діяльності УВБ, ШЛ, актуал. тематики дослідн. роботи, дотримання режиму праці і відпочинку.
114	19	Про дальше поліпшення роботи учнівських виробничих бригад і шкільних лісництв (№20-249 від 13VIII)1971р.	-доводить до керівництва і виконання лист Міносвіти СРСР від 13VII 1971р № 47 -м «О дальнейшем улучшении работы ученических производственных бригад и школьных лесничеств» -в країні діють бл.40 тис. УВБ і ШЛ зі 3млн. чол. - на Україні навчалось у 1970/71 н.р. роботі на тракт, комбайнах – 40 тис. чол. -недоліки: низький рівеньпланув, охорони праці, питання технічного забезпечення, тематика дослід. не повязана із вимогами вир-ва, результати дослідів не впровадж, техн. творчість в сільських школах.
115	2	1972 Про хід виконання органами народної освіти Херсонської області постанови Ради Міністрів УРСР про навчання учнів автомобільній справі роботі на тракторах, комбайнах та інших сільськогосподарських машинах (рішення колегії від 24 листопада)	-на виконання постанови Ради Міністрів УРСР № 393 від 30.07.1970р «Про заходи по дальшому розширенню підготовки механізаторів для сільського господарства» у школах Херсонщини 1300 учнів 9-10 кл. вивч. автосправу, 637 –опановують професію механіз. с/г.
116	8	Про поліпшення організації суспільно корисної праці в загальноосвітній школі (циркулярний лист №20-46 17II 1972)	-згідно із Статутом загальноосв, трудова і політехнічна підготовка здійснюється в процесі навчання, суспільно корисної праці учнів, -ефект.форма орган. сусп.кор. праці на селі-УВБ, бр. в колг, ШЛ; -в містах- будівельні загони,ТПВ на базі колг., радгосп., лісн., будов, виробн. бр. учнів у шк. майстернях. навчальних цехах підприємств; -поданий примірний зміст суспільно

			корисної праці учнів різних вікових груп (1-10кл.); -список основних документів з ТБ і виробничої санітарії
1 17	9	Інструктивні вказівки по контролю за організацією суспільно корисної праці учнів у школі (Витяг-Міністерство охорони здоров'я СРСР, № 365-61 від 10 травня 1961р.)	-до праці залучаються здорові діти; -забор. до роботи без врахування віку та пов'язані із великим фізичними навантаженнями
1 18	19- 20	*Положення* про організацію роботи по охороні праці в системі Міністерств освіти СРСР (16 грудня 1971р.)	-згідно з Законодавством Союзу РСР про працю в усіх установах Міносвіти України повинні бути створені здорові і безпечні умови навчання і праці.
1 19	20	Наказ № 222 від 26 липня Про заходи по виконанню постанов ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 20 червня 1972 р. №463 та ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР від 7 липня 1972р. №326 «Про звершення переходу до заг.сер. освіти молоді і дальший розвиток загальноосвітньої школи»	-школа зміцніла як єдина, трудова і політехнічна, в країні умови для завершення переходу до загальної освіти як передумови соціально-економічного і соціального розвитку, -Міносвіти, Мінсільгоспу, Мінрадгоспів, Мінлісгоспу розвивати і вдосконалювати роботу УВБ, учнівських ШЛ та інші педагогічно обґрунтовані форми організації праці учнів.
1 20	24	Наказ № 560(202)269 від 25 жовтня Про створення Республіканської міжвідомчої комісії по зниженню та запобіганню травматизму серед дитячого населення в Українській РСР	-при Мінохорони здоров'я-республіканську міжвідомчу комісію, створити обласні комісії по боротьбі з дитячим травматизмом.
1 21	12	1973 Про введення в дію « *Положення* про літні практичні роботи учнів загальноосвітньої школи»(16/V 1973р. №20-233)	-ввести в дію Положення, схвалене радою з питань загальноосвітньої шклоли і погоджено з ВЦРПС, ЦК ВЛКСМ та Мінохорони здорв'я СРСР.
1 22	1 6	Про спільну роботу педагогічних колективів шкіл та колективів підприємств по комуністичному вихованню	-схвалити досвід СШ №59 та заводу «Комуніст», СШ№1 та з-ду «Укркабель» (м.Київ),Острозької СШ та плодоконсервного з-ду Ровенської обл., Лісоводської СШ та колгоспу «Україна»

		учнів (рішення колегії від 27 червня)	Городецького р-ну Хмельницької обл. щодо залучення шефів до спільної вих.. роботи, взамодолпомоги учнівських колективів з колективами виробничих підприємств (не надання матер. Допомоги і епізодичне відвідування урочин)
123	15	1975 Про орієнтовне положення про огляд шкільних трудових колективів(№213 15VI 1975)	-положення використовувати при організації респ., обл. оглядів шкільних трудових колективів
124	15	Примерное *положение* республиканского, краевого, обласного смотра школьных трудовых коллективов (№01/1214 22/V 1975)	-смотр пров. с июня по 25 августа, итоги до 25 сентября по профілям труд. коллективов: УВБ, ШЛ, ЛТО. ШРБ, ТОС.
125	12	1976 Про затвердження *положення* про табір праці і відпочинку учнівської молоді Української РСР та типового договору між навчальними закладами і господарствами про участь учнів у суспільно корисній праці (від 24 травня)	-Положення затверд. Міносвітою, Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти, Державним Комітетом Ради Міністрів УРСР по проф.-тех.освіті, Секретаріатом Укрпрофради, Секретаріатом ЦК ЛКСМ України.
126	16	Постанова колегії Міносвіти УРСР, Секретаріату ЦК ЛКСМУ, Президії республіканського комітету профспілки працівників освіти, вищої школи і наукових установ від 9 червня 1976р Про участь органів народної освіти, профсп. та комсомол. організацій у Всесоюзному соцзмаганні за поліпшення умов роботи сільської загальноосв. школи, Условия Всесоюзного соцсоревнов. за улучшение условий работы сельской общеобразов. шк.	-среди показателей соцсоревнования вовлечение учащихся в различные ТОШ, -организация оздоровительной работы, отдыха и общественно полезного труда школьников в летний период
127	24	Правила техніки безпеки і виробничої санітарії при	-доводить до відома і неухильного виконання «Правила техники безопасности

		трудовому навчанні на літніх практичних роботах учнів 9-10(11) класів загальноосвітніх шкіл у сільськогосподарському виробництві (№383 від 2/XI)	и производственной санитариипри трудовом обучении и летних практических работах учащихся 9-10 (11) классов общеобразовательных школ в сельскохозяйственном призводстве», звтверд.Міносвітою СРСР та Міістерством с/г СРСР в 1976р.
128	1 1	1978 *Положення* про республіканський конкурс на кращу дослідницьку роботу з біології та сільського господарства у загальноосвітніх школах та позашкільних закладах Української РСР	-мета: виявлення кращих прикладів дослід. роботи з біології,с/г в школах, УВБ , ШЛ, гуртках ЮН, позашк. дитзакладах, узагальнення і поширення досвіду; -показники для УВБ, ланок: високі врожаї с/г культур згідно з виробничим планом на основі перед.агротехніки; провед.2-3 досліди для УВБ; провед.1-2 досл. для ланок УВБ з тваринництва на шк. ділянці по обраній галузі;проведення шефської роботи над молодняком с/г тварин; -показники індик. участі членів УВБ, ШЛ: провед.1-2 досліди на полі УВБ за завданнями передовиків, Герої праці, НДІ; допомога колгоспу радгоспу у вирощуванні с/г культур, догляді за молодняком тварин
129	1 6	1979 Про введення в дію -« *Положення* про базове підприємство (організацію) середньої загальноосвітньої школи»(№ 10/3-37 19.01.1979)	-доводить до відома і керівництва наказ міністра освіти СРСР від29 грудня 1978 р «Положення»; - во исполнение п.15 постановления Совета Министров СССР от 18 августа 1978 № 707 «О мерах по дальнейшему укреплению учебно-материальной базы общеобразовательных школ для улучшения трудового обучения учащихся» - ввести в действие Положение
130	1 18	Про затвердження *положення* про трудовий загін старшокласників у легкій промисловості (№10/3 -448 від 25.07.79)	-доводить до керівництва і впровадження в практику роботи постанову колегії Міносвіти СРСР, колегії Міністерства легкої пром.-ті СРСР, Секретаріату ЦК ВЛКСМ, Президії Ц профспілки робітників текстильної та легкої пром.-ті від 18.06.79 № 19Р (2) 122(С-46)10/25 «Про затвердження положення про трудовий загін старшокласників у легкій промисловості»
131	1 1	1980 О дополнительных мерах по дальнейшему улучшению воспитательной работы с учащимися	-завершить организацию во всех средних и восьмилетних школах постоянно действующих ученических ТО (УПБ, ШЛ, РБ, ТОС для работы в сфере материального производства и обслуживания населения, по

		общеобразовательных школ (решение коллегии от 19 марта 1980)	благоустройству, озеленению); -совместно с базовыми предприятиями – планы вовлечения школьников к труду (1 .09).
132	17	Про заходи по поліпшенню медико-санітарного забезпечення трудових об'єднань школярів (№ 7/1-104 05.03.80)	-доводить до відома та керівництва наказ Мінохорони здоров'я СРСР і Міносвіти СРСР від 20 грудня 1979 р.№ 1284/214 «О мерах по улучшению медико-санитарного обеспечения ТОШ». -влітку 1979 року 10 млн. школярів у складі ТО працювали
133	18	Об организации республиканского смотра-конкурса трудовых объединений школьников (постановление секретариата ЦК ЛКСМ Украины и коллегии Министерства просвещения от 19 мая), *Положение* о республиканском смотре-конкурсе трудовых объединений школьников	- с 1980 года объявить смотр; -победители по объему: выполнен. работ; - кол-во опытов и экспемент. провед. по заданию колхоза, совхоза, лесхоза, научн. учреждений; - сумма средств, перечисленных за дни ударного труда; -кол-во собранных лекарственных трав и растений; - кол-во посаженных дер. кустарников; -ид-полит., культ.-массовая, спорт. дея -ть ТОШ: работа агитбригад, дано концертов, провед. походов, кол-во членов ТОШ, сдавших летом нормы ГТО
134	3	1981 Про роботу загальноосвітніх шкіл Черкаської області по виконанню постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» (рішення колегії від 26 листопада 1980)	-в області діє 24 МНВК, 5 цехів на підприємствах. створено 110 стаціон. ТПВ, якими охоплено 8 тис.учнів; -досвід роботи УВБ: Ірклiївська СШ Чорнбаївського р-ну, Кузьминогребельська Христинівського р-ну; - у 1980 році 50% випускників СШ області – в н/г працювати, 35%- с/г вир-во
135	5	Об организации республиканского смотра-конкурса трудовых объединений школьников (постановление секретариата ЦК ЛКСМ Украины и коллегии Министерства просвещения УРСР от 27 мая 1980), *Положение* о республиканском смотре-	-считать Положение о республиканском соцсоревновании УПБ и ШЛ под девизом «Юные хозяева земли», утратившим силу.

		конкурсе трудовых объединений школьников	
136	19	*Положення* про республіканську виставку кращих робіт учнівських виробничих бригад, шкільних лісництв і гуртків юннатів під девізом: «Наші успіхи в навчанні та праці тобі, Батьківщино!»	-показати: досягнення УВБ, ШЛ, гуртків юннатів; -учасники: УВБ, ШЛ, початкові, восьмирічні, СШ, гуртки, спецшколи, юнацькі секції, окремі учні, вчителі.
137	17	1982 Об итогах трудового лета школьников и учащихся профтехучилищ республики в 1981 году и задачах по его организации в 1982 году (постановление секретариата ЦК ЛКСМ Украины, коллегии Минпросвещения УССР, Государственного комитета по профессионально-техническому образованию и Государственного комитета УССР по труду от 7 декабря 1981г.), *Положение* о трудовом отряде старшеклассников общеобразовательных школ и учащихся профессионально -технических училищ Украинской ССР	-одобрить работу ТОШ летом 1981г., -960 тыс. членов УПБ и ЛТО, 180 тыс. школьников в ТОС; -победители ЛТО: «Ровесник» з-да «Днепроспецсталь» г. Запорожье, «Энтузиаст» Ленинского р-на г. Севастополь, «Алтос» Александрийской школы №2 Кировоградской обл, -среди УПБ: Красиловской СШ Ставищенского р-на Киевской обл., Вязовской СШ Павлоградского р-на Днепропетровской обл., Беляевской СШ №1 Одесской обл. -среди ШЛ:Жовтневой СШ Ивано-Франковского р-на области, Вучковской СШ Межгорского р-на Закарпатской обл., Полянской СШ Хотинского р-на Черновицкой обл. -среди ТОС: «Дончанка» Кировского р -на г. Донецка, «Синий лен» СШ №23 г. Житомир, «Юность» Дзензелевской СШ Маньковского р-на Черкасской обл. -среди РСБ: «Романтик» СШ №62 г. Горловки Донецкой обл., «Строитель» СШ №5 Кременец Тенопольской обл., «Юный строитель» СШ №3 Владимир-Волынского Волынской обл. -«Лучший трудовой опыт старшеклассников в легкой промышленности»: «УТОК» СШ №10 г. Чернигова, «Лучший ТОС в связи» - «Корчагинец» СШ №94 г. Киева, «Лучший ТОС в ЖКХ»- «Зеленое хозяйство» СШ №29 г. Винницы, -приз ЦК ВЛКСМ и Минпросвещения СССР «Герои труда- лучшему ТОШ»- «Ярославна» Подольского р-на г.Киева, -утвердить Положение о ТОС школы и профтехучилищ УССР, -трудовой договор от 26 марта 1979г.

			между ТОС и предприятием - упразднить
138	1	1983 Про дальше удосконалення роботи шкільних лісництв у республіці	
139	7	1984 *Положення* про республіканський конкурс на кращу дослідницьку роботу з біології та сільського господарства у загальноосвітніх школах і позашкільних закладах Української РСР	-продовжити конкурс з 1984 по 1990 роки; -мета: виявлення кращих прикладів дослід. роботи з біології,с/г в школах, УВБ , ШЛ, гуртках ЮН, позашк. дитзакладах, узагальнення і поширення досвіду; -показники для УВБ, ланок: високі врожаї с/г культур згідно з виробничим планом на основі перед.агротехніки, оволодіння с/г технікою; провед.2-3 досліди для УВБ; провед.1 досл. для ланок УВБ з тваринництва (кролів., бджільн., шовків.); проведення шефської роботи над с/г тваринами; -показники індик. участі членів УВБ, ШЛ: провед.1 досліду на полі УВБ за завданнями передовиків, Героїв праці, НДІ ; допомога колгоспу радгоспу у вирощуванні с/г культур, догляді за с/г тваринами, висвітлення наслідків в щоденнику, рефераті.
140	3	2 Приказ №311 от 28.09. 1984 О введении *Положения* о базовом предприятии общеобразовательной школы	-в целях осуществления задач труд. восп.- несколько шефов у школы; -школьники участ. в озелен. территории, выполнению задания по сбору вторичного сырья, шефс. над детскими дошк. учреждениями, уборке урожая, мероприятиях по охране природы
141	4	1985 Про поліпшення трудового виховання, навчання, професійної орієнтації школярів та організацію їх суспільно корисної, продуктивної праці	
142	14	Про направлення *Положення* про міжшкільний навчально-виробничий комбінат трудового навчання і професійної орієнтації учнів , *Положення* про учнівську виробничу бригаду в	

		колгоспі, радгоспі, *Положення* про організацію суспільно корисної, виробничої праці учнів загальноосвітніх шкіл	
143	19	О примерной форме договора предприятия и школы (№ 1/1-31-494 от 18. 07.85)	-при заключении договоров на местах руководствоваться Положением и примерной формой договора
144	23	Орієнтовний перелік професій і видів праці на яких можливе залуч. праці учнів 8-9 кл. загальноосв. школи в період канікул	
145	23	1986 Наказ № 197 від 16.06. 1986 Про затвердження *положення* про навчально-дослідну ділянку загальноосвітньої школи Української РСР, *Положення* про навчально-дослідну ділянку загальноосвітньої школи	-на ділянці орган. відділи: польових, овочевих, плодово-ягідних культур, квітниково-декоративний, колекційний, селекційно-генетичний, зоолого-тваринницький, -с/г продукція використовується для харчування дітей і звільняється від обов'язкових поставок державі та податку з обігу; -базове під-во надає згідно Положення школі допомогу в орган. роботи ділянки
146	23	Тимчасове *положення* про трудовий загін старшокласників загальноосвітніх шкіл(затвердж. ЦК ЛКСМ України 17 лютого 1986 № С-79/26, Міносвіти УРСР №2/13, Держкомпрацею УРСР 14 лютого 1986 р. №24), типовий договір на роботи, що виконуються ТЗС	-ТЗС-обєднання учнів 8-11 класів, які виявили бажання у вільний від навчання час і в період канікул працювати в н/г. -тривалість робочого дня: 8-9 кл.– 3 год, 10-11кл.-4 год. на тиждень, під час канікул: 8-9- по 4 год, 10-11 кл.-до 6 год. в день. Загальна тривалість роботи загону не повинна перевищувати 24 год., -праця школярів у складі загону бригадна із оплатою по кінцевому результату у відповідності з коефіцієнтом трудової участі, -типовий договір на роботи, що виконуються ТЗС
147	7	1987 О возможности использования труда школьников на сельскохозяйственных работах	-для использования в практической работе рекомендаций замглавсанврача УССР от 25.06.87 №5.05-28-5/423 «О возможности использования труда школьников на сельскохозяйственных работах »
148	22	Приказ №133 от 07.05.87 О мерах по улучшению	-заблаговременно осуществить оргмероприятия, подбор и обучение

		оздоровления детей и подростков в 1987-1990 годах	руководителей, воспитателей и актива оздоровит учреждений, ТО, изучение нормат.документов; -развивать детское самоуправление в пион. и профильных лагерях, ЛТО, ТОШ; -расширить посильное участие шк-ов в труде, закрепив постоянные объекты труда .
149	10	1988 Про республіканський огляд роботи профспілкових і комсомольських організацій , установ народної та професійно-технічної освіти по організації відпочинку дітей та підлітків під час канікул 1988-1990 рр.(Постанова Президії Укрпрофради, бюро ЦК ЛКСМУ, колегії Міносвіти УРСР по професійно-технічній освіті № П-11-5г від 15.03.1988), *Положення* про Всесоюзний огляд, Показники огляду роботи	-широке використання педпрактики в оздор. таборах і ТО для підготовки майбутнього вчителя, -перебудова в таборах оздор. виховної роботи, розвиток самоврядування і самообслуговування, -організація ТПВ на базі підприємств промисловості. агропромислового комплексу, -охоплення організованими формами відпочинку педзанедбаних підлітків; -заново збутових ТПВ, к-ть ТВП та ТО , обсяг виконаних робіт, к-ть студентів вузів і технікумів, що працювали в ТПВ
150	15	*1989 -Інформаційний збірник Міністерства народної освіти Української РСР* Про порядок оплати праці учителів та інших педагогічн. працівників, що здійснюють безпосереднє керівництво продуктив. працею школярів	-основна форма організації суспільно корисної продуктивної праці- ТОШ; -оплата за керівництво роботою УВБ, ТО –на умовах П.10 розділу ІІІ додатку до інструктивного листа Міносвіти СРСР від 6.02 1985р. №12-М.
151	2	*1991- Інформаційний збірник Міністерства освіти України* Основи вибору професії	-програма курсу для профільного навчання у 9 –му класі загальноосвітньої школи, що є складовою частиною трудового навчання.
152	4	План затвердження республіканських масових заходів з учнями загальноосвітніх шкіл та профтехучилищ на 1991 рік	-республіканська конференція юних майстрів с/г (червень, Київ); - республіканський збір юних лісників (червень, Київ)
153	5	Про особливості застосування Закону СРСР	-виробничим учнівським кооперативом є кооператив,створений на

		«Про кооперацію в СРСР» у виробничих учнівських кооперативах (Постанова Ради Міністрів СРСР 02.01. 91р, №4)	добровільних засадах при ЗОШ, ПТУ, середньому спецнавчзакладі, навч.-виробничих, позашкільних закладах, навч. цехах та дільницях базових підприємств, організацій та господарств, -виробничі учн. кооперативи мають сприяти розвиткові ініціативи, самодіяльності, творчості учнів, оволодінню ними суч. та доступними технологіями, зміцненню демократичних засад у їх господар. дія-ті; -членами учн. кооперативу можуть бути всі, з 15р (за згодою батьків), 80% від чисельного складу – учні; -забезпечення охорони здоровя, дотримання діючих норм г гігієни і правил праці, вимог техніки безпеки
154	11	*Положення* про конкурс «Мій рідний край – моя земля»(22.03.1991, №1/9-145)	-мета і завдання: трудове і екологічне виховання, посилення уваги до розвитку діяльності учнівської молоді з боку колгоспів, радгоспі, лісових гос-в; -показники для УВБ, ШЛ, інших ТОШ: природоохоронна робота і екологія, продуктина праця і дослідницька робота в галузі с/г.
155	7-18	Програма факультативного курсу «Основи сучасного виробництва» (для учнів 8-9 класів середньої загальноосвітньої школи)	-на основі системного підходу знайомить учнів з особливостям розвитку та перспективами галузей матеріального вир-ва.
156	7-18	Програми для учнів 8-9 класів із профілів «Основи фермерського господарства», «Тваринництво і основи підпр-ва», «Рослинництво і основи підприємництва»	-в умовах розвитку ринкової економіки, підприємництва, аренди, росту різної форми власності підприємств, фермерських гос-в ва важливо знати ази підприємницької дія-ті з метою формування готовності до сам ост. трудової дія-ті в с/г вир-ві
157	1	1993 Програма професійного навчання учнів 10-11 класів середньої загальноосвітньої школи «Основи підприємницької діяльності»	-програма передбачає вивчення основ маркетингу, менеджменту, ЗЕД, законодавства з питань підприємництва, ведення фінансово-кредитних операцій, організації шкільних госпрозрахункових підприємств, псих.-пед. основи управлінської дія-ті.
158	4	Про поліпшення трудової підготовки учнів загальноосвітніх шкіл України (14.12.92р., №1/9-190)	-відповідно до Закону України «Про освіту»ЗОШ повинна забезпечити формування готовності школярів до трудового життя; -запроваджувати нові шляхи залучення учнів до продуктивної праці:

			учнівські кооперативи, малі підприємства, шкільні господарські групи, виробничі об'єднання
159	6	Програма курсу «Основи раціоналізаторства, винахідництва і патентознавства» для учнів 10-11-х класів загальноосвітніх шкіл	-підготувати до професійної діяльності у галузі технічної творчості в умовах ринкової екноміки
160	12	Наказ №144 від 17.05.93р Про організацію відпочинку та оздоровлення дітей і підлітків влітку 1993 року	-забезпечити працевлаштування учнівської молоді у період канікул, організувати роботу ТПВ, інших ТО старшокласників
161	21	Наказ №317 від 26.08.93р. Про заходи щодо запобігання злочинам та правопорушенням неповнолітніх	-з метою працевлаштування підлітків та молоді вжити заходів щодо створення та розширення мережі учнівських кооперативів, забезпечення їх необх. технікою, обладнанням за рахунок шефських підприємств
162	1 7-18	1994 *Положення* про міжшкільний навчально-виробничий комбінат	- створ. відповідно до соц.-економ., освітніх потреб при наявності необхідної мат-техн., метод. бази, пед.кадрів з метою поглибення базової труд. підготовки школярів 8-11(10-11) кл., профес. консультування, організ. добровільн. продукт. праці.
163	19	Розділ «Основи сучасного виробництва» з трудового навчання старшокласників	- МОН рекомендує включити до змісту трудового навчання незалежно від профілю розділ «Основи сучасного виробництва»
164	20	*Положення* про навчальні майстерні загальноосвітнього навчально-виховного закладу (№184 від 16.06.94)	- затвердити положення і організувати трудову підготовку учнів відповідно до вимог (положення 1986 №169- не застосовується)
165	18	1995 *Положення* про Всеукраїнську виставку кращих юннатських робіт школярів і учнівської молоді України «Щедрість рідної землі»	-виставка є складовою частиною учнів. Руху «Моя земля-земля моїх батьків», підсумком конкурсу школярів та учн. молоді «Мій рідний край-моя земля», що проводиться 1 раз в три роки, - вимоги до експонатів з напряму «Продуктивна праця і дослідницька робота в галузі сільського та лісового гос-ва»: показ досвіду роботи ТО: УВБ, ШЛ, орендних, кооперативних, фермерських, викорис. еколого-економічних технологій вирощування с/г культур
166	13	1996 Про Концепцію	-схвалити Концепцію, -осн. напрями: труд вих.- формування

		виховання дітей та молоді у національній системі освіти (рішення колегії Міносвіти № 2/4-8 від 28.02.96)	творчої,працелюбної особистості, умілого господаря,що володіє відповідними навичками та вміннями, профмайстерністю, на основі сучасних знань про ринкову економіку може самостійно віднайти застосування власним здібностям у системі вир-ва, науки, освіти
167	14	Наказ №307 від 01.11.95р. Про затвердження *Положення* про навчально-дослідну земельну ділянку загальноосвітніх шкіл та позашкільних навчально-виховних закладів і *Положення* про учнівське лісництво загальноосвітніх шкіл та позашкільних навчально-виховних закладів	-навч.-досл. земельна ділянка при всіх типах закладів освіти є базою для провед. навч. та практ. занять; -розміри: для почат. шк.-не менше 5 тис.кв.м;основної і старшої –не менше 10; для міських шкіл –так само, для СЮТ-не менше 20 кв.м; -догляд за тваринами – за графіком учні 2-10 кл. -для роботи з учнів класу формують ланки, -на ділянці затверджена директором закладу освіти Інструкція з техніки безпеки(окремо з усіх видів робіт); -учнівське лісництво створ. на базі загальноосв. навч.-виховних закладів різних типів за спіл.рішенням засновників (держлісгосп, лісопарк.гос-во, колект с/г під-во, лісницькі НД установи, міжгосподарський лісгосп)
168	23	1997 Наказ №248 від 04.07.97р. Про відновлення та розвиток навчально-дослідних земельних ділянок у середніх та позашкільних закладах освіти	-відповідно до Положення від -01.11. 95, навч.-досл. зем діл – база проведення занять, формування вмінь і навичок, орган. позаклас і продуктивної праці учнів; -54% (11596) середніх і 333 позашк. Заклад. освіти проводять змістовну роботу; -ділянки перетв. в госп. угіддя, занедбаний стан, -бл.50% ділянок не відпов. Полож про них
169	11	1998 Про відновлення та розвиток навчально-дослідних земельних ділянок у середніх та позашкільних закладах освіти (№1/9-43 від 05.02.98), Умови проведення конкурсу на кращу навчально-дослідну земельну ділянку у середніх та позашкільних закладах освіти	-конкурс пров. з метою підвищення ефективності та якості організації роботи; -кртерії: відповідність організації роботи учнів Положенню(95р №307); наукова і методична досконаліть матеріалів дослід.спрямування, обізнаність і володіння сучас.технологіями вирощув. с/г культур, результативність наявність колекц. фонду, можлив впровадження. результатів в практику с/г вир-ва, використ . екологічно обгрунтованих технологій, високий рівень праці.

170	1 21	Умови проведення Всеукраїнського конкурсу на краще учнівське лісництво середніх і позашкільних закладів освіти(№1/9-289 від 21.07.98)	-мета:підвищення ефективності та якості організ. роботи ШЛ; -критерії: відповідність організації роботи учнів Положенню(95р №307); наукова і методична досконалість матеріалів дослід. роботи, володіння сучасними технологіями вирощув. лісових культур, результативність, можлив. впровадження результатів в практику лісового гос-ва, використ. екологічно обгрунтованих технологій, дотрим. вимог безпеки дія-ті та виробн. санітарії, високий рівень праці.
171	1 10	1999 Правила безпеки під час трудового навчання й літніх практичних робіт учнів X-XI класів загальноосвітніх навчальних закладів у сільськосподарському виробництві (зареєстр. Мінюстом України 15.12.98 ; 793/3233, наказом Держнаглядохоронпраці України 16.11.98 №219 ДНАОП 9.2.30-1.03.98)	-Правила пошир. на всіх учасників навчально-виховногого процесу під час труд. навч. і літніх практичних робіт учнів X-XI класів ЗНЗ Міносвіти України -вважати такими, що втратили чинність«Правила техники безопасности и производственной санитарии при трудовом обучении и летних практических работах учащихся X –X(XI)классов общеобразовательной школы в сельскохозяйственном производстве», затверджені Міносвітою СРСР і Мінсільгоспом СРСР у 1976р.
172	1 18	Наказ №285 від 06.08.99 Про розвиток сільської загальноосвітньої школи	-наказу передувала одноіменна постанова Кабміну України від 20 .07.1999 р. №1305; -відповідно до вимог Законів України «Про освіту», «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», Указу Президента від 2.06. 98 №580 «Про заходи щодо поліпшення функціонування та розвитку загальної середньої освіти», Міносвіти та органами викон. влади зроблено чимало, -серед комплексного плану заходів передбачається: 16.- забезпечення закріплення за сільськими ЗНЗ земельних ділянок для організації та створення учнівських фермерських гос-в, -24.-розробити концепцію трудової і технологічної підготовки учнів сільських ЗНЗ, -29.- запровадити систему стимул. дія-ті МНВК, спеціалізованих шкіл с/г профілю, УВБ, ТО.
1	2	Умови проведення	-проводиться спільно УДЕНЦ учн.

73	3	Всеукраїнської акції школярів та учнівської молоді «Посади сад»	молоді Міносвіти України, Ін-том садівництва Академії аграрних наук України, Укрсадвинпромом Мінагрокомплексу України, -термін: червень 1999 по жовтень 2003 року, -з метою обєднання зусиль агропромислових обєднань різних форм власності, наукових і освітніх установ з метою створен. умов для допрофес.та довузів. підготовки молоді у галузі садівництва, - члени:учн. колективи шкіл, позашкільн. закладів, окремі гуртки, клуби , родинні колективи
174	10	2000 Про Всеукраїнський конкурс моделей навчальних тваринницьких ферм (№1 9-115, від 25вересня)	-з метою підвищ.фективності та якості орган.робот у зоолого-тварин. відділках, -у ЗНЗ Івано-Франк. обл. діють 30 крільчатників понад 5 порід кролів, на 15 учн. фермах -12 корів, 14 коней, 95 свиней; -Великобудищанська с/г школа Гадяцького р-ну, Круподеринська ЗОШ 1-3 ст.Оржицького р-ну Полтавської обл. – навчально-господарські ферми з ВРХ, коньми, свинями. -Волинська обл..- міні-ферми, працюють навчальні тваринницькі ланки; -понад 45% навч.-досл. земельних ділянок не відповід. Положенню
175	11	Наказ №138 від 17.05. 2000 Про організацію роботи Всеукраїнських таборів «Юннат» (м.Київ), «Простір» на базі заказника «Степанівська коса» Мелітопольського району Запорізької області, «Ойкос»на базі Закарпатського біосферного заповідника (м.Ужгород)	-згідно постанови Кабміну України від 14.04.97 №323 «Про організаційне та фінансове забезпечення відпочинку та оздоровлення дітей в Україні», «Тимчасовим полож. про дитячий оздоровчий заклад»(затвер. наказом Міносвіти України 320.06.99 №229), наказом №98 від 24.04.2000 «Про орган. відпочинку, оздор. та дозвілля дітей під час літніх канікул» орган. роботу таборів з метою змістовного відпочинку, оздор, провед.еколого-географ. моніторингів, дослід-експерим. роботи на заповідниках

Додаток А.2

Перелік документів (постанов, положень, рішень) про роботу трудових об’єднань школярів у різних областях України, розміщених у збірниках Міністерства освіти України

№	№ /№	Рік видання	Основні положення

	зб.		
1	1 0	1947 Постанова колегії Міносвіти УРСР, Бюро ЦК ЛКСМУ та президії ЦК спілки прац-ків початкової і середньої школи УРСР Про патріотичний почин труд. Житомирської обл.. та Шишківський район Вінницької обл. по підготовці шкіл до нового 1947/48 начального року	- в результаті роботи комсомольсько-молодіжної бригади 21 .04. 1947 р. в Шишківському р-ні заготовлено й завезено 957 складометрів дров, що становить річну норму, - відремонтовано шкільні меблі, - підготовлено до початку навчального року 16 шк. Приміщень із 22 шкіл; - у Житомирській обл. із 1462 відремонтовано 1433 шкіл, 1260 учител . квартир, споруджено 3 спортивних майданчики, 331 допоміжне господарське приміщення
2	1 7-18	*1961- Збірник наказів та інструкцій міністерства освіти Української РСР* Наказ №185 від 26 серпня Про роботу учнівської виробничої бригади колгоспу (радгоспу) Хмельницької та Тернопільської обл..	- в Хмельницькій обл. працювало 212 УВБ, які об'єднували 12519 учнів і обробл. 3375 га землі; на Тернопільщині:125 УВБ із 7355 чол. на площі 4287га; - УВБ –основна форма тр.вих. і виробничого навчання старшокласників сільської СШ; - переважає ручна праця на ділянках, виробнича практика і продуктивна праця не завжди пов'язана з програмами виробничого навчання
3	8	1962 Наказ № 90 від 21 березня Про дослідницьку роботу учнівської комплексної бригади у колгоспі(радгоспі) та учнів V-VIII класів на шкільній навчально-дослідній ділянці шкіл Закарпатської та Чернігівської областей	- УВБ Монастирищенської Чернігівс. обл., запроваджуючи ущільнені посіви, виростили по 119 ц кукурудзи в початках і по 126 ц гарбузів з га; - УВБ Мукачівського р-ну Закарпатськ обл..вирос.100ц кукур. сорту «ВІР-117» по 100 ц, зеленої маси з га; - мало дослідницької роботи в галузі тваринництва, - досл. робота не завжди оформляється належно, не популяризується досвід
4	2	1964 Про стан забезпечення органічної єдності навчання і виховання учнів у школах Вінницького промислового облвно (доповідна записка)	Велику роботу проводять гуртківці СШ №№4,30,1,17 м. Вінниці по конструюванню і виготовленню наочних посібників; із 11370 учнів 5-11 кл. - 6887- члени гуртків; протягом 1 чверті н.р. школярами обл. зібрано388 тонн жолудів, посаджено 5,8 тис дерев; із 426 випускників 1963р.: 9 – ударники, члени бригад комуністичної

			праці; ефективність роботи по трудовому вих. учнів хар-ся позитивним ставленням їх до виробничого навчання; пед. та учн. колективи Тульчинської СШ-інтернату Вінницької СШ №1 та Могилів-Подільської СШ №1борються за звання колективів комуністичної праці.
5	9	Постанова колегії від 14 лютого Про стан трудового виховання у школах Житомирської області	Із 99 шкіл (промислове облвно): 78 мають окремі майстерні по обробці деревини і металів; із 819 (сільське облвно): 200 мають майстерні, 243-по обробці деревини, 565-комбіновані; складовою частиною т.в.у 5-8 кл. – робота учнів на пришкільній ділянці по вирощуванню врожаїв: Малозубівщинська СШ у 1963 р. в перерахунку на 1га одержано по 57-83 ц кукурудзи та по 210-290 ц картоплі; у шкільному саду Миколаївської восьмирічної школи Новоград-Волинського р-ну вирощують понад 40 сортів яблунь, 48 сортів груш, підтримують зв'язок із Київським, Мінським, Мічурінським інститутами садівництва, Миколаївською дослідною станцією, Крошенським с/г технікумом, відділеннями Академії наук Далекого Сходу.
6	13	Наказ № 101 від 23 травня Про стан дослідницької роботи в учнівських комплексних навчально-виробничих бригадах колгоспів(радгоспів) та на пришкільних с/г ділянках в Одеській та Черкаській обл..	Робота проводиться за тематикою; із 209 УВБ у Черкасах мають дослідні господарства 187; гірше в Одесі: із 152 УВБ – лише 16; - в Одесі опорна УБ має прикріпленого працівника наукової установи; -добрі успіхи: Нестоїтська, Червоноокнянська, криничанська, Червоноармійська, Троїцька, Випаснянська СШ – на Одещині та Домантівська, Звенигородська, Мартинівська СШ з Черкащини; - проблеми: недостатня популяризація наслідків дослідн. роботи; мало уваги в галузі тварин. і механізації с/г; РСЮТ доопрацювати тематику дослідн. роботи в УБ та на пришкільних ділянках
7	18	Постанова Колегії від 28 серпня Про досвід роботи	- вивчати і поширювати досвід УКНВБ; - у доп. записці підкреслюється, що учн.бр.(з 1958р.)- основна форма

		учнівських комплексних навчально-виробничих бригад Грим'яцької середньої школи Ярмолинецького району Хмельницької області та Ірклiївської середньої школи Золотоніського району Черкаської області	поєднання навчання з продуктивною працею; навч.-досл. гос-ва- лабораторії колгоспів по вирощуванню високих врожаїв, досліджень у тваринництві, навчанню користув. добривами; - у бригадах –курс на комплексну механізацію, вирощування с/г культур без затрат ручної праці; - УВБ із Грим'яцької СШ підтримує зв'язки із Кам'янець-Подільським с/г інститутом, Одеським інститутом генетики і селекції: із 2 кг картоплі сорту «Одеська рання 24»отримали 190кг врожаю; - у школах добра матеріально-технічна база, навч. кабінети обладнані наочними посібниками; - поєднують навчання з відпочинком:зустрічі, диспути, екскурсіїї; - рішенням бюро Віньковецького РК КП України бр.Грим'яцької школи – бригади комуністичної праці, занесено до обл.. книги пошани, бр. Ірклiївської СШ рішенням Черкаської облради занесена до обл.. книги пошани
8	9	1969 Постанова Колегії від 24 січня Про роботу учнівських виробничих бригад Полтавської області та їх роль у загальній системі трудового навчання і виховання учнів	- у всіх 175 середніх сільських школах працюють УВБ, 13500 учнів обробляють площу 4530га; - в Гадяцькому, Миргородському, Хорольському р-нах –шефство членів правлінь колгоспів над ланками УВБ; - проблеми: непостійні ділянки, тематика не відповідає вимогам колгоспів, надмірна опіка з боку педколективів
9		1971 Про роботу учнівських виробничих бригад в колгоспах і радгоспах Кіровоградської обл. (рішення колегії від 9 червня 1971р.)	- бригади у всіх сіль сіл. школах – 11,0 тис.учнів, закріплено 6791 га землі ; - мат.-техн. За без.: 85 тракторів, 180 машин, 148 сівалок; в 46 СШ обладнані автоклас, кабінети механізації і основ с/г вир-ва; - понад 37% випускників СШ-працюють в колгоспі, у 1970р – 700 чол. в ряди сіл. Механізаторів, 390-вчитися у с/г заклади освіти; - УВБ Новопразької, Устинівської, Камишуватської, Глодоської, Новостаробубської, Димирівської-приклад: чітке панування виробн.. і

			навч.-вих. роботи, масовий хар-р дослід. круглорічний цикл, високі показники робіт; - недоліки: недостан. контроль з боку н/о, поширення досвіду, слабкі зв'язки з наук. установами, недоліки у планув. роботи УВБ, керують УВБ без підготовки і досвіду
10	11	1973 Про діяльність Оріхівського районного відділу народної освіти Запорізької області по виконаю постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про звершення переходу до загальної середньої освіти молоді і дальший розвиток загальноосвітньої школи» (рішення колегії від 15 листопада 1972р.)	- в усіх школах працюють УВБ, краща – Камишуватської СШ, яка підтримує зв'язки з виробничниками, науковими установами, пров. досліди. - кожного року 18-20% залишається працювати в колгоспі.
11	13	1974 Про хід виконання постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 20VI 1972р. № 463 «Про звершення переходу до загальної середньої освіти молоді і дальший розвиток загальноосвітньої школи» в Черкаській області (рішення колегії від 29 травня 1974р.)	- у 21 школі учні 9-10 кл. вивчають автосправу, в 56-механізаторські професії; - 443 УВБ вивчають хліборобську майстерність
12	13	Про стан підготовки старшокласників до трудової діяльності в школах Дніпропетровської області (постанова колегії Міносвіти УРСР та секретаріату ЦК ЛКСМ України від 31 травня, №С/4-п.37-з)	- бл.60% сткл. вивчають основи промислового і с/г вир-ва; - 463 УВБ охоплюють 27 тис. учнів – в иісному контакті більшість із НДІ: Синельниківський р-н 15УВБ-Всесоюзного НДІ кукурудзи, в УБ створюються тваринницькі ланки, впродовж 1973р. члени УВБ Межиріцької СШ Павлоградського р-ну здали державі 10 тис.голів птиці, - понад 300 ТПВ працює (добра робота в Верхньодніпровському р-ні).
13	23	1975	

		Про організаторську роботу Добровеличківського районного відділу народної освіти Кіровоградської області по завершенню переходу загальної середньої освіти молоді (рішення колегії від 12 листопада)	- у 10 СШ – виробниче навчання запроваджено; у 9 середніх і восьмирічних школах діють УВБ; - бл. 600 учнів поряд із атестатом отримали каліф.свідоцтво шоферів, трактористів; - ТПВ створені на базі 9 колгоспів, радгоспів.
14	19	1976 Про роботу органів народної освіти та профспілкових організацій Одеської і Тернопільської областей по організації таборів праці і відпочинку старшокласників (рішення колегії Міносвіти УРСР та Республіканського комітету профспілки працівників освіти вищої школи і наукових установ від 14 липня 1976р.)	- на виконання Постанови ЦК КПРС «Про заходи по дальшому поліпшенню організації відпочинку піонерів і школярів»в обл.- ряд практичних заходів: затверд. перспективні плани розвитку ТПВ до 1980року;в Одесі буде створено 118 ТПВ; - недоліки: самоусунення щодо створення ТПВ гром. орган, шефів, колг, радгосп.; кадрове питання; робота планується в одну зміну. колективи - без соцзмагання, недостатня експерим-дослід. робота, не запроваджено в багатьох ТПВ самоврядування
15	12	1977 Про роботу органів народної освіти і педагогічних колективів Вінницької області по підготовці випускників шкіл до трудової діяльності та свідомого вибору професії (рішення колегії від 11 травня)	- вихованню любові до хліборобських професій сприяє широкий рух наставництва, родинні трудові династії, створення механізаторських екіпажів,робота УВБ , ШЛ. Добре працюють УВБ в Беланівської СШ Бершадського р-ну, Клебанівської СШ Тульчинського р-ну , ШЛ – Березнянська СШ Хмільницького р-ну, Плисківська СШ Погребищенського р-ну.
16	16	Про роботу органів народної освіти Хмельницької області по організації таборів раці і відпочинку для старшокласників та оздоровлення учнів у піонерських таборах (рішення колегії від 24 травня)	- крім 25,5 тис.(42%до загальної к-ті стклків) учнів- ТПВ, створено 1,5 тис.піонерських бригад «помогаїв», по заготівлі зеленого корму, 500 супутників УВБ. - недоліки: питання відкриття пришкільних ТПВ на селі; малий контингент міських школярів у ТПВ: Хмельницький – 7,5 % стклків, Камянець-Подільському – 8%; - не продумана чітка система виховної роботи; слабо запровад. форми соцзмагання, слабо працюють органи самоврядування, не

17	23	Про хід виконання постанови Ради Міністрів УРСР «Про стан і заходи по дальшому поліпшенню трудового навчання і професійної орієнтації учнів загальноосвітніх шкіл республіки» в Одеській області (рішення колегії від 12 жовтня)	передбачена дослідницька робота. - збільшено к-ть шкіл з виробничим навчанням до 366; створ.7 МНВК; - недостатня увага до орган. суспільнокор. праці: УВБ та ШЛ охоплюють лише 42% учнів 7-10 кл.; - відсутня чітка система профорієнтації.
18	6	1979 Про хід виконання постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» школами і органами освіти Дніпропетровської області (ріш. колегії від 27 грудня)	- 75% стклків охоплено поглибленою труд. підготвкою, кожен другий –на базі НВК, їх 24; - поліпшуються зв'язки шкіл з базовими підприємствам; - всі учні 7-10 кл. сільських шкіл – члени УВБ
19	19	Про стан трудового навчання і рівень практичних навичок учнів загальноосвітніх шкіл Івано-Франківської області (рішення колегії від 18 липня)	- за кожною СШ закріплено базове підприємство (організація). Міцні зв'язки СШ №3 і приладобудівного заводу міста, СШ №3 і заводу «Нафтобурмашремонт» м.Калуш, СШ№3 і нафтоперер. Завод м.Надвірна , Середньоберезівської СШ та колгоспу ім..Я.Галана Косіського р-ну; - забезпечити створення в усіх середніх та восьмирічних школах постійно діючих ТО учнів.

20	7	Про роботу загальноосвітніх шкіл Херсонської області по виконанню постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР №1111 від 22.12.1977«Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці»	- створено умови і доброзичливе ставлення до шкіл і представників освіти з боку гром. і господ. організацій у здійсненні тр. навч і профорієнтації; - 80,7% стклків охоплено поглибленою труд. підготовкою; - 19 МНВК (16 на селі), 3 цехи на підприємствах, 2 міжшкільні майстерні .
21	7	1981 3 Про роботу загальноосвітніх шкіл Черкаської області по виконанню постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» (рішення колегії від 26 листопада 1980)	- діяли впродовж 1980/81 н.р. 24 МНВК, 5 цехів на підприємствах, трудову підготовку проходили 75% стклків.
22	14	1983 Про роботу органів і установ народної освіти Сумської області по виконанню постанови ЦК Компартії України «По роботу Міністерства освіти УРСР по дальшому вдосконаленню навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці відповідно до рішень XXVI з'їзду КПРС і XXVI з'їзду Компартії України»	- 85% учнів сільської місцевості володіють однією з професій, необхідних АПК; - ініціатива Вовнянської СШ Шосткинського р-ну – створення механізованих загонів; - ініціатива Михайлівської СШ Лебединського р-ну – створення ланок тваринників із випускників шкіл.
23	14	Про досвід роботи Павловської середньої школи Генического району Херсонської області по навчанню, вихованню учнів і підготовки їх до праці -	-створено умови і доброзичливе ставлення до шкіл і представників освіти з боку гром. і господ. організацій у здійсненні тр. навч і профорієнтації; - 80,7% стклків охоплено поглибленою труд. підготовкою; - 19 МНВК (16 на селі), 3 цехи на

			підприємствах, 2 міжшкільні майстерні .
24	11	1984 Про досвід роботи педагогічних колективів шкіл м.Камянець-Подільського Хмельницької області та Середньоберезівської школи Косівського району Івано-Франківської області по організації продуктивної праці школярів(рішення колегії Міносвіти УРСР від 28 березня 1984р.)	- за кожною школою міста – промислові під-ва, за Середньоберезівською – гос-ва, які забезпечують посильними об'єктами праці, рентабельними для вир-ва і педагогічно доцільними для навч.-вих. процесу, - прод. праця в позаурочний час-постійно діючі ТО учнів 4-8 кл.: бригадно-ланкова форма роботи з соцзмаганням; - комплекс: тварин. Ферма-30 свиней, з 1984/85- 500 качок, 200 курчат, 30 ягнят, вирощення риби площею 15 арів, УВБ на площі 70 га-буряки, картоплю, зернові. - щороку 50% випускників Серед- с/г професії, за роки X п'ятирічки 1,6 тис. випускників шкіл міста – н/г.
25	6	1985 Про досвід роботи Тисменецького району Івано-Франківської області по управлінню загальноосвітніми школами (доповідна записка)	- УВБ Ямницької СШ виростила по 560 ц капусти з га на площі 6га, по 400 ц кормового буряка на площі 10га, по 300 ц зеленої маси кукурудзи на силос на площі 5га, всього вироблено продукції на 8 тис крб., - члени ШЛ Жовтневої СШ посадили в році 32 га лісу, заготовили 600т різнотрав'я для громадського тваринництва, зібрали 173 кг насіння лісових культур, 35 кг лікарських рослин – всього на суму 7400 крб.
26	9	Про стан і заходи по дальшому поліпшенню трудового навчання, виховання і професійної орієнтації учнів загальноосвітніх шкіл відповідно до Основних напрямів реформи школи в Полтавській області (рішення колегії Міносвіти від 28.11. 84р.)	- 16,4 тис. учнів 7-10 кл. – члени 217 УВБ, із закріпленою площею 7.3 тис.га, - протягом літа 1984 року 19,1 тис. членів бригад, ланок ШЛ (94,1% учнів 8-10 кл.)працювали наполях колгоспів. Підприємств РАПО, в т.ч.5,7 тис.- у тваринництві, 745 – в складі механізованих ланок, - всіма ТО охоплено 80,5 тис.чол., влітку виконано робіт на суму 2,9 млн. крб., - в результаті роботи 3,6 тис. випускників- працюють в н/г, з них 42, 4% в с/г.
27	14	Про роботу органів народної освіти, педаг. колективів шкіл, дошк. та	

		позаш закладів Запорізької області по реаліз Основних напрямів реформи загальноосвітньої і профес. школи, виконанню постанови ЦК Компартії України «Про роботу Міністерства освіти УРСР по дальшому вдоскон навчання, виховання учнів загальноосв шкіл і підготовки їх до праці відп-но до рішень XXVI з'їзду КПРС і XXVI з'їзду Компартії України»	
28	24	*1989 -Інформаційний збірник Міністерства народної освіти Української РСР* Про роботу Новосанжарського відділу народної освіти Полтавської області по створенню системи трудового навчання і виховання школярів (рішення колегії Міннаросвіти УРСР від 30.10.89, протокол 8/60)	- на кошти колгоспів побудовано 13 теплиць, 3 гаражі, передано -с/г техніки на суму 90 тис.крб. - в результаті співробітництва школи і базового гос-ва-шкільний підряд: ініціатори Руденківська СШ і місцевий колгосп ім.. газети «Зоря Полтавщини», - у 1988р 25 УВБ працювали на договірних умовах, вирощуючи овочі на площі 220 га. - внесок УВБ у валовому зборі овочів (1986р.) 200 т, у 1987- 3017, у 1988-3716. - підвищилася врожайність: по району-169 ц/га, на шкільних ділянках-464, - заробіток членів УВБ по району 153 крб, у Руденківській СШ-325 (окремі учні-700-800 крб.) - в районі працює 9 шкільних кооперативів із 175 учнями.
29	4	1990 Про спільну роботу підприємств і загальноосвітніх шкіл Дніпропетровської області з профорієнтації, організації трудового виховання та працевлаштування молоді (постанова колегій Державного комітету Української РСР по праці і соціальних питаннях та Міннаросвіти УРСР від 29.12.	- ефективна форма поєднання навчання школярів з прод.працею є робота УВБ. Влітку майже 40 тис. стклків у складі 534 УВБ працювали за учнівським підрядом, госпрозрахунком . Обсяг робіт склав 2.0млн.крб. - 1200 випускників шкіл та ПТУ щорічно поповнюють трудові колективи підприємств(досвід спільної роботи Дніпропетровського машинобудівного заводу ім.В.Леніна та СШ №№89,120,65, СПТУ №67 та МНВК Красногвардійського р-ну)

		89, протокол №105-10/74р).	
30	2	*1991- Інформаційний збірник Міністерства освіти України* Про роботу Млинівського районного відділу народної освіти Ровенської області з удосконалення трудової підготовки школярів (рішення колегії Міннаросвіти УРСР від 28.11.90, протокол №10/64)	- кожна школа має навч.-досл. ділянку, а 25 – підсобні господарства; - 39 УВБ на площі 615 га вирощують с/г продукцію, щороку виплачується майже 167 тис. крб.

Додаток Б.1.1

Постановление Бюро ЦК ВЛКСМ и Коллегии Министерства образованния СССР №71/28 от 6 марта 1978 года «О дальнейшем развитии движения трудовых объединений школьников»

1. В течении 1978-1980 гг. разработать конктетные меры по развитию патриотического трудового движения школьной молодежи, повышения роли трудових объединений; расширению сферы деятельности трудовых объединений на базе школьных мастерских, учебно-производственных комбинатов и изготовлению в них продукции по заказу предприятий; широкому знакомству учащейся молодежи с технологическими процессами и массовыми рабочими профессиями; созданию необходимых условий для организации труда, быта, идейно-политической, физкультурно-спортивной и культурно-массовой работы среди старшеклассников в летний период.

2. Горкомам, райкомам комсомола, городским, районным отделам народного образования, комитетам комсомола и педагогическим коллективам школ добиться создания трудовых объединений школьников во всех средних и восьмилетних школах, совершенствовать работу ученических производственных бригад, школьных лесничеств, лагерей труда и отдыха, трудовых отрядов, бригад по ремонту и благоустройству школ, стремиться, чтобы каждый старшеклассник прошел в них свою первую школу трудовой жизни и воспитания высокой ответственности за порученное дело, инициативы и рабочей смекалки, приобрел навыки участия в социалистическом соревновании, внес личный вклад в осуществление планов десятой пятилетки, намеченных XXV съездом КПСС.

В этих целях:

– вести систематическую разъяснительную работу среди старшеклассников, их родителей, учителей о целях и задачах патриотического трудового движения школьников, широко используя для этого положения Конституции СССР, приветствие Генерального секретаря ЦК КПСС, Председателя Президиума Верховного Совета СССР товарища Л. И. Брежнева участникам Всесоюзного слета трудовых объединений школьников;

– оказывать всемерную помощь трудовым объединениям в проведении идейно-политической, физкультурно-спортивной, военно-патриотической

работы, организовать выступления лекторов и пропагандистов, смотры агитбригад, спартакиады по многоборью комплекса ГТО, военно-спортивные эстафеты, широко используя возможности организаций общества «Знание», ДОСААФ, спортивных обществ, культурно-просветительных и внешкольных учреждений;

– организовать действенное соревнование в каждом трудовом объединении за право быть представленным к награждению переходящим призом ЦК ВЛКСМ и Министерства просвещения СССР «Герои труда – лучшему трудовому объединению школьников», добиваться, чтобы соревнование пронизывало все стороны жизни объединений, способствовало росту политехнической, трудовой и общественной активности юношей и девушек;

– развивать и укреплять связи трудовых объединений с коллективами хозяйств и предприятий, комсомольско-молодежными коллективами, знакомить старшеклассников с современным производством, выполнением народнохозяйственных планов, проводить конкурсы по профессиям, стремиться, чтобы труд учащихся был тесно связан с техническим творчеством, сельскохозяйственным опытничеством, профессиональной ориентацией;

– принять меры по своевременному подбору и утверждению кадров руководителей трудовых объединений школьников из числа учителей общеобразовательных школ, специалистов, рабочих и колхозников, студентов старших курсов, организовать их учебу на лагерных сборах и семинарах;

– зачислять школьников в трудовые объединения только после медицинского освидетельствования, а допускать к работе – после прохождения инструктажа по охране труда, технике безопасности и производственной санитарии;

– организовать не менее чем за 10 дней до начала работ тщательную проверку готовности хозяйств, предприятий к приему учащихся, не допускать трудовые объединения к работе в хозяйствах и на предприятиях, не обеспечивающих необходимых условий для труда, быта и отдыха школьников, усилить контроль за строгим соблюдением законодательства о груде подростков, режима дня, правил перевозки учащихся к месту работы и обратно;

– допускать девятиклассников к участию в летних работах только после прохождения ими производственной практики, предусмотренной учебной программой, а выезд объединений за пределы своих республик, краев и областей – по своевременному решению органов народного образования и комитетов комсомола и согласованию со Всесоюзным штабом летней трудовой четверти.

Утвердить требования к организации внутренней жизни трудовых объединений (приложение 1) и образец паспорта (приложение 2),

Приложение№1

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ

к организации внутренней жизни трудовых объединений школьников

В последние годы в средних и восьмилетних общеобразовательных школах получили широкое развитие, особенно в летний период, различные трудовые объединения школьников, работающие во многих отраслях народного

хозяйства. Все они строят свою деятельность на принципах самоуправления, инициативы, умелого сочетания общественного полезного труда с содержательным отдыхом, воспитательной работой. Наиболее распространенные из них – ученические производственные бригады, школьные лесничества, лагеря труда и отдыха – организуются в соответствии с действующими положениями.

Настоящие требования, обобщающие передовой опыт организации внутренней жизни всех трудовых объединений во время летней трудовой четверти, будут способствовать улучшению идейно-политического, трудового и нравственного воспитания старшеклассников.

I. Структура и органы самоуправления.

1. Структура трудового объединения должна способствовать лучшей организации воспитания, труда и отдыха школьников. В зависимости от объема , видов и фронта работ трудовое объединение разбивается на бригады, звенья, отряды, участки.

По решению горкома, райкома комсомола в трудовом объединении создается неуставная комсомольская организация, которая осуществляет руководство органов самоуправления объединения, обеспечивает авангардную роль комсомольцев в труде, общественной работе, жизни объединения, готовит несоюзную молодежь к вступлению в члены ВЛКСМ.

2. Общее собрание - высший орган трудового объединения школьников. Проводится в период подготовки к летней трудовой четверти (избрание совета, обсуждение обязательств, плана работы, хода подготовки к трудовой четверти, итогов конкурса на лучшее наименование, эмблему, девиз и песню, смотра готовности к трудовому лету), во время летней трудовой четверти – еженедельно (утверждение распорядка, подведение итогов работы, отчет о работе совета и т. п.).

3. Совет избирается на общем собрании и руководит текущими делами в период подготовки и работы трудового объединения, В него входят руководитель трудового объединения, руководители бригад, звеньев, отрядов, участков, ответственные за производственную, идейно-политическую, спортивную и культурно-массовую работу. Совет из своего состава избирает председателя и его заместителей.

Совет ежедневно подводит итоги деятельности трудового объединения, социалистического соревнования, распределяет задания на день, организует воспитательную работу, осуществляет контроль за соблюдением дисциплины и внутреннего распорядка.

II. Флаг трудового объединений

1. Каждое трудовое объединение имеет флаг как символ верности славным традициям Ленинского комсомола.

Флаг представляет собой алое полотнище размером 100Х80 см. В центре лицевой стороны в две строки размещен текст: «Мой труд вливается в труд моей республики!» (на первой строке – «Мой труд вливается», на второй – «в труд моей республики!»). Высота букв – 8 см.

3. Флаг вручается трудовому объединению секретарем комитета комсомола школы в торжественной обстановке перед началом летней трудовой четверти. Флаг крепится к флагштоку в расположении трудового объединения, и его поднятие осуществляется ежедневно на утренней линейке.

Вопрос изготовления флага решают комитет комсомола и администрация школы.

III. Наименование, эмблема, девиз и песня трудового объединения

Наименование трудового объединения должно быть кратким, содержательным и понятным, а эмблема, девиз и песня – отражать романтику труда, специфику жизни и деятельности трудового объединения.

В период подготовки к летней трудовой четверти комитет комсомола школы проводит конкурс на лучшее наименование, эмблему, девиз и песню трудового объединения, в котором участвуют все его члены. Итоги конкурса обсуждаются на общем собрании трудового объединения и утверждаются комитетом комсомола школы.

IV. Внешний вид членов трудового объединения

1. Члены трудовых объединений школьников всегда подтянуты, имеют аккуратную прическу и опрятный внешний вид.

2. В торжественных случаях члены трудовых объединений надевают парадную форму: юноши – белую рубашку и темные брюки, девушки – белую блузку и темную юбку.

По решению ЦК ВЛКСМ союзных республик, крайкомов, обкомов комсомола и соответствующих органов народного образования в трудовых объединениях может быть введена форменная одежда.

3. В соответствии с «Положением о шевронах и знаках различия трудовых объединений школьников» все члены трудовых объединений имеют шеврон, а члены органов самоуправления – знаки различия установленного ЦК ВЛКСМ образца.

Каждый шеврон отображает один из главных символов, соответствующих виду трудовой деятельности, и имеет соответствующее наименование: «Ученическая производственная бригада», «Школьное лесничество», «Лагерь труда и отдыха», «Трудовой отряд старшеклассников». Все шевроны имеют одинаковую форму и размер и размещаются на левом рукаве на 12 см ниже плеча.

Знаки различия носят учащиеся – члены органов самоуправления трудовых объединений школьников. Три красные полосы – руководитель, две – его заместители, одну – остальные члены органов самоуправления. Знаки различия размещаются на высоте 1–2 мм над шевроном трудового объединения.

4. Эмблема члена трудового объединения размещается на левой стороне груди на одном уровне с шевроном. Она должна отражать наименование и специфические особенности трудового объединения. Вопрос изготовления эмблемы решают комитет комсомола и администрация школы.

5. Значок члена ВЛКСМ размещается на высоте 2 см над эмблемой трудового объединения.

V. Ритуалы трудовых объединений

1. Посвящение в члены трудового объединения проводится на общем торжественно собрании трудового объединения. Каждому члену трудового объединения комитет комсомола школы вручает нарукавный шеврон.

2. Смотр готовности трудовых объединений к летней трудовой четверти проводится комитетом комсомола, руководством школы, представителями хозяйств и предприятий, на базе которых создаются трудовые объединения. Во время смотра каждому трудовому объединению вручается флаг.

3. Всесоюзный старт летней трудовой четверти проводится на районных, городских митингах в установленный Всесоюзным штабом день. В митингах принимают участие Герои Социалистического Труда, передовики и новаторы производства, молодые гвардейце пятилетки, представители партийных, советских, комсомольских органов. На митингах выносятся красные знамена комсомольских организаций школ, вручаются паспорта трудовые объединениям.

4. Торжественные линейки проводятся по решению совета трудового объединения в дни начала и окончания работы объединения, в честь знаменательных дат и важнейших событий. На торжественной линейке осуществляется подъем флага.

5. Рабочие линейки проводятся ежедневно утром и вечером. На них сдаются рапорты руководителей звеньев, бригад, отрядов участков, объявляются итоги, распорядок дня выдаются трудовые задания, осуществляете подъем и спуск флага трудового объединения.

VI. Традиции трудовых объединений

1. Первый день трудового объединения на месте его дислокации начинается со встречи и знакомства членов объединения с руководителями и специалистами хозяйства, на базе которого создано трудовое объединение, знакомства с хозяйством и местом работы.

2. День памяти героев проводится 22 июня. В трудовых объединениях проводятся линейки, встречи с ветеранами войны и труда, организуются шествия к памятным местам, возлагаются венки и гирлянды к памятникам и обелискам, выставляются почетные караулы,

3. Дни и недели ударного труда, ударные вахты проводятся по решению общего собрания трудового объединения в честь знаменательных дат, важнейших событий нашей страны и международной жизни.

4. День родителей проводится по совместному решению совета трудового объединения и хозяйства, на базе которого оно работает. В этот день старшеклассники знакомят своих родителей с условиями быта, труда, организуют конкурсы по профессиям, концерты художественной самодеятельности, спортивные соревнования.

5. Праздник труда проводится в школе в начале учебного года. На нем трудовые объединения отчитываются перед комсомольской организацией, учащимися, педагогическим коллективом о своих успехах в труде и общественной работе во время летней трудовой четверти, организуют выставки образцов выработанной продукции, стенгазет, альбомов, фотовитрин.

Примечание, Кроме того, в трудовых объединениях могут широко использоваться традиции, сложившиеся в школьных комсомольских организациях: трудовые десанты, операции солидарности, фестивали и т. п.

VII. Внутренний распорядок жизни трудового объединения

1. Режим и распорядок дня устанавливается органами народного образования совместно с органами здравоохранения по согласованию с руководством хозяйства, предприятия. В них должно быть предусмотрено время для проведения утренней физзарядки, линейки, время для работы, приема пищи, организации воспитательных мероприятий, вечерней линейки, сна, личное время членов объединения. Все мероприятия должны заканчиваться до вечерней линейки.

2. На утреннюю и вечернюю линейку трудовое объединение выстраивается по бригадам, отрядам, звеньям, участкам перед флагштоком с отрядным флагом . Вечерняя линейка проводится не позднее чем за полчаса до отхода ко сну. На ней проверяется состав объединения. В установленный час подается сигнал «отбой».

3. Выход за пределы расположения трудового объединения осуществляется организованно, во главе с руководителями объединения.

Председатель совета и руководитель трудового объединения обязаны всегда знать место пребывания каждого члена объединения.

4. Дежурство по трудовому объединению осуществляется членами объединения по графику, утвержденному советом. В обязанности дежурных входит: подъем учащихся, учет санитарного состояния спальных помещений, подготовка к утренней и вечерней линейке, подачи сигнала «отбой» и т. п. Дежурные несут ответственность за порядок в расположении трудового объединения.

VIII. Требования по оборудованию и оформлению места расположения трудового объединения

1. Красный уголок служит для проведения идейно-политической и культурно-массовой работы. В нем должны быть библиотечка общественно-политической и художественной литературы, газеты, журналы, радио, телевизор, настольные игры.

2. Линейка представляет собой соответствующим образом оформленную дорожку для построения, на одном конце которой устанавливается флагшток высотой не менее 3,5 м с приспособлением для подъема и спуска флага.

3. Спортивная площадка с ямой для прыжков в длину и высоту, перекладиной, беговой дорожкой для проведения тренировок и сдачи норм комплекса ГТО.

4. Специальные помещения с необходимым оборудованием для работы кружков технического творчества и сельскохозяйственного опытничества.

5. Оформление места расположения трудового объединения включает информационный щит объединения (наименование, девиз, песня, список актива , режим, распорядок дня, план работы, решения совета, объявления); стенд «Мой труд вливается в труд моей республики» (условия социалистического соревнования, социалистические обязательства, показатели их выполнения,

передовики труда); витрину для стенгазет, «молний», боевых листков, экрана «Комсомольского прожектора», новостей комсомольской жизни; плакаты, лозунги, отражающие жизнь трудового объединения.

На месте работы объединения устанавливается щит с эмблемой и наименованием объединения.

IX. Документация трудового объединения

1. Паспорт трудового объединения школьников установленного образца. После окончания летней трудовой четверти паспорт сдается на хранение в комитет комсомола.

2. Список членов трудового объединения с отметкой врача о прохождении медицинского осмотра, заверенный директором школы.

3. Договор между школой и хозяйством о взаимных обязательствах по организации производительного труда, быта и отдыха членов трудового объединения.

4. Санитарный паспорт трудового объединения, заверенный санэпидстанцией.

5. Условия социалистического соревнования трудовых объединений школьников республики, края, области.

6. Социалистические обязательства, утвержденные на общем собрании трудового объединения, отражающие производственную деятельность, идейно-политическую, физкультурно-спортивную, культурно-массовую и шефскую работу.

7. Журнал прохождения инструктажей по технике безопасности, заполненный руководителем работ, выделенным хозяйством, предприятием.

8. Журнал учета выполненной работы, заполняемый ежедневно руководителем работ и руководителем трудового объединения.

9. План работы трудового объединения, предусматривающий организационную, производственную, идейно-политическую, спортивно-оздоровительную, военно-патриотическую, культурно-массовую и шефскую деятельность, обсужденный на общем собрании объединения и утвержденный директором школы и руководителем хозяйства, предприятия.

10. Протоколы общих собраний и заседаний совета трудового объединения.

X. Поощрения и награды

1. Членам трудового объединения решение совета объединения может быть объявлен; благодарность на линейке, предоставлено право поднять флаг трудового объединения. Члены трудового объединения могут быть занесены на доску Почета объединения, по решению комитета комсомола школы – сфотографированы у Красного знамени комсомольское организации школы, представлены к награждению грамотами райкома, горкома комсомола.

2. Трудовое объединение школьников может быть представлено к награждению грамотами, переходящими вымпелами, знаменами и призами соответствующих комитетов комсомола и органов народного образования, а также переходящим призом ЦК ВЛКСМ и Министерства просвещения СССР «Герои труда – лучшему трудовому объединению школьников».

Джерело: [166, с. 3-12].

Додаток Б.1.2.

Об организации республиканского смотра-конкурса трудовых объединений школьников

Придавая важное значение роли трудовых объединений школьников в выполнении постановления ЦК КПСС и Совета Министров СССР «О дальнейшем совершенствовании обучения, воспитания учащихся общеобразовательных школ и подготовки их к труду», учитывая их большие возможности как школы идейно-политического, трудового и нравственного воспитания учащейся молодежи, профессиональной ориентации, секретариат ЦК ЛКСМ Украины и коллегия Министерства просвещения УССР постановляют:

1. Объявить, начиная с 1980 года, республиканский смотр-конкурс трудовых объединений школьников.

2. Положение о республиканском смотре-конкурсе трудовых объединений школьников утвердить. (Приложение 1).

3. Учредить для награждения победителей смотра-конкурса среди трудовых объединений школьников: 15 переходящих вымпелов и 15 памятных дипломов ЦК ЛКСМ Украины и Минпроса УССР;

областей республики и г. Киева: 3 переходящих Красных знамени, 6 переходящих вымпелов, 9 памятных дипломов ЦК ЛКСМ Украины, Минпроса УССР и 9 денежных премий на сумму 11,4 тыс. рублей.

4. Награждать предприятия и хозяйственные организации за лучшую работу по шефству над трудовыми объединениями школьников грамотами и памятными дипломами ЦК ЛКСМ Украины и Минпроса УССР.

5. Средства на покрытие расходов выделить:

ЦК ЛКСМ Украины - 11,4 тыс. рублей ежегодно на премирование победителей смотра-конкурса (за счет привлеченных средств); Минпросу УССР - 5 тыс. рублей на изготовление переходящих Красных знамен, переходящих вымпелов, памятных дипломов.

6. Поручить Управлению делами ЦК ЛКСМ Украины до 1 октября 1980 года изготовить переходящие Красные знамена, переходящие вымпелы и памятные дипломы, согласно описанию (приложение 2).

7. Установить, что денежные премии расходуются следующим образом:

60 проц. - на оплату туристских путевок, приобретение наглядной агитации, канцтоваров, музыкальных инструментов, спортинвентаря для трудовых объединений школьников;

40 проц. - на премирование лучших участников и руководителей трудовых объединений школьников, комсомольских работников, работников органов народного образования, внешкольных и других учреждений, занимающихся вопросами организации деятельности трудовых объединений школьников.

8. Комитетам комсомола, отделам народного образования обеспечить участие в смотре-конкурсе каждого трудового объединения, добиваться, чтобы смотр-конкурс способствовал росту политической, трудовой и общественной активности юношей и девушек.

9. Редакциям республиканских газет «Молодь України», «Комсомольское знамя», «Радянська освіта», местным комсомольским изданиям, молодежным редакциям республиканского и местного телевидения и радиовещания широко пропагандировать патриотическое движение трудовых объединений школьников, их участие в республиканском смотре- конкурсе.

10. Считать Положение о республиканском социалистическом соревновании ученических производственных бригад и школьных лесничеств под девизом «Юные хозяева земли» утратившим силу.

11. Контроль за выполнением настоящего постановления возложить на Республиканский штаб студенческих отрядов и отдел школьной молодежи и пионеров ЦК ЛКСМ Украины, Управление воспитательной работы Минпроса УССР.

Положение о республиканском смотре-конкурсе трудовых объединений школьников

Республиканский смотр-конкурс трудовых объединений школьников проводится ЦК ЛКСМ Украины и Министерством просвещения УССР.

I. Задачи смотра-конкурса

Дальнейшее развитие патриотического движения трудовых объединений школьников. Повышение их роли в трудовом воспитании и обучении подрастающего поколения, улучшении профессиональной ориентации учащихся, оказании конкретной посильной помощи народному хозяйству.

Более широкое привлечение предприятий, организаций, хозяйств к организации работы трудовых объединений школьников, укреплению материальной базы лагерей труда и отдыха, ученических производственных бригад, школьных лесничеств.

Создание условий, необходимых для высокоэффективного безопасного труда, содержательного отдыха и оздоровления участников трудовых объединений школьников.

II. Участники смотра-конкурса

Участниками смотра-конкурса являются:

1. Лагеря труда и отдыха, ученические производственные бригады, школьные лесничества, трудовые отряды старшеклассников, ремонтно-строительные бригады.

2. Области республики и г. Киев.

III. Показатели смотра-конкурса

Победители смотра-конкурса трудовых объединений школьников среди областей определяются по следующим показателям:

1. Отношение численности учащихся 8-10 классов, принявших участие в работе трудовых объединений, к количеству учащихся 8-10 классов области на начало учебного года.
2. Отношение численности городских школьников 8-10 классов, принявших участие в летней трудовой четверти, к количеству городских школьников 8-10 классов на начало учебного года.
3. Выполнение плана формирования трудовых объединений школьников.
4. Количество мест в лагерях труда и отдыха.

Победители смотра-конкурса среди трудовых объединений школьников определяются по следующим показателям**:**

1. Выполненный объем работ.
2. Количество опытов и экспериментов, проведенных по заданию колхоза, совхоза, лесхоза, научных учреждений.
3. Сумма средств, перечисленных за дни ударного труда.
4. Количество собранных лекарственных трав и растений.
5. Количество посаженных деревьев и кустарников.
6. Идейно-политическая, культурно-массовая и спортивная деятельность трудовых объединений школьников:

а) работало агитбригад;

б) дано концертов;

в) проведено походов по местам революционной, боевой и трудовой славы;

г) количество членов трудовых объединений школьников, сдавших летом нормы ГТО.

IV. Подведение итогов

V.

Итоги смотра-конкурса среди областей подводятся по трем группам:

I группа - при численности школьников 8-10 классов **в** области более 70000 чел.

II группа - при численности школьников 8-10 классов в области от 50000 чел. до 70000 чел.

III группа - при численности школьников 8-10 классов в области до 50000 чел.

Среди трудовых объединений школьников итоги смотра- конкурса подводятся независимо от группы.

Обкомы комсомола и облоно представляют сведения об участии в смотре-конкурсе вместе с отчетом об итогах летней трудовой четверти школьников в установленном порядке.

ЦК ЛКСМ Украины и Минпрос УССР подводят итоги смотра-конкурса ежегодно до 1 декабря.

VI. Награждение победителей

1. Победители смотра-конкурса среди областей, занявшие призовые места в каждой из групп, награждаются:

за первое место - переходящим Красным знаменем ЦК Л КСМ Украины и Минпроса УССР, памятным дипломом **I** степени и денежной премией **в** размере 2 тыс. рублей;

за второе место - переходящим вымпелом ЦК ЛКСМ Украины и Минпроса УССР, памятным дипломом II степени и денежной премией в размере 1 тыс. рублей

за третье место - переходящим вымпелом ЦК ЛКСМ Украины и Минпроса УССР, памятным дипломом III степени и денежной премией в размере 0,8 тыс. рублей;

2. Победители смотра-конкурса среди трудовых объединений школьников по каждому из направлений (лагеря труда и отдыха, ученические производственные бригады, школьные лесничества, трудовые отряды старшеклассников, ремонтно-строительные бригады) награждаются:

за первое место - переходящим вымпелом ЦК ЛКСМ Украины и Минпроса УССР и памятным дипломом I степени;

за второе место -переходящим вымпелом ЦК ЛКСМ Украины и Минпроса УССР и памятным дипломом II степени;

за третье место - переходящим вымпелом ЦК ЛКСМ Украины и Минпроса УССР и памятным дипломом III степени;

Переходящие Красные знамена, вымпелы и памятные дипломы победителям вручаются на районных, городских, областных слетах трудовых объединений школьников представителями комитетов комсомола , органов народного образования и хранятся в соответствующих комитетах комсомола Украины.

Джерело: [210, с. 13-18].

Додаток Б.1.3.

О мерах по улучшению медико-санитарного обеспечения трудовых объединений школьников

В соответствии с решениями XXV съезда КПСС об усилении внимания к трудовому воспитанию и профессиональной ориентации учащихся,

органы народного образования совместно с профсоюзными, хозяйственными и комсомольскими организациями стали активнее привлекать школьников к общественно полезному труду. В последние годы в средних и восьмилетних общеобразовательных школах получили широкое развитие, особенно в летний период, трудовые объединения школьников, работающие во многих отраслях народного хозяйства. Наиболее распространенные из них - ученические производственные бригады, школьные лесничества, трудовые отряды старшеклассников, лагеря труда и отдыха.

Летом 1979 года около 10 миллионов школьников в составе трудовых объединений работали в различных отраслях народного хозяйства, В целях улучшения медико-санитарного обеспечения трудовых объединений школьников приказываем:

1. Утвердить:

а) Перечень медицинских противопоказаний, препятствующих зачислению учащихся в трудовые объединения школьников (прил. 1).

б) Журнал медицинской подготовки трудового объединения школьников (прил.2).

в) Перечень вложений в аптечку трудового объединения школьников (прил. 3).

2. Министерствам здравоохранения союзных и автономных республик, краевым, областным отделам здравоохранения, Главным управлениям здравоохранения Мосгорисполкома, Мособлисполкома, Ленгорисполкома:

2.1. В местах формирования трудовых объединений школьников обеспечить:

тщательный медицинский осмотр школьников, руководствуясь утвержденным перечнем медицинских противопоказаний. Результаты осмотров заносить в журнал медицинской подготовки трудового объединения;

проведение профилактических прививок участникам выездных трудовых объединений школьников в соответствии с эпидемиологическими показаниями, руководствуясь указаниями Министерства здравоохранения СССР;

проведение медицинских осмотров и прививок заканчивать ежегодно к 20 мая.

2.2. Всем республиканским, краевым, областным, Московскому и Ленинградскому городским аптекоуправлениям принять меры к обеспечению трудовых объединений школьников аптечками в необходимом количестве в соответствии с перечнем вложений, утвержденным настоящим приказом и с учетом количества учащихся, включенных в трудовое объединение.

2.3. На территории, имеющие природно-очаговую заболеваемость, въезд трудовых объединений школьников из других областей, краев и республик не допускать. В остальных вопросах регулирования передвижения объединений руководствоваться ежегодно выпускаемым письмом Главного управления карантинных инфекций Минздрава СССР.

2.4. В местах дислокации трудовых объединений школьников:

обеспечить сказание медицинской помощи учащимся, выезжающим в составе трудовых объединений школьников; разрешить руководителям органов и учреждений здравоохранения, директорам средних медицинских учебных заведений выделять выпускников медицинских училищ для работы в трудовых объединениях школьников с оплатой по утвержденным ставкам лечебно-профилактических учреждений;

обеспечить оказание экстренной квалифицированной медицинской помощи, транспортировку больных в соответствующие лечебные учреждения;

санитарно-эпидемиологическим станциям не менее чем за 10 дней до приезда трудового объединения оформить санитарный паспорт на лагерь трудового объединения школьников, утвержденный Министерством здравоохранения СССР и Центральным штабом ССО ЦК ВЛКСМ;

обеспечить текущий санитарный надзор за состоянием и содержанием лагерей.

3. Министерствам просвещения союзных республик, краевым, областным отделам народного образования;

3.1. Ежегодно до 5 мая представлять в органы здравоохранения план дислокации трудовых объединений школьников для медико-санитарного обеспечения;

3.2. Осуществлять контроль за своевременной и организованной явкой на медицинский осмотр и прививки учащихся, направляемых в

трудовые объединения школьников;

3.3. Обеспечить приобретение аптечек для трудовых объединений школьников;

3.4. Осуществлять постоянный контроль за санитарно-гигиеническим состоянием и содержанием лагерей трудовых объединений, условиями быта, соблюдением режима труда и отдыха, техники безопасности, организацией питания учащихся, строго руководствуясь «Методическими указаниями по организации и режиму работы трудовых объединений школьников», утвержденными Министерством здравоохранения СССР 17 января 1978 г. № 1818-78.

4. Руководителям трудовых объединений школьников при заключении договоров с руководством принимающих организаций предусмотреть:

обеспечение приема и размещение учащихся в соответствии с санитарно-гигиеническими требованиями;

трудоустройство медработника в организацию, которая принимает трудовое объединение;

создание безопасных условий труда и установление систематического контроля за соблюдением норм охраны труда и правил техники безопасности; **организацию быта и отдыха членов трудового объединения школьников.**

5. Контроль за выполнением настоящего приказа возложить на заместителя министра здравоохранения СССР тов. Сафонова А. Г. и заместителя министра просвещения СССР тов. Коротова В. М.

Джерело: [219, с. 12-30].

Додаток Б.1.4.

Примерное положение о трудовом объединении учащихся

1. Общие положения

1.1. **Трудовое объединение учащихся основной и средней общеобразовательной школы является основной формой организации трудового воспитания, трудового и профессионального обучения учащихся. Трудовое объединение учащихся является структурным подразделением шефствующего предприятия (СХК, СХПК, колхоза, совхоза, фермерских хозяйств и других форм собственности).**

1.2. **Трудовое объединение учащихся организуется из учащихся 8-11 классов. Учащиеся могут работать в составе трудового объединения при условии соблюдения соответствующего их возрасту режима труда и отдыха.**

1.3. **Трудовое объединение учащихся может действовать в течение всего года, иметь многоотраслевую направленность. Школьники в объединении проходят практическую подготовку в соответствии с программами трудового и профессионального обучения.**

1.4. **Работа трудового объединения учащихся организуется в соответствии с положением, уставом школы, Положением об организации общественно полезного, производительного труда учащихся общеобразовательных школ, Положением о шефствующем предприятии (иной форме собственности) общеобразовательной школы, трудовым договором между образовательными учреждениями и руководителями предприятий и организаций всех форм собственности и на выполнение учащимися старших классов общественно полезного производительного труда.**

1.5. **Основные задачи:**

—расширить возможности участия школьников в общественно полезном производстве, улучшить трудовое воспитание, обучение и профессиональную ориентацию в условиях перехода на новые экономические отношения и методы хозяйствования;

—сформировать обоснованную мотивацию профессиональных намерений тех учащихся, которые пожелают посвятить себя крестьянскому (фермерскому) делу;

—подготовить сельского школьника к рациональному ведению сельского хозяйства (как общественного, так и индивидуального);

—удовлетворить духовные и интеллектуальные потребности учащихся, развивать их умственные способности, познакомить с научно-технической и технологической культурой, помочь определиться в личной трудовой творческой деятельности, научить

грамотно относиться к своему здоровью.

2. Содержание и организация работы трудового объединения учащихся

2.1. **Главные направления работы трудового объединения учащихся: производительный труд, практическое овладение у чащимися техникой, технологией, основами экономики и организации сельскохозяйственного производства, определенной профессией; сельскохозяйственное опытничество, техническое творчество.**

Учащиеся 8 классов занимаются в бригаде опытнической работой, ухаживают за растениями, молодняком животных и т. д., а учащиеся 9 -11 классов выполняют в бригаде полный цикл сельскохозяйственных работ.

2.2. **В трудовом объединении учащихся ведется работа по нравственному, эстетическому, экономическому, экологическому и физическому воспитанию школьников. Она осуществляется в процессе деятельности объединения, а также путем проведения специальных мероприятий: концертов художественной самодеятельности, спортивных соревнований, конкурсов по профессиям и др.**

2.3. **Руководители и совет объединения разрабатывают проект плана производственной и учебно-воспитательной работы трудового объединения учащихся, который утверждается директором школы, руководителем хозяйства и общим собранием членов объединения.**

2.4. **В трудовых объединениях учащихся в соответствии с потребностями хозяйства, содержанием трудовой и профессиональной подготовки учащихся создаются звенья по различным видам сельскохозяйственных работ (полеводство, овощеводство, животноводство и др.).**

2.5. **Учащиеся 10-11 класса, которые осваивают профессию тракториста-машиниста, проходят трудовую практику в трудовых объединениях учащихся, работая на самоходных сельскохозяйственных машинах не более четырех часов в день под руководством наставников и при условии соблюдения правил техники безопасности и санитарно- гигиенических норм.**

2.6. **В трудовых объединениях учащихся ведется документация: паспорт, список членов объединения с отметкой врача о прохождении медицинского осмотра, заверенный директором школы, журнал инструктажей по технике безопасности, план работы, журнал учета выполненной работы. Объединение может иметь свою символику (наименование, девиз, эмблему, флаг).**

3. Управление

3.1 **Организация производственной, учебно-воспитательной работы трудового объединения учащихся осуществляется на основе ученического самоуправления. Высшим управленческим органом объединения является общее собрание ее членов, которое избирает из числа учащихся совет трудового объединения, бригадира и его заместителей, обсуждает и утверждает план работы, рассматривает вопросы дисциплины, быта членов объединения, подводит итоги работы за определенный период.**

3.2. **Совет трудового объединения учащихся, в состав которого входят бригадир, его заместители, звеньевые, передовые члены объединения, участвует в организации производственной и учебно-воспитательной работы. Также обращается с предложениями к директору школы, руководителю хозяйства об улучшении организации труда и отдыха в объединении, поощрении лучших учащихся, отчитывается о своей работе перед общим собранием членов объединения.**

3.3. **Бригадир, его заместители организуют деятельность объединения, распределяют работу между звеньями, осуществляют контроль и учет, обеспечивают режим труда и отдыха, трудовую и производственную дисциплину.**

3.4. **Звеньевой распределяет работу между членами звена и следит за ее выполнением, организует соревнование и взаимопомощь, участвует в учете труда членов звена.**

3.5. **Руководят трудовым объединением учащихся учитель и специалист хозяйства (заместитель).**

Руководитель назначается директором школы из числа учителей. Он отвечает за постановку работы объединения в целом, осуществляет педагогическое руководство ее деятельностью, участвует в разработке плана работы объединения и обеспечивает его выполнение, следит за соблюдением режима труда и отдыха, санитарно-гигиенических условий труда и быта школьников, требует от учащихся выполнения правил техники безопасности.

Специалист хозяйства руководит производственной деятельностью бригады, принимает участие в разработке плана работы, несет ответственность за его выполнение и материально-техническое обеспечение, осуществляет учет работы и контроль за ее качеством, отвечает за создание здоровых и безопасных условий труда, питание учащихся. Руководит **проведением сельскохозяйственных опытов, организует агротехническую, зоотехническую, экономическую учебу, занятия по технике безопасности с членами объединения.**

3.6. **Директор школы, руководитель хозяйства (иного вида собственности) в соответствии с Положением о шефствующем предприятии общеобразовательной школы несут личную ответственность за постановку работы в бригаде, за безопасные и здоровые условия труда, организацию питания и содержательного отдыха учащихся. Джерело: [65, с. 236-240].**

1. Учнівська бригада створюється школою з учнів IX—XI класів у погодженні з колгоспом, радгоспом. Учні, VII-VIII класів, крім праці на шкільних навчально-дослідних ділянках, можуть брати участь в посильних сільськогосподарських роботах окремими ланками в учнівській бригаді з режимом праці і відпочинку, що відповідає їх віку.

Для учнів IX-XI класів, які вивчають сільськогосподарські спеціальності робота в бригаді є обов'язковою.

1. Зміст роботи учнівської комплексної навчально-виробничої бригади визначається:

загальними завданнями навчально-виховної роботи школи, які виходять і| Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР;

програмами трудового виховання та виробничого навчання; виробничими планами колгоспу, радгоспу;

тематикою дослідницької роботи відповідно до завдань колгоспу, радгосп, і дослідно-показового господарства, науково-дослідної установи, а також сільські господарських органів.

2. Підготовка учнів до роботи в учнівській бригаді здійснюється педагогічним колективом школи, спеціалістами сільського господарства в процесі вивчення основ наук, спеціальних предметів по сільському господарству , а також під час позакласної роботи.

3. Учні повинні виконувати роботу в бригаді на високому агрозоотехнічному рівні, з широким використанням сільськогосподарської техніки на основі знань, одержаних ними при вивченні загальноосвітніх і спеціальних предметів, а також досвіду передовиків сільського господарства і досягнень науки.

З метою забезпечення поєднання навчання з працею, теорії з практикою учителі загальноосвітніх і спеціальних предметів можуть давати членам бригади навчальні завдання, які повинні допомагати учням краще засвоїти наукові основ: виробничих процесів в окремих галузях сільського господарства. На закріплених за бригадою об'єктах учні проводять науково-дослідницьку роботу, спрямовану на одержання високих урожаїв сільськогосподарських культур, впровадження нових перспективних для даного району культур і сортів рослин, на вирощування високоякісного насіння та підвищення продуктивності тварин.

Вся робота учнів у бригаді організується на основі соціалістичного змагання між ланками. При цьому велика уèага приділяється культурі праці, раціональному використанню робочого часу, суворому виконанню агро-зоотехнічних: вимог, здійсненню технічного догляду за сільськогосподарськими машинами ; знаряддями, чіткому плануванню всієї роботи та окремих її елементів. Організація роботи в учнівській бригаді повинна бути спрямована на забезпечення високої продуктивності праці та зниження собівартості сільськогосподарської продукції.

4. Члени учнівської бригади зобов'язані:

а)старанно оволодівати основами наук, теоретично й практично вивчати найновіші досягнення агрономічної науки і сільськогосподарського виробництва

, брати активну участь у дослідницькій роботі;

б) оберігати народну власність, виконувати покладені на них трудові завдання і громадські обов'язки, бути дисциплінованими, додержуватись правил техніки безпеки і правил внутрішнього розпорядку в колгоспі, радгоспі, бригад;

в) брати активну участь у соціалістичному змаганні, подавати товариську допомогу в праці іншим членам бригади, добиватись виконання і перевиконанні виробничих планів бригади та своїх соціалістичних зобов'язань;

г)бути активними у громадській роботі, в обговоренні питань роботи ланки, бригади, колгоспу, радгоспу.

5. В учнівській бригаді систематично проводиться різноманітна виховна робота: бесіди, доповіді і лекції з питань поточної політики, комуністичного будівництва, міжнародного життя, досягнень науки й техніки; організовуються зустрічі з Героями Соціалістичної Праці, членами бригад комуністичної праці, передовиками сільського господарства, вечори художньої самодіяльності, спортивні виступи школярів, показ кінофільмів і ін. Поряд з цим члени бригади беруть участь в культурно-масовій роботі серед колгоспників, робітників та службовців радгоспів.

6. Робота бригади повинна обов'язково поєднуватися з оздоровчими заходами та культурним відпочинком її членів. З цією метою в бригаді створюється культстан чи палатковий табір, де учні перебувають протягом дня або цілу добу.

Крім того, здійснюються заходи по колективному тривалому відпочинку учнів (екскурсії, туристські походи, надання путівок до будинку відпочинку) або за бажанням учнів бригади їм надається не менше місяця для відпочинку.

9. Тривалість робочого дня в учнівській бригаді не повинна перебільшувати учнів IX-XI класів-6 годин, VII-VIII класів-4 години.

Режим дня в бригаді визначається школою разом з правлінням колгоспу чи дирекцією радгоспу. Він повинен забезпечувати виконання навчально-виробничого плану бригади; й проведення політико-виховної, культурно-масової і спортивної роботи; правильне чергування праці і відпочинку з урахуванням віку учнів і норм санітарії та гігієни.

В учнівській бригаді встановлюється постійний контроль за станом здоров'я учнів і санітарно-гігієнічними умовами з боку шкільного лікаря та інших медичних працівників, виділених районним відділом охорони здоров'я. Для подання першої допомоги створюються санітарні пости з учнів.

10. Для кращої організації праці в учнівській бригаді створюються виробничі ланки. Кількість ланок і спрямованість їх залежить від особливостей господарства колгоспу, радгоспу, виробничого плану бригади та спеціальностей, за якими готуються учні в школі.

11. Норми виробітку для членів учнівської бригади встановлюються школою правлінням колгоспу або дирекцією радгоспу з урахуванням віку учнів та знижуються порівняно з нормами для дорослих, виходячи з погодинного розрахунку, приміром на 25-30 процентів, а для учнів VII-VIII класів на 40 процентів.

12. Оплата праці членів учнівської бригади провадиться за фактично викопану ними роботу відповідно до встановлених у даному колгоспі, радгоспі норм виробітку та системи оплати праці дорослих.

За рішенням загальних зборів членів бригади частина коштів, зароблених учнями, може відраховуватись на проведення культурно-масових і фізкультурних заходів (екскурсії, туристські походи та ін.).

13. Сільськогосподарська продукція, що одержується як наслідок праці учнівської бригади, є громадською власністю колгоспу, радгоспу і надходить повністю в їх розпорядження.

14. Керуючись виробничим планом колгоспу, радгоспу, навчальним планом і програмами школи, тематикою дослідницької роботи та виходячи із завдань учнівської бригади, школа разом з спеціалістами колгоспу, радгоспу розробляє навчально-виробничий план учнівської бригади. Цей план обговорюється на загальних зборах бригади і затверджується педагогічною радою школи, правлінням колгоспу, дирекцією радгоспу. До навчально-виробничого плану учнівської бригади входять: агро-зоотехнічний план, план дослідницької роботи і план виховної роботи. Агро-зоотехнічний план складається на основі технологічних карт для окремих сільськогосподарських культур і тварин, закріплених за учнівською виробничою бригадою. Цей план повинен передбачати: обсяг роботи з усіх видів праці, агротехнічні і зоотехнічні заходи і строки їх виконання, розрахунки необхідної кількості посівного матеріалу, кормів для тварин, добрив, сільськогосподарських машин і тракторів, ручного реманенту, живого тягла, транспорту, а також затрат праці.

У плані дослідницької роботи визначаються теми дослідів, схеми їх проведення, перелік необхідних матеріалів і додаткового обладнання, розрахунки затрат праці, розподіл дослідів між ланками та примірні строки виконання намічених робіт по кожному досліду.

Планом виховної роботи визначаються заходи по проведенню політико-виховної, спортивної та культурно-масової роботи серед членів бригади.

15. Розмір земельної ділянки, закріпленої за учнівською бригадою, визначається школою разом з колгоспом, радгоспом, виходячи з кількості членів бригади, кількості і тривалості робочих днів, норм виробітку, встановлених для членів бригади, ступеня механізації, кліматичних умов, напряму господарства, добору сільськогосподарських культур, які на ній вирощуються.

Як показує досвід, при обробітку культур з трудомісткою агротехнікою (овочевих, плодоягідних, просапних) земельна площа на одного учня може бути визначена з розрахунку а середньому від 0,05 до 0,1 га, а при обробітку зернових культур-від 0,5 до 1 га.

Залежно від місцевих умов ці норми можуть бути змінені.

16. Учнівська бригада, як правило, не має своїх тваринницьких ферм. Виробниче навчання і суспільно корисна продуктивна праця учнів у галузі тваринництва повинні проводитись на колгоспних, радгоспних фермах. Кількість сіл і сільськогосподарських тварин, за якими здійснюють догляд члени учнівської бригади, а також строки роботи учнів на фермах визначаються

школою разом з колгоспом, радгоспом, виходячи з умов утримання тварин, ступеня механізації, видів робіт по тваринництву і ін.

17. Члени бригади в процесі виробничого навчання і продуктивної праці з усіх сільськогосподарських професій і спеціальностей повинні оволодіти умінням, ;

і навичками роботи на тракторах та інших сільськогосподарських машинах в обсязі, встановленому навчальними програмами.

Члени бригади віком 16-18 років можуть працювати на тракторі, комбайн тільки під керівництвом кваліфікованих трактористів, комбайнерів не більше трьох годин на день, а решту робочого часу вони повинні використовувати на проведення технічного догляду за трактором, комбайном та іншими сільськогосподарськими машинами, на підготовку агрегатів до роботи, а також для роботи по вирощуванню сільськогосподарських культур і догляду за тваринами. При цьому рекомендується створювати з членів учнівської бригади окремі ланки комплексної механізації.

18. В учнівській бригаді можуть бути організовані ланки-будівельні, електрифікації сільського господарства та інші. В такому разі виробниче навчання та продуктивна праця учнів повинні здійснюватися на відповідних об’єктах колгоспу, радгоспу.

Керівництво учнівською бригадою

19. З метою забезпечення самодіяльного характеру учнівської бригади, згуртування її в міцний цілеспрямований колектив, розвитку ініціативи учнів у бригаді організується учнівське самоврядування. Основним органом самоврядування є загальні збори членів бригади. Поточною роботою бригади керує рада бригади на чолі з бригадиром, а в ланках—ланкові.

20. Загальні збори членів учнівської бригади обговорюють навчально-виробничий план роботи бригади і визначають шляхи його виконання; план культурно-масової та спортивної роботи; затверджують умови та розглядають підсумки соцзмагання ланок і бригади в цілому; обговорюють звіт про роботу бригаді за рік; обговорюють питання дисципліни членів бригади; обирають бригадира, його заступників і затверджують склад ланок.

21. До ради бригади входять: бригадир, його заступники, ланкові, директор школи чи завідуючий навчальною частиною по виробничому навчанню, представник комітету комсомолу школи, окремі вчителі, спеціалісти колгоспу, радгоспу, прикріплені до учнівської бригади.

Головою ради є бригадир учнівської бригади.

Рада бригади:

організує соціалістичне змагання;

періодично, відповідно до умов змагання, підбиває підсумки роботи ланок і визначає їх місце в змаганні;

заслуховує повідомлення бригадира, ланкових про стан виробничої культурно-масової і спортивної роботи в бригаді;

обговорює поведінку і вчинки окремих членів бригади.

Рада бригади може входити з пропозиціями до дирекції школи, правління колгоспу, керівництва радгоспу про заохочення ланок і окремих учнів, які

найбільш відзначились.

Бригадир під керівництвом завідуючого навчальною частиною по виробничому навчанню або вчителя і спеціаліста сільського господарства, прикріпленого до бригади, забезпечує виконання учнями навчально-виробничого плану бригади, розподіляє роботу між ланками і організує змагання між ними, забезпечує додержання встановленого в бригаді режиму дня і виробничої дисципліни, контролює роботу ланок. Про роботу бригади бригадир звітує перед загальними зборами членів бригади, педагогічною радою школи, правлінням колгоспу дирекцією радгоспу.

Бригадир учнівської бригади виконує не менше 50% норми рядового члена бригади. Оплата праці бригадира визначається середнім заробітком кращого члена бригади з надбавкою 10% до нього за керівництво бригадою.

22. Заступник бригадира відповідає за облік праці в бригаді, бере безпосередню участь у виконанні виробничих завдань і одержує додаткову плату в розмірі 5% середнього заробітку члена бригади. В час відсутності бригадира виконує його обов'язки.

23. Ланковий обирається загальними зборами членів ланки строком на один рік-, розподіляє роботу між членами ланки і стежить за її виконанням; організує змагання і взаємодопомогу в ланці; контролює додержання членами ланки встановленого режиму дня і виробничої дисципліни, веде облік праці ланки; періодично інформує раду бригади про роботу ланки. Ланковий бере без посередню участь у виконанні виробничих завдань і одержує додаткову плату в розмірі 5% середнього заробітку члена своєї ланки.

24. Загальне керівництво навчально-виробничою діяльністю учнівської бригади здійснюється директором школи і головою колгоспу чи директором радгоспу.

25. Педагогічна рада школи:

- обговорює і затверджує навчально-виробничий план роботи учнівської бригади;
- розглядає найважливіші педагогічні питання, зв'язані з роботою учнівської бригади, зокрема питання правильного поєднання навчання з продуктивною працею учнів;
- заслуховує звіт завідуючого навчальною частиною або вчителя по виробничому навчанню з питань виробничої та виховної роботи в бригаді, а також охорони праці і техніки безпеки.

26. Організація і безпосереднє керівництво виробничим навчанням та суспільно корисною продуктивною працею учнів у бригаді здійснюється завідуючим навчальною частиною по виробничому навчанню школи або учителем разом з прикріпленими до бригади спеціалістами колгоспу, радгоспу.

27. Директор школи виділяє, в міру потреби, вчителів для керівництва виробничою діяльністю учнів, а також різними гуртками, організації культурно-масової та спортивної роботи і ін.

28. Правління колгоспу, директор радгоспу:

- створюють умови для виконання учнями-членами бригади всього комплексу польових робіт по вирощуванню сільськогосподарських культур

відповідно до виробничого плану учнівської бригади, з цією метою:

- закріпляють за учнівською бригадою, відповідно до профілю спеціалізації учнів з рослинництва, окрему земельну ділянку на строк не менше однієї ротації сівозміни, або ділянки в польових сівозмінах колгоспу, радгоспу;
- забезпечують закріплену за учнівською бригадою ділянку насіннєвим матеріалом і добривами, виділяють відповідно до плану бригади необхідний інвентар, трактори, автогужтранспорт, різні сільськогосподарські машини і знаряддя;
- створюють умови для виконання членами бригади всього комплексу робіт по догляду за тваринами з застосуванням механізації і забезпечують практичне навчання та виробничу працю учнів безпосередньо на фермах великої рогатої худоби, свинофермах, птахофермах тощо;
- з метою підготовки кадрів масових професій з будівельних спеціальностей електрифікації сільського господарства та інших визначають відповідні об'єкти для виробничого навчання і продуктивної праці учнів і забезпечують учнів - членів бригади необхідним інструментом та матеріалами;
- виділяють агрономічний, зоотехнічний і технічний персонал, а також кваліфікованих робітників, залучають передовиків сільського господарства для керівництва виробничим навчанням і суспільно корисною продуктивною працею
- забезпечують в учнівській бригаді заходи додержання техніки безпеки та виробничої санітарії;
- здійснюють будівництво і обладнання культстану для учнівської бригади а також необхідних допоміжних приміщень; при відсутності культстану надають автотранспорт для підвозу учнів від місця проживання до місця роботи і назад;
- організують гаряче харчування для членів учнівської бригади за рахунок коштів, зароблених учнями, а також за рахунок додаткових коштів, що виділяються на оздоровчі заходи;
- періодично заслуховують звіти бригадира про роботу учнівської бригади, а також спеціалістів сільського господарства про їх роботу по керівництв виробничим навчанням та суспільно корисною працею учнів в учнівській бригаді.

Облік і підведення підсумків роботи бригади

30. В учнівській бригаді повинен систематично вестись облік роботи кожного її члена, ланки, в цілому бригади. Облік проводиться щодня у спеціальній відомості за формою, встановленою у відповідності з формою обліку , прийнятою даному колгоспі, радгоспі. Кожному учневі-члену учнівської бригади видається трудова книжка, в якій ведеться облік виконаної ним роботи.

31. Щорічно після закінчення господарського року підводяться підсумки роботи учнівської бригади, визначається урожайність вирощених нею культур та продуктивність тварин, робляться висновки по проведених дослідах, обчислюється собівартість виробленої продукції, визначаються наслідки змагання бригад, ланок. Проводяться конференції, виставки, свята врожаю, на які запрошуються батьки та представники громадськості.

32. За порушення трудової дисципліни та правил поведінки, псування гро мадського майна, недоброякісну роботу рада бригади або загальні збори членів бригади можуть застосовувати до нерадивих членів бригади такі міри покарання, як попередження, догана, повідомлення батькам, комітету ЛКСМУ ті керівництву школи, перероблення недоброякісної роботи без додаткової оплати, виключення з членів бригади.

33. Учні, які показали приклад дисциплінованості та організованості і добилися високих показників у виконанні виробничих завдань та дослідницької роботи, заохочуються керівництвом школи, колгоспу, радгоспу у формі подяки, нагородження грамотою, преміювання, представлення кандидатом на сільськогосподарські виставки, видачі рекомендації і характеристики для влаштування на роботу або вступу в навчальні заклади тим випускникам, які особливо відзначилися.

34. За свою роботу учнівська бригада звітує перед загальними зборами колгоспників, працівників радгоспу, комсомольської організації, батьків учнів та педагогічною радою школи.

Джерело: [207, с. 17-22].

Додаток Б.2.2.

Положение
об ученической производственной бригаде в колхозе, совхозе

Ученическая производственная бригада в колхозе, совхозе является трудовым объединением учащихся неполной средней, средней общеобразовательной школы, ос**н**овной формой организации их трудового воспитания, трудового и профессионального обучения, общественно полез ного**,** производительного труда.

В производственном отношении ученическая бригада - структурное подразделение колхоза, совхоза, являющегося базовым предприятием школы.

Ученическая бригада организуется из учащихся VIII - XI (XII) классов. Учащиеся V-VII классов (до 1989/90 учебного года - «из учащихся VII-X(XI) классов и «учащиеся IV-VI классов») могут работать в составе ученической бригады при условии соблюдения соответствующего их возрасту режима труда и отдыха. Школьники принимаются в бригаду по личному заявлению.

Ученическая бригада действует круглогодично, имеет многоотраслевую направленность. Для выполнения сельскохозяйственных работ в бригаде используется время, отводимое на обязательный общественно полезный, производительный труд, трудовую практику. Школьники в соот ветствии с программой трудового и профессионального обучения проходят в бригаде практическую подготовку.

Работа ученической бригады организуется в соответствии с настоящим Положением, Уставом средней общеобразовательной школы, Положением об организации общественно полезного, производительного труда учащихся общеобразовательных школ и Положением о базовом предприятии общеобразовательной школы.

Руководство работой ученической бригады

Непосредственное руководство ученической бригадой осуществляют руководитель бригады - учитель и его заместитель - специалист хозяйств

Положение согласовано с Госпланом СССР, Минсельхозом СССР, Госкомтрудом СССР, Минплодоовощхозом СССР, Минздравом СССР, Минфином СССР, ВЦСПС и ЦК ВЛКСМ.

Руководитель ученической бригады назначается директором школы из числа лучших учителей. Он отвечает за постановку работы бригады в целом, осуществляет педагогическое руководство ее деятельностью, участвует в разработке плана бригады и обеспечивает его выполнение, следит за соблюдением режима труда и отдыха, санитарно-гигиенических условий труда и быта школьников, требует от учащихся строгого выполнения правил по технике безопасности.

Специалист хозяйства - заместитель руководителя ученической бригады, участвует в разработке плана, несет ответственность за выполнение и материально-техническое обеспечение, осуществляет учет работы и контроль за ее качеством, отвечает за создание здоровых и безопасных условий труда. Совместно с другими специалистами руководит проведением сельскохозяйственных опытов, организует агротехническую, зоотехническую и экономическую учебу, занятия по технике безопасности с членами бригады.

Организация производственной, учебно-воспитательной работы бригады осуществляется на основе ученического самоуправления. Высшим органом самоуправления бригады является общее собрание членов бригады.

Общее собрание членов ученической бригады: избирает из числа учащихся совет бригады, бригадира и его заместителей, обсуждает и утверждает план работы и условия социалистического соревнования, рассматривает вопросы дисциплины, быта членов бригады, подводит итоги работы за год. Общее собрание собирается не реже двух раз в год.

Совет бригады участвует в организации учебно-воспитательной и производственной работы, социалистического соревнования, входит с предложениями к директору школы, руководству хозяйства, в комитеты комсомола школы и хозяйства об улучшении организации труда и отдыха в бригаде, поощрении лучших звеньев и учащихся, отчитывается о своей работе перед общим собранием членов бригады.

В состав Совета бригады входят бригадир, его заместители, звеньевые, передовые члены бригады. Деятельность совета ученической бригады направляют ее руководители, директор, комитет комсомола школы.

Бригадир, его заместители участвуют в организации деятельности бригады, распределении работы между звеньями, организации контроля и учета в бригаде, обеспечении режима труда и отдыха, трудовой и производственной дисциплины.

Звеньевой распределяет работу между членами звена и следит за ее выполнением, организует соревнование и взаимопомощь, участвует в учете труда членов звена.

В летний период в каждом звене бригады создаются временные комсомольские группы, действующие под руководством комитета комсомола школы в рамках единой комсомольской организации.

Содержание и организация работы ученической бригады

Содержание работы ученической бригады определяется задачами воспитания, трудового и профессионального обучения, профессиональной ориентации учащихся, производственной направленностью хозяйства.

Главными направлениями работы ученической бригады являются производительный труд, сельскохозяйственное опытничество, техническое творчество, практическое овладение учащимися техникой, технологией основами экономики и организации сельскохозяйственного производства, определенной профессией. Учащиеся VIII-XI (XII) классов выполняют в бригаде полный цикл сельскохозяйственных работ. Учащиеся V-VII классов проводят в основном опытническую работу, участвуют в уходе за сельскохозяйственными растениями, молодняком животных и т. д.

В ученической бригаде проводится работа по идейно-политическому, нравственному, экономическому, экологическому, эстетическому и физическому воспитанию учащихся. Она осуществляется в процессе всей деятельности бригады, а также путем проведения специальных мероприятий: конкурсов по профессиям, встреч с ветеранами и передовиками производства, олимпиад по труду, политинформаций, концертов самодеятельности, спортивных соревнований, туристских походов и др.

Руководители и совет бригады в соответствии с производственно-финансовым планом хозяйства разрабатывают проект плана производственной и учебно-воспитательной работы ученической бригады.

Объем производственной работы, размеры и структура посевных площадей , число рабочих мест в мастерских и на животноводческих фермах и комплексах определяются с учетом количества учащихся, их возраста и пола, фонда рабочего времени и плановых затрат на производство продукции.

План утверждается директором школы, руководителем хозяйства и общим собранием членов бригады.

Учащиеся, овладевающие профессиями сельскохозяйственного производства в межшкольном учебно-производственном комбинате, как правило, проходят трудовую практику, участвуют, в производительном труде в составе ученической бригады своей школы.

Учащиеся X-XI классов, овладевающие профессией тракториста-машиниста, проходят трудовую практику в ученической бригаде, работая на самоходных сельскохозяйственных машинах не более четырех часов в день под руководством наставников и при условии строгого соблюдения правил по технике безопасности и санитарно-гигиенических норм. В период летних каникул юноши, достигшие 16-летнего возраста и прошедшие трудовую практику, могут работать в ученической бригаде трактористами или комбайнерами на тех же условиях.

В ученической бригаде в соответствии с потребностями хозяйства, содержанием трудовой и профессиональной подготовки учащихся создаются звенья по различным видам сельскохозяйственных работ (полеводство, овощеводство, животноводство, выращивание и заготовка кормов, механизированные работы и др.).

Ученическая бригада имеет следующую документацию: паспорт, содержащий основные сведения о ней; список членов бригады с отметкой врача о прохождении медицинского осмотра, заверенный директором школы; журнал прохождения инструктажа по технике безопасности; план работы,

социалистические обязательства; журнал работы. Ученическая бригада может иметь флаг, эмблему, наименование, девиз.

Обязанности школы, хозяйства по организации работы ученической бригады

Директор школы, руководитель хозяйства несут личную ответственность за постановку работы в бригаде, за безопасные и здоровые условия труда и организацию содержательного отдыха учащихся.

Правление колхоза, руководство совхоза в соответствии с Положением о базовом предприятии общеобразовательной школы:

- организует работу ученической бригады как структурного подразделения хозяйства, обеспечивает рациональную, с элементами хозяйственного расчета, организацию труда, трудовое и профессиональное обучение учащихся VIII-XI (XII) классов, направляет для обучения и руководства трудом учащихся специалистов, рабочих, колхозников;
- закрепляет за бригадой участки земли, сады, виноградники, рабочие места на животноводческих фермах и комплексах, мастерских, а также сельскохозяйственные машины, тракторы, оборудование, инвентарь, обеспечивает удобрениями, семенами, горюче-смазочными материалами; осуществляет строительство, оборудование и содержание полевого стана; обеспечивает членов ученической бригады спецодеждой, спецобувью и другими средствами индивидуальной защиты в соответствии с действующими нормами; при необходимости обеспечивает подвоз учащихся к месту работы и обратно; организует горячее питание для членов бригады;
- учитывает и реализует продукцию бригады в установленном порядке; учитывает и оплачивает труд школьников, педагогических и других работников в установленном порядке;
- способствует трудоустройству выпускников школы, изъявивших желание работать в сельском хозяйстве.

Взаимные обязательства школы и хозяйства по организации деятельности ученической бригады закрепляются в договоре о совместной работе по трудовой подготовке учащихся.

Джерело: [200]

Додаток Б.2.3.

Рекомендації щодо організації діяльності учнівських навчально-виробничих бригад сільськогосподарського напряму

І. Діяльність учнівських навчально-виробничих бригад сільськогосподарського напряму (далі – навчально-виробничі бригади) організовується з метою підвищення ефективності навчально-дослідної роботи на шкільних навчально-дослідних земельних ділянках і є ефективною формою впровадження трудового виховання та підготовки школярів до активної професійної самореалізації в навчальних закладах України.

Учнівська навчально-виробнича бригада є однією з організаційних форм роботи з учнівською молоддю, яка забезпечує поєднання навчання з продуктивною працею й одержання учнями необхідної виробничої підготовки.

Основними завданнями роботи навчально-виробничих бригад є: підвищення інтересу учнів до навчання та задоволення потреб у професійному самовизначенні; проведення професійної підготовки учнів старших класів до успішної роботи в різних галузях сільського господарства; залучення учнів до продуктивної праці; виховання в учнів наукового підходу до ведення сільського господарства шляхом залучення їх до проведення дослідницької роботи; піднесення рівня трудового, естетичного і фізичного виховання учнів; створення сприятливих умов для поєднання праці і відпочинку учнів.

II. Організація і зміст роботи:

Учнівські виробничі бригади створюються за спільним рішенням засновників, якими можуть бути: адміністрація загальноосвітнього або позашкільного навчального закладу, а також орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, молодіжна громадська організація, сільськогосподарське підприємство, аграрне акціонерне товариство, науково-дослідна сільськогосподарська установа, лісгосп, фермерське господарство.

Навчально-виробничі бригади створюються на базі загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів. Взаємовідносини загальноосвітнього навчального закладу і базового господарства визначаються договором, укладеним з урахуванням Кодексу Законів про працю для неповнолітніх.

Діяльність навчально-виробничих бригад розпочинається за умови створення керівництвом базового господарства умов для виконання школярами -членами бригад комплексу польових робіт по вирощуванню сільськогосподарських культур, а саме: за бригадою закріплюють, відповідно до профілю спеціалізації учнів, окрему земельну ділянку в сівозмінах базового господарства; забезпечують відповідну площу ділянки, закріпленої за бригадою , посівним матеріалом і добривами, виділяють відповідно до бригадного плану необхідний інвентар, проводять механізовану обробку та ін.; виділяють спеціалістів базового сільського господарства для керівництва діяльністю учнівськими виробничими бригадами і продуктивною працею учнів; забезпечують в бригадах заходи дотримання техніки безпеки та виробничої санітарії; організовують комплексні обіди для учнів бригад.

Підготовка учнів до роботи в навчально-виробничій бригаді здійснюється педагогічним колективом закладу із залученням спеціалістів сільського господарства під час проведення навчального процесу, а також позакласної та позашкільної роботи.

З метою забезпечення поєднання навчання з працею, теорії з практикою учителям доцільно давати членам бригади окремі завдання. На закріплених за бригадою об’єктах учні можуть проводити науково-дослідницьку роботу, спрямовану на одержання високих урожаїв сільськогосподарських культур, впровадження нових перспективних для даного району культур і сортів рослин, на вирощування високоякісного насіння та підвищення продуктивності тварин.

Члени бригади зобов’язані:

■ оволодівати основами наук, теоретично і практично вивчати досягнення аграрної науки та виробництва, проводити дослідницьку роботу;

■ дотримуватись правил техніки безпеки і правил внутрішнього розпорядку базових господарств;

■ знайомитись з основами економіки приватного підприємництва, бізнес-планами;

■ прагнути виконувати роботу на високому агротехнічному рівні з широким використанням сільськогосподарської техніки на основі знань, одержаних ними під час вивчення навчальних предметів.

Навчання і трудова діяльність членів бригад здійснюється за навчальними програмами і навчальними планами, в яких передбачено теоретичні теми, практична, дослідницька робота та виробничі завдання для учнів у відповідності до вікових категорій і виробничого профілю базових господарств.

У бригадах систематично доцільно проводити заходи навчального та виховного спрямування, екскурсії до науково-дослідних закладів аграрного профілю та показових сільськогосподарських підприємств як державного, так і приватного секторів виробництва, зустрічі-бесіди з вченими та фахівцями, “Свята врожаю”, тематичні вечори.

Робота бригад поєднується з оздоровчими заходами та культурним відпочинком її членів. З цією метою влітку організовується табір праці і відпочинку, для членів бригад проводяться такі заходи, як екскурсії, туристичні походи, спортивні змагання тощо.

Режим дня визначається навчальним закладом разом з адміністрацією базового господарства і повинен забезпечувати:

■ виконання навчально-виробничого плану бригади;

■ проведення виховної, культурно-масової і спортивної роботи;

■ правильна праця та відпочинок з урахуванням віку учнів і норм санітарії та гігієни.

Для кращої організації праці в бригадах можуть створюватись виробничі ланки. Кількість ланок, їх спрямованість залежить від особливостей господарства та виробничого плану.

За рішенням загальних зборів членів бригад частина коштів, зароблених учнями, може відраховуватись на проведення культурно-масових і спортивно-оздоровчих заходів.

Сільськогосподарська продукція, отримана членами виробничих бригад, може належати базовому господарству або використовуватись як натуроплата для потреб закладу освіти.

Керуючись виробничим планом базового господарства, навчальним планом і навчальними програмами закладу, тематикою дослідницької роботи, та, виходячи із бригадних завдань, навчальний заклад разом з спеціалістами господарства розробляє навчально-виробничий план бригади.

Розмір земельної ділянки для закріплення за учнівськими виробничими бригадами визначається угодою між базовим господарством та навчальним закладом, виходячи: з кількості членів бригади, кількості і тривалості робочих днів, норм виробітку, встановлених для членів бригад, ступеня механізації, сільськогосподарських культур, які на ній вирощуються. Навчальним закладом встановлюється постійний контроль за станом здоров’я учнів.

III. Керівництво навчально-виробничими бригадами

З метою забезпечення творчого характеру в бригадах та їх згуртування, розвитку ініціативи учнів у них організовується учнівське самоврядування. Вищим органом врядування є загальні збори членів учнівської виробничої бригади. Поточною роботою бригади керує рада бригади на чолі із головою, а в ланках – ланкові.

Загальні збори членів бригади обговорюють навчально-виробничий план роботи і визначають шляхи його виконання; план культурно-масової та спортивної роботи, затверджують річний кошторис.

Організація та безпосереднє керівництво трудовою діяльністю і суспільно корисною продуктивною працею учнів здійснюється учителем – керівником бригади разом із спеціалістами базового господарства.

IV. Облік і підведення підсумків роботи бригад

У бригадах систематично ведеться облік роботи кожного її учня. Облік проводиться щодня у спеціальній відомості за формою, встановленою у відповідності з формою обліку, прийнятою у даному базовому господарстві.

Щорічно, після закінчення господарського року, підводяться підсумки роботи навчально-виробничих бригад, визначається урожайність вирощених культур та продуктивність тварин, робляться висновки по проведених дослідах, обчислюється собівартість виробленої продукції, визначаються наслідки роботи бригад на підсумковій конференції.

Учні, які показали приклад дисциплінованості та організованості і досягали високих показників у виконанні виробничих завдань та дослідницької роботи, заохочуються керівництвом навчального закладу або базового господарства у формі подяки, нагородження грамотою або премією. За свою роботу навчально-виробнича бригада звітує перед загальними зборами навчального закладу і базового господарства.

Оплата праці учнів, які працюють у вільний від навчання час, проводиться за фактично виконану роботу у відповідності з розцінками і системою оплати праці. Норми виробітку встановлюються навчальним закладом і керівництвом базового господарства з урахуванням віку дітей.

Джерело: [267, с. 285-288]

Додаток Б.3.1

Положення про шкільне лісництво

Організація і завдання шкільного лісництва

1. Шкільне лісництво є однією з форм зв'язку школи з виробництвом, політехнічного і трудового навчання та виховання, суспільно корисної праці учнів.

2. Шкільне лісництво створюється з учнів V-X класів у лісгоспзазі (лісне господарство і лісозаготівлі) на базі лісів державного фонду та колгоспних лісів.

3. Головними завданнями шкільного лісництва є:

- виховувати у школярів комуністичне ставлення до праці, почуття патріотизму, товариства і взаємодопомоги, любов до природи, поглиблювати їх знання з біології;
- ознайомити учнів з біологічними особливостями різних видів деревних і кущових порід, з системою біологічних заходів, практичними навичками вирощування лісів і полезахисних смуг, з правилами ведення лісового господарства;
- широко залучати учнів до суспільно корисної праці по збору насіння дерев і кущів, вирощуванню посадкового лісоматеріалу, насадженню і вирощуванню лісу та охорони його від пожеж, порубок та інших лісопорушень, озелененню школи, населених пунктів, шляхів та ін;
- охорона, підгодовування і приваблювання диких корисних птахів і тварин;
- вивчення шкідників лісу, застосування біологічних та механічних методів боротьби з ними;
- організація і проведення заходів, пов'язаних з охороною лісу, примноженням і охороною зелених насаджень (місячнику саду і лісу, дня птахів та ін.);
- пропаганда знань серед населення про ліс і його значення в народному господарстві.

Зміст роботи шкільного лісництва

4. Зміст роботи шкільного лісництва визначається: завданнями, які поставлені перед школою партійними і урядовими постановами; виробничими планами та тематикою дослідницької роботи лісництва чи колгоспу, при яких створені шкільні лісництва.

5. При наявності відповідних умов (навчально-виробнича база, кадри вчителів та спеціалістів та ін.) на базі шкільних лісництв може бути організована професійна підготовка для набуття учнями IX-X класів спеціальності лісника.

6. Підготовка учнів до роботи в шкільному лісництві здійснюється колективом школи та фахівцями лісництва чи колгоспів у процесі вивчення основ наук, загальнотехнічних розділів програм трудового навчання, позакласної, позашкільної та суспільно корисної роботи.

7. Учні виконують роботу в лісництві на високому агротехнічному рівні, з використанням лісової техніки на основі знань, одержаних ними при вивченні загальноосвітніх і спеціальних предметів, а також досвіду передовиків лісового господарства і досягнень науки.

8. На закріплених за шкільним лісництвом об'єктах учні проводять дослідницьку роботу та ознайомлюються з виробничими процесами лісового господарства.

9. Члени шкільного лісництва зобов'язані:

а) старанно оволодівати основами наук, брати активну участь у дослідницькій роботі;

б) зберігати народну власність, виконувати покладені на них трудові завдання і громадські обов'язки, бути дисциплінованими, дотримуватись правил техніки безпеки і правил внутрішнього розпорядку в шкільному лісництві;

в) брати активну участь у соціалістичному змаганні, подавати товариську допомогу в праці іншим членам лісництва;

г) бути активними у громадській роботі, в обговоренні питань шкільного лісництва, базового державного чи колгоспного лісництва, а також лісгоспзагу.

10. Шкільне лісництво веде систематичну виховну роботу: бесіди, доповіді і лекції з питань поточної політики, комуністичного будівництва, міжнародного життя, досягнень науки і техніки; організовуються зустрічі з Героями Соціалістичної Праці, членами бригад комуністичної праці, передовиками лісового господарства, вечори художньої самодіяльності, спортивні виступи школярів, показ кінофільмів та ін. Поряд з цим члени шкільного лісництва беруть участь у культурно-масовій роботі серед працівників лісового господарства та колгоспників.

11. Всю свою роботу шкільне лісництво поєднує з оздоровчими заходами та культурним відпочинком його членів. З цією метою на літній період на базі державного чи колгоспного лісництва створюється культстан або наметовий табір, де учні перебувають протягом дня або цілу добу.

12. Тривалість робочого дня в лісництві на час виконання практичних робіт не повинна перевищувати для учнів IX-X класів - 6 годин, VI-VIII класів - 4 години, V класів - 3 годин.

Режим дня в лісництві визначається школою разом з дирекцією лісгоспзагу чи правлінням колгоспу. Він повинен забезпечувати виконання навчально-виробничого плану шкільного лісництва;

проведення політико-виховної, культурно-масової і спортивної роботи; правильне чергування праці і відпочинку з урахуванням віку учнів і норм санітарії та гігієни.

13. Норми виробітку для учнів шкільного лісництва встановлюються дирекцією лісгоспзагу чи правлінням колгоспу з урахуванням віку учнів. Для учнів IX-X класів норми порівняно з нормами для дорослих знижуються на 25-30%, для учнів VII-VIII класів - 40% і учнів V-VI класів на 50%.

14. Оплата праці членів шкільного лісництва проводиться за фактично виконану ними роботу відповідно до встановлених у даному лісгоспзазі, колгоспі норм виробітку та системи оплати праці дорослих.

За рішенням загальних зборів шкільного лісництва частина коштів, зароблених учнями, може відраховуватись на проведення культурно-масових і фізкультурних заходів (екскурсії, туристські походи та ін.).

15. Лісова продукція, що одержується як наслідок праці шкільного лісництва, є громадською власністю лісгоспзагу, колгоспу і надходить повністю в її розпорядження.

16. Розмір лісової площі та інших об'єктів праці, закріплених за шкільним лісництвом, визначається, виходячи з кількості його членів; з розрахунку на одного члена лісництва від 0,2 до 0,3 *га,* а при обробітку лісорозсадника 0,01-0,02 *га.*

Залежно від місцевих умов ці норми можуть бути змінені.

Структура і управління шкільним лісництвом

17. Площа лісництва розподіляється на ділянки і обходи, в яких працюють за бажанням лісники і техніки-лісоводи. Членам шкільного лісництва на час роботи видаються посвідчення встановленого зразка і формений одяг.

18. З метою забезпечення самодіяльного характеру шкільного лісництва, згуртування його членів у міцний цілеспрямований колектив, розвитку ініціативи учнів у лісництві організується учнівське самоврядування. Вищим органом самоврядування є загальні збори членів шкільного лісництва. Поточною роботою лісництва керує рада лісництва на чолі з лісничим шкільного лісництва.

19. Загальні збори членів шкільного лісництва: вирішують питання про прийом учнів у члени лісництва; обговорюють річний план роботи шкільного лісництва і визначають шляхи його виконання, затверджують умови та розглядають підсумки соцзмагання між ланками, заслуховують і обговорюють звіт ради про роботу лісництва за рік, питання дисципліни членів лісництва.

20. Рада шкільного лісництва обирається загальними зборами його членів.

До ради входять: лісничий, помічник лісничого, лісні зоологи, техніки-лісоводи, лісники, директор школи, представник комітету комсомолу школи, окремі вчителі, спеціалісти лісгоспзагу, державного лісництва, колгоспу. Учні прикріплені до шкільного лісництва.

Рада шкільного лісництва:

- організовує соціалістичне змагання;
- періодично, відповідно до умов змагання, підбиває під. сумки роботи і визначає місця окремих ланок у змаганні;
- заслуховує лісничого і його помічника, лісного зоолога, техніків-лісоводів і лісників про стан виробничої, дослідницької, культурно-масової і спортивної роботи в лісництві;
- обговорює поведінку і вчинки окремих членів шкільного лісництва.

Рада шкільного лісництва може входити з пропозиціями до директора школи, дирекції лісгоспзагу, правління колгоспу про заохочення окремих членів лісництва і ланок, які найбільш відзначились.

21. Лісничий шкільного лісництва під керівництвом спеціаліста лісового господарства та вчителя, які прикріплені до лісництва, забезпечує виконання юними лісоводами навчально-виробничого плану, розподіляє роботу між ланками та іншими службами шкільного лісництва і організовує між ними змагання, забезпечує додержання встановленого в лісництві режиму дня і виробничої дисципліни. Лісничий шкільного лісництва виконує не менше 50% норми рядового члена лісництва. Оплата праці лісничого визначається середнім заробітком кращого юного лісовода з добавкою 10% до нього за керівництво лісництвом.

22. Помічник лісничого відповідає за облік праці у шкільному лісництві, бере безпосередню участь у виконанні виробничих завдань і одержує додаткову плату в розмірі 5% середнього заробітку юного лісовода. В час відсутності лісничого шкільного лісництва виконує його обов'язки.

Педагогічне, фахове керівництво і навчально-матеріальна база

23. Загальне керівництво навчально-виробничою діяльністю шкільного лісництва здійснюється директором школи, директором лісгоспзагу чи головою колгоспу.

24. Педагогічна рада школи:

- обговорює і затверджує навчально-виробничий план шкільного лісництва;
- розглядає найважливіші педагогічні питання, зв'язані роботою шкільного лісництва, зокрема питання правильного поєднання навчання з продуктивною працею, виходячи з загальношкільного плану суспільно корисної праці;
- заслуховує звіт лісничого шкільного лісництва та відповідального за його роботу вчителя з питань виробничої та виховної роботи в лісництві.

25. Організація і безпосереднє керівництво шкільним лісництвом здійснюється одним з учителів біології чи трудового навчання разом з прикріпленими до лісництва спеціалістами лісгоспзагу чи колгоспу.

26. Директор школи виділяє, в міру потреби, додатково вчителів для керівництва виробничою діяльністю учнів, а також різними гуртками, організації культурно-масової та спортивної роботи та ін.

27. Директор лісгоспзагу, правління колгоспу створюють умови для виконання юними лісоводами всього комплексу навчально-виробничих завдань, з цією метою:

- закріплюють за шкільним лісництвом лісову площу та інші виробничі об'єкти, що недалеко розташовані від школи;
- забезпечують закріплену за шкільним лісництвом ділянку і інші виробничі об'єкти необхідними матеріалами, інвентарем, машинами і знаряддями праці;
- виділяють технічний персонал, а також кваліфікованих робітників, залучають передовиків лісового господарства до керівництва суспільно корисною і продуктивною працею юних лісоводів;
- забезпечують в шкільному лісництві додержання техніки безпеки та виробничої санітарії;
- здійснюють будівництво і обладнання культстану для шкільного лісництва, на території якого розташовуються: приміщення легкого типу з агрохімлабораторією, читальнею, кімнатою відпочинку, польова кухня, відкрита їдальня під накриттям, намети для відпочинку і сну. Для проведення навчально-дослідної роботи в зимовий час при базових державних чи колгоспних лісництвах обладнуються кабінети основ лісництва та теплиці;
- на час літньої навчально-виробничої практики організують гаряче харчування для юних лісоводів за рахунок коштів, зароблених учнями, а також за рахунок додаткових коштів, що виділяються на оздоровчі заходи;
- періодично заслуховують звіти лісничого шкільного лісництва про його роботу, а також спеціалістів лісового господарства про їх роботу по керівництву шкільними лісництвами.

Облік і підведення підсумків роботи шкільного лісництва.

28. В шкільному лісництві повинен систематично вестись облік роботи кожного його члена, ланки, в цілому лісництва. Облік проводиться щодня у спеціальній відомості за формою, встановленою лісгоспзагом.

29. Щорічно після закінчення господарського року підводяться підсумки роботи шкільного лісництва, роблять висновки по проведених дослідах, обчислюється собівартість виробленої продукції, визначаються наслідки змагань ланок, проводяться виставки, на які запрошуються батьки та представники громадськості.

30. Юні лісоводи, що показують зразок дисциплінованості і організованості в роботі, добре виконують свої завдання і зразково охороняють ліс від пожеж і лісопорушень, заохочуються керівниками шкіл, колгоспів, лісгоспзагів, відділами народної освіти, райкомами і обкомами ЛКСМУ, президією обласної і Республіканської Ради Українського товариства охорони природи, Міністерством лісового господарства, Міністерством освіти УРСР та Державним Комітетом Ради Міністрів УРСР по охороні природи в формі:

- оголошення усної подяки на лінійці;
- оголошення подяки по школі, лісгоспзагу, колгоспу, занесення на дошку чи в Книгу пошани, видача виробничих характеристик для вступу до вищих і середніх спеціальних учбових закладів;
- нагородження грамотами, дипломами комітетів комсомолу, товариства охорони природи, органів лісового господарства і народної освіти;
- премію вання цінними подарунками, путівками на ВДНГ СРСР і Виставку передового досвіду в народному господарстві УРСР, в Республіканський і обласні табори юних натуралістів.

Джерело [208, с. 20-26].

Додаток Б.3.2.

Положення
про учнівське лісництво загальноосвітніх шкіл
та позашкільних навчально-виховних закладів

I. Загальні положення

1. Учнівське лісництво - це структурний підрозділ закладу освіти, який забезпечує потребу школярів, учнівської молоді в здобутті знань, умінь і навичок у галузі лісівництва, сприяє вихованню свідомого ставлення до праці, до охорони природи, використання та відтворення лісових ресурсів та вибору майбутньої професії.

2. Учнівське лісництво створюється на базі середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів різних типів, позашкільних навчально-виховних закладів, відповідно до Положення про середній загальноосвітній навчально-виховний заклад, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 19.08.93 р. N 660 (660-93-п), Положення про позашкільний навчально-виховний заклад, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26.01.94 р. N 45 (45-94-п).

3. Учнівське лісництво керується в своїй діяльності основними положеннями Закону України «Про освіту» (1060-12), Лісового кодексу України (3852-12).

II. Організація і зміст роботи

4. Учнівське лісництво створюється за спільним рішенням засновників, якими можуть бути: держлісгосп, міжгосподарський лісгосп, лісопаркове господарство, колективне сільськогосподарське підприємство, лісницькі науково

-дослідні установи та інші підприємства, а також адміністрації шкіл, гімназій, ліцеїв, позашкільних навчально-виховних закладів, ради дитячих та юнацьких організацій. Учнівське лісництво організовується в екологічно чистих зонах лісів України.

5. Для участі у діяльності учнівського лісництва залучаються учні VII-XI класів.

Членами учнівського лісництва можуть бути учні, педагоги, науковці, спеціалісти лісового господарства тощо. Учнівське лісництво організовує свою роботу протягом року в позаурочний час.

6. Основою діяльності учнівського лісництва є організація навчально-виховного процесу, експериментальної и дослідницької роботи та продуктивної праці учнів.

Відповідно до цього керівництвом складається та затверджується план роботи, розділами якого можуть бути:

- навчально-виховна робота;
- експериментальна и дослідницька робота;
- виробнича практика;
- організація змістовного дозвілля.

7. Навчання учнів здійснюється за програмами і навчальними планами, в яких передбачено теоретичні теми, практичні завдання та дослідницька робота для учнів вікових категорій II-VIII, IX-XI класів.

8. Основними завданнями навчально-виховного процесу в учнівськ лісництві є:

- розвиток знань і навичок учнів з лісівництва, біології, екології тощо;
- оволодіння теорією і практикою ведення лісового господарства.

Експериментальна і дослідницька робота учнів - членів учнівського лісництва проводиться відповідно до угод з науковими установами, вищими навчальними закладами за програмами або планами, затвердженими організаціями-засновниками.

9. Учнівське лісництво працює на спеціально закріпленій за ним території, відповідно до договору між засновниками (дирекцією лісогосподарського підприємства з навчальним закладом).

Площа учнівського лісництва поділяється на лісогосподарські ділянки (обходи).

10. При проведенні виробничої практики режим праці і відпочинку має відповідати санітарно-гігієнічним вимогам, віковим особливостям учнів:

- тривалість робочого дня не повинна перевищувати 4-х годин.

Члени учнівського лісництва з урахуванням вікових особливостей, можуть залучатися до виконання таких видів роботи:

- посадка і посів лісу, догляд за лісонасіннєвими плантаціями, вирощування посадкового матеріалу, озеленення населених пунктів та інше;
- заліснення ярів та балок, створення полезахисних лісосмуг та захисних лісових насаджень по берегах річок і водойм, виявлення і охорона рідкісних рослин, пам'ятників природи;
- постановка дослідів за завданнями господарства, наукових установ;
- заготівля лікарської сировини, грибів, збирання насіння деревних і чагарникових порід;
- підгодівля диких корисних тварин, охорона і приваблення птахів, розселення і охорона мурашників тощо.

Виховна робота і організація змістовного дозвілля учнів в учнівському лісництві здійснюється навчально-виховним закладом та виробничим підрозділом, які є засновниками і планують відповідні заходи як на навчальний рік, так і на канікулярний період.

III. Управління в учнівському лісництві

11. Управління учнівським лісництвом здійснюється організаціями-засновниками.

12. Загальне керівництво діяльністю учнівського лісництва здійснюється директором базових шкіл, позашкільних навчально-виховних та інших освітніх закладів спільно з базовим лісництвом (господарством).

13. Директор базового навчально-виховного закладу, керівник лісництва (господарства) тощо з.однаковою мірою відповідають за стан роботи в учнівському лісництві; створення безпечних умов праці учнів, дотримання ними правил техніки безпеки, забезпечення необхідних умов праці, побуту і відпочинку.

14. План роботи учнівського лісництва затверджується адміністраціями базових навчально-виховних закладів та підприємств.

15. Керівництво лісництва (господарства) виділяє спеціаліста, відповідального за роботу учнівського лісництва, виробничо-господарську, навчально-дослідницьку та інші види діяльності.

16. Директор навчально-виховного закладу призначає педагога, відповідального за роботу учнівського лісництва, у разі потреби виділяє додатково учителів для проведення виховної і оздоровчої роботи з членами учнівського лісництва.

17. Вищим органом самоврядування в учнівському лісництві є загальні збори його членів, які скликаються не менше двох разів на рік.

18. У період між загальними зборами вищого органу учнівського самоврядування діє рада учнівського лісництва, до якої входять представники організацій-засновників (лісничий, його помічник, директор школи, інших навчально-виховних закладів, інші спеціалісти лісового господарства), учні.

19. Загальні збори учнівського лісництва:

- обирають з числа своїх членів раду лісництва: лісничого голову ради і його заступника (помічника лісничого) та майстрів лісу, бухгалтера, лісників;
- обговорюють план роботи і визначають шляхи його виконання;
- вирішують питання про зарахування, виключення з членів учнівського лісництва;
- визначають розмір відрахувань від зароблених коштів у громадський фонд учнівського лісництва;
- підбивають підсумки роботи за рік.

20. Рада учнівського лісництва:

- керує всією діяльністю учнівського лісництва;
- бере участь у складанні плану роботи;
- підбиває підсумки роботи обходів і лісництва в цілому;
- планує змістовне дозвілля в лісництві під час літніх канікул;
- обговорює роботу і, у необхідних випадках, поведінку окремих членів учнівського лісництва;
- звітує про свою роботу перед загальними зборами членів учнівського лісництва.

21. Лісничий і його помічники відповідають за виконання плану роботи в лісництві, звітують про роботу перед загальними зборами лісництва.

Поточну роботу обходу організовує лісник. Він розподіляє роботу між учнями, стежить за її виконанням, організовує змагання і взаємодопомогу, стежить за дотриманням встановленого режиму дня і виробничої дисципліни, обліковує працю, звітує про роботу на зборах членів або ради лісництва.

Лісник обирається на загальних зборах або призначається радою лісництва і, як правило, входить до складу ради.

IV. Охорона праці учнів

22. Згідно з Правилами охорони праці в лісовій, деревообробній промисловості і в лісовому господарстві, затвердженими Міністерством лісової та паперової промисловості СРСР 22.02.85 р., і Державним комітетом лісового господарства СРСР, затвердженні 28.02.85 р., та Правилами внутрішнього розпорядку, що діють у загальноосвітніх школах та позашкільних навчально-виховних закладах, з членами учнівського лісництва проводяться відповідні заняття. Їх обов'язково організовує спеціаліст лісового господарства, відповідальний за роботу лісництва.

23. Члени учнівського лісництва допускаються до роботи після проведення з ними інструктажу та перевірки знань з охорони праці.

24. Члени учнівського лісництва працюють лише у денний час. Учні не допускаються до роботи з отрутохімікатами.

25. Вчителі, спеціалісти лісового господарства, які залучені до керівництва роботою учнівського лісництва, здійснюють контроль за дотриманням трудового законодавства, правил, норм, інструкцій з техніки безпеки, виробничої санітарії і пожежної безпеки.

V. Обов'язки керівництва лісництва (господарства) по організації роботи учнівського лісництва. Матеріальна база

26. Дирекція підприємства-засновника створює умови для виконання юними лісоводами всього комплексу навчально-виробничих завдань, з цією метою:
- закріплює за учнівським лісництвом лісову площу та інші виробничі об'єкти;
- забезпечує закріплену за учнівським лісництвом ділянку та інші виробничі об'єкти необхідними матеріалами, інвентарем, машинами, знаряддям праці;
- забезпечує гаряче харчування членів учнівського лісництва за рахунок коштів, зароблених учнями, а також за рахунок додаткових коштів, що виділяються на оздоровчі заходи;
- забезпечує підвезення учнів від місця проживання до місця роботи і назад;
- видає членам учнівського лісництва посвідчення, розпізнавальні знаки, забезпечує, по можливості, форменим одягом;
- заохочує учнів учнівського лісництва.

27. Кращим учням, які виявили особливі здібності в галузі лісівництва, видається характеристика-рекомендація для вступу у лісові навчальні заклади, яка затверджується керівництвом навчально-виховного закладу та керівництвом лісництва.

VI. Облік і оплата праці

28. В учнівському лісництві систематично ведеться облік роботи кожного його члена, ланки, лісництва в цілому. Кошти, зароблені учнями, крім відрахування, розподіляються між членами учнівського лісництва. Частина коштів за рішенням загальних зборів може відраховуватись в громадський фонд на колективні заходи (турпоходи, екскурсії, відвідування театрів та інш.).

29. Оплата праці учнів проводиться за фактично виконану роботу у відповідності з розцінками і системою оплати праці, прийнятими в лісництві (господарстві). Господарства можуть встановлювати учням доплату до заробітної плати стимулюючого характеру.

30. Оплата праці педагогів здійснюється в установленому порядку. Працівникам лісового господарства, які здійснюють керівництво учнівським лісництвом, проводиться додаткова оплата праці в розмірі до 20 відсотків посадового окладу.

31. Керівництвом лісогосподарських, лісопаркових, міжколгоспних та інших підприємств вживаються заходи щодо морального та матеріального стимулювання працівників лісового господарства та педагогічних працівників, які беруть участь в організації роботи учнівського лісництва.

Джерело: [206, с. 11-15].

Додаток А.1.

Перелік нормативних документів щодо роботи трудових об'єднань школярів, розміщених у збірниках Міністерства освіти України

№ п.п	№ б.	Назва документу	Основний коментар
		1920 – Збірник наказів Народного Комісаріату освіти УРСР	

1.	10	*1934 - Збірник наказів Народного Комісаріату освіти УРСР* Наказ №831 від 1.XII-34 Про організацію Мічурінського походу школярів	Схвалити ініціативу щодо організації Мічурінського походу школярів України за розвиток досвідної роботи з природознавства та с/г. У зверненні від Центральної досвідно-педагогічної агро-біо станції НКО УРСР наголошується необхідність поставити досвідну роботу в школі, гуртку, ділянках на вищий рівень
2.	26	1936 Наказ № 636 від 3 вересня Про трудове навчання в початкових, неповних середніх та середніх школах УРСР	Трудове навчання – найвідсталіша ланка роботи школи. Для учнів 5-9 кл. – екскурсії на підприємства (промислові, с/г), до музеїв та в лабораторії вищих навчальних закладів, знайомство з технікою в поєднанні з вивченням основ наук.
3.	5	1937 Наказ №309 від 23.XII Про відміну викладання труда в школах	Трудове навчання звелося до викладання праці в майстернях з кустарною примітивною технікою. Майно реалізувати, кошти – зміцнення навчальних кабінетів школи. За рахунок годин збільшити викладання предметів.
4.	11	Лист Наркома освіти від 26 травня Про ліквідацію пришкільних земельних ділянок	Сільські школи, маючи чималі господарства та великі земельні ділянки, веденням с/г «відвертають увагу директорів і завідувачів шкіл від їх прямого завдання - керівництва навчально-виховною роботою»
5.	31	1938 Наказ № 5213 від 10 жовтня Про підготовку піонерів і школярів до Всесоюзної сільськогосподарської виставки	Робота у школах, дитячих тех. і с/станціях, дитбудинках й палацах піонерів по виявленню юних дослідників, натуралістів, техніків, які мають гарні наслідки, повинна проходити на основі соцзмагання.
6.	38-39	*Положення* про обласні дитячі технічні та с/г станції – 14.XI.; Положення про 8районні та міські дитячі технічні та с/г станції – 10.XI	
7.	11	*1939 - Збірник наказів та розпоряджень Народного Комісаріату освіти УРСР* *Положення* про районний (міський) дитячий клуб (директива Наркома освіти від 17 III)	Дитячий клуб як позашкільна установа забезпечує роботу в галузі науки і техніки, з юними натуралістами, дослідниками с/г
8.	13	Наказ № 2247 від 27 квітня Про проведення 20-го республіканського зльоту юних натуралістів-дослідників	З метою підготовки до Всесоюзної с/г виставки, провести в Києві з 25 по 30 липня злiт на 150 юних натуралістів і дослідників.
9.	3	*1940 - Збірник наказів та розпоряджень Народного Комісаріату освіти Української РСР* Наказ № 142 від 11 січня Про підготовку школярів до Всесоюзної сільськогосподарської виставки в 1940 році	У виставці 1939 р. брали участь 1074 юних дослідники. Добре поставлена робота у Рандавській неповній СШ Краснокутського р-ну Харківської обл..,Сурсько-Литовській СШ Дніпропетр. р-ну Дніпропетровської обл., Войтовецькій неповній СШ Баришівського р-ну Київської обл. - директорам шкіл створити належні умови для роботи на дослідних ділянках, організації шефства над тваринним молодняком.
10.	4	Про озеленення шкіл (директива № 01.44 від 2 лютого)	Згідно уваги X пленуму ЦК ВЛКСМ питанням озелененню шкіл: учні Третяківської школи Синельніковського р-ну заклали плодовий розсадник розміром 1га, озеленили садибу школи; учні Семипілківської школи Броварського р-ну – плодовий сад, допомогли колгоспу в насадженні саду, активно працюють на дослідних ділянках; -при кожній школі весною посадити плодові сади, декоративні дерева; -кожній школі – дослідну ділянку.
11	6	Про пришкільні садибні ділянки	Народний Комісаріат земельних справ та Народний Комісаріат освіти УРСР, враховуючи необхідність створення сприятливих умов для

			роботи школи, пропонують не вилучати садибні землі.
12	10	Про організацію пришкільних дослідних ділянок і озеленення шкіл (№ 8 від 20 березня)	-провести наради вчителів-природників з питань організації пришкільних дослідних ділянок і озеленення шкіл; - організувати при всіх школах пришкільні дослідні ділянки з тим, щоб вони були базою для навчальної роботи з природознавства і роботи гуртків юних натуралістів-дослідників
13	11	*Положення* про зльоти юних натуралістів і дослідників УРСР у 1940р .(спільно з ЦК ЛКСМУ)	З метою підготовки до Всесоюзної олімпіади дитячої творчості, піднесення самодіяльності дослідної роботи в галузі природознавства і с/г, залучення агрономів, учених на допомогу школярам, ознайомлення з досвідом роботи – завдання зльотів
14	28	Наказ № 4399 від 10 жовтня Про популяризацію ініціативи громадськості Черепанівського району Новосибірської області	Почин співдружби між громадськістю району та школою повинен стати початком руху, спрямованого на допомогу школі («Учительская газета» , 6.10. 1940р.); -мобілізувати громадськість на допомогу школі в господарські й навчально-виховній роботі
15	32	Про деякі мірoприємства по підготовці учнів сільських шкіл до практичної діяльності (затв. постановою Колегії НКО УРСР від 19/XI 1940р.)	Учителі сільської школи, поєднуючи викладання основ наук з практикою соціалістичного с/г, організовують практичні заняття, роботу на пришкільних ділянках, на ділянках хат-лабораторій: учні Білозерської СШ Смілянського р-ну Київської обл. сприяли популяризації щодо вирощування арахісу в колгоспі; учні Довгалівської школи Полтавської обл. під кер. бригадира колгоспу шефствують над молодняком тваринницької ферми, - передали кілька коней армії; проблеми: підготовка кадрів, відсутність кабінетів, пришкільних навч.-досл. ділянок, незадовільна постановка практичних занять і екскурсій в школах; -створювати в сільських школах гуртки по вивченню с/г машин, трактора, комбайна; -забезпечити кожну школу пришкільною навч .-досл.ділянкою
16	1	1941 Постанова Колегії Наркому освіти і Президії ЦК профспілки працівників початкової і середньої школи Української РСР від 28/XII 1940 р. Про республіканське соціалістичне змагання шкіл Української РСР	Серед показників змагання: прищеплювання учням практичних навичок, підпорядкованих учбовим і виховним цілям школи, проведення дослідницької роботи по с/г (на пришкільних ділянках, в колгоспних хатах-лабораторіях) і розгортання роботи в техн.. гуртках(авто,фото, конструкторських, електротехнічних, токарських ін .)
17	2-3	Наказ №169 від 24 січня Про стан підготовки шкіл до участі у ВСГВ 1941року	В школах і позашкільних закладах налічується 200.000 юннатів і ЮТ, з яких учасників ВСГВ в 1939 -1077 і в1940 – 5556. Учні працюють над вивченням і моделюванням с/г машин, конструюванн. нових моделей, вирощуванням нових с/г культур, фруктових дерев, підвищенням врожайності зернових культур, шефствують над вирощуванням тваринницького молодняка на колгоспних фермах
18	4-5	Наказ №289 від 4 лютого Про проведення експедиції учнів по дослідженню та вивченню природних багатств УРСР. *Положення* про експедицію	З метою вивчення та дослідження учнями шкіл природних багатств, розвитку любові до науково-дослідної роботи, прищеплення учнями трудових і військово-туристських навиків, провести влітку експедицію.

		піонерів та школярів по вивченню і дослідженню природних багатств УРСР	
19	1	1947 Постанова ЦК КП (б)У Про заходи до подальшого поліпшення роботи шкіл Української РСР, постанова ЦК КП(б)У Про заходи до поліпшенню позашкільної роботи з дітьми, наказ № 5347 від 12XII 1946 Про заходи до поліпшенню позашкільної роботи з дітьми	-організувати вивчення, популяризувати роботу на пришкільних дослідних ділянках з метою масового залучення школярів до дослідної роботи з питань агробіологічної науки.
20	4	Наказ № 115 від 15 січня Про оголошення конкурсу на кращий гурток юних натуралістів шкіл, дитячих будинків і позашкільних дитячих закладів УРСР, *Положення* про конкурс на кращий гурток юних натуралістів шкіл, дитячих будинків і позашкільних дитячих закладів УРСР	-члени повинні добре вчитися; -виконати 3-4 конкретних зобов'язання відповідно до профілю гуртка
21	6	Розпорядження №103 від 14.04 Про участь піонерів і школярів УРСР, шкіл, позашкільних дитячих закладів та дитячих будинків у розвитку садівництва та озеленення шляхів	-підтримати звернення піонерів та школярів Чоботовської семирічної школи Кунцевського р-ну Московської обл., оголосивши конкурс; -намітити закладку садів площею від 0,25 га до 2 га (в залежності від місцевих умов) при кожній школі сіл.місцевості, невеликі плодовоягідні насадження при міських школах
42	14	Наказ № 2003 від 19 серпня Про стан натуралістичної роботи в школі і позашкільних закладах УРСР	-в значній частині сіл. шкіл відсутні гуртки ЮН, пришкільні навчально-дослідні ділянки, не впорядковані садиби, -недостатньо розгорнута громадськокорисна робота учнів у с/г.
43	16	Постанова № 1876 Ради Міністрів Української РСР від 11жовтня 1947р Про земельну ділянку при початкових, семирічних і середніх школах	-у сільській місцевості і в робітничих селищах у постійне користування для навчально-дослідних цілей виділити земельні ділянки розміром від 0,5 до 2га (від к-ті учнів і місцевих умов) із вільних земель державного зем. фонду, а при відсутності – із землекористування допоміжних господарств; -площа зем. ділянки зверх установ. розміру, якщо вона зайнята фрук. садами, виногр., й ягідниками буде збережена за школою –дозвіл облвиконкому
44	11	1948 Наказ № 482 від 9.04 Про стан і дальше поліпшення роботи юних натуралістів шкіл і позашкільних закладів УРСР	-протягом 1947 року посаджено понад 9 млн. плодових дерева ягідних, декоративних кущів; -із 29490 шкіл лише у 5494 – гуртки ЮН
45	15	Наказ № 1309 Міносвіти УРСР та Міністерства с/г УРСР від 9 липня Про зміцнення та поширення зв'язку сільських шкіл з колгоспним виробництвом	- ознайомлювати учнів з основами сучасної агротехніки, досягненнями агробіологічної науки і передовиків соц.. с/г, - пов'язати навчальну роботу в школі з практикою соц..с/г
46	16	Наказ № 1510 від 3 серпня Про участь піонерів та школярів УРСР в боротьбі з ховрахами	- організувати окремі групи школярів для знищення ховрахів механічним способом та з числа мол.-групи для виявлення нір на всіх ділянках
47	18	Наказ №1949 від 29 вересня Про участь піонерів та школярів у деревонасадженні	- навесні 1948 р. посад. більше 6 млн., - при всіх семирічних, СШ сіл створити розсадники плодових і декоративних дерев і кущів, - запров. шефство шкіл, гуртків ЮН над молодим посадками по збереженню і догляду за ними
4	1	1949	- докласти всіх зусиль, щоб навчальні заклади

8		Наказ №45 від 14.01 1949р Про підготовку школярів і педагогічних училищ до участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці	УРСР посіли почесне місце по к-ті та якості експонатів. Це вагомо, оскільки заклади України мають досвід: експонати їх роботи були представлені на ВСГ виставці перед війною:за високі досягнення були нагороджені дипломами I ст. Харківська обл. станція ЮН, Вовчанська районна дитяча техн. і с/г станція, II ст..- Центральна агробіостанція і Чернігівська СЮН
49	5	Наказ № 344 від 12 березня Про участь школярів у збиранні насіння кок-сагизу	-на допомогу каучуконосним ланкам у збиранні насіння організувати сільські бригади комсомольців і школярів на чолі з вчителем, -орган. соц..змаганння між ними
50	5	Наказ № 428 від 24 березня Про патріотичний почин трудящих Близнюківського району Харківської обл .	- народним методом підготув. всі школи р-ну до запровад. загальн. семирічного навчання на селі, - додатково відкрили 8 семирічних шкіл та 25 п'ятих кл., збудували до початку н.р 8 нових шкіл і 25 будинків для вчителів
51	19-20	Наказ № 989 від 26 вересня Про стан і дальше поліпшення роботи гуртків юних натуралістів-мічуринців шкіл, дитячих будинків і позашкільних дитячих закладах УРСР	- зросла к-ть ЮН-М: із 4800 у 1947/48 н.р. до на кінець 48/49- 17144, які охоплюють понад 450. 000 школярів; -у 1948р. –рух по організації ланок юних майстрів високих врожаїв, які працюють в контакті з передовиками с/г, за їх допомогою; - із 29302 шкіл мають дослідні ділянки 16370; - погано із с/г інвентарем, розпочата робота весною занепадає влітку – виховного ефекту ні в навчанні , ні в вихованні
52	21-22	*Положення* про юнацьку секцію Українського товариства охорони природи (погод. З ЦК ЛКСМУ 4 листопада)	- юнацька секція проводить серед учнів масову роботу по охороні природи, залучає до плану перетворення природи; - члени від 10 до 18 років; - секція утворюється при наявності 20 чол.
53	4	1950 Наказ №40 від 3 лютого 1950 Про відзначення шкіл, учителів та юних натуралістів-мічуринців – переможців республіканського огляду пришкільних дослідних ділянок	- огляд з метою забезпечення зразкового стану ділянки і організованої цікавої дослідної роботи на них
54	15	*Положення* про лісові школи для туберкульозних дітей (затвер. Наркомом освіти і Наркомом охорони здоров'я УРСР 4 вересня 1944р.)	- влітку з 10.06-15.08 поряд з лікувально-оздоровчою роботою, культурно-масовими заходами організувати участь їх у с/г роботах на ділянках школи; - садиба лісової школи повинна мати зелений майданчик, ділянку для городу, квітників, фізкультурний майданчик; - для поліпшення харчування - організувати допоміжне господарство
55	23	Наказ № 1024 від 3.11. Про відзначення гуртків юних натуралістів-мічуринців шкіл, дитячих будинків і позашкільних дитячих закладів та юних натуралістів-мічуринців – учас. республ. зльоту і виставки робіт юних натуралістів УРСР	
56	3	1951 Наказ № 24 від 17 січня Про стан і дальше поліпшення роботи юних натуралістів-мічуринців у школах, дитячих будинках і позашкільних дитячих закладах Української РСР	-восени1949 і весною 50 посаджено в садах, полезахисних смугах понад 17млн.плодових, лісових і декорат. дерев, чагарників; -зібрано і передано лісгоспам 3466637 кг насіння деревних та чагарн. порід; -створено при кожній школі зоолого-тваринницькі гуртки; -орган. роботу по шефству над молодняком с/г тварин, по кролів, бджільн, птахів, шовкопряду

57	10	Наказ по Міносвіті та Мін сільського госп-ва від 21 квітня №212 Про розширення вивчення основ сільського госп-ва і поліпшення викладання біології в семирічних і середніх школах та організації роботи на пришкіл. дослідних ділянках	-позитивна оцінка досвіду Вишківської середньої школи Львівської обл.. та Гетьманівської семирічної школи Харківської обл.; -домогтися в 1951р.забезпечення всіх сіл.шкіл землею для шк. досл. ділянки та її використання за призначенням; -с/г НД закладам надавати постійну допомогу школам в організації навчально-дослідної роботи
58	11	Про участь піонерів і школярів Української РСР в організації і проведенні ви годівлі тутового шовкопряда (10.05. 1951 №19/р)	-організувати роботу по ви годівлі шовкопрядів у шк., дитбудинках, позашк. установах; -розгорнути роботу по збору насіння шовковиці, дуба та закласти при шк., дитбуд, позашк. становах. розсадники шовковиці і дуба для створ. кормової бази
59	14	Про соціалістичне змагання молоді і школярів по розвитку кролівництва (сп. рішення ЦК ЛКСМУ, Міносвіти УРСР і Правління Укоопспілки)	
60	8	1952 Наказ № 191 від 27 березня Про заходи до поліпшення викладання біології в семирічних, середніх школах і роботи на шкільних навчально-дослідних ділянках	-в більшості обл. не відведено земельні ділянки для навч-дослід. цілей для семирічних і СШ у сільс. місцевості і робітничих селищах; -влітку робота припиняється, а ділянки використовуються під городи та господарські посіви; -запровадити оплату за завідування шкільної дослідної ділянки
61	8	*Положення* про навчально-дослідну ділянку при початкових, семирічних, середніх школах Української РСР	-постійне користування для навч.-досл. цілей зем. ділянку розміром від 0,5 до 2га (від к-ті учнів і місцевих умов); -під подовий сад- 0,4-0,8 га при 0,5 до 1га;від 1 ,1,5 га під сад: від 0,6 до 0,9 га; у школах, де зем. ділянка становить 1,5 до 2 га – під сад: від 0,9 до 1, 3 га землі
62	13	Наказ № 387 від 26 травня Про хід виконання наказу Міносвіти УРСР Про заходи до поліпшення викладання біології в семирічних, середніх школах і роботи на шкільних навчально-дослідних ділянках	-заборонити переміщувати дослідні ділянки з місця на місце; -заборонити використ. шкільні садиби під індивідуальні городи вчителів і керівників шкіл; -домогтися організації при кожній школі агробіокабінетів, живих кутків, навч.-досл. ділянок.
63	21	Наказ № 663 від 9 жовтня Про озеленення садиб шкіл, дитячих будинків і позашкільних дитячих установ	-директорам організувати роботу по озелененню садиб, -вертикальне озеленення приміщень та парканів – міські школи
64	19	1954 Наказ № 433 від 14 вересня Про участь піонерів і школярів Української РСР у Всесоюзному конкурсі юних садоводів *Положення* про Всесоюзний конкурс юних садоводів	
65	1	1955 Про практичні заняття на навчально -дослідній ділянці в 1954/1955 н.р. (№ 07 -33/972-а від 23.XII. 1954)	-в школі з навчально-дослідною ділянкою, але без майстерень години, відведені на трудову підготовку учнів, повинні бути використані на практичні заняття (66 год.)
66	11	Інструкція про порядок організацію, утримання і зміст роботи міжколгоспного піонерського табору	-керівництво здійснюється виконавчим комітетом райради депутатів трудящих через орган. комітет; -політ.-вих., культ.-мас.робота, роль фізичн. вих., екскурс., турист., робота, залучати до натур. роботи на навч.-дослідній ділянці, у квітнику, кутку живої природи, до сусп.-кор. роботи по

			благоустрою території, посильної с/г праці в колгоспі, радгоспі, МТС, на городах
67	6	1956 Про залучення учнів старших класів у вільний від навчання час на допомогу колгоспам у боротьбі з буряковим довгоносиком (розп. №9-р від 15.02.1956)	-згідно з постановою РМ Української РСР залучити учнів ст.кл. у вільний від навчання час до роботи; -директорам шкіл домовитися з правлінням колгоспів про підвіз учнів, якщо поля дальше ніж 3 км
68	10	Про організацію і проведення суспільно корисної праці учнів шкіл Української РСР (орієнтовний перелік видів суспільно корисної праці учнів у весняно-літній час)	-учнів сільських шкіл прилуч. до практич. праці в с/г виробництві за місцем проживання, а міських – у колгоспі, радгоспі територіально бл. розміщених від школи; -тривалість роботи в с/г або промисловому вир -ві протягом літніх канікул склад.: 5-7 кл.-не менше 15, 8-9кл.- 20 робочих днів по 4 год. -між класами, колгоспниками, учнями організувати соц.. змагання по перевиконанню виробничих завдань
69	17	Наказ № 197/359 від 6 серпня Про організацію врятування мальків риб з тимчасових водойм у заплаві річок Дніпра, Десни і Прип'яті	-орган. практичну допомогу рибгосп-вам у врятуванні мальків риб силами учнів порядком громадсько-корисної праці; - до 15 серпня орган. бригади учнів 5-10 кл. школи; -орган. змагання між бригадами
70	19	Наказ № 389 від 3 вересня Про розвиток садівництва і виноградарства в школах і позашкільних установах УРСР	- при всіх школах, дитячих будинках, позашкільних установах протягом 2 років закінчити закладки плодових шкілок, розсадників, колекційних садів, ягідників, виногр. з різноман. набором порід і сортів; -у містах орган. колективні міжшкільні сади і виногради
71	10	1957 Наказ № 213 від 9 травня Про заходи по оздоровленню дітей влітку 1957 року	- рекомендувати міським школам орган.в колгоспах шкільні табори для проходження с/г практики учнями 8-10 кл., в яких вони поєднували б продуктивну працю із оздоровленням і відпочинком
72	11	Наказ №261 від 19 червня Про підтримку ініціативи шкіл та відділів народної освіти Кіровоградської та Полтавської областей щодо боротьби за збільшення продуктів тваринництва	-з метою розгортання навч.-досл. і суспільно корисної роботи по тваринництву популяризувати почин; -побудувати за допомогою МТС колгоспів, радгоспів і інш. Виробництв при кожній СШ крільчатник на 30-40 кролематок, початковій- 5-10, семирічній- 20-25; -роботу пришкільної ділянки спрямувати на забезпечення кормом; -орган. вирощування при сільських школах і щорічну передачу колгоспам і птахофермам молодняка с/г птиці в к-ті не менше 50 шт. для початкової школи, 100-для семирічної, 150 – середньої шк..
73	1	1958 *Положення* про шкільну навчально-дослідну ділянку	-залучаються всі учні 1-10кл., -у початковій- 0,5 га, у семирічній- 1,5 га, у середній- 2 га; -у містах та роб.селищах при відсутності зем. Ділянки організувати міжшкільну навчально-дослідну або проведення робіт з учнями на ділянках СЮН, палаців піонерів, тресту зелених насаджень у скверах, парках, ботан. і зоологічних садах; -ділянка ділиться на 2 відділи: ботаніко-рослинницький і зоолого-тваринницьк.
74	5	Тимчасове *положення* про дослідну середню школу з 11-річним курсом	-дослідна школа в системі Міносвіти по вивченню і визнач. ефективних форм навчання,

		навчання (від 17 січня)	методики поєднання навч. з продуктив. працею в с/г, тр. вих.. і підгот. випускників СШ до практик. дія-ті в н/г та до вступу до вищої школи; -учнів шкіл залучити до праці на підприємстві, у колгоспі, радгоспі, МТС, на досл. ділянках, у шк.. майстерні, до роботи у підсобному гос-ві школи, по самообслуговуванню.
75	6	Про організацію роботи учнів шкіл республіки в сільському господарстві та про залучення учнів до активної участі в допомозі колгоспам і радгоспам у боротьбі за високі врожаї і за збільшення продуктів тварин (від 12 лютого)	-закінчити організацію при кожній школі, дитбудинку, позашкільному закладі крільчатник, пташник та укомплектувати їх поголів'ям відповідних порід, -при кожній СШ створити спеціалізовані с/г гуртки відповідно до профілю свого колгоспу
76	11	Про організацію літньої сільськогосподарської практики та дальше розгортання суспільно корисної праці у сільському господарстві учнів шкіл УРСР (16.05)	-в школах поширюються форми: ланки високих урожаїв по вирощуванню с/г культур, робота класних колективів за спец. розробленим планом, комсомольско-молодіжні трудові табори та УВБ; -з 1958р введено обов'язкові літні навчально-виробничі роботи для всіх учнів 5-6 кл. на навч-досл. ділянці і у колгоспі, та літню практику у с/г для всіх учнів 8-9кл.; -широку увагу приділити розгорт. Ком.-молод. трудовим таборам, орган. УВБ, у колгоспах і радгоспах; - орган. роботу класних колективів та учнівських ланок по вирощуванню окремих с/г культур, по догляду за молодняком; -школи великих індустріальних міст – домовлятися з трестами, кер. заводів, домоуправлінь: робота по догляду за рослинами, озеленення; -комсом.-молод. табори та УВБ використовувати для оздоровлення учнів
77	12	Наказ № 60 від 15.05 Про оздоровлення дітей влітку 1958 року	-з метою поєднання оздоровчих заходів з продуктивною працею та проходженням учнями 8-10 кл. с/г навч.-виробничої практики рекомендується кожній школі орган. влітку комсом .-молодіжні табори та виробничі бригади в колгоспах і радгоспах, -всю роботу в піонерських таборах поєднувати з суспільно корисною та продуктивною працею учнів.
78	12	Заходи по дальшому розвитку і вдосконаленню виробничого навчання учнів 8-10 класів середніх шкіл Української РСР, рекомендовані науково -практичною конференцією з виробничого навчання (15.05, №07-31)	-НДІ передбачити опрацювання питань: а)створити і видати монографію і брошури з досвіду виробничого навчання, зокрема з досвіду роботи с/г виробничих бригад учнів; -вивчити і розробити положення про режим і умови праці учнів в колгоспах
79	13	Про участь школярів Української РСР в роботі по вирощуванні гібридного і сортового насіння кукурудзи на шк. навч-досл ділянці та в насінницьких господарствах колгоспів і радгоспів у 1958 р	
80	15	Наказ № 87 від18.07 Про розгортання роботи в школах, позашкільних закладах, педагогічних училищах та інститутах по вивченню і охорони природи	-орган. секції охорони природи при всіх школах; -установити як традицію насадження кожним учнем протягом навчання в школі 1-3 дерев, догляд за ним і при закінченні школи- передача молодшим учням
81	16	Наказ № 146 від 17.-6. Про підсумки республіканського	-визначити переможцем республіканського змагання 40 кролеферм шкіл, дитбудинків,

		змагання по розвитку кролівництва	позашкільних установ
82	16	Наказ №88 від 18 липня Про участь шкіл у створенні та розвитку зелених зон міст і робітничих селищ	-згідно затвердженого 10-річного плану на 1955-1964 рр.(6.06 1958 РМ УРСР) протягом 1958/59 в кожній СШ побудувати теплиці та парники, у семирічних-парники для вирощуванні квітів та розсади грунтових квітів; -закріпити за парками, садами, вуличними дворами жилкопів міські школи, які не мають навчально-дослідних ділянок для проведення практ . робіт учнів по озелененню та по догляду
83	1	1959 Постанова колегії Міносвіти УРСР від 22 листопада Про створення в школах учнівських бригад комуністичної праці	-за прикладом учнівської навчально-виробничої бригади Слатинської середньої школи Дергачівського р-ну Харківської обл. щодо ініціативи- учнівські бригади комуністичної праці-чисельні бригади стануть під знамена почину.
84	11	Наказ № 49 від 7.05 Про оздоровлення дітей влітку 1959 року	-ширше запроваджувати самообслуговування серед дітей; -нач.піонертаборів разом із медпрацівниками встановлювати види і норми суспільно корисної праці з урахуванням вікових особливостей і стану здоровя дітей, не допускаючи перевантаження їх; -поставити на розгляд і вирішення правління колгоспу питання про відкриття влітку 59-го року в кожному р-ні колгоспного(міжколгоспного) піонертабору для оздоровлення дітей сільської місцевості
85	12	План заходів Міносвіти УРСР на виконання Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР (4.05.59)	
86	16	Про серйозні недоліки в організації роботи учнівської виробничої бригади та суспільно корисної праці у сільському господарстві (27 липня №30-р)	-переобтяжування членів УВБ роботою в с/г: при радгоспі «Вознесенськ» (Миколаївська обл.) 60 членів УВБ закріп.200га землі; УВБ Новобузької середньої школи №1 132 чол. оброб. 132 га та ще 100 га учбово-дослідного поля колгоспу; -Чорнобаївська СШ (Харківська обл.) учні працюють з 8 ранку до 6 вечора
87	17	Наказ № 111 від 26 серпня Про розширення само обслуго-ня в загальноосвітн. школах, школах-інтернатах, дитячих будинках, педінст-тах та педучилищах Української РСР	-самообслуговування-складова частина трудового виховання та психологічної підготовки підростаючого покоління до праці.
88	8	*1960– Збірник наказів та інструкцій міністерства освіти Української РСР* Про завдання органів народної освіти, загальноосвітніх шкіл, позашкільних дитячих установ і педагогічних навчальних закладів республіки в зв'язку з рішенням грудневого Пленуму ЦК КПРС і січневого Пленуму ЦК КПУ Про дальший розвиток сільського господарства	-з метою поєднання виробничого навчання з продуктивною працею в сільських школах орган. 4809 УВБ, які працювали на базі колгоспів, радгоспів, МТС і обробляли 173 тис.га; -за 1959 р. здали державі 3 млн.кролів,3 млн. птиці, заклали 1029 га плодово-декоратив.шкілок і розсадників, -посаджено 16 млн. дерев і 11 млн. кущів, зібрано 90 тис. кг насіння плодово-декорат. дерев; -приріст молодняка на одну голову -50кг, в колгоспі- 23-26 кг (Ново-Витківська СШ Львівської обл.)
89	17-18	*Положення* про середню загальноосвітню трудову політехнічну школу з виробничим навчанням (затверд. Постановою Ради Міністрів УРСР від 16 серпня №1337)	
90	8	1961 Наказ № 52 від 22 березня	-тематика дослідів не в усіх школах актуальна; -неналежний контакт шкіл з передовиками, з

		Про розвиток дослідної роботи в учнівських виробничих бригадах і навчально-дослідних ділянках шкіл Української РСР	вченими; -допомогу в роботі бригаді Старченківської СШ Володарського р-ну надає Сталінська с/г станція, картоплеовочева селекційна станція; Чорнобаївській СШ- УкрНДІ зрощування землеробства
91	23	*Положення* про навчально-дослідне господарство учнівської бригади колгоспу(радгоспу) (погодж. Міносвіти, Міністерство сільського господарства, головне управління радгоспів при Раді Міністрів УРСР – 20 жовтня)	-господарство орган. згідно постанови Про поліпшення виробничого навчання учнів середньої загальноосвітньої школи УРСР колгоспу (радгоспу0 і є його складовою, -на члена УВБ, який працює в ланці по вирощуванні зернових культур, можна виділяти від 0,5 до 1га; які вирощують просапні, плодово-ягідні кущі – від 0,05 до 0,10 га; -під час літньої практики –догляд за тваринами: телят від 20-денного віку до 6 міс.-10-15 голів; від 6-міс віку-15-20; свиней (відгодівельна група)-30-40шт, птиці (курі)-500;
92	2	1962 *Положення* про учнівську комплексну навчально-виробничу бригаду колгоспу(радгоспу)	-бригада створюється в колгоспі і є однією з основних форм тр.вих., виробничого навчання і продуктивної праці учнів, які вивчають с/г спеціальності, -тривалість робочого дня для учнів 9-11 кл. -6 год., 7-8 кл.- 4 год. -норма вироб. встановлюється правлінням колгоспом з врахуван. віку та знижується порівняно з дорослими, виходячи з погодинного розрахунку на 25-30%, для 7-8 кл. -40%, -з метою забезпечення самодіяльного характеру УБ, згуртування її в міцний цілеспрямований колектив, розвитку ініціативи у бригадах організується самоврядування
93	15	*Положення* про пришкільну сільськогосподарську ділянку в школах Української РСР	-пришкільна с/г ділянка створюється в усіх школах республіки розміром від 0,5 до 2га (від к-ті учнів, місцевих умов) -у початковій шк..- від 0,3 до 0,5 га; у восьмирічній- 0,5 до 1,5 га; у середній – 1,5 до 2 га; -пришкільна с/г ділянка має ботаніко-рослинний і зоолого-тваринний відділи, географічний майданчик з агрометеорологічним постом; -відповідно до постанови Ради Міністрів Союзу РСР школи і позашкільні установи звільняються від обов'язкових поставок державі всіх с/г продуктів та оподаткування фінансовими органами
94	18	1963 Про проведення огляду досягнень учнівських виробничих бригад (№20-66 від 3 вересня)	-учнівська комплексна навчально-виробнича бригада-головна форма зв'язку навчання з життям; -800 УВБ виростили урожай кукурудзи по 50-100ц ; -УБ Вербської школи-інтернату Ровенської обл.. на 20га зібрали по 105,5 ц зерна кукурудзи -члени бригад брали участь в будівництві, спорудженні кл.кімнат, шк..майданчиків, спортзалів
95	10	1964 Про завдання шкіл і органів народної освіти Української РСР в світлі рішень лютневого Пленуму ЦК КПРС «Про інтенсифікацію с/г виробництва на основі широкого використання хімії, механізації, впровадження досягнень	-звернути увагу на докорінне поліпшення підготовки в СШ шляхом виробничого навчання трактористів, мех.-рільників, мех.-тваринників, інш . с/г кадрів; -поширити досвід кращих УВБ, щоб вони стали лабораторіями місцевих колгоспів і радгоспів по вирощуванню високих врожаїв і піднесенню

		науки і передового досвіду для найшвидшого збільшення виробництва с/г продукції»(28.III)	продуктивності тваринництва; -широко розгорнути серед учнів дослідницьку роботу з питань хімізації рільництва і тваринництва , сортовипробування, вирощування нових с/г рослин та порід тварин і птиці
96	17	Про кращий досвід роботи учнівських комплексних навчально-виробничих бригад (інформац. лист №20 від 10.IX)	Досвід роботи УБ Київської, Кіровоградської, Хмельницької, Черкаської, Вінницької обл.- праця цілеспрямована і усвідомлена, поряд з пед. питанн ями вирішуються і господарські, міцні, глибокі знання. За 5 р. від прийняття Закону с/г спец. набули бл.180тис.учнів, з них 43 тис – мех.. широкого профілю, 26 тис. тваринників, 80 тис. рільників, овочівників, садоводів. На заклик «Усім класом у колгосп» 130 кл. шкіл Київської, 53-Хмельницької, 52-Вінницької, 49-Сумської,28-Івано-Франківської пішли працювати. У 1963р. - 3512 УНВБ із к-тю 295417 учнів на площі 98700 га вирощували провідні культури; в розпорядження бригад 320 комб., 1557 машин, 769 навч.-досл. господарств. -обсяг виробничих завдань повинен відповідати програмі певної спеціал. виробн.. навчання; -увагу до питань економіки с/г вир-ва, рентабельності господарства, зниження собівартості продукції; -не допускати навантаження учнів непосильними завданнями; -якісне планування роботи бригади (досвід Бородянської СШ: виробнича і навчально-виховна робота); - дослідництво в бригаді як засіб підготовки всебічно розвинених людей; -зростання досвіду роботи бригад змінює зміст і форми самоврядування, роль стінної преси, шк. кіностудій (Ярунська СШ Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл.-«Сходять Зорі»), соц. змагання; -у школах влітку орг. молодіжні табори, в яких члени бригад відпочивають і працюють на виробничих об’єктах
97	5	Наказ № 198 від 30 грудня 1963р. Про підсумки естафети «Юний маяк»- огляду досягнень учнівських комплексних навчально-виробничих бригад колгоспів і радгоспів Української РСР	У 1963р -3512 УВБ,із к-тю 295417 учнів на площі 98700 га по вирощуванню провідних с/г культур; -урожайність в бригадах значно більша,чим в колгоспах; -в ході огляду досягнень посилилась увага до роботи з боку парт, радян, комсом, профспіл, відділів н/о, керівників колгоспів, вчених; -занести до «Книги трудової слави УНВБ» Міносвіти України 19 УВБ, нагородити 1 премією –трактором Т-40 УВБ Крутівської СШ Ніжинського р-ну Чернігівської обл..,УВБ Гримяцьківської СШ Ярмолинецького р–ну Хмельницької обл., УВБ Ярунської СШ Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл., УВБ Ярівської СШ Немирівського р-ну Вінницької обл.; друга колективна премія – кінопересувка «Україна» , третя – магнітофон «Дніпро», нагородити Грамотами Міносвіти УРСР.
98	12	1965 *Положення* про республіканську естафету «Юний маяк»- огляд досягнень	-в 1964 р- 3470 бр. із 307350 учнів на площі 113640 га; -робота стала змістовнішою і масовою: 1800

		учнівських комплексних навчально-виробничих бригад колгоспів і радгоспів Української РСР в 1965р.	бр.працювали згідно завдань наукових установ, 2100 бр. – місцевих колгоспів щодо ефективності впливу мінер та бактеріал. добрив і мікроелементів на врожай с/г культур; -силами учнів та вчителів за доп.клгоспів обладнано 236 агрозоотехнічних кабінетів, 565 кабінетів механізації, 75 автокласів; -колгоспами передано УВБ 520 тракторів, 116 комбайнів. 435 авто; -естафету-огляд продовжити на 1965 рік.
99	5	*Положення* про республіканський конкурс на кращу дослідницьку роботу з біології та сіл. госп-ва в загальноосв. восьмирічних і середніх школах, школах-інтернатах і позашкільних установах Української РСР	-в конкурсі беруть участь масові школи, УВБ, ланки, СЮН, гуртки, вчителі біології та виробничого навчання, керівники УВБ; -показники для УВБ, ланок, гуртків, СЮТ, будинків і палаців піонерів
100	11	*Положення* про оздоровчі профільні табори учнів шкіл Міністерства освіти УРСР (затверд. Міносвіти, ЦК ЛКСМ України від 5 травня 1965)	-до профільних оздоровчих таборів відносяться: спорт., турист., юних натур., юних техн., худ самод., піонер. і комсом. активу, ТПВ, юних любителів науки і техніки; -тр.вих. в таборі спрямоване на прищеплення навиків самообслуговування, залучення учнів до продуктивної праці; -час, розпорядок, характер, тривалість і норми встановлюються залежно від віку і стану здоров'я.
101	12	Рекомендації з питань організації дослідницької роботи учнів з сільського господарства в школах і позашкільних закладах Української РСР на 1965 рік(Міносвіти, УНДІП, Респ. Виставка пердосу в н/г, ЦСЮН)	-дослідна робота УВБ у галузях с/г- вагома допомога колгоспам; -схвалено досвід Черкас., Терноп., Хмельн., Луган., Львів. облнар-освіти по організації навч-досл.господарств УБ, досвід Одеського облвно по створенню опорних шкіл по дослідницькій роботі й залученню вчених, передовиків; -слабо популяризується досвід; .
102	2 3-24	Про підсумки організації виставки «Юні натур. та дослід. с/г – Батьківщині! »	
103	1	1966 Наказ № 206 від 1 листопада Про підсумки естафети «Юний маяк»- огляду досягнень учнівських комплексних навчально-виробничих бригад колгоспів (радгоспів) Української РСР в 1965 р.	-у 1965р працювало 3376 бр., із 276547 учнів на площі 89455га по вирощуванню культур; -2200 бр.-досліди за завданнями НДІ, 2458 – місцевих колгоспів; -кращі рез-ти УВБ: Кіров., Черк., Хмельн., Київс., Терноп., Льві., Луган., Житом., Черніг., Микол. обл.; -нагородити Грамотою Міносвіти і ЦК ЛКСМУ і грошовою премією для поїздки на ВДНГ УВБ Богданівської СШ Знамянського р-ну Кіровоградської обл., Ірклііївської СШ Чорнобаївського р-ну Черкаської обл..; друга та третя премія-духовий оркестр.
104	8	Про поліпшення змісту роботи учнівських виробничих бригад(28 березня 1966, № 16-р)	Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 23.02.1966 № 144 «Про часткові зміни трудової підготовки в середній загальноосвітній школі» зауважує, що учні в сер. загальноосвітніх трудових політехнічних отримують сер.заг.політех.освіту та тр.вих. а за умов і проф. підготовку, але УВБ повинні залишитися як форма тр.вих. і проф.. навчання учнів села; -зберегти в усіх сер. сіл. школах УВБ, організаційно зміцнити, поліпшити їх роботу, залучити учнів 7-8 кл згідно віку і режимом праці і відпочинку; -керівництво УВБ покласти на заст. дир.шк.-заст. з виробн.. навчання, вчитель біології;

			-закріп. зем. ділянки, завер. планування роботи УВБ з широким дослідництвом
1 05	8	1968 Наказ № 52 від 15 березня 1968 Про трудове навчання і виховання учнів у школах Української РСР	
1 05	24	Про організацію шкільного лісництва (№30-р від 2.VIII.) *Положення* про шкільне лісництво (затверджене Міносвітою, Мінлісового гос-ва, Мінс/г, ЦК ЛКСМУ, Укр. тов-вом охорони природи – від 28 серпня 1968р.)	-в ряді областей (Ровенська, Сумська, Харківська) на базі лісів працюють ШЛ; -для успішної забезпечити: умови роботи, матеріально-технічну базу, добір кадрів вчителів і спеціалістів для забезпечення педагогічного і фахового керівництва.
1 06	1	1969 Санітарно-гігієнічні вимоги до трудового навчання учнів на шкільній навчально-дослідній ділянці та в сільськогосподарському виробництві	- гігієнічні вимоги до проведення с/г робіт; - режим праці та відпочинку дітей під час с/г робіт (в УВБ); - медичне обслуговування учнів під час с/ робіт.
1 07	1	1970 Постанова колегії від 15 жовтня 1969р. Про затвердження заходів по дальшому поліпшенню роботи по професійній орієнтації та труд. вих.. учнів у загальноосв. школах УРСР	- звернути увагу на організацію навчання учнів шкіл сільської місцевості роботі на тракторах , комбайнах, інш.техніці; -забезпечити докорінне поліпшення роботи навчально-виробничих бригад у всіх школах села; - де є можливості, створити ШЛ; - домогтися створення для учнів на літній період ТПВ
1 08	9	Наказ № 32 від 20 лютого Про професійну орієнтацію учнівської молоді	- на виконання Постанови Президії ВЦРПС, Бюро ЦК ВЛКСМ, колегії Міносвіти СРСР і Державного комітету Ради Міністрів СРСР по професійно-технічній освіті від 17 грудня 1969 р. «Про професійну орієнтацію учнівської молоді»- організувати відповідну роботу.
1 09	15	Наказ № 95 від 19 травня Про підсумки республіканського зльоту активу учнівських виробничих бригад	-у березні -2 республіканський зліт:домогтися збільшення к-ті УВБ, забезпечити проведення кожною УВБ досл. роботи за участі спеціалістів с/ г , вчених; -підвищити рівень проведення масових заходів у ТПВ членами УВБ влітку; -забезпечити організацію ТПВ для кожної УВБ.
1 10	19	Постанова колегії від 29 липня Про затвердження Положення про шкільну навчально-дослідну ділянку в школах Української РСР *Положення* про шкільну навчально-дослідну ділянку в школах Української РСР	- Положення про пришкільну сільськогосподарську ділянку в школах УРСР від 17.05.1962- скасувати.
1 11	6	1971 Про затвердження *Положення* про учнівську виробничу бригаду в колгоспі, радгоспі Української РСР.	Постанова колегії Міністерства освіти Української РСР, Секретаріату ЦК ЛКСМ України, колегій Міністерства сільського господарства УРСР, Міністерства радгоспів Української РСР від 30 грудня 1970 р.
1 12	9-10	*Положення* про республіканський конкурс на кращу дослідницьку роботу з біології та сільського господарства у восьмирічних і середніх школах та позашкільних закладах Української РСР	-мета: виявлення кращих прикладів дослід. роботи з біології,с/г в школах, УВБ, гуртках ЮН і дослідників, позашк. дитзакладах; -показники для УВБ, ланок:високі врожаї с/г культур згідно з виробничим планом на основі перед.агротехніки; провед.2-3 досліди для УВБ, 1- для ланки з провідними с/г культурами; провед.1-2 досл. дляла нок УВБ з тваринництва на шк. ділянці по обраній галузі
1 13	12	*Положення* про республіканське соціалістичне змагання учнівських	-завдання: розвиток УВБ, ШЛ, підвищення їх ролі в трудовому вих. і навч., вивчен. і оволод.с/г

		виробничих бригад у колгоспах, радгоспах і шкільних лісництв під девізом «Юні господарі землі»(Міносвіти, ЦК ЛКСМУ, Мінлісгосп, Мінсільгосп, Виставка передового досвіду в н/г УРСР)	технікою керув. машинами, залуч. до досл.роботи; -показники:кількісне членство УВБ, оволодіння с/г і лісовою технікою, працевлаштув., навчання в с/г закладах; -виробн. показники: к-ть і собівартість с/г і лісової продукції, в порівн. з. колгоспом; -використ в роботі УВБ, ШЛ досягнень науки і техніки; -орган. круглорічного циклу діяльності УВБ, ШЛ, актуал. тематики дослідн. роботи, дотримання режиму праці і відпочинку.
1 14	19	Про дальше поліпшення роботи учнівських виробничих бригад і шкільних лісництв (№20-249 від 13VIII) 1971р.	-доводить до керівництва і виконання лист Міносвіти СРСР від 13VII 1971р № 47-м «О дальнейшем улучшении работы ученических производственных бригад и школьных лесничеств» -в країні діють бл.40 тис. УВБ і ШЛ зі 3млн. чол. - на Україні навчалось у 1970/71 н.р. роботі на тракт, комбайнах – 40 тис. чол. -недоліки: низький рівеньпланув, охорони праці, питання технічного забезпечення, тематика дослід. не повязана із вимогами вир-ва, результати дослідів не впровадж, техн. творчість в сільських школах.
1 15	2	1972 Про хід виконання органами народної освіти Херсонської області постанови Ради Міністрів УРСР про навчання учнів автомобільній справі роботі на тракторах, комбайнах та інших сільськогосподарських машинах (рішення колегії від 24 листопада)	-на виконання постанови Ради Міністрів УРСР № 393 від 30.07.1970р «Про заходи по дальшому розширенню підготовки механізаторів для сільського господарства» у школах Херсонщини 1300 учнів 9-10 кл. вивч. автосправу, 637 –опановують професію механіз. с/г.
1 16	8	Про поліпшення організації суспільно корисної праці в загальноосвітній школі (циркулярний лист №20-46 17II 1972)	-згідно із Статутом загальноосв, трудова і політехнічна підготовка здійснюється в процесі навчання, суспільно корисної праці учнів, -ефект.форма орган. сусп.кор. праці на селі- УВБ, бр. в колг, ШЛ; -в містах- будівельні загони,ТПВ на базі колг., радгосп., лісн., будов, виробн. бр. учнів у шк. майстернях. навчальних цехах підприємств; -поданий примірний зміст суспільно корисної праці учнів різних вікових груп (1-10кл.); -список основних документів з ТБ і виробничої санітарії
1 17	9	Інструктивні вказівки по контролю за організацією суспільно корисної праці учнів у школі (Витяг- Міністерство охорони здоров'я СРСР, № 365-61 від 10 травня 1961р.)	-до праці залучаються здорові діти; -забор. до роботи без врахування віку та пов'язані із великим фізичними навантаженнями
1 18	19- 20	*Положення* про організацію роботи по охороні праці в системі Міністерств освіти СРСР (16 грудня 1971р.)	-згідно з Законодавством Союзу РСР про працю в усіх установах Міносвіти України повинні бути створені здорові і безпечні умови навчання і праці.
1 19	20	Наказ № 222 від 26 липня Про заходи по виконанню постанов ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 20 червня 1972 р. №463 та ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР від 7 липня 1972р. №326 «Про звершення переходу до заг. сер. освіти молоді і дальший розвиток загальноосвітньої школи»	-школа зміцніла як єдина, трудова і політехнічна, в країні умови для завершення переходу до загальної освіти як передумови соціально-економічного і соціального розвитку, -Міносвіти, Мінсільгоспу, Мінрадгоспів, Мінлісгоспу розвивати і вдосконалювати роботу УВБ, учнівських ШЛ та інші педагогічно обгрунтовані форми організації праці учнів.
1 20	24	Наказ № 560(202)269 від 25 жовтня Про створення Республіканської	-при Мінохорони здоров'я- республіканську міжвідомчу комісію, створити обласні комісії по

		міжвідомчої комісії по зниженню та запобіганню травматизму серед дитячого населення в Українській РСР	боротьбі з дитячим травматизмом.
1 21	12	1973 Про введення в дію «*Положення* про літні практичні роботи учнів загальноосвітньої школи»(16/V 1973р. №20-233)	-ввести в дію Положення, схвалене радою з питань загальноосвітньої шклоли і погоджено з ВЦРПС, ЦК ВЛКСМ та Мінохорони здорв'я СРСР.
1 22	1 6	Про спільну роботу педагогічних колективів шкіл та колективів підприємств по комуністичному вихованню учнів (рішення колегії від 27 червня)	-схвалити досвід СШ №59 та заводу «Комуніст», СШ№1 та з-ду «Укркабель» (м.Київ), Острозької СШ та плодоконсервного з-ду Ровенської обл., Лісоводської СШ та колгоспу «Україна» Городецького р-ну Хмельницької обл. щодо залучення шефів до спільної вих.. роботи, взамодолпомоги учнівських колективів з колективами виробничих підприємств (не надання матер. Допомоги і епізодичне відвідування урочин)
1 23	1 5	1975 Про орієнтовне положення про огляд шкільних трудових колективів(№213 15VI 1975)	-положення використовувати при організації респ., обл. оглядів шкільних трудових колективів
1 24	15	Примерное *положение* республиканского, краевого, обласного смотра школьных трудовых коллективов (№01/1214 22/V 1975)	-смотр пров. с июня по 25 августа, итоги до 25 сентября по профілям труд. коллективов: УВБ, ШЛ , ЛТО. ШРБ, ТОС.
1 25	1 2	1976 Про затвердження *положення* про табір праці і відпочинку учнівської молоді Української РСР та типового договору між навчальними закладами і господарствами про участь учнів у суспільно корисній праці (від 24 травня)	-Положення затверд. Міносвітою, Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти , Державним Комітетом Ради Міністрів УРСР по проф.-тех.освіті, Секретаріатом Укрпрофради, Секретаріатом ЦК ЛКСМ України.
1 26	16	Постанова колегії Міносвіти УРСР, Секретаріату ЦК ЛКСМУ, Президії республіканського комітету профспілки працівників освіти, вищої школи і наукових установ від 9 червня 1976р Про участь органів народної освіти, профсп. та комсомол. організацій у Всесоюзному соцзмаганні за поліпшення умов роботи сільської загальноосв. школи, Условия Всесоюзного соцсоревнов. за улучшение условий работы сельской общеобразов. шк.	-среди показателей соцсоревнования вовлечение учащихся в различные ТОШ, -организация оздоровительной работы, отдыха и общественно полезного труда школьников в летний период
1 27	24	Правила техніки безпеки і виробничої санітарії при трудовому навчанні на літніх практичних роботах учнів 9-10(11) класів загальноосвітніх шкіл у сільськогосподарському виробництві (№383 від 2/XI)	-доводить до відома і неухильного виконання «Правила техники безопасности и производственной санитариипри трудовом обучении и летних практических работах учащихся 9-10 (11) классов общеобразовательных школ в сельскохозяйственном призводстве», звтверд. Міносвітою СРСР та Міістерством с/г СРСР в 1976р.
1 28	1 1	1978 *Положення* про республіканський конкурс на кращу дослідницьку роботу з біології та сільського господарства у загальноосвітніх школах та позашкільних закладах Української РСР	-мета: виявлення кращих прикладів дослід. роботи з біології,с/г в школах, УВБ, ШЛ, гуртках ЮН, позашк. дитзакладах, узагальнення і поширення досвіду; -показники для УВБ, ланок: високі врожаї с/г культур згідно з виробничим планом на основі перед.агротехніки; провед.2-3 досліди для УВБ; провед.1-2 досл. для ланок УВБ з тваринництва на шк. ділянці по обраній галузі;проведення шефської роботи над молодняком с/г тварин; -показники індик. участі членів УВБ, ШЛ:

			провед.1-2 досліди на полі УВБ за завданнями передовиків, Герої праці, НДІ; допомога колгоспу радгоспу у вирощуванні с/г культур, догляді за молодняком тварин
1 29	6	1979 Про введення в дію -«*Положення* про базове підприємство (організацію) середньої загальноосвітньої школи»(№ 10/3-37 19.01.1979)	-доводить до відома і керівництва наказ міністра освіти СРСР від29 грудня 1978 р «Положення»; - во исполнение п.15 постановления Совета Министров СССР от 18 августа 1978 № 707 «О мерах по дальнейшему укреплению учебно-материальной базы общеобразовательных школ для улучшения трудового обучения учащихся»- ввести в действие Положение
1 30	18	Про затвердження *положення* про трудовий загін старшокласників у легкій промисловості (№10/3-448 від 25.07.79)	-доводить до керівництва і впровадження в практику роботи постанову колегії Міносвіти СРСР , колегії Міністерства легкої пром.-ті СРСР, Секретаріату ЦК ВЛКСМ, Президії Ц профспілки робітників текстильної та легкої пром.-ті від 18.06. 79 № 19Р (2) 122(С-46)10/25 «Про затвердження положення про трудовий загін старшокласників у легкій промисловості»
1 31	1 1	1980 О дополнительных мерах по дальнейшему улучшению воспитательной работы с учащимися общеобразовательных школ (решение коллегии от 19 марта 1980)	-завершить организацию во всех средних и восьмилетних школах постоянно действующих ученических ТО (УПБ, ШЛ, РБ, ТОС для работы в сфере материального производства и обслуживания населения, по благоустройству, озеленению); -совместно с базовыми предприятиями – планы вовлечения школьников к труду (1.09).
1 32	1 7	Про заходи по поліпшенню медико-санітарного забезпечення трудових об'єднань школярів (№ 7/1-104 05.03.80)	-доводить до відома та керівництва наказ Мінохорони здоров'я СРСР і Міносвіти СРСР від 20 грудня 1979 р.№ 1284/214 «О мерах по улучшению медико-санитарного обеспечения ТОШ». -влітку 1979 року 10 млн. школярів у складі ТО працювали
1 33	1 8	Об организации республиканского смотра-конкурса трудовых объединений школьников (постановление секретариата ЦК ЛКСМ Украины и коллегии Министерства просвещения от 19 мая), *Положение* о республиканском смотре-конкурсе трудовых объединений школьников	- с 1980 года объявить смотр; -победители по объему: выполнен. работ; - кол-во опытов и экспемент. провед. по заданию колхоза, совхоза, лесхоза, научн. учреждений; - сумма средств, перечисленных за дни ударного труда; -кол-во собранных лекарственных трав и растений; - кол-во посаженных дер. кустарников; -ид-полит., культ.-массовая, спорт. дея-ть ТОШ: работа агитбригад, дано концертов, провед. походов, кол-во членов ТОШ, сдавших летом нормы ГТО
1 34	3	1981 Про роботу загальноосвітніх шкіл Черкаської області по виконанню постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» (рішення колегії від 26 листопада 1980)	-в області діє 24 МНВК, 5 цехів на підприємствах. створено 110 стаціон. ТПВ, якими охоплено 8 тис.учнів; -досвід роботи УВБ: Ірклiївська СШ Чорнбаївського р-ну, Кузьминогребельська Христинівського р-ну; - у 1980 році 50% випускників СШ області – в н/г працювати, 35%- с/г вир-во
1 35	5	Об организации республиканского смотра-конкурса трудовых объединений школьников (постановление секретариата ЦК ЛКСМ Украины и коллегии Министерства просвещения	-считать Положение о республиканском соцсоревновании УПБ и ШЛ под девизом «Юные хозяева земли», утратившим силу.

		УРСР от 27 мая 1980), *Положение* о республиканском смотре-конкурсе трудовых объединений школьников	
1 36	9	*Положення* про республіканську виставку кращих робіт учнівських виробничих бригад, шкільних лісництв і гуртків юннатів під девізом: «Наші успіхи в навчанні та праці тобі, Батьківщино!»	-показати: досягнення УВБ, ШЛ, гуртків юннатів; -учасники: УВБ, ШЛ, початкові, восьмирічні, СШ, гуртки, спецшколи, юнацькі секції, окремі учні, вчителі.
1 37	7	1982 Об итогах трудового лета школьников и учащихся профтехучилищ республики в 1981 году и задачах по его организации в 1982 году (постановление секретариата ЦК ЛКСМ Украины, коллегии Минпросвещения УССР, Государственного комитета по профессионально-техническому образованию и Государственного комитета УССР по труду от 7 декабря 1981г.), *Положение* о трудовом отряде старшеклассников общеобразовательных школ и учащихся профессионально-технических училищ Украинской ССР	-одобрить работу ТОШ летом 1981г., -960 тыс. членов УПБ и ЛТО, 180 тыс. школьников в ТОС; -победители ЛТО: «Ровесник» з-да «Днепроспецсталь» г. Запорожье, «Энтузиаст» Ленинского р-на г. Севастополь, «Алтос» Александрийской школы №2 Кировоградской обл, -среди УПБ: Красиловской СШ Ставищенского р-на Киевской обл., Вязовской СШ Павлоградского р-на Днепропетровской обл., Беляевской СШ №1 Одесской обл. -среди ШЛ:Жовтневой СШ Ивано-Франковского р-на области, Вучковской СШ Межгорского р-на Закарпатской обл., Полянской СШ Хотинского р-на Черновицкой обл. -среди ТОС: «Дончанка» Кировского р-на г. Донецка, «Синий лен» СШ №23 г. Житомир, «Юность» Дзензелевской СШ Маньковского р-на Черкасской обл. -среди РСБ: «Романтик» СШ №62 г.Горловки Донецкой обл., «Строитель» СШ №5 Кременец Тенопольской обл., «Юный строитель» СШ №3 Владимир-Волынского Волынской обл. -«Лучший трудовой опыт старшеклассников в легкой промышленности»: «УТОК» СШ №10 г. Чернигова, «Лучший ТОС в связи» -«Корчагинец» СШ №94 г. Киева, «Лучший ТОС в ЖКХ»-«Зеленое хозяйство» СШ №29 г. Винницы, -приз ЦК ВЛКСМ и Минпросвещения СССР «Герои труда- лучшему ТОШ»- «Ярославна» Подольского р-на г.Киева, -утвердить Положение о ТОС школы и профтехучилищ УССР, -трудовой договор от 26 марта 1979г. между ТОС и предприятием - упразднить
1 38	1 1	1983 Про дальше удосконалення роботи шкільних лісництв у республіці	
1 39	7	1984 *Положення* про республіканський конкурс на кращу дослідницьку роботу з біології та сільського господарства у загальноосвітніх школах і позашкільних закладах Української РСР	-продовжити конкурс з 1984 по 1990 роки; -мета: виявлення кращих прикладів дослід. роботи з біології,с/г в школах, УВБ, ШЛ, гуртках ЮН, позашк. дитзакладах, узагальнення і поширення досвіду; -показники для УВБ, ланок: високі врожаї с/г культур згідно з виробничим планом на основі перед.агротехніки, оволодіння с/г технікою; провед .2-3 досліди для УВБ; провед.1 досл. для ланок УВБ з тваринництва (кролів., бджільн., шовків.); проведення шефської роботи над с/г тваринами; -показники індик. участі членів УВБ, ШЛ: провед.1 досліду на полі УВБ за завданнями передовиків, Героїв праці, НДІ; допомога колгоспу радгоспу у вирощуванні с/г культур, догляді за с/г тваринами, висвітлення наслідків в щоденнику,

			рефераті.
1 40	2 3	Приказ №311 от 28.09.1984 О введении *Положения* о базовом предприятии общеобразовательной школы	-в целях осуществления задач труд. восп.-несколько шефов у школы; -школьники участ. в озелен. территории, выполнению задания по сбору вторичного сырья, шефс. над детскими дошк. учреждениями, уборке урожая, мероприятиях по охране природы
1 41	 4	1985 Про поліпшення трудового виховання, навчання, професійної орієнтації школярів та організацію їх суспільно корисної, продуктивної праці	
1 42	 14	Про направлення *Положення* про міжшкільний навчально-виробничий комбінат трудового навчання і професійної орієнтації учнів, *Положення* про учнівську виробничу бригаду в колгоспі, радгоспі, *Положення* про організацію суспільно корисної, виробничої праці учнів загальноосвітніх шкіл	
1 43	1 9	О примерной форме договора предприятия и школы (№ 1/1-31-494 от 18.07.85)	-при заключении договоров на местах руководствоваться Положением и примерной формой договора
1 44	 23	Орієнтовний перелік професій і видів праці на яких можливе залуч. праці учнів 8-9 кл. загальноосв. школи в період канікул	
1 45	 23	1986 Наказ № 197 від 16.06.1986 Про затвердження *положення* про навчально-дослідну ділянку загальноосвітньої школи Української РСР, *Положення* про навчально-дослідну ділянку загальноосвітньої школи	-на ділянці орган. відділи: польових,овочевих, плодово-ягідних культур, квітниково-декоративний , колекційний, селекційно-генетичний, зоолого-тваринницький, -с/г продукція використовується для харчування дітей і звільняється від обов'язкових поставок державі та податку з обігу; -базове під-во надає згідно Положення школі допомогу в орган. роботи ділянки
1 46	2 3	Тимчасове *положення* про трудовий загін старшокласників загальноосвітніх шкіл(затвердж. ЦК ЛКСМ України 17 лютого 1986 № С-79/26, Міносвіти УРСР №2/13, Держкомпрацею УРСР 14 лютого 1986 р. №24), типовий договір на роботи, що виконуються ТЗС	-ТЗС-обєднання учнів 8-11 класів, які виявили бажання у вільний від навчання час і в період канікул працювати в н/г. -тривалість робочого дня: 8-9 кл.– 3 год, 10-11кл.-4 год. на тиждень, під час канікул: 8-9- по 4 год, 10-11 кл.-до 6 год. в день. Загальна тривалість роботи загону не повинна перевищувати 24 год., -праця школярів у складі загону бригадна із оплатою по кінцевому результату у відповідності з коефіцієнтом трудової участі, -типовий договір на роботи, що виконуються ТЗС
1 47	1 7	1987 О возможности использования труда школьников на сельскохозяйственных работах	-для использования в практической работе рекомендаций замглавсанврача УССР от 25.06.87 №5.05-28-5/423 «О возможности использования труда школьников на сельскохозяйственных работах »
1 48	 22	Приказ №133 от 07.05.87 О мерах по улучшению оздоровления детей и подростков в 1987 -1990 годах	-заблаговременно осуществить оргмероприятия, подбор и обучение руководителей, воспитателей и актива оздоровит учреждений, ТО, изучение нормат.документов; -развивать детское самоуправление в пион. и профильных лагерях, ЛТО, ТОШ; -расширить посильное участие шк-ов в труде, закрепив постоянные объекты труда.
1	2	1988	-широке використання педпрактики в оздор.

49	0	Про республіканський огляд роботи профспілкових і комсомольських організацій, установ народної та професійно-технічної освіти по організації відпочинку дітей та підлітків під час канікул 1988-1990 рр.(Постанова Президії Укрпрофради, бюро ЦК ЛКСМУ, колегії Міносвіти УРСР по професійно-технічній освіті № П-11-5г від 15.03.1988), *Положення* про Всесоюзний огляд, Показники огляду роботи	таборах і ТО для підготовки майбутнього вчителя, -перебудова в таборах оздор. виховної роботи, розвиток самоврядування і самообслуговування, -організація ТПВ на базі підприємств промисловості. агропромислового комплексу, -охоплення організованими формами відпочинку педзанедбаних підлітків; -заново збутових ТПВ, к-ть ТВП та ТО, обсяг виконаних робіт, к-ть студентів вузів і технікумів, що працювали в ТПВ
1 50	15	*1989 -Інформаційний збірник Міністерства народної освіти Української РСР* Про порядок оплати праці учителів та інших педагогічн. працівників, що здійснюють безпосереднє керівництво продуктив. працею школярів	-основна форма організації суспільно корисної продуктивної праці- ТОШ; -оплата за керівництво роботою УВБ, ТО –на умовах П.10 розділу ІІІ додатку до інструктивного листа Міносвіти СРСР від 6.02 1985р. №12-М.
1 51	2	*1991- Інформаційний збірник Міністерства освіти України* Основи вибору професії	-програма курсу для профільного навчання у 9 –му класі загальноосвітньої школи, що є складовою частиною трудового навчання.
1 52	4	План затвердження республіканських масових заходів з учнями загальноосвітніх шкіл та профтехучилищ на 1991 рік	-республіканська конференція юних майстрів с/г (червень, Київ); - республіканський збір юних лісників (червень, Київ)
1 53	5	Про особливості застосування Закону СРСР «Про кооперацію в СРСР» у виробничих учнівських кооперативах (Постанова Ради Міністрів СРСР 02.01. 91р, №4)	-виробничим учнівським кооперативом є кооператив,створений на добровільних засадах при ЗОШ, ПТУ, середньому спецнавчзакладі, навч.-виробничих, позашкільних закладах, навч. цехах та дільницях базових підприємств, організацій та господарств, -виробничі учн. кооперативи мають сприяти розвиткові ініціативи, самодіяльності, творчості учнів, оволодінню ними суч. та доступними технологіями, зміцненню демократичних засад у їх господар. дія-ті; -членами учн. кооперативу можуть бути всі, з 15р (за згодою батьків), 80% від чисельного складу – учні; -забезпечення охорони здоровя, дотримання діючих норм г гігієни і правил праці, вимог техніки безпеки
1 54	11	*Положення* про конкурс «Мій рідний край – моя земля»(22.03.1991, №1/9-145)	-мета і завдання: трудове і екологічне виховання, посилення уваги до розвитку діяльності учнівської молоді з боку колгоспів, радгоспі, лісових гос-в; -показники для УВБ, ШЛ, інших ТОШ: природоохоронна робота і екологія, продуктина праця і дослідницька робота в галузі с/г.
1 55	1 7-18	Програма факультативного курсу «Основи сучасного виробництва» (для учнів 8-9 класів середньої загальноосвітньої школи)	-на основі системного підходу знайомить учнів з особливостям розвитку та перспективами галузей матеріального вир-ва.
1 56	1 7-18	Програми для учнів 8-9 класів із профілів «Основи фермерського господарства», «Тваринництво і основи підпр-ва», «Рослинництво і основи підприємництва»	-в умовах розвитку ринкової економіки, підприємництва, аренди, росту різної форми власності підприємств, фермерських гос-в ва важливо знати ази підприємницької дія-ті з метою формування готовності до сам ост. трудової дія-ті в с/г вир-ві
1 57	1	1993 Програма професійного навчання	-програма передбачає вивчення основ маркетингу, менеджменту, ЗЕД, законодавства з

		учнів 10-11 класів середньої загальноосвітньої школи «Основи підприємницької діяльності»	питань підприємництва, ведення фінансово-кредитних операцій, організації шкільних госпрозрахункових підприємств, псих.-пед. основи управлінської дія-ті.
158	4	Про поліпшення трудової підготовки учнів загальноосвітніх шкіл України (14.12.92р., №1/9-190)	-відповідно до Закону України «Про освіту»ЗОШ повинна забезпечити формування готовності школярів до трудового життя; -запроваджувати нові шляхи залучення учнів до продуктивної праці: учнівські кооперативи, малі підприємства, шкільні господарські групи, виробничі об'єднання
159	6	Програма курсу «Основи раціоналізаторства, винахідництва і патентознавства» для учнів 10-11-х класів загальноосвітніх шкіл	-підготувати до професійної діяльності у галузі технічної творчості в умовах ринкової екномiки
160	12	Наказ №144 від 17.05.93р Про організацію відпочинку та оздоровлення дітей і підлітків влітку 1993 року	-забезпечити працевлаштування учнівської молоді у період канікул, організувати роботу ТПВ, інших ТО старшокласників
161	21	Наказ №317 від 26.08.93р. Про заходи щодо запобігання злочинам та правопорушенням неповнолітніх	-з метою працевлаштування підлітків та молоді вжити заходів щодо створення та розширення мережі учнівських кооперативів, забезпечення їх необх. технікою, обладнанням за рахунок шефських підприємств
162	17-18	1994 *Положення* про міжшкільний навчально-виробничий комбінат	- створ. відповідно до соц.-економ., освітніх потреб при наявності необхідної мат-техн., метод. бази, пед.кадрів з метою поглибення базової труд. підготовки школярів 8-11(10-11) кл., профес. консультування, організ. добровільн. продукт. праці.
163	19	Розділ «Основи сучасного виробництва» з трудового навчання старшокласників	- МОН рекомендує включити до змісту трудового навчання незалежно від профілю розділ «Основи сучасного виробництва»
164	20	*Положення* про навчальні майстерні загальноосвітнього навчально-виховного закладу(№184 від 16.06.94)	- затвердити положення і організувати трудову підготовку учнів відповідно до вимог (положення 1986 №169- не застосовується)
165	18	1995 *Положення* про Всеукраїнську виставку кращих юннатських робіт школярів і учнівської молоді України «Щедрість рідної землі»	-виставка є складовою частиною учнів. Руху «Моя земля-земля моїх батьків», підсумком конкурсу школярів та учн. молоді «Мій рідний край-моя земля», що проводиться 1 раз в три роки, - вимоги до експонатів з напряму «Продуктивна праця і дослідницька робота в галузі сільського та лісового гос-ва»: показ досвіду роботи ТО: УВБ, ШЛ, орендних, кооперативних, фермерських, використ. еколого-економічних технологій вирощування с/г культур
166	13	1996 Про Концепцію виховання дітей та молоді у національній системі освіти (рішення колегії Міносвіти № 2/4-8 від 28. 02.96)	-схвалити Концепцію, -осн. напрями: труд вих.- формування творчої, працелюбної особистості, умілого господаря,що володіє відповідними навичками та вміннями, профмайстерністю, на основі сучасних знань про ринкову економіку може самостійно віднайти застосування власним здібностям у системі вир-ва, науки, освіти
167	14	Наказ №307 від 01.11.95р. Про затвердження *Положення* про навчально-дослідну земельну ділянку загальноосвітніх шкіл та позашкільних навчально-виховних закладів і *Положення* про учнівське лісництво загальноосвітніх шкіл та позашкільних навчально-виховних закладів	-навч.-досл. земельна ділянка при всіх типах закладів освіти є базою для провед.навч. та практ. занять; -розміри: для почат. шк.-не менше 5 тис.кв.м; основної і старшої –не менше 10; для міських шкіл –так само, для СЮТ-не менше 20 кв.м; -догляд за тваринами – за графіком учні 2-10 кл. -для роботи з учнів класу формують ланки,

			-на ділянці затверджена директором закладу освіти Інструкція з техніки безпеки(окремо з усіх видів робіт); -учнівське лісництво створ. на базі загальноосв. навч.-виховних закладів різних типів за спіл.рішенням засновників(держлісгосп, лісопарк.гос-во, колект с/г під-во, лісницькі НД установи, міжгосподарський лісгосп)
168	1 23	1997 Наказ №248 від 04.07.97р. Про відновлення та розвиток навчально-дослідних земельних ділянок у середніх та позашкільних закладах освіти	-відповідно до Положення від -01.11.95, навч.-досл. зем діл – база проведення занять, формування вмінь і навичок, орган. позаклас і продуктивної праці учнів; -54% (11596) середніх і 333 позашк. Заклад. освіти проводять змістовну роботу; -ділянки перетв. в госп. угіддя, занедбаний стан, -бл.50% ділянок не відпов. Полож про них
169	1 11	1998 Про відновлення та розвиток навчально-дослідних земельних ділянок у середніх та позашкільних закладах освіти (№1/9-43 від 05.02.98), Умови проведення конкурсу на кращу навчально-дослідну земельну ділянку у середніх та позашкільних закладах освіти	-конкурс пров. з метою підвищення ефективності та якості організації роботи; -ктерії: відповідність організації роботи учнів Положенню(95р №307); наукова і методична досконаліть матеріалів дослід.спрямування, обізнаність і володіння сучас.технологіями вирощув.с/г культур, результативність наявність колекц. фонду, можлив впровадження. результатів в практику с/г вир-ва, використ. екологічно обгрунтованих технологій,високий рівень праці.
170	1 21	Умови проведення Всеукраїнського конкурсу на краще учнівське лісництво середніх і позашкільних закладів освіти(№1/9-289 від 21.07.98)	-мета:підвищення ефективності та якості організ. роботи ШЛ; -критерії: відповідність організації роботи учнів Положенню(95р №307); наукова і методична досконаліть матеріалів дослід. роботи, володіння сучасними технологіями вирощув. лісових культур, результативність, можлив. впровадження результатів в практику лісового гос-ва, використ. екологічно обгрунтованих технологій, дотрим. вимог безпеки дія-ті та виробн. санітарії, високий рівень праці.
171	1 10	1999 Правила безпеки під час трудового навчання й літніх практичних робіт учнів X-XI класів загальноосвітніх навчальних закладів у сільськосподарському виробництві (зареєстр. Мінюстом України 15.12.98 ;793/3233, наказом Держнаглядохоронпраці України 16.11. 98 №219 ДНАОП 9.2.30-1.03.98)	-Правила пошир. на всіх учасників навчально-виховногого процесу під час труд. навч. і літніх практичних робіт учнів X-XI класів ЗНЗ Міносвіти України -вважати такими, що втратили чинність«Правила техники безопасности и производственной санитарии при трудовом обучении и летних практических работах учащихся X –X(XI)классов общеобразовательной школы в сельскохозяйственном производстве», затверджені Міносвітою СРСР і Мінсільгоспом СРСР у 1976р.
172	1 18	Наказ №285 від 06.08.99 Про розвиток сільської загальноосвітньої школи	-наказу передувала одноіменна постанова Кабміну України від 20 .07.1999 р. №1305; -відповідно до вимог Законів України «Про освіту», «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», Указу Президента від 2.06.98 №580 «Про заходи щодо поліпшення функціонування та розвитку загальної середньої освіти», Міносвіти та органами викон. влади зроблено чимало, -серед комплексного плану заходів передбачається: 16.- забезпечення закріплення за сільськими ЗНЗ земельних ділянок для організації та створення учнівських фермерських гос-в, -24.-розробити концепцію трудової і

			технологічної підготовки учнів сільських ЗНЗ, -29.- запровадити систему стимул. дія-ті МНВК, спеціалізованих шкіл с/г профілю, УВБ, ТО .
1 73	2 3	Умови проведення Всеукраїнської акції школярів та учнівської молоді «Посади сад»	-проводиться спільно УДЕНЦ учн. молоді Міносвіти України, Ін-том садівництва Академії аграрних наук України, Укрсадвинпромом Мінагрокомплексу України, -термін: червень 1999 по жовтень 2003 року, -з метою обєднання зусиль агропромислових обєднань різних форм власності, наукових і освітніх установ з метою створен. умов для допрофес.та довузів. підготовки молоді у галузі садівництва, - члени:учн. колективи шкіл, позашкільн. закладів, окремі гуртки, клуби, родинні колективи
1 74	10	2000 Про Всеукраїнський конкурс моделей навчальних тваринницьких ферм (№1 9-115, від 25вересня)	-з метою підвищ.фективності та якості орган. робот у зоолого-тварин. відділках, -у ЗНЗ Івано-Франк. обл. діють 30 крільчатників понад 5 порід кролів, на 15 учн. фермах -12 корів, 14 коней, 95 свиней; -Великобудищанська с/г школа Гадяцького р-ну, Круподеринська ЗОШ 1-3 ст.Оржицького р-ну Полтавської обл. – навчально-господарські ферми з ВРХ,коньми, свинями. -Волинська обл..- міні-ферми, працюють навчальні тваринницькі ланки; -понад 45% навч.-досл. земельних ділянок не відповід. Положенню
1 75	11	Наказ №138 від 17.05.2000 Про організацію роботи Всеукраїнських таборів «Юннат» (м.Київ), «Простір» на базі заказника «Степанівська коса» Мелітопольського району Запорізької області, «Ойкос»на базі Закарпатського біосферного заповідника (м.Ужгород)	-згідно постанови Кабміну України від 14.04. 97 №323 «Про організаційне та фінансове забезпечення відпочинку та оздоровлення дітей в Україні», «Тимчасовим полож. про дитячий оздоровчий заклад»(затвер. наказом Міносвіти України 320.06.99 №229), наказом №98 від 24.04. 2000 «Про орган. відпочинку, оздор. та дозвілля дітей під час літніх канікул» орган. роботу таборів з метою змістовного відпочинку, оздор, провед. еколого-географ. моніторингів, дослід-експерим. роботи на заповідниках

Додаток А.2

Перелік документів (постанов, положень, рішень) про роботу трудових об’єднань школярів у різних областях України, розміщених у збірниках Міністерства освіти України

№	№ /№ зб.	Рік видання	Основні положення
1	1 0	1947 Постанова колегії Міносвіти УРСР, Бюро ЦК ЛКСМУ та президії ЦК спілки прац-ків початкової і середньої школи УРСР Про патріотичний почин труд. Житомирської обл.. та Шишківський район Вінницької обл. по підготовці шкіл до нового 1947/48 начального року	- в результаті роботи комсомольсько-молодіжної бригади 21.04. 1947 р. в Шишківському р-ні заготовлено й завезено 957 складометрів дров, що становить річну норму, - відремонтовано шкільні меблі, - підготовлено до початку навчального року 16 шк. Приміщень із 22 шкіл; - у Житомирській обл. із 1462 відремонтовано 1433 шкіл, 1260 учител. квартир, споруджено 3 спортивних майданчики, 331 допоміжне господарське приміщення
2	1 7-18	*1961- Збірник наказів та інструкцій міністерства освіти Української РСР* Наказ №185 від 26 серпня	- в Хмельницькій обл. працювало 212 УВБ, які об’єднували 12519 учнів і обробл. 3375 га землі; на Тернопільщині:125 УВБ із

		Про роботу учнівської виробничої бригади колгоспу (радгоспу) Хмельницької та Тернопільської обл..	7355 чол. на площі 4287га; - УВБ –основна форма тр.вих. і виробничого навчання старшокласників сільської СШ; - переважає ручна праця на ділянках, виробнича практика і продуктивна праця не завжди пов'язана з програмами виробничого навчання
3	8	1962 Наказ № 90 від 21 березня Про дослідницьку роботу учнівської комплексної бригади у колгоспі(радгоспі) та учнів V-VIII класів на шкільній навчально-дослідній ділянці шкіл Закарпатської та Чернігівської областей	- УВБ Монастирищенської Чернігівс. обл ., запроваджуючи ущільнені посіви, виростили по 119 ц кукурудзи в початках і по 126 ц гарбузів з га; - УВБ Мукачівського р-ну Закарпатськ обл..вирос.100ц кукур. сорту «ВІР-117» по 100 ц, зеленої маси з га; - мало дослідницької роботи в галузі тваринництва, - досл. робота не завжди оформляється належно, не популяризується досвід
4	2	1964 Про стан забезпечення органічної єдності навчання і виховання учнів у школах Вінницького промислового облвно (доповідна записка)	Велику роботу проводять гуртківці СШ №№4,30,1,17 м. Вінниці по конструюванню і виготовленню наочних посібників; із 11370 учнів 5-11 кл. - 6887- члени гуртків; протягом 1 чверті н.р. школярами обл. зібрано388 тонн жолудів, посаджено 5,8 тис дерев; із 426 випускників 1963р.: 9 – ударники, члени бригад комуністичної праці; ефективність роботи по трудовому вих. учнів хар-ся позитивним ставленням їх до виробничого навчання; пед. та учн.колективи Тульчинської СШ-інтернату Вінницької СШ №1 та Могилів-Подільської СШ №1борються за звання колективів комуністичної праці.
5	9	Постанова колегії від 14 лютого Про стан трудового виховання у школах Житомирської області	Із 99 шкіл (промислове облвно): 78 мають окремі майстерні по обробці деревини і металів; із 819 (сільське облвно): 200 мають майстерні, 243-по обробці деревини, 565-комбіновані; складовою частиною т.в.у 5-8 кл. – робота учнів на пришкільній ділянці по вирощуванню врожаїв: Малозубівщинська СШ у 1963 р. в перерахунку на 1га одержано по 57-83 ц кукурудзи та по 210-290 ц картоплі; у шкільному саду Миколаївської восьмирічної школи Новоград-Волинського р-ну вирощують понад 40 сортів яблунь, 48 сортів груш, підтримують зв'язок із Київським, Мінським, Мічурінським інститутами садівництва, Миколаївською дослідною станцією, Крошенським с/г технікумом, відділеннями Академії наук Далекого Сходу.
6	13	Наказ № 101 від 23 травня Про стан дослідницької роботи в учнівських комплексних навчально-виробничих бригадах колгоспів(радгоспів) та на пришкільних с/г ділянках в Одеській та Черкаській обл..	Робота проводиться за тематикою; із 209 УВБ у Черкасах мають дослідні господарства 187; гірше в Одесі: із 152 УВБ – лише 16; - в Одесі опорна УБ має прикріпленого працівника наукової установи; -добрі успіхи: Нестоїтська, Червоноокнянська, криничанська, Червоноармійська, Троїцька, Випаснянська СШ – на Одещині та Домантівська, Звенигородська, Мартинівська СШ з Черкащини; - проблеми: недостатня популяризація наслідків дослідн. роботи; мало уваги в галузі

			тварин. і механізації с/г; РСЮТ доопрацювати тематику дослідн. роботи в УБ та на пришкільних ділянках
7	18	Постанова Колегії від 28 серпня Про досвід роботи учнівських комплексних навчально-виробничих бригад Грим'яцької середньої школи Ярмолинецького району Хмельницької області та Ірклiївської середньої школи Золотоніського району Черкаської області	- вивчати і поширювати досвід УКНВБ; - у доп. записці підкреслюється, що учн. бр.(з 1958р.)- основна форма поєднання навчання з продуктивною працею; навч.-досл. гос-ва- лабораторії колгоспів по вирощуванню високих врожаїв, досліджень у тваринництві, навчанню користув. добривами; - у бригадах –курс на комплексну механізацію, вирощування с/г культур без затрат ручної праці; - УВБ із Грим'яцької СШ підтримує зв'язки із Кам'янець-Подільським с/г інститутом, Одеським інститутом генетики і селекції: із 2 кг картоплі сорту «Одеська рання 24»отримали 190кг врожаю; - у школах добра матеріально-технічна база, навч. кабінети обладнані наочними посібниками; - поєднують навчання з відпочинком:зустрічі, диспути, екскурсіїї; - рішенням бюро Віньковецького РК КП України бр.Грим'яцької школи – бригади комуністичної праці, занесено до обл.. книги пошани, бр.Ірклiївської СШ рішенням Черкаської облради занесена до обл.. книги пошани
8	9	1969 Постанова Колегії від 24 січня Про роботу учнівських виробничих бригад Полтавської області та їх роль у загальній системі трудового навчання і виховання учнів	- у всіх 175 середніх сільських школах працюють УВБ, 13500 учнів обробляють площу 4530га; - в Гадяцькому, Миргородському, Хорольському р-нах –шефство членів правлінь колгоспів над ланками УВБ; - проблеми: непостійні ділянки, тематика не відповідає вимогам колгоспів, надмірна опіка з боку педколективів
9		1971 Про роботу учнівських виробничих бригад в колгоспах і радгоспах Кіровоградської обл. (рішення колегії від 9 червня 1971р.)	- бригади у всіх сіль сіл. школах – 11,0 тис.учнів, закріплено 6791 га землі; - мат.-техн. За без.: 85 тракторів, 180 машин, 148 сівалок; в 46 СШ обладнані автоклас, кабінети механізації і основ с/г вир-ва; - понад 37% випускників СШ-працюють в колгоспі, у 1970р – 700 чол. в ряди сіл. Механізаторів, 390- вчитися у с/г заклади освіти; - УВБ Новопразької, Устинівської, Камишуватської, Глодоської, Новостаробубської, Димирівської- приклад: чітке панування виробн.. і навч.-вих. роботи, масовий хар-р дослід. круглорічний цикл, високі показники робіт; - недоліки: недостан. контроль з боку н/о, поширення досвіду, слабкі зв'язки з наук. установами, недоліки у планув. роботи УВБ, керують УВБ без підготовки і досвіду
10	11	1973 Про діяльність Оріхівського районного відділу народної освіти Запорізької області по виконаю постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про	- в усіх школах працюють УВБ, краща – Камишуватської СШ, яка підтримує зв'язки з виробничниками, науковими установами, пров. досліди. - кожного року 18-20% залишається

		звершення переходу до загальної середньої освіти молоді і дальший розвиток загальноосвітньої школи» (рішення колегії від 15 листопада 1972р.)	працювати в колгоспі.
11	13	1974 Про хід виконання постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 20VI 1972р. № 463 «Про звершення переходу до загальної середньої освіти молоді і дальший розвиток загальноосвітньої школи» в Черкаській області (рішення колегії від 29 травня 1974р.)	- у 21 школі учні 9-10 кл. вивчають автосправу, в 56- механізаторські професії; - 443 УВБ вивчають хліборобську майстерність
12	13	Про стан підготовки старшокласників до трудової діяльності в школах Дніпропетровської області (постанова колегії Міносвіти УРСР та секретаріату ЦК ЛКСМ України від 31 травня, №С/4-п.37-з)	- бл.60% сткл. вивчають основи промислового і с/г вир-ва; - 463 УВБ охоплюють 27 тис. учнів – в иісному контакті більшість із НДІ: Синельниківський р-н 15УВБ- Всесоюзного НДІ кукурудзи, в УБ створюються тваринницькі ланки, впродовж 1973р. члени УВБ Межиріцької СШ Павлоградського р-ну здали державі 10 тис.голів птиці, - понад 300 ТПВ працює (добра робота в Верхньодніпровському р-ні).
13	23	1975	- у 10 СШ – виробниче навчання запроваджено; у 9 середніх і восьмирічних школах діють УВБ; - бл. 600 учнів поряд із атестатом отримали каліф.свідоцтво шоферів, трактористів; - ТПВ створені на базі 9 колгоспів, радгоспів.
		Про організаторську роботу Добровеличківського районного відділу народної освіти Кіровоградської області по завершенню переходу загальної середньої освіти молоді (рішення колегії від 12 листопада)	
14	19	1976 Про роботу органів народної освіти та профспілкових організацій Одеської і Тернопільської областей по організації таборів праці і відпочинку старшокласників (рішення колегії Міносвіти УРСР та Республіканського комітету профспілки працівників освіти вищої школи і наукових установ від 14 липня 1976р.)	- на виконання Постанови ЦК КПРС «Про заходи по дальшому поліпшенню організації відпочинку піонерів і школярів»в обл.- ряд практичних заходів: затверд. перспективні плани розвитку ТПВ до 1980року;в Одесі буде створено 118 ТПВ; - недоліки: самоусунення щодо створення ТПВ гром. орган, шефів, колг, радгосп.; кадрове питання; робота планується в одну зміну. колективи - без соцзмагання, недостатня експерим-дослід. робота, не запроваджено в багатьох ТПВ самоврядування
15	12	1977 Про роботу органів народної освіти і педагогічних колективів Вінницької області по підготовці випускників шкіл до трудової діяльності та свідомого вибору професії (рішення колегії від 11 травня)	- вихованню любові до хліборобських професій сприяє широкий рух наставництва, родинні трудові династії, створення механізаторських екіпажів,робота УВБ, ШЛ. Добре працюють УВБ в Беланівської СШ Бершадського р-ну, Клебанівської СШ Тульчинського р-ну, ШЛ – Березнянська СШ Хмільницького р-ну, Плисківська СШ Погребищенського р-ну.
16	16	Про роботу органів народної освіти Хмельницької області по організації	- крім 25,5 тис.(42%до загальної к-ті стклків) учнів- ТПВ, створено 1,5 тис.

17	23	таборів раці і відпочинку для старшокласників та оздоровлення учнів у піонерських таборах (рішення колегії від 24 травня) Про хід виконання постанови Ради Міністрів УРСР «Про стан і заходи по дальшому поліпшенню трудового навчання і професійної орієнтації учнів загальноосвітніх шкіл республіки» в Одеській області (рішення колегії від 12 жовтня)	піонерських бригад «помогаїв», по заготівлі зеленого корму, 500 супутників УВБ. - недоліки: питання відкриття пришкільних ТПВ на селі; малий контингент міських школярів у ТПВ: Хмельницький – 7,5 % стклків, Камянець-Подільському – 8%; - не продумана чітка система виховної роботи; слабо запровад. форми соцзмагання, слабо працюють органи самоврядування, не передбачена дослідницька робота. - збільшено к-ть шкіл з виробничим навчанням до 366; створ.7 МНВК; - недостатня увага до орган. суспільнокор. праці: УВБ та ШЛ охоплюють лише 42% учнів 7-10 кл.; - відсутня чітка система профорієнтації.
18	6	1979 Про хід виконання постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» школами і органами освіти Дніпропетровської області (ріш. колегії від 27 грудня)	- 75% стклків охоплено поглибленою труд . підготвкою, кожен другий –на базі НВК, їх 24 ; - поліпшуються зв’язки шкіл з базовими підприємствам; - всі учні 7-10 кл. сільських шкіл – члени УВБ
19	19	Про стан трудового навчання і рівень практичних навичок учнів загальноосвітніх шкіл Івано-Франківської області (рішення колегії від 18 липня)	- за кожною СШ закріплено базове підприємство (організація). Міцні зв’язки СШ №3 і приладобудівного заводу міста, СШ №3 і заводу «Нафтобурмашремонт» м.Калуш, СШ№3 і нафтоперер. Завод м.Надвірна, Середньоберезівської СШ та колгоспу ім..Я. Галана Косіського р-ну; - забезпечити створення в усіх середніх та восьмирічних школах постійно діючих ТО учнів.
20	7	Про роботу загальноосвітніх шкіл Херсонської області по виконанню постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР №1111 від 22.12.1977«Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці»	- створено умови і доброзичливе ставлення до шкіл і представників освіти з боку гром. і господ. організацій у здійсненні тр . навч і профорієнтації; - 80,7% стклків охоплено поглибленою труд. підготовкою; - 19 МНВК (16 на селі), 3 цехи на підприємствах, 2 міжшкільні майстерні.

21	7	1981 3 Про роботу загальноосвітніх шкіл Черкаської області по виконанню постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» (рішення колегії від 26 листопада 1980)	- діяли впродовж 1980/81 н.р. 24 МНВК, 5 цехів на підприємствах, трудову підготовку проходили 75% стклків.
22	14	1983 Про роботу органів і установ народної освіти Сумської області по виконанню постанови ЦК Компартії України «По роботу Міністерства освіти УРСР по дальшому вдосконаленню навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці відповідно до рішень XXVI з'їзду КПРС і XXVI з'їзду Компартії України»	- 85% учнів сільської місцевості володіють однією з професій, необхідних АПК ; - ініціатива Вовнянської СШ Шосткинського р-ну – створення механізованих загонів; - ініціатива Михайлівської СШ Лебединського р-ну – створення ланок тваринників із випускників шкіл.
23	14	Про досвід роботи Павловської середньої школи Геническього району Херсонської області по навчанню, вихованню учнів і підготовки їх до праці -	-створено умови і доброзичливе ставлення до шкіл і представників освіти з боку гром. і господ. організацій у здійсненні тр. навч і профорієнтації; - 80,7% стклків охоплено поглибленою труд. підготовкою; - 19 МНВК (16 на селі), 3 цехи на підприємствах, 2 міжшкільні майстерні.
24	11	1984 Про досвід роботи педагогічних колективів шкіл м.Камянець-Подільського Хмельницької області та Середньоберезівської школи Косівського району Івано-Франківської області по організації продуктивної праці школярів(рішення колегії Міносвіти УРСР від 28 березня 1984р.)	- за кожною школою міста – промислові під-ва, за Середньоберезівською – гос-ва, які забезпечують посильними об'єктами праці, рентабельними для вир-ва і педагогічно доцільними для навч.-вих. процесу, - прод. праця в позаурочний час- постійно діючі ТО учнів 4-8 кл.: бригадно-ланкова форма роботи з соцзмаганням; - комплекс: тварин. Ферма-30 свиней, з 1984/85 - 500 качок, 200 курчат, 30 ягнят, вирощення риби площею 15 арів, УВБ на площі 70 га- буряки, картоплю, зернові. - щороку 50% випускників Серед- с/г професії, за роки X п'ятирічки 1,6 тис. випускників шкіл міста – н/г.
25	6	1985 Про досвід роботи Тисменецького району Івано-Франківської області по управлінню загальноосвітніми школами (доповідна записка)	- УВБ Ямницької СШ виростила по 560 ц капусти з га на площі 6га, по 400 ц кормового буряка на площі 10га, по 300 ц зеленої маси кукурудзи на силос на площі 5га, всього вироблено продукції на 8 тис крб., - члени ШЛ Жовтневої СШ посадили в році 32 га лісу, заготовили 600т різнотрав'я для громадського тваринництва, зібрали 173 кг насіння лісових культур, 35 кг лікарських рослин – всього на суму 7400 крб.
26	9	Про стан і заходи по дальшому поліпшенню трудового навчання, виховання і професійної орієнтації учнів загальноосвітніх шкіл відповідно до Основних напрямів реформи школи в Полтавській області (рішення колегії Міносвіти від 28.11.84р.)	- 16,4 тис. учнів 7-10 кл. – члени 217 УВБ, із закріпленою площею 7.3 тис.га, - протягом літа 1984 року 19,1 тис. членів бригад, ланок ШЛ (94,1% учнів 8-10 кл.) працювали наполях колгоспів. Підприємств РАПО, в т.ч.5,7 тис.- у тваринництві, 745 – в складі механізованих ланок, - всіма ТО охоплено 80,5 тис.чол., влітку виконано робіт на суму 2,9 млн.крб., - в результаті роботи 3,6 тис. випускників-

			працюють в н/г, з них 42,4% в с/г.
27	14	Про роботу органів народної освіти, педаг. колективів шкіл, дошк. та позаш закладів Запорізької області по реаліз Основних напрямів реформи загальноосвітньої і профес. школи, виконанню постанови ЦК Компартії України «Про роботу Міністерства освіти УРСР по дальшому вдоскон навчання, виховання учнів загальноосв шкіл і підготовки їх до праці відп-но до рішень XXVI з'їзду КПРС і XXVI з'їзду Компартії України»	
28	24	*1989 -Інформаційний збірник Міністерства народної освіти Української РСР* Про роботу Новосанжарського відділу народної освіти Полтавської області по створенню системи трудового навчання і виховання школярів (рішення колегії Міннаросвіти УРСР від 30.10.89, протокол 8/60)	- на кошти колгоспів побудовано 13 теплиць, 3 гаражі, передано -с/г техніки на суму 90 тис. крб. - в результаті співробітництва школи і базового гос-ва-шкільний підряд: ініціатори Руденківська СШ і місцевий колгосп ім.. газети «Зоря Полтавщини», - у 1988р 25 УВБ працювали на договірних умовах, вирощуючи овочі на площі 220 га. - внесок УВБ у валовому зборі овочів (1986р.) 200 т, у 1987- 3017, у 1988-3716. - підвищилася врожайність: по району-169 ц/га , на шкільних ділянках-464, - заробіток членів УВБ по району 153 крб, у Руденківській СШ-325 (окремі учні-700-800 крб.) - в районі працює 9 шкільних кооперативів із 175 учнями.
29	4	1990 Про спільну роботу підприємств і загальноосвітніх шкіл Дніпропетровської області з профорієнтації, організації трудового виховання та працевлаштування молоді (постанова колегій Державного комітету Української РСР по праці і соціальних питаннях та Міннаросвіти УРСР від 29.12.89, протокол №105-10/74р).	- ефективна форма поєднання навчання школярів з прод.працею є робота УВБ. Влітку майже 40 тис.стклків у складі 534 УВБ працювали за учнівським підрядом, госпрозрахунком. Обсяг робіт склав 2.0млн. крб. - 1200 випускників шкіл та ПТУ щорічно поповнюють трудові колективи підприємств(досвід спільної роботи Дніпропетровського машинобудівного заводу ім.В.Леніна та СШ №№89,120,65, СПТУ №67 та МНВК Красногвардійського р-ну)
30	2	*1991- Інформаційний збірник Міністерства освіти України* Про роботу Млинівського районного відділу народної освіти Ровенської області з удосконалення трудової підготовки школярів (рішення колегії Міннаросвіти УРСР від 28.11.90, протокол №10/64)	- кожна школа має навч.-досл. ділянку, а 25 – підсобні господарства; - 39 УВБ на площі 615 га вирощують с/г продукцію, щороку виплачується майже 167 тис. крб.

Додаток Б.1.1

Постановление Бюро ЦК ВЛКСМ и Коллегии Министерства образованния СССР №71/28 от 6 марта 1978 года «О дальнейшем развитии движения трудовых объединений школьников»

1. В течении 1978-1980 гг. разработать конктетные меры по развитию патриотического трудового движения школьной молодежи, повышения роли трудових объединений; расширению сферы деятельности трудовых объединений на базе школьных мастерских, учебно-производственных комбинатов и изготовлению в них продукции по заказу предприятий; широкому знакомству учащейся молодежи с технологическими процессами и

массовыми рабочими профессиями; созданию необходимых условий для организации труда, быта, идейно-политической, физкультурно-спортивной и культурно-массовой работы среди старшеклассников в летний период.

2. Горкомам, райкомам комсомола, городским, районным отделам народного образования, комитетам комсомола и педагогическим коллективам школ добиться создания трудовых объединений школьников во всех средних и восьмилетних школах, совершенствовать работу ученических производственных бригад, школьных лесничеств, лагерей труда и отдыха, трудовых отрядов, бригад по ремонту и благоустройству школ, стремиться, чтобы каждый старшеклассник прошел в них свою первую школу трудовой жизни и воспитания высокой ответственности за порученное дело, инициативы и рабочей смекалки, приобрел навыки участия в социалистическом соревновании, внес личный вклад в осуществление планов десятой пятилетки, намеченных XXV съездом КПСС.

В этих целях:

– вести систематическую разъяснительную работу среди старшеклассников, их родителей, учителей о целях и задачах патриотического трудового движения школьников, широко используя для этого положения Конституции СССР, приветствие Генерального секретаря ЦК КПСС, Председателя Президиума Верховного Совета СССР товарища Л. И. Брежнева участникам Всесоюзного слета трудовых объединений школьников;

– оказывать всемерную помощь трудовым объединениям в проведении идейно-политической, физкультурно-спортивной, военно-патриотической работы, организовать выступления лекторов и пропагандистов, смотры агитбригад, спартакиады по многоборью комплекса ГТО, военно-спортивные эстафеты, широко используя возможности организаций общества «Знание», ДОСААФ, спортивных обществ, культурно-просветительных и внешкольных учреждений;

– организовать действенное соревнование в каждом трудовом объединении за право быть представленным к награждению переходящим призом ЦК ВЛКСМ и Министерства просвещения СССР «Герои труда – лучшему трудовому объединению школьников», добиваться, чтобы соревнование пронизывало все стороны жизни объединений, способствовало росту политехнической, трудовой и общественной активности юношей и девушек;

– развивать и укреплять связи трудовых объединений с коллективами хозяйств и предприятий, комсомольско-молодежными коллективами, знакомить старшеклассников с современным производством, выполнением народнохозяйственных планов, проводить конкурсы по профессиям, стремиться, чтобы труд учащихся был тесно связан с техническим творчеством, сельскохозяйственным опытничеством, профессиональной ориентацией;

– принять меры по своевременному подбору и утверждению кадров руководителей трудовых объединений школьников из числа учителей общеобразовательных школ, специалистов, рабочих и колхозников, студентов старших курсов, организовать их учебу на лагерных сборах и семинарах;

– зачислять школьников в трудовые объединения только после медицинского освидетельствования, а допускать к работе – после прохождения инструктажа по охране труда, технике безопасности и производственной санитарии;

– организовать не менее чем за 10 дней до начала работ тщательную проверку готовности хозяйств, предприятий к приему учащихся, не допускать трудовые объединения к работе в хозяйствах и на предприятиях, не обеспечивающих необходимых условий для труда, быта и отдыха школьников, усилить контроль за строгим соблюдением законодательства о груде подростков, режима дня, правил перевозки учащихся к месту работы и обратно;

– допускать девятиклассников к участию в летних работах только после прохождения ими производственной практики, предусмотренной учебной программой, а выезд объединений за пределы своих республик, краев и областей – по своевременному решению органов народного образования и комитетов комсомола и согласованию со Всесоюзным

штабом летней трудовой четверти.

Утвердить требования к организации внутренней жизни трудовых объединений (приложение 1) и образец паспорта (приложение 2),

Приложение№1

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ
к организации внутренней жизни трудовых объединений школьников

В последние годы в средних и восьмилетних общеобразовательных школах получили широкое развитие, особенно в летний период, различные трудовые объединения школьников , работающие во многих отраслях народного хозяйства. Все они строят свою деятельность на принципах самоуправления, инициативы, умелого сочетания общественного полезного труда с содержательным отдыхом, воспитательной работой. Наиболее распространенные из них – ученические производственные бригады, школьные лесничества, лагеря труда и отдыха – организуются в соответствии с действующими положениями.

Настоящие требования, обобщающие передовой опыт организации внутренней жизни всех трудовых объединений во время летней трудовой четверти, будут способствовать улучшению идейно-политического, трудового и нравственного воспитания старшеклассников.

I. Структура и органы самоуправления.

1. Структура трудового объединения должна способствовать лучшей организации воспитания, труда и отдыха школьников. В зависимости от объема, видов и фронта работ трудовое объединение разбивается на бригады, звенья, отряды, участки.

По решению горкома, райкома комсомола в трудовом объединении создается неуставная комсомольская организация, которая осуществляет руководство органов самоуправления объединения, обеспечивает авангардную роль комсомольцев в труде, общественной работе, жизни объединения, готовит несоюзную молодежь к вступлению в члены ВЛКСМ.

2. Общее собрание - высший орган трудового объединения школьников. Проводится в период подготовки к летней трудовой четверти (избрание совета, обсуждение обязательств, плана работы, хода подготовки к трудовой четверти, итогов конкурса на лучшее наименование, эмблему, девиз и песню, смотра готовности к трудовому лету), во время летней трудовой четверти – еженедельно (утверждение распорядка, подведение итогов работы, отчет о работе совета и т. п.).

3. Совет избирается на общем собрании и руководит текущими делами в период подготовки и работы трудового объединения, В него входят руководитель трудового объединения, руководители бригад, звеньев, отрядов, участков, ответственные за производственную, идейно-политическую, спортивную и культурно-массовую работу. Совет из своего состава избирает председателя и его заместителей.

Совет ежедневно подводит итоги деятельности трудового объединения, социалистического соревнования, распределяет задания на день, организует воспитательную работу, осуществляет контроль за соблюдением дисциплины и внутреннего распорядка.

II. Флаг трудового объединений

1. Каждое трудовое объединение имеет флаг как символ верности славным традициям Ленинского комсомола.

Флаг представляет собой алое полотнище размером 100Х80 см. В центре лицевой стороны в две строки размещен текст: «Мой труд вливается в труд моей республики!» (на первой строке – «Мой труд вливается», на второй – «в труд моей республики!»). Высота букв – 8 см.

3. Флаг вручается трудовому объединению секретарем комитета комсомола школы в торжественной обстановке перед началом летней трудовой четверти. Флаг крепится к флагштоку в расположении трудового объединения, и его поднятие осуществляется ежедневно на утренней линейке.

Вопрос изготовления флага решают комитет комсомола и администрация школы.

III. Наименование, эмблема, девиз и песня трудового объединения

Наименование трудового объединения должно быть кратким, содержательным и понятным, а эмблема, девиз и песня – отражать романтику труда, специфику жизни и деятельности трудового объединения.

В период подготовки к летней трудовой четверти комитет комсомола школы проводит конкурс на лучшее наименование, эмблему, девиз и песню трудового объединения, в котором участвуют все его члены. Итоги конкурса обсуждаются на общем собрании трудового объединения и утверждаются комитетом комсомола школы.

IV. Внешний вид членов трудового объединения

1. Члены трудовых объединений школьников всегда подтянуты, имеют аккуратную прическу и опрятный внешний вид.

2. В торжественных случаях члены трудовых объединений надевают парадную форму: юноши – белую рубашку и темные брюки, девушки – белую блузку и темную юбку.

По решению ЦК ВЛКСМ союзных республик, крайкомов, обкомов комсомола и соответствующих органов народного образования в трудовых объединениях может быть введена форменная одежда.

3. В соответствии с «Положением о шевронах и знаках различия трудовых объединений школьников» все члены трудовых объединений имеют шеврон, а члены органов самоуправления – знаки различия установленного ЦК ВЛКСМ образца.

Каждый шеврон отображает один из главных символов, соответствующих виду трудовой деятельности, и имеет соответствующее наименование: «Ученическая производственная бригада», «Школьное лесничество», «Лагерь труда и отдыха», «Трудовой отряд старшеклассников». Все шевроны имеют одинаковую форму и размер и размещаются на левом рукаве на 12 см ниже плеча.

Знаки различия носят учащиеся – члены органов самоуправления трудовых объединений школьников. Три красные полосы – руководитель, две – его заместители, одну – остальные члены органов самоуправления. Знаки различия размещаются на высоте 1–2 мм над шевроном трудового объединения.

4. Эмблема члена трудового объединения размещается на левой стороне груди на одном уровне с шевроном. Она должна отражать наименование и специфические особенности трудового объединения. Вопрос изготовления эмблемы решают комитет комсомола и администрация школы.

5. Значок члена ВЛКСМ размещается на высоте 2 см над эмблемой трудового объединения.

V. Ритуалы трудовых объединений

1. Посвящение в члены трудового объединения проводится на общем торжественно собрании трудового объединения. Каждому члену трудового объединения комитет комсомола школы вручает нарукавный шеврон.

2. Смотр готовности трудовых объединений к летней трудовой четверти проводится комитетом комсомола, руководством школы, представителями хозяйств и предприятий, на базе которых создаются трудовые объединения. Во время смотра каждому трудовому объединению вручается флаг.

3. Всесоюзный старт летней трудовой четверти проводится на районных, городских митингах в установленный Всесоюзным штабом день. В митингах принимают участие Герои Социалистического Труда, передовики и новаторы производства, молодые гвардейце пятилетки, представители партийных, советских, комсомольских органов. На митингах выносятся красные знамена комсомольских организаций школ, вручаются паспорта трудовые объединениям.

4. Торжественные линейки проводятся по решению совета трудового объединения в дни начала и окончания работы объединения, в честь знаменательных дат и важнейших событий. На торжественной линейке осуществляется подъем флага.

5. Рабочие линейки проводятся ежедневно утром и вечером. На них сдаются рапорты руководителей звеньев, бригад, отрядов участков, объявляются итоги, распорядок дня

выдаются трудовые задания, осуществляете подъем и спуск флага трудового объединения.

VI. Традиции трудовых объединений

1. Первый день трудового объединения на месте его дислокации начинается со встречи и знакомства членов объединения с руководителями и специалистами хозяйства, на базе которого создано трудовое объединение, знакомства с хозяйством и местом работы.

2. День памяти героев проводится 22 июня. В трудовых объединениях проводятся линейки, встречи с ветеранами войны и труда, организуются шествия к памятным местам, возлагаются венки и гирлянды к памятникам и обелискам, выставляются почетные караулы,

3. Дни и недели ударного труда, ударные вахты проводятся по решению общего собрания трудового объединения в честь знаменательных дат, важнейших событий нашей страны и международной жизни.

4. День родителей проводится по совместному решению совета трудового объединения и хозяйства, на базе которого оно работает. В этот день старшеклассники знакомят своих родителей с условиями быта, труда, организуют конкурсы по профессиям, концерты художественной самодеятельности, спортивные соревнования.

5. Праздник труда проводится в школе в начале учебного года. На нем трудовые объединения отчитываются перед комсомольской организацией, учащимися, педагогическим коллективом о своих успехах в труде и общественной работе во время летней трудовой четверти, организуют выставки образцов выработанной продукции, стенгазет, альбомов, фотовитрин.

Примечание, Кроме того, в трудовых объединениях могут широко использоваться традиции, сложившиеся в школьных комсомольских организациях: трудовые десанты, операции солидарности, фестивали и т. п.

VII. Внутренний распорядок жизни трудового объединения

1. Режим и распорядок дня устанавливается органами народного образования совместно с органами здравоохранения по согласованию с руководством хозяйства, предприятия. В них должно быть предусмотрено время для проведения утренней физзарядки, линейки, время для работы, приема пищи, организации воспитательных мероприятий, вечерней линейки, сна, личное время членов объединения. Все мероприятия должны заканчиваться до вечерней линейки.

2. На утреннюю и вечернюю линейку трудовое объединение выстраивается по бригадам, отрядам, звеньям, участкам перед флагштоком с отрядным флагом. Вечерняя линейка проводится не позднее чем за полчаса до отхода ко сну. На ней проверяется состав объединения. В установленный час подается сигнал «отбой».

3. Выход за пределы расположения трудового объединения осуществляется организованно, во главе с руководителями объединения.

Председатель совета и руководитель трудового объединения обязаны всегда знать место пребывания каждого члена объединения.

4. Дежурство по трудовому объединению осуществляется членами объединения по графику, утвержденному советом. В обязанности дежурных входит: подъем учащихся, учет санитарного состояния спальных помещений, подготовка к утренней и вечерней линейке, подачи сигнала «отбой» и т. п. Дежурные несут ответственность за порядок в расположении трудового объединения.

VIII. Требования по оборудованию и оформлению места расположения трудового объединения

1. Красный уголок служит для проведения идейно-политической и культурно-массовой работы. В нем должны быть библиотечка общественно-политической и художественной литературы, газеты, журналы, радио, телевизор, настольные игры.

2. Линейка представляет собой соответствующим образом оформленную дорожку для построения, на одном конце которой устанавливается флагшток высотой не менее 3,5 м с приспособлением для подъема и спуска флага.

3. Спортивная площадка с ямой для прыжков в длину и высоту, перекладиной, беговой дорожкой для проведения тренировок и сдачи норм комплекса ГТО.

4. Специальные помещения с необходимым оборудованием для работы кружков технического творчества и сельскохозяйственного опытничества.

5. Оформление места расположения трудового объединения включает информационный щит объединения (наименование, девиз, песня, список актива, режим, распорядок дня, план работы, решения совета, объявления); стенд «Мой труд вливается в труд моей республики» (условия социалистического соревнования, социалистические обязательства, показатели их выполнения, передовики труда); витрину для стенгазет, «молний», боевых листков, экрана «Комсомольского прожектора», новостей комсомольской жизни; плакаты, лозунги, отражающие жизнь трудового объединения.

На месте работы объединения устанавливается щит с эмблемой и наименованием объединения.

IX. Документация трудового объединения

1. Паспорт трудового объединения школьников установленного образца. После окончания летней трудовой четверти паспорт сдается на хранение в комитет комсомола.

2. Список членов трудового объединения с отметкой врача о прохождении медицинского осмотра, заверенный директором школы.

3. Договор между школой и хозяйством о взаимных обязательствах по организации производительного труда, быта и отдыха членов трудового объединения.

4. Санитарный паспорт трудового объединения, заверенный санэпидстанцией.

5. Условия социалистического соревнования трудовых объединений школьников республики, края, области.

6. Социалистические обязательства, утвержденные на общем собрании трудового объединения, отражающие производственную деятельность, идейно-политическую, физкультурно-спортивную, культурно-массовую и шефскую работу.

7. Журнал прохождения инструктажей по технике безопасности, заполненный руководителем работ, выделенным хозяйством, предприятием.

8. Журнал учета выполненной работы, заполняемый ежедневно руководителем работ и руководителем трудового объединения.

9. План работы трудового объединения, предусматривающий организационную, производственную, идейно-политическую, спортивно-оздоровительную, военно-патриотическую, культурно-массовую и шефскую деятельность, обсужденный на общем собрании объединения и утвержденный директором школы и руководителем хозяйства, предприятия.

10. Протоколы общих собраний и заседаний совета трудового объединения.

X. Поощрения и награды

1. Членам трудового объединения решение совета объединения может быть объявлен; благодарность на линейке, предоставлено право поднять флаг трудового объединения. Члены трудового объединения могут быть занесены на доску Почета объединения, по решению комитета комсомола школы – сфотографированы у Красного знамени комсомольское организации школы, представлены к награждению грамотами райкома, горкома комсомола.

2. Трудовое объединение школьников может быть представлено к награждению грамотами, переходящими вымпелами, знаменами и призами соответствующих комитетов комсомола и органов народного образования, а также переходящим призом ЦК ВЛКСМ и Министерства просвещения СССР «Герои труда – лучшему трудовому объединению школьников».

Джерело: [166, с. 3-12].

Додаток Б.1.2.

Об организации республиканского смотра-конкурса трудовых объединений школьников

Придавая важное значение роли трудовых объединений школьников в выполнении постановления ЦК КПСС и Совета Министров СССР «О дальнейшем совершенствовании обучения, воспитания учащихся общеобразовательных школ и подготовки их к труду», учитывая их большие возможности как школы идейно-политического, трудового и нравственного воспитания учащейся молодежи, профессиональной ориентации, секретариат ЦК ЛКСМ Украины и коллегия Министерства просвещения УССР постановляют:

12. Объявить, начиная с 1980 года, республиканский смотр-конкурс трудовых объединений школьников.

13. Положение о республиканском смотре-конкурсе трудовых объединений школьников утвердить. (Приложение 1).

14. Учредить для награждения победителей смотра-конкурса среди:

трудовых объединений школьников: 15 переходящих вымпелов и 15 памятных дипломов ЦК ЛКСМ Украины и Минпроса УССР;

областей республики и г. Киева: 3 переходящих Красных знамени, 6 переходящих вымпелов, 9 памятных дипломов ЦК ЛКСМ Украины, Минпроса УССР и 9 денежных премий на сумму 11,4 тыс. рублей.

15. Награждать предприятия и хозяйственные организации за лучшую работу по шефству над трудовыми объединениями школьников грамотами и памятными дипломами ЦК ЛКСМ Украины и Минпроса УССР.

16. Средства на покрытие расходов выделить:

ЦК ЛКСМ Украины - 11,4 тыс. рублей ежегодно на премирование победителей смотра-конкурса (за счет привлеченных средств); Минпросу УССР - 5 тыс. рублей на изготовление переходящих Красных знамен, переходящих вымпелов, памятных дипломов.

17. Поручить Управлению делами ЦК ЛКСМ Украины до 1 октября 1980 года изготовить переходящие Красные знамена, переходящие вымпелы и памятные дипломы, согласно описанию (приложение 2).

18. Установить, что денежные премии расходуются следующим образом:

60 проц. - на оплату туристских путевок, приобретение наглядной агитации, канцтоваров, музыкальных инструментов, спортинвентаря для трудовых объединений школьников;

40 проц. - на премирование лучших участников и руководителей трудовых объединений школьников, комсомольских работников, работников органов народного образования, внешкольных и других учреждений, занимающихся вопросами организации деятельности трудовых объединений школьников.

19. Комитетам комсомола, отделам народного образования обеспечить участие в смотре-конкурсе каждого трудового объединения, добиваться, чтобы смотр-конкурс способствовал росту политической, трудовой и общественной активности юношей и девушек.

20. Редакциям республиканских газет «Молодь України», «Комсомольское знамя», «Радянська освіта», местным комсомольским изданиям, молодежным редакциям республиканского и местного телевидения и радиовещания широко пропагандировать патриотическое движение трудовых объединений школьников, их участие в республиканском смотре- конкурсе.

21. Считать Положение о республиканском социалистическом соревновании ученических производственных бригад и школьных лесничеств под девизом «Юные хозяева земли» утратившим силу.

22. Контроль за выполнением настоящего постановления возложить на Республиканский штаб студенческих отрядов и отдел школьной молодежи и пионеров ЦК ЛКСМ Украины, Управление воспитательной работы Минпроса УССР.

Положение
о республиканском смотре-конкурсе трудовых объединений школьников

Республиканский смотр-конкурс трудовых объединений школьников проводится ЦК ЛКСМ Украины и Министерством просвещения УССР.

VII. Задачи смотра-конкурса

Дальнейшее развитие патриотического движения трудовых объединений школьников. Повышение их роли в трудовом воспитании и обучении подрастающего поколения, улучшении профессиональной ориентации учащихся, оказании конкретной посильной помощи народному хозяйству.

Более широкое привлечение предприятий, организаций, хозяйств к организации работы трудовых объединений школьников, укреплению материальной базы лагерей труда и отдыха, ученических производственных бригад, школьных лесничеств.

Создание условий, необходимых для высокоэффективного безопасного труда, содержательного отдыха и оздоровления участников трудовых объединений школьников.

VIII. Участники смотра-конкурса

Участниками смотра-конкурса являются:

3. Лагеря труда и отдыха, ученические производственные бригады, школьные лесничества, трудовые отряды старшеклассников, ремонтно-строительные бригады.

4. Области республики и г. Киев.

IX. Показатели смотра-конкурса

Победители смотра-конкурса трудовых объединений школьников среди областей определяются по следующим показателям:

5. Отношение численности учащихся 8-10 классов, принявших участие в работе трудовых объединений, к количеству учащихся 8-10 классов области на начало учебного года.

6. Отношение численности городских школьников 8-10 классов, принявших участие в летней трудовой четверти, к количеству городских школьников 8-10 классов на начало учебного года.

7. Выполнение плана формирования трудовых объединений школьников.

8. Количество мест в лагерях труда и отдыха.

Победители смотра-конкурса среди трудовых объединений школьников определяются по следующим показателям**:**

7. Выполненный объем работ.
8. Количество опытов и экспериментов, проведенных по заданию колхоза, совхоза , лесхоза, научных учреждений.
9. Сумма средств, перечисленных за дни ударного труда.
10. Количество собранных лекарственных трав и растений.
11. Количество посаженных деревьев и кустарников.
12. Идейно-политическая, культурно-массовая и спортивная деятельность трудовых объединений школьников:

а) работало агитбригад;
б) дано концертов;
в) проведено походов по местам революционной, боевой и трудовой славы;
г) количество членов трудовых объединений школьников, сдавших летом нормы ГТО.

X. Подведение итогов

Итоги смотра-конкурса среди областей подводятся по трем группам:

IУ группа - при численности школьников 8-10 классов **в** области более 70000 чел.

У группа - при численности школьников 8-10 классов в области от 50000 чел. до 70000 чел.

VI группа - при численности школьников 8-10 классов в области до 50000 чел.

Среди трудовых объединений школьников итоги смотра- конкурса подводятся независимо от группы.

Обкомы комсомола и облоно представляют сведения об участии в смотре-конкурсе вместе с отчетом об итогах летней трудовой четверти школьников в установленном порядке.

ЦК ЛКСМ Украины и Минпрос УССР подводят итоги смотра-конкурса ежегодно до 1 декабря.

XI. Награждение победителей

3. Победители смотра-конкурса среди областей, занявшие призовые места в каждой из групп, награждаются:

за первое место - переходящим Красным знаменем ЦК Л КСМ Украины и Минпроса УССР, памятным дипломом **1**степени и денежной премией **в** размере 2 тыс. рублей;

за второе место - переходящим вымпелом ЦК ЛКСМ Украины и Минпроса УССР, памятным дипломом II степени и денежной премией в размере 1 тыс. рублей[1]

за третье место - переходящим вымпелом ЦК ЛКСМ Украины и Минпроса УССР, памятным дипломом III степени и денежной премией в размере 0,8 тыс. рублей;

4. Победители смотра-конкурса среди трудовых объединений школьников по каждому из направлений (лагеря труда и отдыха, ученические производственные бригады, школьные лесничества, трудовые отряды старшеклассников, ремонтно-строительные бригады) награждаются:

за первое место - переходящим вымпелом ЦК ЛКСМ Украины и Минпроса УССР и памятным дипломом I степени**;**

за второе место -переходящим вымпелом ЦК ЛКСМ Украины и Минпроса УССР и памятным дипломом II степени;

за третье место - переходящим вымпелом ЦК ЛКСМ Украины и Минпроса УССР и памятным дипломом III степени;

Переходящие Красные знамена, вымпелы и памятные дипломы победителям вручаются на районных, городских, областных слетах трудовых объединений школьников представителями комитетов комсомола, органов народного образования и хранятся в соответствующих комитетах комсомола Украины.

Джерело: [210, с. 13-18].

Додаток Б.1.3.

О мерах по улучшению медико-санитарного обеспечения трудовых объединений школьников

В соответствии с решениями XXV съезда КПСС об усилении внимания к трудовому воспитанию и профессиональной ориентации учащихся, органы народного образования совместно с профсоюзными, хозяйственными и комсомольскими организациями стали активнее привлекать школьников к общественно полезному труду. В последние годы в средних и восьмилетних общеобразовательных школах получили широкое развитие, особенно в летний период, трудовые объединения школьников, работающие во многих отраслях народного хозяйства. Наиболее распространенные из них - ученические производственные бригады, школьные лесничества, трудовые отряды старшеклассников, лагеря труда и отдыха.

Летом 1979 года около 10 миллионов школьников в составе трудовых объединений работали в различных отраслях народного хозяйства, В целях улучшения медико-санитарного обеспечения трудовых объединений школьников приказываем:

3. Утвердить:

а) Перечень медицинских противопоказаний, препятствующих зачислению учащихся в трудовые объединения школьников (прил. 1).

б) Журнал медицинской подготовки трудового объединения школьников (прил.2).

в) Перечень вложений в аптечку трудового объединения школьников (прил. 3).

4. Министерствам здравоохранения союзных и автономных республик, краевым, областным отделам здравоохранения, Главным управлениям здравоохранения Мосгорисполкома, Мособлисполкома, Ленгорисполкома:

4.1. В местах формирования трудовых объединений школьников обеспечить:

тщательный медицинский осмотр школьников, руководствуясь утвержденным перечнем медицинских противопоказаний. Результаты осмотров заносить в журнал медицинской подготовки трудового объединения;

проведение профилактических прививок участникам выездных трудовых объединений школьников в соответствии с эпидемиологическими показаниями, руководствуясь указаниями Министерства здравоохранения СССР;

проведение медицинских осмотров и прививок заканчивать ежегодно к 20 мая.

4.2. Всем республиканским, краевым, областным, Московскому и Ленинградскому городским аптекоуправлениям принять меры к обеспечению трудовых объединений школьников аптечками в необходимом количестве в соответствии с перечнем вложений, утвержденным настоящим приказом и с учетом количества учащихся, включенных в трудовое объединение.

4.3. На территории, имеющие природно-очаговую заболеваемость, въезд трудовых объединений школьников из других областей, краев и республик не допускать. В остальных вопросах регулирования передвижения объединений руководствоваться ежегодно выпускаемым письмом Главного управления карантинных инфекций Минздрава СССР.

4.4. В местах дислокации трудовых объединений школьников:

обеспечить сказание медицинской помощи учащимся, выезжающим в составе трудовых объединений школьников; разрешить руководителям органов и учреждений здравоохранения, директорам средних медицинских учебных заведений выделять выпускников медицинских училищ для работы в трудовых объединениях школьников с оплатой по утвержденным ставкам лечебно-профилактических учреждений;

обеспечить оказание экстренной квалифицированной медицинской помощи, транспортировку больных в соответствующие лечебные учреждения;

санитарно-эпидемиологическим станциям не менее чем за 10 дней до приезда трудового объединения оформить санитарный паспорт на лагерь трудового объединения школьников, утвержденный Министерством здравоохранения СССР и Центральным штабом ССО ЦК ВЛКСМ; обеспечить текущий санитарный надзор за состоянием и содержанием лагерей.

6. Министерствам просвещения союзных республик, краевым, областным отделам народного образования;

6.1. Ежегодно до 5 мая представлять в органы здравоохранения план дислокации трудовых объединений школьников для медико-санитарного обеспечения;

6.2. Осуществлять контроль за своевременной и организованной явкой на медицинский осмотр и прививки учащихся, направляемых в трудовые объединения школьников;

6.3. Обеспечить приобретение аптечек для трудовых объединений школьников;

6.4. Осуществлять постоянный контроль за санитарно- гигиеническим состоянием и содержанием лагерей трудовых объединений, условиями быта, соблюдением режима труда и отдыха, техники безопасности, организацией питания учащихся, строго руководствуясь «Методическими указаниями по организации и режиму работы трудовых объединений школьников», утвержденными Министерством здравоохранения СССР 17 января 1978 г. № 1818-78.

7. Руководителям трудовых объединений школьников при заключении договоров с руководством принимающих организаций предусмотреть:

обеспечение приема и размещение учащихся в соответствии с санитарно-гигиеническими требованиями;

трудоустройство медработника в организацию, которая принимает трудовое объединение;

создание безопасных условий труда и установление систематического контроля за соблюдением норм охраны труда и правил техники безопасности; **организацию быта и отдыха членов трудового объединения школьников.**

8. Контроль за выполнением настоящего приказа возложить на заместителя министра здравоохранения СССР тов. Сафонова А. Г. и заместителя министра просвещения СССР тов. Коротова В. М.

Джерело: [219, с. 12-30].

Додаток Б.1.4.

Примерное положение о трудовом объединении учащихся
Общие положения

3.1. **Трудовое объединение учащихся основной и средней общеобразовательной школы является основной формой организации трудового воспитания, трудового и профессионального обучения учащихся. Трудовое объединение учащихся является структурным подразделением шефствующего**

предприятия (СХК, СХПК, колхоза, совхоза, фермерских хозяйств и других форм собственности).

3.2. **Трудовое объединение учащихся организуется из учащихся 8-11 классов. Учащиеся могут работать в составе трудового объединения при условии соблюдения соответствующего их возрасту режима труда и отдыха.**

3.3. **Трудовое объединение учащихся может действовать в течение всего года, иметь многоотраслевую направленность. Школьники в объединении проходят практическую подготовку в соответствии с программами трудового и профессионального обучения.**

3.4. **Работа трудового объединения учащихся организуется в соответствии с положением, уставом школы, Положением об организации общественно полезного, производительного труда учащихся общеобразовательных школ, Положением о шефствующем предприятии (иной форме собственности) общеобразовательной школы, трудовым договором между образовательными учреждениями и руководителями предприятий и организаций всех форм собственности и на выполнение учащимися старших классов общественно полезного производительного труда.**

3.5. **Основные задачи:**

— расширить возможности участия школьников в общественно полезном производстве, улучшить трудовое воспитание, обучение и профессиональную ориентацию в условиях перехода на новые экономические отношения и методы хозяйствования;

— сформировать обоснованную мотивацию профессиональных намерений тех учащихся, которые пожелают посвятить себя крестьянскому (фермерскому) делу;

— подготовить сельского школьника к рациональному ведению сельского хозяйства (как общественного, так и индивидуального);

— удовлетворить духовные и интеллектуальные потребности учащихся, развивать их умственные способности, познакомить с научно-технической и технологической культурой, помочь определиться в личной трудовой творческой деятельности, научить грамотно относиться к своему здоровью.

4. Содержание и организация работы трудового объединения учащихся

4.1.**Главные направления работы трудового объединения учащихся: производительный труд, практическое овладение учащимися техникой, технологией, основами экономики и организации сельскохозяйственного производства, определенной профессией; сельскохозяйственное опытничество, техническое творчество.**

Учащиеся 8 классов занимаются в бригаде опытнической работой, ухаживают за растениями, молодняком животных и т. д., а учащиеся 9-11 классов выполняют в бригаде полный цикл сельскохозяйственных работ.

4.2. **В трудовом объединении учащихся ведется работа по нравственному, эстетическому, экономическому, экологическому и физическому воспитанию школьников. Она осуществляется в процессе деятельности объединения, а также путем проведения специальных мероприятий: концертов художественной самодеятельности, спортивных соревнований, конкурсов по профессиям и др.**

4.3. **Руководители и совет объединения разрабатывают проект плана производственной и учебно-воспитательной работы трудового объединения учащихся, который утверждается директором школы, руководителем хозяйства и общим собранием членов объединения.**

4.4. **В трудовых объединениях учащихся в соответствии с потребностями хозяйства, содержанием трудовой и профессиональной подготовки учащихся создаются звенья по различным видам сельскохозяйственных работ (полеводство , овощеводство, животноводство и др.).**

4.5. **Учащиеся 10-11 класса, которые осваивают профессию тракториста-машиниста, проходят трудовую практику в трудовых объединениях учащихся, работая на самоходных сельскохозяйственных машинах не более четырех часов в день под руководством наставников и при условии соблюдения правил техники безопасности и санитарно- гигиенических норм.**

4.6. **В трудовых объединениях учащихся ведется документация: паспорт, список членов объединения с отметкой врача о прохождении медицинского осмотра, заверенный директором школы, журнал инструктажей по технике безопасности, план работы, журнал учета выполненной работы. Объединение может иметь свою символику (наименование, девиз, эмблему, флаг).**

5. Управление

3.2 **Организация производственной, учебно-воспитательной работы трудового объединения учащихся осуществляется на основе ученического самоуправления. Высшим управленческим органом объединения является общее собрание ее членов, которое избирает из числа учащихся совет трудового объединения, бригадира и его заместителей, обсуждает и утверждает план работы , рассматривает вопросы дисциплины, быта членов объединения, подводит итоги работы за определенный период.**

3.7. **Совет трудового объединения учащихся, в состав которого входят бригадир, его заместители, звеньевые, передовые члены объединения, участвует в организации производственной и учебно-воспитательной работы. Также обращается с предложениями к директору школы, руководителю хозяйства об улучшении организации труда и отдыха в объединении, поощрении лучших учащихся, отчитывается о своей работе перед общим собранием членов объединения.**

3.8. **Бригадир, его заместители организуют деятельность объединения, распределяют работу между звеньями, осуществляют контроль и учет, обеспечивают режим труда и отдыха, трудовую и производственную дисциплину.**

3.9. **Звеньевой распределяет работу между членами звена и следит за ее выполнением, организует соревнование и взаимопомощь, участвует в учете труда членов звена.**

3.10. **Руководят трудовым объединением учащихся учитель и специалист хозяйства (заместитель).**

Руководитель назначается директором школы из числа учителей. Он отвечает за постановку работы объединения в целом, осуществляет педагогическое руководство ее деятельностью, участвует в разработке плана работы объединения и обеспечивает его выполнение, следит за соблюдением режима труда и отдыха, санитарно-гигиенических условий труда и быта школьников, требует от учащихся выполнения правил техники безопасности.

Специалист хозяйства руководит производственной деятельностью бригады, принимает участие в разработке плана работы, несет ответственность за его выполнение и материально-техническое обеспечение, осуществляет учет работы и контроль за ее качеством, отвечает за создание здоровых и безопасных условий труда, питание учащихся. Руководит **проведением сельскохозяйственных опытов, организует агротехническую, зоотехническую, экономическую учебу, занятия по технике безопасности с членами объединения.**

3.11. **Директор школы, руководитель хозяйства (иного вида собственности) в соответствии с Положением о шефствующем предприятии общеобразовательной школы несут личную ответственность за постановку работы в бригаде, за безопасные и здоровые условия труда, организацию питания и содержательного отдыха учащихся.**

Джерело: [65, с. 236-240].

2. Учнівська бригада створюється школою з учнів IX—XI класів у погодженні з колгоспом, радгоспом. Учні, VII-VIII класів, крім праці на шкільних навчально-дослідних ділянках, можуть брати участь в посильних сільськогосподарських роботах окремими ланками в учнівській бригаді з режимом праці і відпочинку, що відповідає їх віку.

Для учнів IX-XI класів, які вивчають сільськогосподарські спеціальності робота в бригаді є обов'язковою.

7. Зміст роботи учнівської комплексної навчально-виробничої бригади визначається:

загальними завданнями навчально-виховної роботи школи, які виходять і| Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР;

програмами трудового виховання та виробничого навчання; виробничими планами колгоспу, радгоспу;

тематикою дослідницької роботи відповідно до завдань колгоспу, радгосп, і дослідно-показового господарства, науково-дослідної установи, а також сільські господарських органів.

8. Підготовка учнів до роботи в учнівській бригаді здійснюється педагогічним колективом школи, спеціалістами сільського господарства в процесі вивчення основ наук, спеціальних предметів по сільському господарству , а також під час позакласної роботи.

9. Учні повинні виконувати роботу в бригаді на високому агрозоотехнічному рівні, з широким використанням сільськогосподарської техніки на основі знань, одержаних ними при вивченні загальноосвітніх і спеціальних предметів, а також досвіду передовиків сільського господарства і досягнень науки.

З метою забезпечення поєднання навчання з працею, теорії з практикою учителі загальноосвітніх і спеціальних предметів можуть давати членам бригади навчальні завдання, які повинні допомагати учням краще засвоїти наукові основ: виробничих процесів в окремих галузях сільського господарства. На закріплених за бригадою об'єктах учні проводять науково-дослідницьку роботу, спрямовану на одержання високих урожаїв сільськогосподарських культур, впровадження нових перспективних для даного району культур і сортів рослин, на вирощування високоякісного насіння та підвищення продуктивності тварин.

Вся робота учнів у бригаді організується на основі соціалістичного змагання між ланками. При цьому велика уèага приділяється культурі праці, раціональному використанню робочого часу, суворому виконанню агро-зоотехнічних: вимог, здійсненню технічного догляду за сільськогосподарськими машинами ; знаряддями, чіткому плануванню всієї роботи та окремих її елементів. Організація роботи в учнівській бригаді повинна бути спрямована на забезпечення високої продуктивності праці та зниження собівартості сільськогосподарської продукції.

10. Члени учнівської бригади зобов'язані:

а)старанно оволодівати основами наук, теоретично й практично вивчати найновіші досягнення агрономічної науки і сільськогосподарського виробництва

, брати активну участь у дослідницькій роботі;

б) оберігати народну власність, виконувати покладені на них трудові завдання і громадські обов'язки, бути дисциплінованими, додержуватись правил техніки безпеки і правил внутрішнього розпорядку в колгоспі, радгоспі, бригад;

в) брати активну участь у соціалістичному змаганні, подавати товариську допомогу в праці іншим членам бригади, добиватись виконання і перевиконанні виробничих планів бригади та своїх соціалістичних зобов'язань;

г)бути активними у громадській роботі, в обговоренні питань роботи ланки, бригади, колгоспу, радгоспу.

11. В учнівській бригаді систематично проводиться різноманітна виховна робота: бесіди, доповіді і лекції з питань поточної політики, комуністичного будівництва, міжнародного життя, досягнень науки й техніки; організовуються зустрічі з Героями Соціалістичної Праці, членами бригад комуністичної праці, передовиками сільського господарства, вечори художньої самодіяльності, спортивні виступи школярів, показ кінофільмів і ін. Поряд з цим члени бригади беруть участь в культурно-масовій роботі серед колгоспників, робітників та службовців радгоспів.

12. Робота бригади повинна обов'язково поєднуватися з оздоровчими заходами та культурним відпочинком її членів. З цією метою в бригаді створюється культстан чи палатковий табір, де учні перебувають протягом дня або цілу добу.

Крім того, здійснюються заходи по колективному тривалому відпочинку учнів (екскурсії, туристські походи, надання путівок до будинку відпочинку) або за бажанням учнів бригади їм надається не менше місяця для відпочинку.

9. Тривалість робочого дня в учнівській бригаді не повинна перебільшувати учнів IX-XI класів-6 годин, VII-VIII класів-4 години.

Режим дня в бригаді визначається школою разом з правлінням колгоспу чи дирекцією радгоспу. Він повинен забезпечувати виконання навчально-виробничого плану бригади; й проведення політико-виховної, культурно-масової і спортивної роботи; правильне чергування праці і відпочинку з урахуванням віку учнів і норм санітарії та гігієни.

В учнівській бригаді встановлюється постійний контроль за станом здоров'я учнів і санітарно-гігієнічними умовами з боку шкільного лікаря та інших медичних працівників, виділених районним відділом охорони здоров'я. Для подання першої допомоги створюються санітарні пости з учнів.

10. Для кращої організації праці в учнівській бригаді створюються виробничі ланки. Кількість ланок і спрямованість їх залежить від особливостей господарства колгоспу, радгоспу, виробничого плану бригади та спеціальностей, за якими готуються учні в школі.

16. Норми виробітку для членів учнівської бригади встановлюються школою правлінням колгоспу або дирекцією радгоспу з урахуванням віку учнів та знижуються порівняно з нормами для дорослих, виходячи з погодинного розрахунку, приміром на 25-30 процентів, а для учнів VII-VIII класів на 40 процентів.

17. Оплата праці членів учнівської бригади провадиться за фактично викопану ними роботу відповідно до встановлених у даному колгоспі, радгоспі норм виробітку та системи оплати праці дорослих.

За рішенням загальних зборів членів бригади частина коштів, зароблених учнями, може відраховуватись на проведення культурно-масових і фізкультурних заходів (екскурсії, туристські походи та ін.).

18. Сільськогосподарська продукція, що одержується як наслідок праці учнівської бригади, є громадською власністю колгоспу, радгоспу і надходить повністю в їх розпорядження.

19. Керуючись виробничим планом колгоспу, радгоспу, навчальним планом і програмами школи, тематикою дослідницької роботи та виходячи із завдань учнівської бригади, школа разом з спеціалістами колгоспу, радгоспу розробляє навчально-виробничий план учнівської бригади. Цей план обговорюється на загальних зборах бригади і затверджується педагогічною радою школи, правлінням колгоспу, дирекцією радгоспу. До навчально-виробничого плану учнівської бригади входять: агро-зоотехнічний план, план дослідницької роботи і план виховної роботи. Агро-зоотехнічний план складається на основі технологічних карт для окремих сільськогосподарських культур і тварин, закріплених за учнівською виробничою бригадою. Цей план повинен передбачати: обсяг роботи з усіх видів праці, агротехнічні і зоотехнічні заходи і строки їх виконання, розрахунки необхідної кількості посівного матеріалу, кормів для тварин, добрив, сільськогосподарських машин і тракторів, ручного реманенту, живого тягла, транспорту, а також затрат праці.

У плані дослідницької роботи визначаються теми дослідів, схеми їх проведення, перелік необхідних матеріалів і додаткового обладнання, розрахунки затрат праці, розподіл дослідів між ланками та примірні строки виконання намічених робіт по кожному досліду.

Планом виховної роботи визначаються заходи по проведенню політико-виховної, спортивної та культурно-масової роботи серед членів бригади.

20. Розмір земельної ділянки, закріпленої за учнівською бригадою, визначається школою разом з колгоспом, радгоспом, виходячи з кількості членів бригади, кількості і тривалості робочих днів, норм виробітку, встановлених для членів бригади, ступеня механізації, кліматичних умов, напряму господарства, добору сільськогосподарських культур, які на ній вирощуються.

Як показує досвід, при обробітку культур з трудомісткою агротехнікою (овочевих, плодоягідних, просапних) земельна площа на одного учня може бути визначена з розрахунку а середньому від 0,05 до 0,1 га, а при обробітку зернових культур-від 0,5 до 1 га.

Залежно від місцевих умов ці норми можуть бути змінені.

16. Учнівська бригада, як правило, не має своїх тваринницьких ферм. Виробниче навчання і суспільно корисна продуктивна праця учнів у галузі тваринництва повинні проводитись на колгоспних, радгоспних фермах. Кількість сіл і сільськогосподарських тварин, за якими здійснюють догляд члени учнівської бригади, а також строки роботи учнів на фермах визначаються

школою разом з колгоспом, радгоспом, виходячи з умов утримання тварин, ступеня механізації, видів робіт по тваринництву і ін.

29. Члени бригади в процесі виробничого навчання і продуктивної праці з усіх сільськогосподарських професій і спеціальностей повинні оволодіти умінням, ;

і навичками роботи на тракторах та інших сільськогосподарських машинах в обсязі, встановленому навчальними програмами.

Члени бригади віком 16-18 років можуть працювати на тракторі, комбайн тільки під керівництвом кваліфікованих трактористів, комбайнерів не більше трьох годин на день, а решту робочого часу вони повинні використовувати на проведення технічного догляду за трактором, комбайном та іншими сільськогосподарськими машинами, на підготовку агрегатів до роботи, а також для роботи по вирощуванню сільськогосподарських культур і догляду за тваринами. При цьому рекомендується створювати з членів учнівської бригади окремі ланки комплексної механізації.

30. В учнівській бригаді можуть бути організовані ланки-будівельні, електрифікації сільського господарства та інші. В такому разі виробниче навчання та продуктивна праця учнів повинні здійснюватися на відповідних об’єктах колгоспу, радгоспу.

Керівництво учнівською бригадою

31. З метою забезпечення самодіяльного характеру учнівської бригади, згуртування її в міцний цілеспрямований колектив, розвитку ініціативи учнів у бригаді організується учнівське самоврядування. Основним органом самоврядування є загальні збори членів бригади. Поточною роботою бригади керує рада бригади на чолі з бригадиром, а в ланках—ланкові.

32. Загальні збори членів учнівської бригади обговорюють навчально-виробничий план роботи бригади і визначають шляхи його виконання; план культурно-масової та спортивної роботи; затверджують умови та розглядають підсумки соцзмагання ланок і бригади в цілому; обговорюють звіт про роботу бригаді за рік; обговорюють питання дисципліни членів бригади; обирають бригадира, його заступників і затверджують склад ланок.

33. До ради бригади входять: бригадир, його заступники, ланкові, директор школи чи завідуючий навчальною частиною по виробничому навчанню, представник комітету комсомолу школи, окремі вчителі, спеціалісти колгоспу, радгоспу, прикріплені до учнівської бригади.

Головою ради є бригадир учнівської бригади.

Рада бригади:

організує соціалістичне змагання;

періодично, відповідно до умов змагання, підбиває підсумки роботи ланок і визначає їх місце в змаганні;

заслуховує повідомлення бригадира, ланкових про стан виробничої культурно-масової і спортивної роботи в бригаді;

обговорює поведінку і вчинки окремих членів бригади.

Рада бригади може входити з пропозиціями до дирекції школи, правління колгоспу, керівництва радгоспу про заохочення ланок і окремих учнів, які

найбільш відзначились. ' I

34. Бригадир під керівництвом завідуючого навчальною частиною по виробничому навчанню або вчителя і спеціаліста сільського господарства, прикріпленого до бригади, забезпечує виконання учнями навчально-виробничого плану бригади, розподіляє роботу між ланками і організує змагання між ними, забезпечує додержання встановленого в бригаді режиму дня і виробничої дисципліни, контролює роботу ланок. Про роботу бригади бригадир звітує перед загальними зборами членів бригади, педагогічною радою школи, правлінням колгоспу дирекцією радгоспу.

Бригадир учнівської бригади виконує не менше 50% норми рядового члена бригади. Оплата праці бригадира визначається середнім заробітком кращого члена бригади з надбавкою 10% до нього за керівництво бригадою.

35. Заступник бригадира відповідає за облік праці в бригаді, бере безпосередню участь у виконанні виробничих завдань і одержує додаткову плату в розмірі 5% середнього заробітку члена бригади. В час відсутності бригадира виконує його обов'язки.

36. Ланковий обирається загальними зборами членів ланки строком на один рік-, розподіляє роботу між членами ланки і стежить за її виконанням; організує змагання і взаємодопомогу в ланці; контролює додержання членами ланки встановленого режиму дня і виробничої дисципліни, веде облік праці ланки; періодично інформує раду бригади про роботу ланки. Ланковий бере без посередню участь у виконанні виробничих завдань і одержує додаткову плату в розмірі 5% середнього заробітку члена своєї ланки.

37. Загальне керівництво навчально-виробничою діяльністю учнівської бригади здійснюється директором школи і головою колгоспу чи директором радгоспу.

38. Педагогічна рада школи:

- обговорює і затверджує навчально-виробничий план роботи учнівської бригади;

- розглядає найважливіші педагогічні питання, зв'язані з роботою учнівської бригади, зокрема питання правильного поєднання навчання з продуктивною працею учнів;

- заслуховує звіт завідуючого навчальною частиною або вчителя по виробничому навчанню з питань виробничої та виховної роботи в бригаді, а також охорони праці і техніки безпеки.

39. Організація і безпосереднє керівництво виробничим навчанням та суспільно корисною продуктивною працею учнів у бригаді здійснюється завідуючим навчальною частиною по виробничому навчанню школи або учителем разом з прикріпленими до бригади спеціалістами колгоспу, радгоспу.

40. Директор школи виділяє, в міру потреби, вчителів для керівництва виробничою діяльністю учнів, а також різними гуртками, організації культурно-масової та спортивної роботи і ін.

41. Правління колгоспу, директор радгоспу:

- створюють умови для виконання учнями-членами бригади всього комплексу польових робіт по вирощуванню сільськогосподарських культур

відповідно до виробничого плану учнівської бригади, з цією метою:

- закріпляють за учнівською бригадою, відповідно до профілю спеціалізації учнів з рослинництва, окрему земельну ділянку на строк не менше однієї ротації сівозміни, або ділянки в польових сівозмінах колгоспу, радгоспу;
- забезпечують закріплену за учнівською бригадою ділянку насіннєвим матеріалом і добривами, виділяють відповідно до плану бригади необхідний інвентар, трактори, автогужтранспорт, різні сільськогосподарські машини і знаряддя;
- створюють умови для виконання членами бригади всього комплексу робіт по догляду за тваринами з застосуванням механізації і забезпечують практичне навчання та виробничу працю учнів безпосередньо на фермах великої рогатої худоби, свинофермах, птахофермах тощо;
- з метою підготовки кадрів масових професій з будівельних спеціальностей електрифікації сільського господарства та інших визначають відповідні об'єкти для виробничого навчання і продуктивної праці учнів і забезпечують учнів - членів бригади необхідним інструментом та матеріалами;
- виділяють агрономічний, зоотехнічний і технічний персонал, а також кваліфікованих робітників, залучають передовиків сільського господарства для керівництва виробничим навчанням і суспільно корисною продуктивною працею
- забезпечують в учнівській бригаді заходи додержання техніки безпеки та виробничої санітарії;
- здійснюють будівництво і обладнання культстану для учнівської бригади а також необхідних допоміжних приміщень; при відсутності культстану надають автотранспорт для підвозу учнів від місця проживання до місця роботи і назад;
- організують гаряче харчування для членів учнівської бригади за рахунок коштів, зароблених учнями, а також за рахунок додаткових коштів, що виділяються на оздоровчі заходи;
- періодично заслуховують звіти бригадира про роботу учнівської бригади, а також спеціалістів сільського господарства про їх роботу по керівництв виробничим навчанням та суспільно корисною працею учнів в учнівській бригаді.

Облік і підведення підсумків роботи бригади

35. В учнівській бригаді повинен систематично вестись облік роботи кожного її члена, ланки, в цілому бригади. Облік проводиться щодня у спеціальній відомості за формою, встановленою у відповідності з формою обліку , прийнятою даному колгоспі, радгоспі. Кожному учневі-члену учнівської бригади видається трудова книжка, в якій ведеться облік виконаної ним роботи.

36. Щорічно після закінчення господарського року підводяться підсумки роботи учнівської бригади, визначається урожайність вирощених нею культур та продуктивність тварин, робляться висновки по проведених дослідах, обчислюється собівартість виробленої продукції, визначаються наслідки змагання бригад, ланок. Проводяться конференції, виставки, свята врожаю, на які запрошуються батьки та представники громадськості.

37. За порушення трудової дисципліни та правил поведінки, псування гро мадського майна, недоброякісну роботу рада бригади або загальні збори членів бригади можуть застосовувати до нерадивих членів бригади такі міри покарання, як попередження, догана, повідомлення батькам, комітету ЛКСМУ ті керівництву школи, перероблення недоброякісної роботи без додаткової оплати, виключення з членів бригади.

38. Учні, які показали приклад дисциплінованості та організованості і добилися високих показників у виконанні виробничих завдань та дослідницької роботи, заохочуються керівництвом школи, колгоспу, радгоспу у формі подяки, нагородження грамотою, преміювання, представлення кандидатом на сільськогосподарські виставки, видачі рекомендації і характеристики для влаштування на роботу або вступу в навчальні заклади тим випускникам, які особливо відзначилися.

39. За свою роботу учнівська бригада звітує перед загальними зборами колгоспників, працівників радгоспу, комсомольської організації, батьків учнів та педагогічною радою школи.

Джерело: [207, с. 17-22].

Додаток Б.2.2.

Положение
об ученической производственной бригаде в колхозе, совхозе

Ученическая производственная бригада в колхозе, совхозе является трудовым объединением учащихся неполной средней, средней общеобразовательной школы, ос**н**овной формой организации их трудового воспитания, трудового и профессионального обучения, общественно полезного**,** производительного труда.

В производственном отношении ученическая бригада - структурное подразделение колхоза, совхоза, являющегося базовым предприятием школы.

Ученическая бригада организуется из учащихся VIII - XI (XII) классов. Учащиеся V -VII классов (до 1989/90 учебного года - «из учащихся VII-X(XI) классов и «учащиеся IV-VI классов») могут работать в составе ученической бригады при условии соблюдения соответствующего их возрасту режима труда и отдыха. Школьники принимаются в бригаду по личному заявлению.

Ученическая бригада действует круглогодично, имеет многоотраслевую направленность. Для выполнения сельскохозяйственных работ в бригаде используется время, отводимое на обязательный общественно полезный, производительный труд, трудовую практику. Школьники в соответствии с программой трудового и профессионального обучения проходят в бригаде практическую подготовку.

Работа ученической бригады организуется в соответствии с настоящим Положением, Уставом средней общеобразовательной школы, Положением об организации общественно полезного, производительного труда учащихся общеобразовательных школ и Положением о базовом предприятии общеобразовательной школы.

Руководство работой ученической бригады

Непосредственное руководство ученической бригадой осуществляют руководитель бригады - учитель и его заместитель - специалист хозяйств

Положение согласовано с Госпланом СССР, Минсельхозом СССР, Госкомтрудом СССР , Минплодоовощхозом СССР, Минздравом СССР, Минфином СССР, ВЦСПС и ЦК ВЛКСМ.

Руководитель ученической бригады назначается директором школы из числа лучших учителей. Он отвечает за постановку работы бригады в целом, осуществляет педагогическое руководство ее деятельностью, участвует в разработке плана бригады и обеспечивает его выполнение, следит за соблюдением режима труда и отдыха, санитарно-гигиенических условий труда и быта школьников, требует от учащихся строгого выполнения правил по технике безопасности.

Специалист хозяйства - заместитель руководителя ученической бригады, участвует в разработке плана, несет ответственность за выполнение и материально-техническое обеспечение, осуществляет учет работы и контроль за ее качеством, отвечает за создание здоровых и безопасных условий труда. Совместно с другими специалистами руководит проведением сельскохозяйственных опытов, организует агротехническую, зоотехническую и экономическую учебу, занятия по технике безопасности с членами бригады.

Организация производственной, учебно-воспитательной работы бригады осуществляется на основе ученического самоуправления. Высшим органом самоуправления бригады является общее собрание членов бригады.

Общее собрание членов ученической бригады: избирает из числа учащихся совет бригады, бригадира и его заместителей, обсуждает и утверждает план работы и условия социалистического соревнования, рассматривает вопросы дисциплины, быта членов бригады, подводит итоги работы за год. Общее собрание собирается не реже двух раз в год.

Совет бригады участвует в организации учебно-воспитательной и производственной работы, социалистического соревнования, входит с предложениями к директору школы, руководству хозяйства, в комитеты комсомола школы и хозяйства об улучшении организации труда и отдыха в бригаде, поощрении лучших звеньев и учащихся, отчитывается о своей работе перед общим собранием членов бригады.

В состав Совета бригады входят бригадир, его заместители, звеньевые, передовые члены бригады. Деятельность совета ученической бригады направляют ее руководители, директор, комитет комсомола школы.

Бригадир, его заместители участвуют в организации деятельности бригады, распределении работы между звеньями, организации контроля и учета в бригаде, обеспечении режима труда и отдыха, трудовой и производственной дисциплины.

Звеньевой распределяет работу между членами звена и следит за ее выполнением, организует соревнование и взаимопомощь, участвует в учете труда членов звена.

В летний период в каждом звене бригады создаются временные комсомольские группы, действующие под руководством комитета комсомола школы в рамках единой комсомольской организации.

Содержание и организация работы ученической бригады

Содержание работы ученической бригады определяется задачами воспитания, трудового и профессионального обучения, профессиональной ориентации учащихся, производственной направленностью хозяйства.

Главными направлениями работы ученической бригады являются производительный труд, сельскохозяйственное опытничество, техническое творчество, практическое овладение учащимися техникой, технологией основами экономики и организации сельскохозяйственного производства, определенной профессией. Учащиеся VIII-XI (XII) классов выполняют в бригаде полный цикл сельскохозяйственных работ. Учащиеся V-VII классов проводят в основном опытническую работу, участвуют в уходе за сельскохозяйственными растениями, молодняком животных и т. д.

В ученической бригаде проводится работа по идейно-политическому, нравственному, экономическому, экологическому, эстетическому и физическому воспитанию учащихся. Она осуществляется в процессе всей деятельности бригады, а также путем проведения специальных мероприятий: конкурсов по профессиям, встреч с ветеранами и передовиками производства, олимпиад по труду, политинформаций, концертов самодеятельности, спортивных соревнований, туристских походов и др.

Руководители и совет бригады в соответствии с производственно-финансовым планом хозяйства разрабатывают проект плана производственной и учебно-воспитательной работы ученической бригады.

Объем производственной работы, размеры и структура посевных площадей, число рабочих мест в мастерских и на животноводческих фермах и комплексах определяются с учетом количества учащихся, их возраста и пола, фонда рабочего времени и плановых затрат на производство продукции.

План утверждается директором школы, руководителем хозяйства и общим собранием членов бригады.

Учащиеся, овладевающие профессиями сельскохозяйственного производства в межшкольном учебно-производственном комбинате, как правило, проходят трудовую практику, участвуют, в производительном труде в составе ученической бригады своей школы.

Учащиеся X-XI классов, овладевающие профессией тракториста-машиниста, проходят трудовую практику в ученической бригаде, работая на самоходных сельскохозяйственных машинах не более четырех часов в день под руководством наставников и при условии строгого соблюдения правил по технике безопасности и санитарно-гигиенических норм. В период летних каникул юноши, достигшие 16-летнего возраста и прошедшие трудовую практику, могут работать в ученической бригаде трактористами или комбайнерами на тех же условиях.

В ученической бригаде в соответствии с потребностями хозяйства, содержанием трудовой и профессиональной подготовки учащихся создаются звенья по различным видам сельскохозяйственных работ (полеводство, овощеводство, животноводство, выращивание и заготовка кормов, механизированные работы и др.).

Ученическая бригада имеет следующую документацию: паспорт, содержащий основные сведения о ней; список членов бригады с отметкой врача о прохождении медицинского осмотра, заверенный директором школы; журнал прохождения инструктажа по технике безопасности; план работы, социалистические обязательства; журнал работы. Ученическая бригада может иметь флаг, эмблему, наименование, девиз.

Обязанности школы, хозяйства по организации работы ученической бригады

Директор школы, руководитель хозяйства несут личную ответственность за постановку работы в бригаде, за безопасные и здоровые условия труда и организацию содержательного отдыха учащихся.

Правление колхоза, руководство совхоза в соответствии с Положением о базовом предприятии общеобразовательной школы:

- организует работу ученической бригады как структурного подразделения хозяйства, обеспечивает рациональную, с элементами хозяйственного расчета, организацию труда, трудовое и профессиональное обучение учащихся VIII-XI (XII) классов, направляет для обучения и руководства трудом учащихся специалистов, рабочих, колхозников;
- закрепляет за бригадой участки земли, сады, виноградники, рабочие места на животноводческих фермах и комплексах, мастерских, а также сельскохозяйственные машины, тракторы, оборудование, инвентарь, обеспечивает удобрениями, семенами, горюче -смазочными материалами; осуществляет строительство, оборудование и содержание полевого стана; обеспечивает членов ученической бригады спецодеждой, спецобувью и другими средствами индивидуальной защиты в соответствии с действующими нормами; при необходимости обеспечивает подвоз учащихся к месту работы и обратно; организует горячее питание для членов бригады;
- учитывает и реализует продукцию бригады в установленном порядке; учитывает и оплачивает труд школьников, педагогических и других работников в установленном порядке;
- способствует трудоустройству выпускников школы, изъявивших желание работать в сельском хозяйстве.

Взаимные обязательства школы и хозяйства по организации деятельности ученической бригады закрепляются в договоре о совместной работе по трудовой подготовке учащихся.

Джерело: [200]

Додаток Б.2.3.

Рекомендації щодо організації діяльності учнівських навчально-виробничих бригад сільськогосподарського напряму

І. Діяльність учнівських навчально-виробничих бригад сільськогосподарського напряму (далі – навчально-виробничі бригади) організовується з метою підвищення ефективності навчально-дослідної роботи на шкільних навчально-дослідних земельних ділянках і є ефективною формою впровадження трудового виховання та підготовки школярів до активної професійної самореалізації в навчальних закладах України.

Учнівська навчально-виробнича бригада є однією з організаційних форм роботи з учнівською молоддю, яка забезпечує поєднання навчання з продуктивною працею й одержання учнями необхідної виробничої підготовки.

Основними завданнями роботи навчально-виробничих бригад є: підвищення інтересу учнів до навчання та задоволення потреб у професійному самовизначенні; проведення професійної підготовки учнів старших класів до успішної роботи в різних галузях сільського господарства; залучення учнів до продуктивної праці; виховання в учнів наукового підходу до ведення сільського господарства шляхом залучення їх до проведення дослідницької роботи; піднесення рівня трудового, естетичного і фізичного виховання учнів; створення сприятливих умов для поєднання праці і відпочинку учнів.

ІІ. Організація і зміст роботи:

Учнівські виробничі бригади створюються за спільним рішенням засновників, якими можуть бути: адміністрація загальноосвітнього або позашкільного навчального закладу, а також орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, молодіжна громадська організація, сільськогосподарське підприємство, аграрне акціонерне товариство, науково-дослідна сільськогосподарська установа, лісгосп, фермерське господарство.

Навчально-виробничі бригади створюються на базі загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів. Взаємовідносини загальноосвітнього навчального закладу і базового господарства визначаються договором, укладеним з урахуванням Кодексу Законів про працю для неповнолітніх.

Діяльність навчально-виробничих бригад розпочинається за умови створення керівництвом базового господарства умов для виконання школярами-членами бригад комплексу польових робіт по вирощуванню сільськогосподарських культур, а саме: за бригадою закріплюють, відповідно до профілю спеціалізації учнів, окрему земельну ділянку в сівозмінах базового господарства; забезпечують відповідну площу ділянки, закріпленої за бригадою, посівним матеріалом і добривами, виділяють відповідно до бригадного плану необхідний інвентар, проводять механізовану обробку та ін.; виділяють спеціалістів базового сільського господарства для керівництва діяльністю учнівськими виробничими бригадами і продуктивною працею учнів; забезпечують в бригадах заходи дотримання техніки безпеки та виробничої санітарії; організовують комплексні обіди для учнів бригад.

Підготовка учнів до роботи в навчально-виробничій бригаді здійснюється педагогічним колективом закладу із залученням спеціалістів сільського господарства під час проведення навчального процесу, а також позакласної та позашкільної роботи.

З метою забезпечення поєднання навчання з працею, теорії з практикою учителям доцільно давати членам бригади окремі завдання. На закріплених за бригадою об’єктах учні можуть проводити науково-дослідницьку роботу, спрямовану на одержання високих урожаїв сільськогосподарських культур, впровадження нових перспективних для даного району культур і сортів рослин, на вирощування високоякісного насіння та підвищення продуктивності тварин.

Члени бригади зобов’язані:

- оволодівати основами наук, теоретично і практично вивчати досягнення аграрної науки та виробництва, проводити дослідницьку роботу;
- дотримуватись правил техніки безпеки і правил внутрішнього розпорядку базових господарств;
- знайомитись з основами економіки приватного підприємництва, бізнес-планами;
- прагнути виконувати роботу на високому агротехнічному рівні з широким використанням сільськогосподарської техніки на основі знань, одержаних ними під час

вивчення навчальних предметів.

Навчання і трудова діяльність членів бригад здійснюється за навчальними програмами і навчальними планами, в яких передбачено теоретичні теми, практична, дослідницька робота та виробничі завдання для учнів у відповідності до вікових категорій і виробничого профілю базових господарств.

У бригадах систематично доцільно проводити заходи навчального та виховного спрямування, екскурсії до науково-дослідних закладів аграрного профілю та показових сільськогосподарських підприємств як державного, так і приватного секторів виробництва, зустрічі-бесіди з вченими та фахівцями, “Свята врожаю”, тематичні вечори.

Робота бригад поєднується з оздоровчими заходами та культурним відпочинком її членів . З цією метою влітку організовується табір праці і відпочинку, для членів бригад проводяться такі заходи, як екскурсії, туристичні походи, спортивні змагання тощо.

Режим дня визначається навчальним закладом разом з адміністрацією базового господарства і повинен забезпечувати:

- виконання навчально-виробничого плану бригади;
- проведення виховної, культурно-масової і спортивної роботи;
- правильна праця та відпочинок з урахуванням віку учнів і норм санітарії та гігієни.

Для кращої організації праці в бригадах можуть створюватись виробничі ланки. Кількість ланок, їх спрямованість залежить від особливостей господарства та виробничого плану.

За рішенням загальних зборів членів бригад частина коштів, зароблених учнями, може відраховуватись на проведення культурно-масових і спортивно-оздоровчих заходів.

Сільськогосподарська продукція, отримана членами виробничих бригад, може належати базовому господарству або використовуватись як натуроплата для потреб закладу освіти.

Керуючись виробничим планом базового господарства, навчальним планом і навчальними програмами закладу, тематикою дослідницької роботи, та, виходячи із бригадних завдань, навчальний заклад разом з спеціалістами господарства розробляє навчально-виробничий план бригади.

Розмір земельної ділянки для закріплення за учнівськими виробничими бригадами визначається угодою між базовим господарством та навчальним закладом, виходячи: з кількості членів бригади, кількості і тривалості робочих днів, норм виробітку, встановлених для членів бригад, ступеня механізації, сільськогосподарських культур, які на ній вирощуються. Навчальним закладом встановлюється постійний контроль за станом здоров’я учнів.

III. Керівництво навчально-виробничими бригадами

З метою забезпечення творчого характеру в бригадах та їх згуртування, розвитку ініціативи учнів у них організовується учнівське самоврядування. Вищим органом врядування є загальні збори членів учнівської виробничої бригади. Поточною роботою бригади керує рада бригади на чолі із головою, а в ланках – ланкові.

Загальні збори членів бригади обговорюють навчально-виробничий план роботи і визначають шляхи його виконання; план культурно-масової та спортивної роботи, затверджують річний кошторис.

Організація та безпосереднє керівництво трудовою діяльністю і суспільно корисною продуктивною працею учнів здійснюється учителем – керівником бригади разом із спеціалістами базового господарства.

IV. Облік і підведення підсумків роботи бригад

У бригадах систематично ведеться облік роботи кожного її учня. Облік проводиться щодня у спеціальній відомості за формою, встановленою у відповідності з формою обліку, прийнятою у даному базовому господарстві.

Щорічно, після закінчення господарського року, підводяться підсумки роботи навчально -виробничих бригад, визначається урожайність вирощених культур та продуктивність тварин

, робляться висновки по проведених дослідах, обчислюється собівартість виробленої продукції, визначаються наслідки роботи бригад на підсумковій конференції.

Учні, які показали приклад дисциплінованості та організованості і досягали високих показників у виконанні виробничих завдань та дослідницької роботи, заохочуються керівництвом навчального закладу або базового господарства у формі подяки, нагородження грамотою або премією. За свою роботу навчально-виробнича бригада звітує перед загальними зборами навчального закладу і базового господарства.

Оплата праці учнів, які працюють у вільний від навчання час, проводиться за фактично виконану роботу у відповідності з розцінками і системою оплати праці. Норми виробітку встановлюються навчальним закладом і керівництвом базового господарства з урахуванням віку дітей.

Джерело: [267, с. 285-288]

Додаток Б.3.1.

Положення про шкільне лісництво

Організація і завдання шкільного лісництва

31. Шкільне лісництво є однією з форм зв'язку школи з виробництвом, політехнічного і трудового навчання та виховання, суспільно корисної праці учнів.

32. Шкільне лісництво створюється з учнів V-X класів у лісгоспзазі (лісне господарство і лісозаготівлі) на базі лісів державного фонду та колгоспних лісів.

33. Головними завданнями шкільного лісництва є:

- виховувати у школярів комуністичне ставлення до праці, почуття патріотизму, товариства і взаємодопомоги, любов до природи, поглиблювати їх знання з біології;
- ознайомити учнів з біологічними особливостями різних видів деревних і кущових порід, з системою біологічних заходів, практичними навичками вирощування лісів і полезахисних смуг, з правилами ведення лісового господарства;
- широко залучати учнів до суспільно корисної праці по збору насіння дерев і кущів, вирощуванню посадкового лісоматеріалу, насадженню і вирощуванню лісу та охорони його від пожеж, порубок та інших лісопорушень, озелененню школи, населених пунктів, шляхів та ін;
- охорона, підгодовування і приваблювання диких корисних птахів і тварин;
- вивчення шкідників лісу, застосування біологічних та механічних методів боротьби з ними;
- організація і проведення заходів, пов'язаних з охороною лісу, примноженням і охороною зелених насаджень (місячнику саду і лісу, дня птахів та ін.);
- пропаганда знань серед населення про ліс і його значення в народному господарстві.

Зміст роботи шкільного лісництва

34. Зміст роботи шкільного лісництва визначається: завданнями, які поставлені перед школою партійними і урядовими постановами; виробничими планами та тематикою дослідницької роботи лісництва чи колгоспу, при яких створені шкільні лісництва.

35. При наявності відповідних умов (навчально-виробнича база, кадри вчителів та спеціалістів та ін.) на базі шкільних лісництв може бути організована професійна підготовка для набуття учнями IX-X класів спеціальності лісника.

36. Підготовка учнів до роботи в шкільному лісництві здійснюється колективом школи та фахівцями лісництва чи колгоспів у процесі вивчення основ наук, загальнотехнічних розділів програм трудового навчання, позакласної, позашкільної та суспільно корисної роботи.

37. Учні виконують роботу в лісництві на високому агротехнічному рівні, з використанням лісової техніки на основі знань, одержаних ними при вивченні загальноосвітніх і спеціальних предметів, а також досвіду передовиків лісового господарства і досягнень науки.

38. На закріплених за шкільним лісництвом об'єктах учні проводять дослідницьку роботу та ознайомлюються з виробничими процесами лісового господарства.

39. Члени шкільного лісництва зобов'язані:

а) старанно оволодівати основами наук, брати активну участь у дослідницькій роботі;

б) зберігати народну власність, виконувати покладені на них трудові завдання і громадські обов'язки, бути дисциплінованими, додержуватись правил техніки безпеки і правил внутрішнього розпорядку в шкільному лісництві;

в) брати активну участь у соціалістичному змаганні, подавати товариську допомогу в праці іншим членам лісництва;

г) бути активними у громадській роботі, в обговоренні питань шкільного лісництва, базового державного чи колгоспного лісництва, а також лісгоспзагу.

40. Шкільне лісництво веде систематичну виховну роботу: бесіди, доповіді і лекції з питань поточної політики, комуністичного будівництва, міжнародного життя, досягнень науки і техніки; організовуються зустрічі з Героями Соціалістичної Праці, членами бригад комуністичної праці, передовиками лісового господарства, вечори художньої самодіяльності, спортивні виступи школярів, показ кінофільмів та ін. Поряд з цим члени шкільного лісництва беруть участь у культурно-масовій роботі серед працівників лісового господарства та колгоспників.

41. Всю свою роботу шкільне лісництво поєднує з оздоровчими заходами та культурним відпочинком його членів. З цією метою на літній період на базі державного чи колгоспного лісництва створюється культстан або наметовий табір, де учні перебувають протягом дня або цілу добу.

42. Тривалість робочого дня в лісництві на час виконання практичних робіт не повинна перебільшувати для учнів IX-X класів - 6 годин, VI-VIII класів - 4 години, V класів - 3 години.

Режим дня в лісництві визначається школою разом з дирекцією лісгоспзагу чи правлінням колгоспу. Він повинен забезпечувати виконання навчально-виробничого плану шкільного лісництва; проведення політико-виховної, культурно-масової і спортивної роботи; правильне чергування праці і відпочинку з урахуванням віку учнів і норм санітарії та гігієни.

43. Норми виробітку для учнів шкільного лісництва встановлюються дирекцією лісгоспзагу чи правлінням колгоспу з урахуванням віку учнів. Для учнів IX-X класів норми порівняно з нормами для дорослих знижуються на 25-30%, для учнів VII-VIII класів - 40% і учнів V-VI класів на 50%.

44. Оплата праці членів шкільного лісництва проводиться за фактично виконану ними роботу відповідно до встановлених у даному лісгоспзазі, колгоспі норм виробітку та системи оплати праці дорослих.

За рішенням загальних зборів шкільного лісництва частина коштів, зароблених учнями, може відраховуватись на проведення культурно-масових і фізкультурних заходів (екскурсії, туристські походи та ін.).

45. Лісова продукція, що одержується як наслідок праці шкільного лісництва, є громадською власністю лісгоспзагу, колгоспу і надходить повністю в її розпорядження.

46. Розмір лісової площі та інших об'єктів праці, закріплених за шкільним лісництвом, визначається, виходячи з кількості його членів; з розрахунку на одного члена лісництва від 0,2 до 0,3 *га*, а при обробітку лісорозсадника 0,01-0,02 *га*.

Залежно від місцевих умов ці норми можуть бути змінені.

Структура і управління шкільним лісництвом

47. Площа лісництва розподіляється на ділянки і обходи, в яких працюють за бажанням лісники і техніки-лісоводи. Членам шкільного лісництва на час роботи видаються посвідчення встановленого зразка і формений одяг.

48. З метою забезпечення самодіяльного характеру шкільного лісництва, згуртування його членів у міцний цілеспрямований колектив, розвитку ініціативи учнів у лісництві організується учнівське самоврядування. Вищим органом самоврядування є загальні збори членів шкільного лісництва. Поточною роботою лісництва керує рада лісництва на чолі з лісничим шкільного лісництва.

49. Загальні збори членів шкільного лісництва: вирішують питання про прийом учнів у члени лісництва; обговорюють річний план роботи шкільного лісництва і визначають шляхи його виконання, затверджують умови та розглядають підсумки соцзмагання між ланками, заслуховують і обговорюють звіт ради про роботу лісництва за рік, питання дисципліни членів лісництва.

50. Рада шкільного лісництва обирається загальними зборами його членів.

До ради входять: лісничий, помічник лісничого, лісні зоологи, техніки-лісоводи, лісники, директор школи, представник комітету комсомолу школи, окремі вчителі, спеціалісти лісгоспзагу, державного лісництва, колгоспу. Учні прикріплені до шкільного лісництва.

Рада шкільного лісництва:

- організовує соціалістичне змагання;
- періодично, відповідно до умов змагання, підбиває під. сумки роботи і визначає місця окремих ланок у змаганні;
- заслуховує лісничого і його помічника, лісного зоолога, техніків-лісоводів і лісників про стан виробничої, дослідницької, культурно-масової і спортивної роботи в лісництві;
- обговорює поведінку і вчинки окремих членів шкільного лісництва.

Рада шкільного лісництва може входити з пропозиціями до директора школи, дирекції лісгоспзагу, правління колгоспу про заохочення окремих членів лісництва і ланок, які найбільш відзначились.

51. Лісничий шкільного лісництва під керівництвом спеціаліста лісового господарства та вчителя, які прикріплені до лісництва, забезпечує виконання юними лісоводами навчально-виробничого плану, розподіляє роботу між ланками та іншими службами шкільного лісництва і організовує між ними змагання, забезпечує додержання встановленого в лісництві режиму дня і виробничої дисципліни. Лісничий шкільного лісництва виконує не менше 50% норми рядового члена лісництва. Оплата праці лісничого визначається середнім заробітком кращого юного лісовода з добавкою 10% до нього за керівництво лісництвом.

52. Помічник лісничого відповідає за облік праці у шкільному лісництві, бере безпосередню участь у виконанні виробничих завдань і одержує додаткову плату в розмірі 5% середнього заробітку юного лісовода. В час відсутності лісничого шкільного лісництва виконує його обов'язки.

Педагогічне, фахове керівництво і навчально-матеріальна база

53. Загальне керівництво навчально-виробничою діяльністю шкільного лісництва здійснюється директором школи, директором лісгоспзагу чи головою колгоспу.

54. Педагогічна рада школи:

- обговорює і затверджує навчально-виробничий план шкільного лісництва;
- розглядає найважливіші педагогічні питання, зв'язані роботою шкільного лісництва, зокрема питання правильного поєднання навчання з продуктивною працею, виходячи з загальношкільного плану суспільно корисної праці;
- заслуховує звіт лісничого шкільного лісництва та відповідального за його роботу вчителя з питань виробничої та виховної роботи в лісництві.

55. Організація і безпосереднє керівництво шкільним лісництвом здійснюється одним з учителів біології чи трудового навчання разом з прикріпленими до лісництва спеціалістами лісгоспзагу чи колгоспу.

56. Директор школи виділяє, в міру потреби, додатково вчителів для керівництва виробничою діяльністю учнів, а також різними гуртками, організації культурно-масової та спортивної роботи та ін.

57. Директор лісгоспзагу, правління колгоспу створюють умови для виконання юними лісоводами всього комплексу навчально-виробничих завдань, з цією метою:

- закріплюють за шкільним лісництвом лісову площу та інші виробничі об'єкти, що недалеко розташовані від школи;
- забезпечують закріплену за шкільним лісництвом ділянку і інші виробничі об'єкти необхідними матеріалами, інвентарем, машинами і знаряддями праці;
- виділяють технічний персонал, а також кваліфікованих робітників, залучають передовиків лісового господарства до керівництва суспільно корисною і продуктивною працею юних лісоводів;
- забезпечують в шкільному лісництві додержання техніки безпеки та виробничої санітарії;
- здійснюють будівництво і обладнання культстану для шкільного лісництва, на території якого розташовуються: приміщення легкого типу з агрохімлабораторією, читальнею, кімнатою відпочинку, польова кухня, відкрита їдальня під накриттям, намети для відпочинку і сну. Для проведення навчально-дослідної роботи в зимовий час при базових державних чи колгоспних лісництвах обладнуються кабінети основ лісництва та теплиці;
- на час літньої навчально-виробничої практики організують гаряче харчування для юних лісоводів за рахунок коштів, зароблених учнями, а також за рахунок додаткових коштів, що виділяються на оздоровчі заходи;
- періодично заслуховують звіти лісничого шкільного лісництва про його роботу, а також спеціалістів лісового господарства про їх роботу по керівництву шкільними лісництвами.

Облік і підведення підсумків роботи шкільного лісництва

58. В шкільному лісництві повинен систематично вестись облік роботи кожного його члена, ланки, в цілому лісництва. Облік проводиться щодня у спеціальній відомості за формою, встановленою лісгоспзагом.

59. Щорічно після закінчення господарського року підводяться підсумки роботи шкільного лісництва, робляться висновки по проведених дослідах, обчислюється собівартість виробленої продукції, визначаються наслідки змагань ланок, проводяться виставки, на які запрошуються батьки та представники громадськості.

60. Юні лісоводи, що показують зразок дисциплінованості і організованості в роботі, добре виконують свої завдання і зразково охороняють ліс від пожеж і лісопорушень, заохочуються керівниками шкіл, колгоспів, лісгоспзагів, відділами народної освіти, райкомами і обкомами ЛКСМУ, президією обласної і Республіканської Ради Українського товариства охорони природи, Міністерством лісового господарства, Міністерством освіти УРСР та Державним Комітетом Ради Міністрів УРСР по охороні природи в формі:

- оголошення усної подяки на лінійці;
- оголошення подяки по школі, лісгоспзагу, колгоспу, занесення на дошку чи в Книгу пошани, видача виробничих характеристик для вступу до вищих і середніх спеціальних учбових закладів;
- нагородження грамотами, дипломами комітетів комсомолу, товариства охорони природи, органів лісового господарства і народної освіти;
- премію вання цінними подарунками, путівками на ВДНГ СРСР і Виставку передового досвіду в народному господарстві УРСР, в Республіканський і обласні табори юних натуралістів.

Джерело [208, с. 20-26].

Додаток Б.3.2.

Положення
про учнівське лісництво загальноосвітніх шкіл
та позашкільних навчально-виховних закладів

І. Загальні положення

1. Учнівське лісництво -.це структурний підрозділ закладу освіти, який забезпечує потребу школярів, учнівської молоді в здобутті знань, умінь і навичок у галузі лісівництва, сприяє вихованню свідомого ставлення до праці, до охорони природи, використання та відтворення лісових ресурсів та вибору майбутньої професії.

2. Учнівське лісництво створюється на базі середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів різних типів, позашкільних навчально-виховних закладів, відповідно до Положення про середній загальноосвітній навчально-виховний заклад, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 19.08.93 р. N 660 (660-93-п); Положення про позашкільний навчально-виховний заклад, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26.01.94 р. N 45 (45-94-п).

3. Учнівське лісництво керується в своїй діяльності основними положеннями Закону України «Про освіту» (1060-12), Лісового кодексу України (3852-12).

ІІ. Організація і зміст роботи

4. Учнівське лісництво створюється за спільним рішенням засновників, якими можуть бути: держлісгосп, міжгосподарський лісгосп, лісопаркове господарство, колективне сільськогосподарське підприємство, лісницькі науково-дослідні установи та інші підприємства, а також адміністрації шкіл, гімназій, ліцеїв, позашкільних навчально-виховних закладів, ради дитячих та юнацьких організацій. Учнівське лісництво організовується в екологічно чистих зонах лісів України.

5. Для участі у діяльності учнівського лісництва залучаються учні VII-XI класів.

Членами учнівського лісництва можуть бути учні, педагоги, науковці, спеціалісти лісового господарства тощо. Учнівське лісництво організовує свою роботу протягом року в позаурочний час.

6. Основою діяльності учнівського лісництва є організація навчально-виховного процесу, експериментальної й дослідницької роботи та продуктивної праці учнів.

Відповідно до цього керівництвом складається та затверджується план роботи, розділами якого можуть бути:

- навчально-виховна робота;
- експериментальна й дослідницька робота;
- виробнича практика;
- організація змістовного дозвілля.

7. Навчання учнів здійснюється за програмами і навчальними планами, в яких передбачено теоретичні теми, практичні завдання та дослідницька робота для учнів вікових категорій II-VIII, IX-XI класів.

8. Основними завданнями навчально-виховного процесу в учнівськ лісництві є:

- розвиток знань і навичок учнів з лісівництва, біології, екології тощо;
- оволодіння теорією і практикою ведення лісового господарства.

Експериментальна і дослідницька робота учнів - членів учнівського лісництва проводиться відповідно до угод з науковими установами, вищими навчальними закладами за програмами або планами, затвердженими організаціями-засновниками.

9. Учнівське лісництво працює на спеціально закріпленій за ним території, відповідно до договору між засновниками (дирекцією лісогосподарського підприємства з навчальним закладом).

Площа учнівського лісництва поділяється на лісогосподарські ділянки (обходи).

10. При проведенні виробничої практики режим праці і відпочинку має відповідати санітарно-гігієнічним вимогам, віковим особливостям учнів:

- тривалість робочого дня не повинна перевищувати 4-х годин.

Члени учнівського лісництва з урахуванням вікових особливостей, можуть залучатися до виконання таких видів роботи:

- посадка і посів лісу, догляд за лісонасіннєвими плантаціями, вирощування посадкового матеріалу, озеленення населених пунктів та інше;
- заліснення ярів та балок, створення полезахисних лісосмуг та захисних лісових насаджень по берегах річок і водойм, виявлення і охорона рідкісних рослин, пам'ятників природи;
- постановка дослідів за завданнями господарства, наукових установ;
- заготівля лікарської сировини, грибів, збирання насіння деревних і чагарникових порід;
- підгодівля диких корисних тварин, охорона і приваблення птахів, розселення і охорона мурашників тощо.

Виховна робота і організація змістовного дозвілля учнів в учнівському лісництві здійснюється навчально-виховним закладом та виробничим підрозділом, які є засновниками і планують відповідні заходи як на навчальний рік, так і на канікулярний період.

III. Управління в учнівському лісництві

11. Управління учнівським лісництвом здійснюється організаціями-засновниками.

12. Загальне керівництво діяльністю учнівського лісництва здійснюється директором базових шкіл, позашкільних навчально-виховних та інших освітніх закладів спільно з базовим лісництвом (господарством).

13. Директор базового навчально-виховного закладу, керівник лісництва (господарства) тощо з однаковою мірою відповідають за стан роботи в учнівському лісництві; створення безпечних умов праці учнів, дотримання ними правил техніки безпеки, забезпечення необхідних умов праці, побуту і відпочинку.

14. План роботи учнівського лісництва затверджується адміністраціями базових навчально-виховних закладів та підприємств.

15. Керівництво лісництва (господарства) виділяє спеціаліста, відповідального за роботу учнівського лісництва, виробничо-господарську, навчально-дослідницьку та інші види діяльності.

16. Директор навчально-виховного закладу призначає педагога, відповідального за роботу учнівського лісництва, у разі потреби виділяє додатково учителів для проведення виховної і оздоровчої роботи з членами учнівського лісництва.

17. Вищим органом самоврядування в учнівському лісництві є загальні збори його членів, які скликаються не менше двох разів на рік.

18. У період між загальними зборами вищого органу учнівського самоврядування діє рада учнівського лісництва, до якої входять представники організацій-засновників (лісничий, його помічник, директор школи, інших навчально-виховних закладів, інші спеціалісти лісового господарства), учні.

19. Загальні збори учнівського лісництва:

- обирають з числа своїх членів раду лісництва: лісничого голову ради і його заступника (помічника лісничого) та майстрів лісу, бухгалтера, лісників;
- обговорюють план роботи і визначають шляхи його виконання;
- вирішують питання про зарахування, виключення з членів учнівського лісництва;
- визначають розмір відрахувань від зароблених коштів у громадський фонд учнівського лісництва;
- підбивають підсумки роботи за рік.

20. Рада учнівського лісництва:

- керує всією діяльністю учнівського лісництва;
- бере участь у складанні плану роботи;
- підбиває підсумки роботи обходів і лісництва в цілому;
- планує змістовне дозвілля в лісництві під час літніх канікул;
- обговорює роботу і, у необхідних випадках, поведінку окремих членів учнівського лісництва;
- звітує про свою роботу перед загальними зборами членів учнівського лісництва.

21. Лісничий і його помічники відповідають за виконання плану роботи в лісництві, звітують про роботу перед загальними зборами лісництва.

Поточну роботу обходу організовує лісник. Він розподіляє роботу між учнями, стежить за її виконанням, організовує змагання і взаємодопомогу, стежить за дотриманням встановленого режиму дня і виробничої дисципліни, обліковує працю, звітує про роботу на зборах членів або ради лісництва.

Лісник обирається на загальних зборах або призначається радою лісництва і, як правило, входить до складу ради.

IV. Охорона праці учнів

22. Згідно з Правилами охорони праці в лісовій, деревообробній промисловості і в лісовому господарстві, затвердженими Міністерством лісової та паперової промисловості СРСР 22.02.85 р., і Державним комітетом лісового господарства СРСР, затверджені 28.02.85 р., та Правилами внутрішнього розпорядку, що діють у загальноосвітніх школах та позашкільних навчально-виховних закладах, з членами учнівського лісництва проводяться відповідні заняття. Їх обов'язково організовує спеціаліст лісового господарства, відповідальний за роботу лісництва.

23. Члени учнівського лісництва допускаються до роботи після проведення з ними інструктажу та перевірки знань з охорони праці.

24. Члени учнівського лісництва працюють лише у денний час. Учні не допускаються до роботи з отрутохімікатами.

25. Вчителі, спеціалісти лісового господарства, які залучені до керівництва роботою учнівського лісництва, здійснюють контроль за дотриманням трудового законодавства, правил, норм, інструкцій з техніки безпеки, виробничої санітарії і пожежної безпеки.

V. Обов'язки керівництва лісництва (господарства) по організації роботи учнівського лісництва. Матеріальна база

26. Дирекція підприємства-засновника створює умови для виконання юними лісоводами всього комплексу навчально-виробничих завдань, з цією метою:

- закріплює за учнівським лісництвом лісову площу та інші виробничі об'єкти;
- забезпечує закріплену за учнівським лісництвом ділянку та інші виробничі об'єкти необхідними матеріалами, інвентарем, машинами, знаряддям праці;
- забезпечує гаряче харчування членів учнівського лісництва за рахунок коштів, зароблених учнями, а також за рахунок додаткових коштів, що виділяються на оздоровчі заходи;
- забезпечує підвезення учнів від місця проживання до місця роботи і назад;
- видає членам учнівського лісництва посвідчення, розпізнавальні знаки, забезпечує, по можливості, форменим одягом;
- заохочує учнів учнівського лісництва.

27. Кращим учням, які виявили особливі здібності в галузі лісівництва, видається характеристика-рекомендація для вступу у лісові навчальні заклади, яка затверджується керівництвом навчально-виховного закладу та керівництвом лісництва.

VI. Облік і оплата праці

28. В учнівському лісництві систематично ведеться облік роботи кожного його члена, ланки, лісництва в цілому. Кошти, зароблені учнями, крім відрахування, розподіляються між членами учнівського лісництва. Частина коштів за рішенням загальних зборів може відраховуватись в громадський фонд на колективні заходи (турпоходи, екскурсії, відвідування театрів та інш.).

29. Оплата праці учнів проводиться за фактично виконану роботу у відповідності з розцінками і системою оплати праці, прийнятими в лісництві (господарстві). Господарства можуть встановлювати учням доплату до заробітної плати стимулюючого характеру.

30. Оплата праці педагогів здійснюється в установленому порядку. Працівникам лісового господарства, які здійснюють керівництво учнівським лісництвом, проводиться додаткова оплата праці в розмірі до 20 відсотків посадового окладу.

31. Керівництвом лісогосподарських, лісопаркових, міжколгоспних та інших підприємств вживаються заходи щодо морального та матеріального стимулювання працівників лісового господарства та педагогічних працівників, які беруть участь в організації роботи учнівського лісництва.

Джерело: [206, с. 11-15].

Додаток В.1.

Відомості про пришкільні земельні ділянки в Україні в 1947-1949 рр.

Число шкіл, що подали	Школи, що мають пришкільні земельні ділянки	Загальний розмір земельних ділянок

Вид поселення	Типи шкіл	відомості									
		1947-1948	1948-1949	Для дослідницьких цілей		Для господарських цілей		Для дослідницьких цілей		Для господарських цілей	
				1947 1948 1948 1949		1947 1948 * 1948 1949 *		1947 1948 1948 1949		1947 1948 1948 1949	
Міста і міські поселення	Початкові	1179	941	137	262	139	77 (141)	2 2,62	8 6,4	7 2,31	89,0
	Семирічні	1058	1025	359	522	287	73 (281)	6 6,16	1 66,7	2 60,63	21 2,8
	Середні	1162	1097	552	562	369	64 (343)	1 39,43	2 87,4	4 97,0	42 2,2
	Разом	3399	3063	1048	1346	795	214 (765)	2 28,21	5 40,5	8 29,94	72 4,0
Сільські місцевості	Початкові	16974	15548	3335	4592	3719	2189 (3362)	8 23,73	12 81,34	3 013,47	25 56,9
	Семирічні	7514	8190	3768	3580	3455	585 (3492)	1 018,5	1 940,4	4 206,56	38 74,0
	Середні	1136	1142	817	450	688	33 (626)	3 30,33	4 44,54	1 373,12	10 63,68
	Разом	25624	24880	7920	8622	7862	2807 (7480)	2 172,56	36 66,28	8 593,15	74 94,6

* - у 1948-1949 навчальному році не враховано Ворошиловградської області.

* - у дужках подано кількість земельних ділянок, які використовувалися школами і для дослідних та господарських цілей

Джерело: [249, с. 496].

Додаток В.2.

Відомості про навчально-дослідні ділянки, дослідні господарства, земельні ділянки, закріплені за школами України (1961-1964 рр.)

Джерело:[249, с. 498].

Показники	Навчальний рік	Міста і міські селища		Сільська місцевість		Разом	
		Всього у школах	У середніх школах	Всього у школах	У серед-ніх школах	Всього у школах	У середніх школах
Площа навчально-дослідних ділянок (га)	1961-1962	4704	3351,7	18255,7	5471,7	22959,7	8823,4
	1962-1963	4891,5	3657,2	17477	4949,9	22368,5	8607,1
	1963-1964	4677,2	2897,3	17208,4	5125,5	21885,6	8022,8
Кількість шкіл, які мають дослідні господарств-ва	1961-1962	534	370	1568	414	2102	784
	1962-1963	344	306	1273	708	1617	1014
	1963-1964	178	102	51	50	229	152
Площа дослідних господарств (га)	1961-1962	2541	2557	3980	2972	6521	5529
	1962-1963	3778,1	3608,1	10169,2	8443,4	13847,3	12051,5
	1963-1964	794,1	637,1	1962	1907	2756,1	2544,1
Кількість шкіл, які мають землю, прикріплену за ними	1961-1962	559	434	14176	1899	14735	2333
	1962-1963	562	454	3541	2497	4103	2951
	1963-1964	854	579	4445	2570	5299	3149
Площа такої землі (га)	1961-1962	8470	7606	35874	32382	44344	38988
	1962-1963	8605,5	7600,5	42095,9	37960,7	50701,4	45561,2
	1963-1964	15027,9	14030	112170,8	62485,4	127198,7	76515,4

Додаток В.3.

Відомості
про навчально-дослідні ділянки в загальноосвітніх школах України

Навчальний рік	Початкова школа	Восьмирічна школа	Середня школа	Всього
1972-1973	6984	10658	6883	24525
1975-1976	4645	9781	7271	21697
1977-1978	3636	9260	7343	20239
1979-1980	3224	8901	7333	19458
1982-1983	2686	8423	7442	18551
1983-1984	2414	8201	7480	18095
1984-1985	2213	7870	7466	17549

Джерело: [249, с. 330].

Додаток В.4.

Число учасників (млн. чол.) літньої трудової чверті (1973-1977 р.р.)

Всього працюють в трудових об'єднаннях школярів	1973	1974	1975	1976	1977
в том числі:	**6,7**	**6,9**	**8,5**	**9,1**	**10**
- в учнівських виробничих бригадах	**2,7**	**2,5**	**2,7**	**2,9**	**2,8**
- в таборах праці і відпочинку	**1,9**	**1,8**	**2,1**	**2,2**	**2,4**
- в шкільних лісництвах	**264 тыс.**	**274 тыс.**	**365 тыс.**	**410 тыс.**	**459 тыс.**
- в інших трудових об'єднаннях	**1,7**	**2,3**	**3,3**	**3,6**	**4**
Виконано робіт на суму(млн.к рб .)	**147**	**267**	**316**	**336**	**395**

Джерело: [54, с. 49].

Додаток В.5.

Участь піонерів та школярів (тис. чол.) республіки у літній трудовій чверті (1977-1986 р.р.)

Кількість	**1977**	**1980**	**1981**	**1982**	**1984**	**1985**	**1986**
середніх і восьмирічних шкіл	17917	17480	17105	17426	17434	17417	17360
- у них учнів 8-10 класів	1750090	145842 5	145206 0	158630 2	145702 8	145014 9	142930 7
- кількість таборів праці і відпочинку	7045	6927	6738	6738	3982	4269	4536

- в них учнів	642916	714759	712455	712455	494362	548071	559547
- кількість учнівських виробничих бригад	6043	4387	4707	4707	8433	8617	8361
- в них учнів	514196	289664	252492	252492	486687	463399	445036
- кількість шкільних лісництв	558	720	718	718	802	901	989
- в них учнів	36212	42485	41781	41781	44988	52434	49938
- кількість трудових загонів	-	6542	7688	7688	7878	7524	8705
- в них учнів	-	135985	180890	180890	159715	170542	187393

Джерело: [128, с. 48].

Додаток В.6.

Відомості
щодо участі учнів 7-9 (10) класів в літніх практичних роботах
(УССР, 1980 р.)

Форми організації літніх практичних робіт учнів	Число трудових колективів	У них учнів (чол.)
Учнівські виробничі бригад в колгоспах, радгоспах	**6827**	**566430**
Табори праці і відпочинку	**6122**	**665278**
Шкільні лісництва	**789**	**47874**
Загони по благоустрою і озелененню	**11079**	**257350**
Ремонтні бригади	**13163**	**342764**
Інші форми	**6240**	**171263**
Всього	**44220**	**2050959**
Крім того, чисельність учнів, влаштованих на роботу в індивідуальному порядку	**531**	**89163**

Джерело: [174, с. 50].

Додаток В.7.

Динаміка
участі школярів (тис. осіб) у роботі літніх трудових загонів
старшокласників (1980, 1984 р.р.)

Профіль функціонування трудового загону старшокласників	**1980 рік**	**1984 рік**
ТЗС, які працювали на підприємствах:		
- легкої промисловості	**10,7**	**13,2**
- місцевої	**-**	**7,5**
- лісової	**8,9**	**6,1**
- машинобудування	**9,3**	**9,7**
- електротехпрому	**-**	**3,3**
- з благоустрою і озеленення	**3,4**	**14,5**
у сфері обслуговування:	**4,1**	**9,1**
- побутове обслуговування	**0,7**	**5,6**
- зв'язок	**3,1**	**4,8**
- торгівля	**0,3**	**2,3**
на будівництві	**1,2**	**19,2**
у дитячих дошкільних закладах	**1,2**	**3,8**
у медичних закладах	**0,6**	**4,1**
в організаціях транспорту	**0,1**	**1,0**
у НВК	**9,2**	**3,9**

Джерело: [175, с. 44].

Додаток В.

8.

Забезпеченість денних середніх загальноосвітніх шкіл учбовими кабінетами (на початок навчального року)

Кількість шкіл, з нбих мають кабінети, % до загальної кількості шкіл	**1980/1981 н. р.**	**1985/198 6 н. р.**	**1986/1987 н. р.**
- профорієнтації	**-**	**88,5**	**85**
- автосправи	**11,5**	**8,7**	**8,0**
- механізації сільського господарства	**28,5**	**26,1**	**26,3**
З них мають учбові майстерні , % до загальної кількості шкіл			
- по обробці металу	**82,8**	**73,7**	**71,4**
- по обробці деревини	**82,6**	**72,6**	**70,9**
- комбіновані по обробці металу та деревини	**17,0**	**25,1**	**27,7**
- для суспільно корисної продуктивної праці, обладнані базовими підприємствами	**-**	**9,5**	**14,8**

Джерело : [128, с. 56-57]

Додаток В.9.

Динаміка популярності членства (тис. осіб) у ТПВ протягом 1980-1985 рр.

1980	1981	1982	1983	1984	1985
25720	28828	26338	26298	41589	43123

Джерело: [175, с. 61].